

Univerzita Karlova

Filozofická fakulta

ÚSTAV HOSPODÁŘSKÝCH A SOCIÁLNÍCH DĚJIN

Diplomová práce

Bc. Anna Pípalová

**„Heimat in Ketten“: Vývoj ideové konstrukce německého
hraničářského románu v době první republiky**

„Heimat in Ketten“: Development of ideological construction of German
borderland novel in the First Republic

Praha 2017

Vedoucí práce: prof. PhDr. Eduard Kubů, CSc.

Na tomto místě bych ráda poděkovala všem, kteří mě jakýmkoliv způsobem podpořili při vytváření této závěrečné práce. Největší dík patří samozřejmě vedoucímu práce prof. PhDr. Eduardovi Kubů, CSc. za jeho podnět k volbě tohoto tématu a za jeho trpělivou a vstřícnou pomoc v podobě cenných rad a připomínek. Děkuji také Mgr. Anežce Hrebikové za pomoc při gramatické kontrole.

Prohlášení:

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze, dne 23. května 2017

.....

Jméno a příjmení

Klíčová slova (česky):

„grenzlandroman“, česko-německé vztahy, nacionalismus, agrarismus, sudetoněmecká identita, „Blut-und-Boden-Ideologie“

Klíčová slova (anglicky):

„grenzlandroman“, Czech-German relations, nationalism, agraryanism, Sudeten-German identity, „Blut-und-Boden-Ideologie“

Abstrakt (česky)

Předkládaná diplomová práce analyzuje německé hraničářské romány (Grenzlandroman) meziválečného období, konkrétně díla autorů Roberta Hohlbauma *Grenzland* (1921), Rudolfa Haase *Heimat in Ketten* (1924), Bruno Nowaka tvořícího pod pseudonymem Gottfried Rothacker *Das Dorf an der Grenze* (1936) a Wilhelma Pleyera *Die Brüder Tommahans* (1937). Hraničářský román jako literární žánr tematizoval nacionální konflikt, přičemž se zabýval současným či nedávným společenským vývojem. Prvorepublikové hraničářské romány jsou cennou výpovědí o tom, jakým způsobem nejenom autoři, ale i celé sociální skupiny reflektovaly změny po roce 1918. Rozbor narativů typických pro tento segment literatury potvrzuje jeho výpovědní hodnotu v otázce formování nacionální identity Němců v meziválečném Československu. Přitom zásadní roli při prosazování abstraktních nacionálních idejí ve vnímání člověka v každodenním životě sehrává mechanismus stereotypizace. Hraničářské romány přispívají svými vypravěčskými postupy k rekonstrukci a znovupotvrzování stereotypní percepce reality a ta ovlivňuje nejen vnímání jednotlivců a sociálních skupin, ale zasahuje také do interpretace událostí. Analýza vybraných textů tudíž umožňuje zkoumat proměnu obsahu kolektivní paměti československých Němců. Zvláštní pozornost je zde věnována pokusu o konstituování kolektivního traumatu na základě událostí spojených s připojením jazykově německých oblastí k Československu. Hraničářské romány představují rovněž popularizační médium nacionálních „obránných“ strategií. V ekonomické sféře propagují především myšlenky agrární ideologie „krve a půdy“ (Blut und Boden). Součástí předkládané práce je také komparace českého a německého hraničářského románu, která by měla přispět k hlubšímu pochopení vzájemně se negujících stereotypů myšlení. Zkoumání recepce a distribuce románů na základě dostupných pramenů by mělo alespoň částečně objasnit, do jaké míry byla úspěšná snaha autorů nasměrovat čtenáře nejen k určitému názorovému postoji, ale také ke konkrétním vzorcům chování a jednání. Kromě analýzy textů obsahuje předkládaná práce rovněž stručné medailony jednotlivých autorů, které mohou napomoci k pochopení sociální podmíněnosti jejich postojů a názorů na dějinné souvislosti. Životopisná data propojují názorovou a ideologickou orientaci autorů patrnou z analýzy jejich textů s konkrétními společenskými strukturami a institucemi.

Abstract (in English)

The presented diploma thesis analyzes German borderland novels (Grenzlandroman) of the interwar period, namely Robert Hohlbaum's *Grenzland* (1921), Rudolf Haas' *Heimat in Ketten* (1924), *Das Dorf an der Grenze* (1936) by Bruno Nowak, writing under the pseudonym Gottfried Rothacker, and *Die Brüder Tommahans* (1937) by Wilhelm Pleyer. As a literary genre, the borderland novel took conflict between nations as its central theme, while addressing contemporary or recent social evolution. German borderland novels from interwar Czechoslovakia give evidence of how not only the authors but also the whole social groups reflected societal changes in the aftermath of 1918. An analysis of the narratives typical of this segment of literature confirms its relevance to the formation of the German population's identity in interwar Czechoslovakia. Stereotyping mechanisms play a crucial role in instilling abstract notions of nationality in the everyday perception of ordinary people. The borderland novels' narrative practices contribute to the reconstruction and fixation of this stereotypical perception of reality. This perception not only affects the way individuals and social groups view their surroundings, but also interferes with the interpretation of events. Analysis of the selected texts enables us to examine how the collective memory of the Czechoslovak Germans was transformed. Particular attention is paid to the attempt to create a collective trauma based on events connected with the annexation of German-speaking areas to Czechoslovakia. The borderland novels also represent a medium through which national "defensive" strategies were popularized. In the economic sphere, they primarily promote the agrarian ideology of "blood and soil" (Blut und Boden). Part of this thesis also offers a comparison of Czech and German borderland novels, which should contribute to a deeper understanding of mutually negating stereotypes. An examination of the novels' reception and distribution, based on available sources, serves at least to partially explain to what extent the authors' efforts were successful in directing the reader towards certain points of view and patterns of behaviour and negotiation. In addition to textual analysis, the presented work includes concise profiles of the studied authors, which can help the reader to understand the social context of their attitudes and views. The biographical data connects the authors' opinions and ideologies with specific social structures and institutions.

Obsah

ÚVOD	1
1 TEORETICKO-METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA	4
1.1 DOSAVADNÍ STAV STUDIA	4
1.2 HRANIČÁŘSKÝ ROMÁN (BELETRIE JAKO HISTORICKÝ PRAMEN)	10
1.3 NACIONÁLNÍ IDENTITA A NACIONALISMUS	19
1.4 SOCIÁLNÍ STEREOTYPIZACE	26
1.5 KOLEKTIVNÍ PAMĚŤ A HISTORICKÉ VĚDOMÍ	29
1.6 KOLEKTIVNÍ TRAUMA	34
1.7 POZNÁMKY K DOBOVÉMU POJMOSLOVÍ A SOUČASNÉ ODBORNÉ TERMINOLOGII	36
2 ROMÁN ROBERTA HOHLBAUMA GRENZLAND	43
2.1 ROBERT HOHLBAUM	43
2.2 GRENZLAND	52
2.2.1 <i>Děj románu</i>	55
2.2.2 <i>Hohlbaumův völkisch mysticismus</i>	85
3 ROMÁN RUDOLFA HAASE HEIMAT IN KETTEN	89
3.1 RUDOLF HAAS	89
3.2 HEIMAT IN KETTEN	92
3.2.1 <i>Cheb jako místo paměti</i>	116
4 ROMÁN WILHELMA PLEYERA DIE BRÜDER TOMMAHANS	118
4.1 WILHELM PLEYER	118
4.2 DIE BRÜDER TOMMAHANS	126
4.2.1 <i>Pleyerův program nacionální obrany</i>	138
5 ČESKÝ A NĚMECKÝ HRANIČÁŘSKÝ ROMÁN V KOMPATIVNÍ ROVINĚ	147
5.1 MEDAILONY AUTORŮ	147
5.1.1 <i>Josef Koudelák</i>	147
5.1.2 <i>Bruno Nowak alias Gottfried Rothacker</i>	149

5.2	KOMPARATIVNÍ ANALÝZA NĚMECKÉHO A ČESKÉHO HRANIČÁŘSKÉHO ROMÁNU	153
5.2.1	<i>Děj románů</i>	154
5.2.2	<i>Zápas o školství jako významná komponenta nacionálního konfliktu na etnické hranici</i>	158
5.2.3	<i>Vesnický učitel jako koordinátor nacionálních sociálně-ekonomických podpůrných aktivit</i>	169
5.2.4	<i>Autostereotypní obrazy Čecha a Němce</i>	179
5.2.5	<i>Heterostereotypní obraz Čecha a Němce</i>	182
6	NĚMECKÉ HRANIČÁŘSKÉ ROMÁNY MÉDIUM NACIONÁLNÍCH IDENTIFIKAČNÍCH STRATEGIÍ	186
7	RECEPCE HRANIČÁŘSKÝCH ROMÁNŮ	203
8	ZÁVĚR	214
9	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY:	224
10	SEZNAM OBRÁZKŮ:	234
11	SEZNAM ZKRATEK:	235
	PŘÍLOHY	I

Úvod

Hraničářský román (Grenzlandroman), literární žánr konce devatenáctého, především však první poloviny dvacátého století, je dnes téměř zapomenutý fenomén. Jedná se o specifickou kategorii venkovské literatury (Heimatliteratur), jež vyniká svým konfrontačním, politicky angažovaným obsahem. Děj hraničářského románu se odehrává na jazykovém pomezí, v tomto případě česko-německém a hlavním protagonistou románu je postava hraničáře, bojovníka za práva vlastní nacionální skupiny.¹ Literární vědou je tento žánr opomíjen, neboť mobilizační úsilí bylo pro autory hraničářských románů často důležitější než estetická kvalita díla. Hraničářské romány, obdobně jako krásná literatura obecně, stály až do nedávna také stranou badatelského zájmu historiků, neboť beletrie nemívá většinou ambice systematicky zachytit realie historického vývoje. Vypovídá však vždy o autorově osobní zkušenosti a zároveň prezentuje schémata percepce reality, pro něž jsou vlastní typizace odkazující ke strukturám mentalit skupinových. Předkládaná diplomová práce se tak řadí k poměrně novému proudu historické vědy, který upozorňuje na význam kultury pro utváření kolektivních identit.

Z hraničářské literatury meziválečného období byly vybrány tituly *Grenzland* (1921), *Heimat in Ketten* (1924), *Das Dorf an der Grenze* (1936) a *Die Brüder Tommahans* (1937) z pera Roberta Hohlbauma, Rudolfa Haase, Gottfrieda Rothackera a Wilhelma Pleyera. Cílem předložené práce je na základě analýzy těchto románů přispět k hlubšímu porozumění procesu formování identity Němců v Československu v meziválečném období. Práce tak odpovídá na badatelskou výzvu průkopníka historického výzkumu hraničářské literatury Michaela Bergera.² Ve druhé užší rovině zkoumání pramenné základny pak vychází z badatelských podnětů samotného vedoucího práce Eduarda Kubů, který ve svých textech poukazuje na skutečnost, že literatura přispívá k formování nejen nacionální, ale také stavovské a politické identity. Hraničářské romány

¹ KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Aleš ZÁŘICKÝ, ed. *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848-1948: diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu*. Praha: Dokořán, 2014, s. 24.

² BERGER, Michael. Von der böhmischen Heimat ins sudetendeutsche Grenzland. Differenzierungsprozesse in der deutschböhmisches Literatur von 1848 bis 1939. In: *Brücken. Germanistisches Jahrbuch Tschechien-Slowakai*. Neue Folge 3. Berlin-Prag-Prešov 1995, s. 241-277.

sloužily v nemalé míře některým autorům jako médium, prostřednictvím něhož popularizovali myšlenky agrarismu.³

Diplomová práce je rozdělena do sedmi kapitol. Na první kapitolu věnovanou teoreticko-metodologickému úvodu navazují čtyři kapitoly, v každé z nich se nachází stručná biografie autora a rozbor hraničářského románu. Při vypracování těchto kapitol byly použity biografická a diskursivní metoda. Metoda diskursivní se při analýze vybraných děl zaměřuje na používání jazyka a na jeho vztah k popisované realitě. Slovní zásoba a pojmosloví jsou analyzovány jako charakteristické znaky doby, v níž vznikly a k níž se vztahují. Každý z autorů prostřednictvím hraničářských románů a další publikační činnosti utváří vlastní myšlenkový koncept, kterým neprezentuje pouze své vlastní názory, ale který je také dokumentem doby svého vzniku a zároveň se obrací ke čtenáři s cílem dosáhnout společenské změny. Analýza vybraných textů by tedy měla přispět k pochopení dobového socioekonomického a politicko-kulturního programu, který nebyl vlastní jenom samotným autorům, ale širším zájmovým skupinám, k nimž autoři patřili. Tento rozměr hraničářských románů je pak zpracován za použití biografické metody, která umožňuje zkoumat historické společenské jevy prostřednictvím konkrétních osob.

Ve čtvrté kapitole je navíc uplatněna metoda komparativní, protože kromě samotné analýzy Rothackerova románu nabízí tato kapitola také porovnání tohoto díla s českým hraničářským románem *Hraničáři* Josefa Koudeláka. Komparace německé hraničářské literatury s jejím českým protějškem z česko-německého jazykového pomezí ilustruje postupné mentální vzdalování českého a německého obyvatelstva. Právě zkoumání obou pohledů s jejich stereotypy netolerantními vůči druhému národu a návrhy na extrémní řešení otevírá jednu z cest k pochopení následného nešťastného politického vývoje.

Kapitola šestá nabízí souhrn výsledků bádání s důrazem na představení klíčových atributů meziválečné identity Němců v Československu, tak jak je koncipovali vybraní autoři. Poslední kapitola je věnována otázce recepce hraničářské literatury. Na základě sondy do archivních fondů německých knihoven z českého a moravského pohraničí je zjištěna popularita jednotlivých autorů mezi čtenáři v Československu. Při zkoumání

³ KUBŮ, Eduard. „Alle Wasser Böhmens fließen nach Deutschland“. Teorie „Blut und Boden“ a konstrukce nepřátelského obrazu Čechů v románu Friedricha Jaksche. In: HÁJEK, Jan, Jiří KOČIAN a Milan ZÍTKO. *Fragmenty dějin: sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta*. Praha: Historický ústav AV ČR ve spolupráci s Ústavem soudobých dějin AV ČR, 2006. s. 243-260.

recepce románů je kromě výsledku provedené sondy zohledněno také hodnocení děl a autorů na stránkách dobových německých periodik.

1 Teoreticko-metodologická východiska

1.1 Dosavadní stav studia

Předložená práce se tematicky zaměřuje na problematiku česko-německých vztahů, která se v současné době těší hojně pozornosti autorů nejrůznějších oborů a je v centru zájmu množství institucí. V důsledku toho je možné sledovat povzbudivý narůst publikační činnosti produkující odborné i popularizační texty k tomuto předmětu zkoumání. Největší pozornosti se těší téma poválečného nuceného vysídlení českých Němců a následný vývoj česko-německých vztahů. Předkládaná práce se však zaměřuje na období tomuto vývoji předcházející. Vztahu Čechů a Němců v Československu v meziválečném období se věnovala nepřeborná řada badatelů z řad českých i německých historiků, proto následující přehled poskytuje pouze jména nejvýznamnějších autorů či publikace.

Po druhé světové válce podléhal výzkum a literární tvorba věnující se tématu česko-německého soužití v období první republiky (podobně jako tématu vysídlení) silným ideologickým omezením. Přesto bych ráda zmínila některé autory, jejichž práce zůstaly dodnes v některých bodech nepřekonány. Mezi ně na české straně patří dvoudílná monografie Jaroslava Césara a Bohumila Černého, jejich *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918-1938*⁴ vyšla v roce 1962. Navzdory marxistické interpretaci, která „sudetoněmeckou“ politiku zplošťuje pouze na prodlouženou paži „nacistického imperialismu“ a vykládá česko-německé vztahy jako třídní boj mezi českou a německou buržoazií, patří jejich dílo díky svému rozsahu k základům historiografie tématu českých Němců. Na německé straně nutno zmínit mezi nejvýznamnějšími Emila Franzela, Rudolfa Hilfa, Sophii Welisch, a samozřejmě Ferdinanda Seibta a Hanse Lemberga.⁵ Seibt a Lemberg se ve svých pracích zabývali kromě politického vývoje také

⁴ CESAR, Jaroslav a Bohumil ČERNÝ. *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918-1938*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962.

⁵ FRANZEL, Emil. *Sudetendeutsche Geschichte: eine volkstümliche Darstellung*. Augsburg: Bechtermünz Verlag, 1997. (vyšlo o dvacet let později)

HILF, Rudolf. *Deutsche und Tschechen: Bedeutung und Wandlungen einer Nachbarschaft in Mitteleuropa*. Opladen: Leske, 1973.

WELISCH, Sophie A. *Die Sudetendeutsche Frage 1918-1928*. München: Lerche, 1980, s.142.

SEIBT, Ferdinand. *Deutschland und die Tschechen: Geschichte einer Nachbarschaft in der Mitte Europas*. München: P. List, 1974.

hospodářskými a sociálními dějinami, jeho komparatistický přístup se neomezuje pouze na porovnávání stavu české a německé společnosti v českých zemích, ale nabízí také srovnání s Německem. Nejzásadnější studie Hanse Lemberga jsou českému čtenáři přístupné ve sborníku *Porozumění*. V biografii, která výboru prací předchází, je vyzdvihován Lembergův přínos pro historiografii česko-německých vztahů, který spočívá především v prosazení celostního pohledu na dějiny společnosti v českých zemích.⁶ V žádném případě není možné zapomenout ani na rozsáhlou monografii Johanna Wolfganga Brügelu *Češi a Němci 1918-1938*,⁷ která vyšla v německém jazyce již v roce 1967. Brügelův přístup k událostem je založen na neutrálním vědeckém posuzování faktů a vyznačuje se také pozitivním přístupem ke vzniku Československé republiky (ČSR).

V „polistopadovém“ období byl otevřen prostor pro kritičtější bádání a revizi výkladu příčin konfliktů v česko-německých vztazích ve 20. století. Na počátku 90. let byla podpisy ministrů zahraničí obou zemí zřízena Československo-německá komise historiků, která se po rozpadu Československa rozdělila na dvě sekce. Mezi německými členy figurovali např. již zmínění Ferdinand Seibt a Hans Lemberg, na české straně je nutné zmínit přinejmenším Jana Křena a Václava Kurala. Úkolem této komise je zkoumat a hodnotit společné dějiny Němců, Slováků a Čechů s hlavním důrazem na události dvacátého století. Výsledkem první konference konané komisí byl sborník *Němci, Češi, Slováci. Souběžné a rozdílné tendence jejich společenského vývoje. 1815–1918*⁸, o rok později jej následoval další věnovaný meziválečnému období *Ztroskotání spolužití: Češi, Němci, Slováci v první republice*.⁹ Tento sborník sice neposkytl systematický přehled všech relevantních tematických okruhů zkoumaného předmětu, na druhou stranu nabídl možnost komparovat rozdílná stanoviska a přístupy. Posléze následovalo dalších jedenáct

SEIBT, Ferdinand, ed. et al. *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder*. München: Oldenbourg, 1979.

STÖKL, Günther, Hans. LEMBERG, Peter NITSCHKE a Erwin OBERLÄNDER, eds. *Osteuropa in Geschichte und Gegenwart: Festschr. für Günther Stökl zum 60. Geburtstag*. Wien: Böhlau, 1977.

⁶ PEŠEK, Jiří. Vědecký životopis prof. Hanse Lemberga. In: LEMBERG, Hans. *Porozumění: Češi - Němci - východní Evropa 1848-1948*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2000, s. 13-20.

⁷ BRÜGEL, Johann Wolfgang. *Češi a Němci 1918-1938*. Přeložil Petr DVOŘÁČEK. Praha: Academia, 2006.

⁸ KOŘALKA, Jiří a Mommsen HANS, ed. *Němci, Češi, Slováci: souběžné a rozdílné tendence jejich společenského vývoje 1815-1918*. Praha: Federální ministerstvo zahraničních věcí, 1992.

⁹ HOENSCH, Jörg K. a Dušan KOVÁČ, ed. *Ztroskotání spolužití: Češi, Němci a Slováci v první republice 1918-1939*. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 1993.

sborníků, z nichž meziválečné období reflektují následující: *Konkurence i partnerství. Německé a československé hospodářství v letech 1918–1945*;¹⁰ *Hledání jistoty v bouřlivých časech: Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století*¹¹ a *Kultura jako nositel a oponent politických záměrů: německo-české a německo-slovenské kulturní styky od poloviny 19. století do současnosti*.¹²

Ze studií jednotlivých badatelů je potřeba na prvním místě jmenovat na sebe navazující práce Jana Křena *Konfliktní společenství*¹³ a Václava Kurala *Konflikt místo společenství?*¹⁴, které jsou prvním porevolučním pokusem české historiografie o souborný a přehledný výklad tématu česko-německých vztahů v období první republiky. Nevýhodou těchto monografií je, že vznikaly ještě v období komunistického režimu, kdy jejich autoři mohli pracovat s archivními materiály jenom omezeně. Věnují se tudíž především politické rovině problematiky česko-německých vztahů. Křenova kniha, která byla vydána krátce před sametovou revolucí ve známém exilovém vydavatelství manželů Škvoreckých, se neomezuje pouze na konfliktní vývoj česko-německého soužití, ale ukazuje blízké a často i příbuzenské vztahy mezi oběma nacionálními skupinami. Kural se ve své práci zabývá vztahem mezi Čechy a Němci za první republiky a konstatuje, že navzdory mnoha pozitivům ve vzájemných vztazích ve třicátých letech převážil v „národním povědomí“ obou skupin konflikt a snahu hledat společná řešení nakonec na obou stranách překryly nacionální či přímo nacionalistické zájmy. Tento vývoj spojuje s radikalizací společnosti v průběhu velké hospodářské krize. Analýzou sociálního postavení menšin v meziválečném Československu se zabývala autorská dvojice Macháčová a Matějček.¹⁵ Meziválečný vývoj sledují v kontextu dlouhodobějšího vývoje a vymezují se jak vůči interpretacím založeným

¹⁰ BARTH, Boris, ed. et al. *Konkurence i partnerství: německé a československé hospodářství v letech 1918-1945*. Praha: Karolinum, 1999.

¹¹ BENEŠ, Zdeněk, Dušan KOVÁČ a Hans LEMBERG, eds. *Hledání jistoty v bouřlivých časech: Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století*. V Ústí nad Labem: Pro Česko-německou a Slovensko-německou komisi historiků vydává nakl. Albis international, 2006.

¹² KOVÁČ, Dušan, ed. et al. *Kultura jako nositel a oponent politických záměrů: německo-české a německo-slovenské kulturní styky od poloviny 19. století do současnosti*. V Ústí nad Labem: Pro Česko-německou a Slovensko-německou komisi historiků vydává nakl. Albis international, 2009.

¹³ KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1989.

¹⁴ KURAL, Václav. *Konflikt místo společenství?: Češi a Němci v československém státě (1918-1938)*. Praha: R ve spolupráci s Ústavem mezinárodních vztahů, 1993.

¹⁵ MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. *Sociální pozice národnostních menšin v českých zemích 1918-1938*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea, 1999.

na marxistickém ekonomickém determinismu, tak vůči těm německým historikům, kteří interpretují jednání Němců jako konsekvenci jejich diskriminace. Zhoršující ekonomickou situaci vysvětlují v kontextu dlouhodoběji působících faktorů, jako byl pokles natality či klesající konkurence schopnost zastaralých struktur průmyslové výroby a také v kontextu širších evropských poměrů.

Následovaly další kolektivní práce jako například sborníky *Češi a Němci - historická tabu*¹⁶ a *Češi a Němci: dějiny, kultura, politika*¹⁷, které jsou sice popularizačně zaměřené, ale i přesto vykazují odborný přístup ke zpracování konkrétních témat. Kolektivní publikace *Rozumět dějinám*¹⁸ si vytkla za cíl vývoj česko-německých vztahů v letech 1848-1948 pojednat popularizačním způsobem. Tato publikace navzdory často kritizovaným faktografickým nepřesnostem přináší systematický a vyvážený přehled, který se zdaleka neomezuje pouze na politický vývoj. Souhrnně vývoj českoněmeckých vztahů v českých zemích od poloviny 19. století až do konce 20. století pojednal také Václav Houžvička.¹⁹ Postupnou nacionalizaci společnosti vysvětluje v kontextu hospodářského a sociálního vývoje. Poukazuje na dříve v české historiografii poněkud opomíjenou kontinuitu *völkisch* nacionálních postojů českých Němců od všenněmeckého hnutí rytíře Schönerara až k nacionálnímu socialismu Adolfa Hitlera. V období první republiky největší pozornost věnuje problematice výkladu práva na sebeurčení národů. Stručně pojednává období německé aktivistické politiky a plynule přichází k dopadům hospodářské krize na česko-německé vztahy. Upozorňuje na masový vliv německého spolkového hnutí v Československu a jeho propojení s politickým programem německých nacionálů.

Z německé porevoluční historiografie vznikající mimo okruh autorů spojených s Česko-německou komisí historiků či s mnichovským Collegiem Carolinem nutno zmínit následující. O německém obyvatelstvu v období první republiky pojednává dvousvazková práce Hanse Rotha *Deutsche in den böhmischen Ländern*, která vyšla hned na samém počátku devadesátých let.²⁰ Nutno také zmínit knihy manželského česko-německého páru

¹⁶ MALÍŘOVÁ, Eva, ed. *Češi a Němci: historická tabu*. Praha: Nadace Bernarda Bolzana, 1995.

¹⁷ KOSCHMAL, Walter, Marek NEKULA a Joachim ROGALL, ed. *Češi a Němci: dějiny - kultura - politika*. Praha: Paseka, 2001.

¹⁸ BENEŠ, Zdeněk et al. *Rozumět dějinám: vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*. 2. opr. vyd. Praha: Gallery, 2002.

¹⁹ HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*. Praha: Karolinum, 2005.

²⁰ ROTHE, Hans, ed. *Deutsche in den böhmischen Ländern*. Köln: Böhlau, 1993.

Evy Hahnové a Hanse Henninga Hahna.²¹ Ve svých četných studiích se zabývají převážně analýzou české a německé nacionální identity, přičemž rozkrývají jednostranné interpretační stereotypy, které dlouhou dobu přetrvávaly i v historické literatuře. Jejich pojetí „sudetoněmectví“ bývá někdy kritizováno jako příliš exponované.²² Antologie textů, jež Hahnová v posledních letech vydala,²³ bývá některými kritiky označováno za nevyvážené,²⁴ jejich jednoznačným přínosem je poukaz na kontinuitu vývoje völkisch rétoriky.

Díličními tématy česko-německých vztahů tohoto období se zabývá velká řada publikací, z nichž je třeba zmínit alespoň některé. Postoje německé menšiny, zvláště její politické reprezentace, vůči Československu z politologického hlediska zpracovává publikace *Odepřená integrace*.²⁵ Tato publikace je rozdělená do dvou částí, v první z nich autor na základě kompilace literatury rekonstruuje sled událostí z politické historie. V druhé části, která nese název *Vyhodnocení*, interpretuje politické procesy a snaží se odvodit jejich zákonitosti. Reakci německého obyvatelstva na nové státní uspořádání po první světové válce rozebírají studie *Němci proti Československu na západě Čech (1918-1920)*²⁶ a *Boj o pohraničí: demonstrace 4. března 1919 v Československu*²⁷.

Konstrukci kolektivní identity a meziválečný vývoj německých „obraných“ spolků zpracoval Rudolf Jaworski v publikaci *Na stráži němectví nebo v postavení*

²¹ HAHNOVÁ, Eva. *Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí*. Praha: Prago Media, 1996; HAHNOVÁ, Eva a Hans Henning HAHN. *Sudetoněmecké vzpomínání a zapominání*. Praha: Votobia, 2002.

²² BALCAROVÁ, Jitka. *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!": Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013, s. 21.

²³ HAHNOVÁ, Eva. *Od Palackého k Benešovi: německé texty o Čěších, Němcích a českých zemích*. Praha: Academia, 2014; HAHNOVÁ, Eva. *Dlouhé stíny předsudků: německé a anglické stereotypy o Čěších v dějinách 20. století*. Praha: Academia, 2015.

²⁴ HAHNOVÁ, Eva. Dlouhé stíny předsudků - recenze knihy od Ivo Pispíšila. In: *Proudy: Literární časopis Středoevropského centra slovanských studií a Ústavu slavistiky FF MU*. [online]. [cit. 2017-15-01]. Dostupné z:

http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/recenze/2015/1/pospisl_dlouhe_stiny_predsudku.php

²⁵ BERAN, Ladislav a Josef, SCHWARZ, ed. *Odepřená integrace: systémová analýza sudetoněmecké politiky v Československé republice 1918-1938*. Praha: Pulchra, 2009.

²⁶ ŘEHÁČEK, Karel. *Němci proti Československu na západě Čech (1918-1920)*. Plzeň: [Karel Řeháček], 2008.

²⁷ KOPICA, Jiří. *Boj o pohraničí: demonstrace 4. března 1919 v Československu*. Kadaň: Město Kadaň, 2013.

menšiny?.²⁸ Činnosti a struktura nejvýznamnějšího českoněmeckého „obránného“ spolku se věnuje monografie Jitky Balcarové *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!"*: *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*.²⁹ Velkým přínosem této studie je mimo jiné analýza slovníku dobových spolkových textů, který pomáhá hlouběji porozumět vývoji identity českých Němců, tak jak byla utvářena v rámci *völkisch* hnutí.

Oblast německého stranictví v období první republiky mapuje monografie Evy Broklové³⁰ *Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918-1938* či studie Jaroslava Šebka *Mezi křížem a národem*.³¹ Politice ČSR vůči německé menšině se věnují sborníky *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace politické moci v Československu v letech 1918-1920*³², *Češi a Němci v pojetí a politice T. G. Masaryka*³³, či *T. G. Masaryk a vztahy Čechů a Němců (1882-1937)*.³⁴

Problematiku právního postavení německé menšiny v meziválečném Československu tematizují historicko-právní studie *O české státnosti: úvahy a polemiky*³⁵ a *Češi a Němci v meziválečném Československu*,³⁶ obě práce potvrzují význam vlivu

²⁸ JAWORSKI, Rudolf. *Na stráži němečtví nebo v postavení menšiny?: sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*. Praha: Pražská edice, 2004.

²⁹ BALCAROVÁ, Jitka. *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!"*: *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013.

³⁰ BROKLOVÁ, Eva. *Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918-1938*. Praha: Karolinum, 1999.

³¹ ŠEBEK, Jaroslav. *Mezi křížem a národem: politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006.

³² HARNA, Josef a Jaroslav ŠEBEK, ed. *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace politické moci v Československu v letech 1918-1920: edice pramenů*. Praha: Historický ústav, 2002.

³³ NEUDORFLOVÁ, Marie L., ed. *Češi a Němci v pojetí a politice T.G.Masaryka: sborník příspěvků z mezinárodní konference [pořádané Masarykovým ústavem AV ČR dne 6. prosince 2002 v Praze]*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2004.

³⁴ GAJAN, Koloman, ed. *T.G. Masaryk a vztahy Čechů a Němců (1882-1937): sborník příspěvků přednesených od listopadu 1993 do června 1995 v rámci Masarykovy společnosti na FF UK v Praze*. Praha: Masarykova společnost, 1997.

³⁵ PAVLÍČEK, Václav. *O české státnosti: úvahy a polemiky. [Část] 1, Český stát a Němci*. Praha: Karolinum, 2002.

³⁶ TAUCHEN, Jaromír a Karel SCHELLE, eds. *Češi a Němci v meziválečném Československu: (sborník z kolokvia pořádaného katedrou dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity, The*

mezinárodní politické situace na vývoj právního přístupu k německé menšině v ČSR. Právě zmíněným monografiím předcházela na počátku 90. let vydaná antologie dokumentů s názvem *Předpoklady, průběh a důsledky vysídlení Němců z Československa: (1918-1948): studijní materiál*.³⁷ Výběr textů zde uveřejněných je, jak už sám název napovídá, významně ovlivněn retrospektivní optikou poválečného vývoje česko-německých vztahů. Nověji se tématu menšinového práva věnuje také sborník *Menšiny v meziválečném Československu*.³⁸

1.2 Hraničářský román (beletrie jako historický pramen)

Současná česká historiografie k tématu česko-německých vztahů se přes výrazné pokroky v aplikaci metod, teoretické výstavbě a novému poznání, nachází při řešení některých otázek historického výzkumu v méně rozvinutých fázích. Za jeden z ukazatelů stupně jejího rozkvětu v porevolučních letech může sloužit míra využití v minulosti opomíjených pramenů. Jako dobrý příklad se nabízejí např. prameny literární povahy. Německá historiografie na konci 70. let vymezila následující význam výpovědi literárního díla pro historika: literární dílo je specifickým odrazem skutečnosti jako odraz určité společenské ideje, podávající svědectví o autorově účasti na jejím naplnění, a také jako odraz výchovného působení literatury, kdy historik hledá v díle svědectví o vytvoření postojů určitých skupin ve společnosti. Německá historiografie tak podpořila aplikaci nových sociologických přístupů, které umožnily rozšíření pojetí beletrie jako historického pramene.³⁹

Na počátku 80. let vydal A. Grobelný příspěvek, v němž shrnul problematiku využití beletrie jako pramene pro studium vývoje průmyslových oblastí. Zabýval se přitom realistickými a sociálními romány spjatými s konkrétními průmyslovými oblastmi (Ostravsko, Kladsko). Řešil otázku beletrie jako specifického „odrazu“ objektivní reality a jejího vztahu ke klasickým písemným pramenům. Dokládal objektivitu a pravdivost jako

European Society for History of Law a Moravským zemským archivem v Brně). Ostrava: Key Publishing, 2013.

³⁷ STANĚK, Tomáš. *Předpoklady, průběh a důsledky vysídlení Němců z Československa: (1918-1948) ; studijní materiál*. Ostrava: Amosium servis, 1992.

³⁸ PETRÁŠ, René. *Menšiny v meziválečném Československu: právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Praha: Karolinum, 2009.

³⁹ ECKERMANN, Walther, ed. *Einführung in das Studium der Geschichte*. 3. völlig neubearb. Aufl. Berlin: Deutscher Verl. der Wissenschaften, 1979, s. 360-361.

základní znaky těchto žánrů. V závěru vyslovil požadavek prověření literárních děl historickými metodami. Akcentoval jedinečnost komplexního, syntetického pohledu spisovatelů na dobovou realitu a v tomto smyslu unikátnost beletrie v roli historického pramene.⁴⁰ Za překážku užití tohoto pramenného materiálu historiky bylo však nadále považováno nedostatečné teoretické zvládnutí problému. Předpokládalo se, že se historici budou moci opřít o poznatky v té době u nás se teprve konstituujícího oboru sociologie literatury. V návaznosti na Grobelného provedla Ludmila Nesládková stručný rozbor literární tvorby Vojtěcha Martínka, na základě kterého naznačila možnosti využití Martínkovy prózy v historiografii. Podle ní může studium jeho románů pomoci k prohloubení poznání v otázce geneze „kapitalistických tříd“ (otázka přeměny zemědělské společnosti v průmyslovou), vývoje rodin a proměny krajiny (v důsledku industrializace).⁴¹ B. Šalanda pak ve své studii *Ústní podání a dějiny* usuzuje, že chápání společenských vztahů, interakcí, kontaktů, postojů a jejich motivačních zdrojů, norem a hodnot může mít charakter stereotypů, a právě tyto stereotypy může beletrie nejlépe zachycovat.⁴² Jak uvidíme později, právě stereotypy tvoří jeden ze základních diskurzivních přístupů také v případě hraničářské literatury.

Jak již bylo zmíněno, při práci s literárními prameny může historik čerpat rovněž z metodických přístupů některých odnoží literární vědy, jako je např. sociologie literatury. Zatímco literární věda doceňuje především díla, vyznačující se vysokou estetickou úrovní, literární sociologie věnuje pozornost také dílům, u nichž převládá mimoestetická funkce, tedy literatuře tendenční a brakové. Estetická funkce totiž nemusí být ústředním či jediným cílem autora a v některých typech literatury se z ní stává pouhý prostředek dalších literárních funkcí. Tendenční složka má převahu především v literatuře řečnické a politické, kde estetický prožitek slouží k povzbuzení posluchače k přijetí určité myšlenky či k bezprostředním činům. Zakladatel literární sociologie Hyppolyte Taine vysvětluje, že literární dílo poskytuje obraz trojí společnosti. Společnosti již existující, ze které autor vychází, společnosti modifikované, kterou vytváří ve svém díle a společnosti nové, kterou

⁴⁰ GROBELNÝ, Andělín: Využití beletrie pro studium vývoje průmyslových oblastí za kapitalismu. In: GAWRECKI, Dan et al. *Metodologické a metodické otázky výzkumu průmyslových oblastí za kapitalismu: soubor studií a materiálů*. Opava: Slezský ústav ČSAV, 1981, s. 239-247.

⁴¹ NESLÁDKOVÁ, Ludmila. *Realistická literární tvorba Vojtěcha Martínka jako pramen ke studiu kapitalistické industrializace Ostravska*. In: WANATOWICZ, Maria Wanda, ed. *Górny Śląsk, Śląsk Cieszyński i okřeg ostrawski w okresie industrializacji*. Katowice: Uniwersytet Śląski, 1990, s. 118-126.

⁴² ŠALANDA, Bohuslav. *Ústní podání a dějiny*. Praha: Univerzita Karlova, 1988, s. 58-60.

budou nápodobou vytvářet jeho čtenáři.⁴³ V rámci české literární vědy je za zakladatele literární sociologie považován Karel Krejčí, autor monografie *Sociologie literatury* vydané poprvé v roce 1944, jež si svou aktuálností vysloužila dvě nová vydání v letech 2001 a 2008.

Nověji se možnostem, které poskytuje krásná literatura pro výzkum společnosti, věnoval Miroslav Petrušek ve své práci *Sociologie a literatura*.⁴⁴ Petrušek zdůrazňuje, že sociolog (obdobně tedy i historik) by měl při své práci s beletrií respektovat několik skutečností: 1) dílu nelze rozumět mimo jeho souvislost s ideologickými strukturami dané doby; 2) badatel si musí být vědom toho, že spisovatel většinou vypráví fabulovaný příběh a nepíše historický nebo sociální dokument.⁴⁵ Není tedy lhostejné, jakou uměleckou metodu a jaký žánr autor volí. Způsob a obsah výpovědi o sociální skutečnosti je podmíněn tím, zda autor píše „realistický příběh“, romanticky idealizovaný obraz, satiru či sarkastickou karikaturu. Petrušek upozorňuje také na vliv literatury v procesu formování historického vědomí. Podle Petruska historické vědomí funguje jako soubor historicky prověřených pravd, polopravd a mýtů a literatura se na jeho tvorbě podílí v zásadní míře. Literární dílo může badateli rovněž nabídnout substituci sociální zkušenosti, umožňuje mu vstupovat do prostředí skupin, kam osobně vstoupit nemůže. Konečně může beletrie badateli poskytnout kulturní klíč k určitým vzorcům chování, které jinak zůstávají sociálně i psychologicky nepochopené. „Tímto kulturním klíčem si otevíráme dveře k pochopení např. některých nesrozumitelných a málo pochopitelných hodnotových struktur: dílo totiž nevyjadřuje pouze hodnotové struktury autora, ale i hodnotové struktury jednajících postav.“⁴⁶

O zevrubnou historickou analýzu beletristického díla, při níž byly zohledněny metody sociologie literatury, se pokusila badatelská dvojice ze Slezského ústavu ČSAV J. Matějček a J. Macháčová. Beletrii považovali za cenný zdroj sociálně-psychologických informací o chování, postojích, tj. kulturních vzorech skupin.⁴⁷ Dále metodologicky

⁴³ KREJČÍ, Karel. *Sociologie literatury*. Vyd. 2., dopl., Praha: Grada, 2008, s.60-65.

⁴⁴ PETRUSEK, Miloslav. *Sociologie a literatura*. Praha: Československý spisovatel, 1990.

⁴⁵ Ačkoliv sami autoři hraničářské literatury budou svá díla prezentovat právě jako dokumentaci dobové společnosti. Stejně tak realistické romány si kladou vysoké nároky na úroveň autenticity obrazu společnosti, který podávají.

⁴⁶ PETRUSEK, Miloslav. *Sociologie a literatura*. Praha: Československý spisovatel, 1990.

⁴⁷ MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK, ed. *Studie k sociálním dějinám 19. století = Studien zur Sozialgeschichte des 19. Jahrhunderts*. Opava: Slezský ústav ČSAV, 1992-1997.

propracovali pojetí literárního díla jako sociální, psychologické a umělecké informace. Machačová uvádí: „postupně se z přístupu hledajícího v beletrii především informace o dobových společenských jevech a situacích vybudoval speciální obor sociologie literatury, který zkoumá krásnou literaturu i jako společenskou instituci včetně ohlasu díla v dobové nebo současné společnosti, včetně sledování toho, které politické proudy a společenské instituce měly zájem na tom, aby právě toto konkrétní dílo nebo konkrétní autor a jeho myšlenky se propagovaly.“⁴⁸ Kromě sociologie literatury vycházejí Machačová a Matějček také z metodiky vypracované D. Steinbachem, který předpokládá kritiku platnosti informací obsažených v každém jednotlivém díle (do jaké míry jsou tyto informace obecné nebo jedinečné), k tomu poslouží konfrontace s odbornou literaturou nebo s archivními prameny. Poté Steinbach přistupuje k historicko-kritické analýze, jejímž úkolem je osvětlit estetická východiska vyplývající z příslušnosti díla k určitému literárnímu směru a rozsah autorovy básnické licence, společenský přístup spisovatele (zda se jedná o dílo kritické, apologetické, apod.) a vztah díla k zobrazovaným tradicím, tj. jeho funkci v přenášení kulturních vzorů. Machačová ovšem rezignuje na navazující Steinbachův postup pomocí destruktivní analýzy, který se snaží zachytit ohlas a odraz konkrétního díla ve vědomí současných čtenářů.

Machačová zdůrazňuje, že podobně jako sociologové musí také historikové ve své badatelské práci zohlednit, že umělecké dílo není objektivním realistickým obrazem společnosti, v níž autor žil, ale jde o obraz, který:

1) dokládá autorovo zakotvení v ideových/ideologických a uměleckých směrech. Dílo tedy vypovídá nejen o autorových subjektivních postojích, ale také o hodnotách kolektivu, jehož je součástí.

2) přináší informace o hodnotách společenské skupiny, pro niž byl text napsán. Dílo samozřejmě může hovořit také o hodnotách, které skupina nemá a dle autora by o ně měla usilovat.

3) obsahuje také vliv sociální motivace, příkladem může být třeba přejímání literárních témat, žánrů i celých směrů z jedné „národní“ literatury do jiné.

⁴⁸ MACHAČOVÁ, Jana. K využití vzpomínek a beletrie v sociální historiografii 19. Století: In: *Vědecká konference k 100. výročí narození Bedřicha Mendla, prvního profesora hospodářských dějin Univerzity Karlovy 1892 - 1992*. Praha: Karolinum, 1997, s. 99.

4) formou předávání kulturních vzorů ukazuje vliv literární a kulturní tradice, což koresponduje se specifiky vývoje jednotlivých nacionálních nebo regionálních společenských skupin a jejich literatury.⁴⁹

Spolu s J. Matějčkem dospěli ke konsensu ohledně postupu, jakým mají být informace hledané v beletrii dokumentovány, tříděny a částečně i zpracovány. Matějček se pokusil systematizovat složky, jejichž studium by obsáhlo širokou škálu skutečností, které se s různou mírou důležitosti podílejí na sociálním vývoji. Beletrii (především realistický román) pak považoval za relevantní zdroj informací o profesních skupinách, o materiálních, potažmo ekonomických a sociálních pozicích jednotlivých společenských skupin ve společnosti a o jejich chování (kulturních vzorech).⁵⁰ Zatímco výše jmenovaní historici se ve svém výzkumu věnovali především literatuře 19. století, jimi vypracované badatelské postupy mají obecnější platnost a mohou být tudíž alespoň částečně nebo v upravené podobě aplikovány i na zde zkoumané romány hraničářské, které reflektují především události meziválečné.

Hraničářský román (Grenzlandroman) je významným literárním žánrem, který se v české německy psané tvorbě začal vyskytovat na konci 19. století.⁵¹ Hraničářský koncept však nebyl v žádném případě specifický pouze pro české Němce, protože obsahově a programově podobná literární díla bychom s nejrůznějšími obměnami našli i na jiných územích, např. v Korutanech, v jižním Tyrolsku, severním Šlesvicku a především na polsko-německém pohraničí. Různí badatelé se liší ve svých názorech na to, zda má německý hraničářský román svůj protějšek také v české literatuře. Zatímco německý

⁴⁹ Tamtéž, s. 99-100.

⁵⁰ Tamtéž, s.102.

⁵¹ KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Aleš ZÁŘICKÝ, ed. *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848-1948: diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu*. Praha: Dokořán, 2014, s. 24. K vymezení pojmu hraničář přispěli dobové publikace, na české straně např. KRYČER, Rudolf. *Jihomoravští hraničáři: kus historie a přítomnosti*. V Brně: Ústřední výbor Národní jednoty pro jihoz. Moravu, 1925; HEJRET, Jan. *Hraničáři, jejich státní význam a práce: K 20. výročí republiky*. V Olomouci: Národní Jednota východomoravská, 1937. Na německé straně pak hraničářské poslání bývá dáváno do souvislosti přímo se sudetoněmeckou identitou, viz LEHMANN, Emil. *Der Sudetendeutsche: eine Gesamtbetrachtung*. Potsdam: Weiße Ritter Verlag, 1925; ROTHACKER, Gottfried, ed. *Sudetendeutschtum: Bericht und Bekenntnis*. München: Albert Langen, 1936; *Dichter im Grenzland: das erste sudetendeutsche Dichtertreffen in Wort und Bild*. Teplitz-Schönau: Bund der Deutschen, 1937. Z informace o nakladatelích titulů je dobře patrné, že hlavními propagátory hraničářské identity byly národní „obránné“ spolky.

historik R. Jaworski existenci českých hraničářských románů ve svém článku z roku 2004 popřel⁵², novější bádání s ním nesouhlasí a na rozboru konkrétních děl české literatury ukazují především literární vědci jako K. Rinas a J. Budňák, že tento žánr byl vlastní i českým spisovatelům.⁵³ Studie Karstena Rinase se zabývá komparací českého a německého „románu z pohraničí“ a formuluje jejich shodné i odlišné rysy. Rinas odvozuje, že jak na české, tak na německé straně hraničářská literatura vychází z pocitu ohrožení. Německé etnikum se cítí být ohroženo rostoucí kulturní a hospodářskou silou české společnosti, stejně tak se Češi cítí ohroženi převahou německého kapitálu, který může sloužit germanizaci.

Za první grenzlandromán v habsburské monarchii se obecně považuje roku 1887 vydaný příběh *Der letzte Deutsche von Blatna* z pera německy píšícího spisovatele židovského původu Fritze Mauthnera. Ve vlastní žánr se však tyto romány vyvinuly až po první světové válce, přičemž jejich opakované vydávání v desetitisícových nákladech odkazuje na jejich nemalou popularitu. Největší rozmach pak německé hraničářské romány zažívají ve třicátých letech, především po převzetí moci v Německu Adolfem Hitlerem v roce 1933.⁵⁴ Již v názvech děl zařazovaných do tohoto žánru bývá často obsažen jejich program: *Grenzland, Heimat in Ketten, Das Dorf an der Grenze, Noch steht ein Mann, Alle Wasser Böhmens fließen nach Deutschland*.⁵⁵ Autoři těchto románů ve své době patřili

⁵² JAWORSKI, Rudolf. Mezi politikou a trivialitou. Sudetoněmecké grenzlandromány 1918-1938. In: *Dějiny a současnost: historicko-vlastivědná revue Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí a ministerstva školství a kultury*. Praha: Lidové noviny. 2004, č. 1, s. 27-31.

⁵³ KARSTEN, Rinas. Die andere Grenzlandliteratur. Zu einigen tschechischen Romanen mit antideutscher Tendenz. In: *Brücken. Germanistisches Jahrbuch Tschechien-Slowakei*. Neue Folge 16, 2008, č. 1-2, s. 115-163; BUDŇÁK, Jan. Vzájemný obraz Čechů a "jejich" Němců v románech z pomezí. *Opera Academiae Paedagogicae Liberecensis. Eurolitteraria & Eurolingua 2007*. Liberec: Technická univerzita, 2008, s. 87-92.

⁵⁴ KRAPPMANN, Jörg. *Allerhand Übergänge: interkulturelle Analysen der regionalen Literatur in Böhmen und Mähren sowie der deutschen Literatur in Prag (1890-1918)*. Bielefeld: Transcript, 2013. s. 116.

⁵⁵ Seznam německých hraničářských románů z českých zemí by pak s ohledem na dosavadní stav studia vypadal následovně: Fritz Mauthner *Der letzte Deutsche von Blatna* (1887); Fritz Mauthner *Die böhmische Handschrift* (1897); Anton Ohorn *Deutsches Erbe* (1901/02); Karl Hans Strobl *Die Václavbude* (1902); Ferdinand Bernt *Zwischen zwei Sprachen* (1906); Karl Hans Strobl *Der Schipkapaß* (1908); Julius Kraus Prag. *Ein Roman von Völkerzwist und Menschenhader* (1908); Wolfgang Schild *Auf treuer deutscher Wacht* (1908); Karl Wilhelm Fritsch *Um Michelburg* (1911); Karl Hans Strobl *Das Wirtshaus zum König Přemysl* (1913); Robert Hohlbaum *Der ewige Lenzkampf* (1913); Alois Fietz *Tote Scholle* (1914); Hans Watzlik *O Böhmen* (1917); Robert Hohlbaum *Grenzland* (1921); Rudolf Haas *Heimat in Ketten* (1924);

mezi společnostmi uznávané a čtené autory. Protože se však hraničářská literatura svým tendenčním zaměřením a často i záměrnou ignorací⁵⁶ estetické kvality díla dostává na okraj zájmu hlavních proudů literární vědy, nedostávalo se hraničářským románům až donedávna přílišné pozornosti v odborné literatuře.

Otázkou, jaké informace mohou hraničářské romány poskytnout historickému bádání, se od počátku 90. let zabývalo již více historiků. Protože cílem autora bylo velmi často komentovat současný společenský vývoj, děj románů se odehrával v přítomnosti a v ní bezprostředně předcházející minulosti. V období první republiky autoři koncipovali své romány, tak aby podpořili a zároveň podle svých představ usměrnili proces utváření nové kolektivní identity a s ní se pojícího historického vědomí skupiny Němců žijících v hranicích nově vzniklého Československa. Jako první na možnost použití hraničářské literatury jako pramene pro výzkum formování „sudetoněmecké“ identity a nacionálního konfliktu Čechů a Němců v českých zemích upozornil Michael Berger.⁵⁷ Podobně Jaworski je toho názoru, že pozornost historikova se nemá věnovat přiřazování a klasifikaci této literatury z aspektu vývojového (historie žánru), ani formálním a obsahovým analýzám, tj. rekonstrukci a interpretaci vyprávěcích struktur a stylistických zvláštností daných románů, ale jejich sepětí s dobou, včetně zjevných i utajených poselství. Hraničářské romány jsou cennou výpovědí o tom, jakým způsobem autor, ale i celé sociální skupiny reflektovaly změny po roce 1918. Nacionálně-politické poselství v těchto dílech mělo být přiblíženo širokým čtenářským vrstvám jako dokumentární zpráva, nedotčená literárními ambicemi. Grenzlandroman měl být obžalobou, chtěl mobilizovat a dodávat odvahu. Po připojení Sudet k Německé říši byli dokonce mnozí němečtí autoři hraničářských románů oslavováni jako proroci nového, většího Německa. To samozřejmě

Hugo Scholz *Noch steht ein Mann* (1927); Wilhelm Pleyer *Der Puchner* (1934); Gottfried Rothacker (Bruno Nowak) *Das Dorf an der Grenze* (1935); Robert Hohlbaum *Die Prager Studenten* (1936); Ernst Frank *Kameraden wir marchieren* (1936); Wilhelm Pleyer *Die Brüder Tommahans* (1937); Gottfried Rothacker *Die Kinder von Kirwang* (1937); Friedrich Bodenreuth (Jaksch) *Alle Wasser Böhmens fließen nach Deutschland* (1938); Grete Kunz *Wächter der Heimat* (1939); Hugo Scholz *Menschen an der Grenze* (1939); Erwin Ott *Die Gejagten* (1940).

⁵⁶ Romány jsou opravdu prosyceny národní pedagogikou, často na úkor estetických kritérií díla. Tento nedostatek někteří autoři dokonce povýšili na program.

⁵⁷ BERGER, Michael. Von der böhmischen Heimat ins sudetendeutsche Grenzland. Differenzierungsprozesse in der deutschböhmisches Literatur von 1848 bis 1939. In: *Brücken. Germanistisches Jahrbuch Tschechien- Slowakai*. Neue Folge 3. Berlin-Prag-Prešov 1995, s. 241-277.

znamenal přecenění účinku těchto knih, co však „čtenářsky populární látka dokázala, bylo mentální mapování hranic a kódování mysli čtenářů.“⁵⁸

Základní schéma děje hraničářského románu je založeno na dichotomii nacionálních autostereotypů a heterostereotypů. Tuto polarizovanou osnovu zavedl autor prvního německého hraničářského románu *Der letzte Deutsche von Blatna* Fritz Mauthner. Následující autoři pak ve svých dílech někdy až schematicky kopírovali Mauthnerův vypravěčský postup: Vyprávěcí východisko i cíl východisko románů z pohraničí tvoří krajina domova a lidé v ní. Autoři často začínají popisem atmosféry klidu před příchodem neněmeckého živlu, ten posléze svým konfrontačním přístupem rozbíjí předchozí německou idylu. Do německé oblasti přichází české etnikum, čímž je narušen klid nejen ve veřejném prostoru, ale i na úrovni osobního života hlavních protagonistů. Český živel se totiž uplatňuje většinou na úkor Němců a to prostřednictvím budování hospodářských a společenských zařízení (škola, hospoda, továrna) a prosazováním češtiny jako úřední řeči, čímž dochází k narušování německého rázu obce.⁵⁹ Mírumilovnost a pokojná atmosféra typická pro německé pohraničí je tak postavena do kontrastu s českou hektičností a nespokojeností. Jak uvádí Jaworski: „tento dichotomický postup sloužil k nasměrování Němců dovnitř, tedy k semknutí.“⁶⁰ Vnitřní vymezení se vůči českému obyvatelstvu fungovalo jako dělicí čára, kterou bylo v zájmu profilace vlastní nacionální skupiny třeba hájit. Hermeneutika cizího a vlastního „národního živlu“ je posléze znovu a znovu potvrzována dalšími epizodami příběhu. Dramatické konfliktní scény jasně přisuzují roli agresora českému etniku a veškeré německé jednání je naopak interpretováno jako nezbytná obrana.⁶¹

S hraničářskou literaturou v rámci historického bádání není možné pracovat jako s faktografickým popisem, ani ji nekriticky vnímat jako věrný obraz dobových nálad. Ve své

⁵⁸ JAWORSKI, Rudolf. *Na stráži německví nebo v postavení menšiny?: sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*. Praha: Pražská edice, 2004, s. 151-157.

⁵⁹ KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Aleš ZÁŘICKÝ, ed. *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848-1948: diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu*. Praha: Dokořán, 2014, s. 26.

⁶⁰ JAWORSKI, Rudolf: Mezi politikou a trivialitou. Sudetoněmecké grenzlandromány 1918-1938. In: *Dějiny a současnost*. Praha: Lidové noviny, roč.26 (2004), č.1, s. 28.

⁶¹ Tamtéž, s. 29; srov. PÍPALOVÁ, Anna. *"Grenzlandschicksal": Ideová konstrukce německého hraničářského románu z Čech - případ Wilhelma Pleyera*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Praha 2012.

době představovala rozšířenou a čtenou interpretaci historického vývoje, která zábavnou formou zpochybňovala smysluplnost existence Československa v jeho meziválečných hranicích.⁶² Vystává tudíž otázka, do jaké míry zkoumané texty odráží reálnou sociální praxi. Většina badatelů se při analýze hraničářských románů doposud zaměřovala především na vytváření pozitivního „sebeobrazu“ a nepřátelského „obrazu těch druhých“, kterou je možné klasifikovat prostřednictvím stereotypů (viz níže).⁶³ V hraničářských románech pak lze rozlišovat stereotypní obraz jednotlivých národnostních skupin (Čechů, Němců, Židů), stereotypní obraz pohlaví,⁶⁴ ale také stereotypizaci jednotlivých profesních skupin (legionáři, faráři, učitelé, četníci, hospodští, apod.). Hospodářský historik Eduard Kubů upozornil ve svých dvou studiích, věnovaných hraničářským románům, na skutečnost, že hraničářské romány jsou také pokusem o popularizaci myšlenek agrarismu, který na sebe v německém prostředí postupně bere podobu teorie „Blut und Boden“.⁶⁵ Upozornil tak na důležitost analýzy ideologického zakotvení románů.

Nejnovějším a dalo by se říci také nejzásadnějším příspěvkem k výzkumu hraničářské literatury je sborník vzniklý na základě konference z listopadu 2013 *Obraz sedláka v beletrii druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století ve stínu nacionalismu*.⁶⁶ Autoři předmluvy této publikace zařadili grenzlandromán po vzoru Jaworského do kategorie románů venkovských, německy Heimatroman.⁶⁷ Zároveň sestavili základní

⁶² JAWORSKI, Rudolf. Mezi politikou a trivialitou. Sudetoněmecké grenzlandromány, 1918-1938. In: *Dějiny a současnost*. Praha: Lidové noviny, roč.26 (2004), č.1, s. 27-31.

⁶³ MAIDL, Václav. Obraz německy mluvících postav a německého prostředí v české literatuře 19. a 20. století. In: BIMAN, Stanislav, BROKLOVÁ, Eva a Jan KŘEN, ed. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 1998, s. 281-302. BUDŇÁK, Jan. *Das Bild des Tschechen in der deutschböhmischeschen und deutschmährischen Literatur*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010.

⁶⁴ Zobrazení české ženy německou literaturou a to nejen hraničářskou pojednal ve studii Milenky již v roce 1930 Pavel Eisner. EISNER, Pavel. *Milenky: (Německý básník a česká žena)*. Praha: Miloslav Dolínek, 1930.

⁶⁵ KUBŮ, Eduard. „Alle Wasser Böhmens fließen nach Deutschland“. Teorie „Blut und Boden“ a konstrukce nepřátelského obrazu Čechů v románu Friedricha Jaksche. In: HÁJEK, Jan, Jiří KOCIAN a Milan ZÍTKO. *Fragmenty dějin: sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta*. Praha: Historický ústav AV ČR ve spolupráci s Ústavem soudobých dějin AV ČR, 2006, s. 243-260.

⁶⁶ KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Aleš ZÁŘICKÝ, ed. *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848-1948: diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu*. Praha: Dokořán, 2014.

⁶⁷ Tamtéž, s. 24.

bibliografii odborných textů zabývajících se venkovskou literaturou a specificky také hraničářskými romány.⁶⁸ Monografie *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848-1948: diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu* je tedy zatím nejkomplexnější prací k dané problematice a zásadním způsobem přispívá k objasnění otázky, jak selský román a tedy i jeho tendenční hraničářská verze vypovídá o mentálním vývoji obyvatelstva venkova. Většina kapitol nezkoumá hraničářskou beletrii jako literárněvědnou kategorii, ale pojímá ji jako historický pramen vhodný ke studiu politických, ekonomických, kulturních a dalších vztahů venkovského života.⁶⁹ Předložená práce se pokouší navázat na zmíněné přístupy. S hraničářským románem pracuje jako s pramenem, který má výpovědní hodnotu nejen o postojích autora samotného, o jeho názorech na společnost a místo, které popisuje, ale hraničářský román pojednává především jako fenomén, jež vypovídá o procesu formování národní identity a kolektivní paměti Němců v meziválečném Československu.

1.3 Národní identita a nacionalismus

Identita patří v rámci aktuálního společenskovedního diskurzu mezi nejčastěji používané, ba dokonce „módní“⁷⁰ pojmy, což se také odráží v nejednoznačnosti její definice. Různost konceptů identity je samozřejmě zapříčiněna odlišností přístupů jednotlivých vědních disciplín k této problematice. Nejprve byl fenomén identity rozpracován v rámci vývojové psychologie německým psychoanalytikem Erikem Homburgem Eriksonem. Psychologický pohled se však orientuje zejména na vnitřní osobní dimenzi identity.⁷¹ Nový pohled na identitu nabídla především tzv. interpretativní sociologie a právě přístup stojící na propojení historické a sociologické metodologie tvoří teoretický základ této práce. Pod pojem interpretativní sociologie spadají přístupy, které vesměs pracují v následujícím teoretickém rámci. Základním východiskem je subjektivizace světa neboli koncentrace na vztah člověka ke světu, tento pohled přinesl v sociologii odklon od zkoumání společnosti jako tzv. „objektivního“ světa po vzoru přírodních věd. Zdůrazňují, že i v sociální rovině je aktivní lidské vědomí a zdůrazňují tak úlohu jedince, který svou činností spoluutváří

⁶⁸ Tamtéž, s. 29-47.

⁶⁹ Tamtéž, s. 47.

⁷⁰ KASCHUBA, Wolfgang. *Einführung in die europäische Ethnologie*. 3. Aufl. München: C.H. Beck, 2006, s. 133.

⁷¹ LUCKMANN, Thomas. *Lebenswelt, Identität, Gesellschaft*. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft mbH 2007, s. 232.

podobu sociálního světa. Tento proces tzv. neustálé rekonstrukce sociální reality probíhá prostřednictvím přehodnocování významu a smyslu. Při analyzování pak interpretativní sociologie upřednostňuje spíše kvalitativní přístup se zaměřením na každodennost a soustřeďuje zájem na konstituci smyslu sociálního jednání a symboliku v mezilidské interakci.⁷² Z celé šíře interpretativních přístupů budou pro tuto práci důležité ty přístupy, které se odvíjejí od konstruktivismu autorů Petera L. Bergera (nar. 1929) a Thomase Luckmanna (nar. 1927). Protože z jejich modelu sociální distribuce vědění vychází velká část analýz sociální konstrukce identity.⁷³

V roce 1966 poprvé vyšla jejich kniha *Sociální konstrukce reality*, která zpopularizovala pojem „sociální konstrukce“. Velkým přínosem Bergerova a Luckmannova díla je mimo jiné zapojení východisek bádání amerického psychologa Georga Meada o identitě do vlastního teoretického rámce. Meada analyzoval především formování identity dítěte a pochopil, že významnou roli při utváření identity jedince hrají druzí lidé. V průběhu socializace dítěte hraje primární úlohu schopnost vnímat svět druhých, což současně vede k pochopení sebe samého. Jeho žáci Berger a Luckmann to vyjádřili následovně: „utváření zobecnělého druhého ve vědomí představuje rozhodující fázi socializace. Dochází totiž k internalizaci společnosti jako takové a objektivní reality v ní ustanovené a zároveň s tím je subjektivně vytvářena soudržná a kontinuální identita.“ Formování vlastní identity tedy probíhá pouze v interakci s druhými lidmi, je založeno na socializaci. Berger a Luckmann předkládají tezi, že společnost existuje ve dvou rovinách reality, v objektivní a subjektivní rovině. Jedinec se podle této dvojice badatelů sice nerodí jako člen společnosti, ale má vrozenou schopnost socializace. Do společnosti je pak začleněn procesem internalizace, která spočívá v porozumění a případné schopnosti interpretovat objektivní události. Internalizace tedy nespočívá pouze v porozumění jazyku těch druhých, nýbrž v pochopení souvislostí jejich vnitřního světa. Při sociální konstrukci tedy hraje velmi významnou úlohu právě jazyk, který sociální svět nejen popisuje, ale podílí se na jeho vytváření. Svět každodennosti je podle autorů sociálními aktéry vnímán jako uspořádaný, předem objektivizovaný. Uspořádanost toho světa neboli sociální řád je jako produkt lidské činnosti neustále nově formován a to následujícím způsobem. Každé jednání člověka se řídí zákonem habitualizace. To znamená, že každá pravidelně opakovaná činnost se stane vzorcem chování, který je sdílen s ostatními členy společnosti.

⁷² JANDOUREK, Jan. *Úvod do sociologie*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009, s. 43.

⁷³ Tamtéž., s. 44.

Vykonavatelé těchto habitualizovaných činností jsou posléze typizováni a na základě této typizace vznikají instituce, které jsou následně díky procesu internalizace „subjektivně osvojovány sociálními aktéry“. Pojem instituce je autory pojímán poměrně široce z antropologického hlediska. Označuje ustálené způsoby jednání v různých sociálních kontextech. Pod institucí lze zde rozumět tedy stát, rodinu, umění, ale i třeba obyčejný standardizovaný pozdrav nebo přátelství. Sociální konstrukce reality pak spočívá v nutnosti vytváření institucí, které vykazují vnější objektivitu vůči jednotlivci a zároveň jsou vázány na lidské jednání a myšlení. Člověk narozením vstupuje do strukturovaného sociálního světa, který po generace, které ho předcházely, vznikal prostřednictvím lidské činnosti, a vnímá tento svět jako víceméně objektivní realitu. Pomocí společností sdílených objektivizací, které přidělují světu řád, se podílí na interakci s ostatními členy kolektivu, kteří jsou vnímáni v rámci určitých typizací, jsou přiřazováni k nejrůznějším kategoriím (muž, Němec, politik apod.) Na základě volby kategorie je pak vybrána také strategie jednání. Sociální aktéři se tedy nejprve učí chápat a interpretovat předem strukturovaný objektivizovaný svět a posléze se podílí na jeho spoluvytváření. Identita jednotlivce vzniká v procesu socializace a tvoří se na základě subjektivního vnímání reality, je nadále udržována a formována sociálními procesy.⁷⁴

Zatímco pod pojmem osobní identita je možné chápat v širokém slova smyslu vše, za co se člověk jako individuum považuje.⁷⁵ Kolektivní identita má užší vymezení, pod tímto pojmem se obvykle rozumí osobní identifikace jednotlivce s určitou skupinou, za jejíhož se považuje člena. Uvědomování si kolektivní identity nereprezentuje však pouze vnímání sebe sama v rámci určitého kolektivu, ale zahrnuje také konstrukci hranic mezi „my“ a „oni“.⁷⁶ Tak i nacionální příslušnost je jistým druhem kolektivní identity, která je interaktivně konstruována a dále udržována díky dichotomii „my“ a „oni“.

⁷⁴ BERGER, Peter L. a Thomas LUCKMANN. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999.

⁷⁵ BERNARD, Josef. Osobní identita v diskurzu společnosti pozdní moderny. In: ŠUBRT, Jiří a kol. *Soudobá sociologie. II, (Teorie sociálního jednání a sociální struktury)*. Praha: Karolinum, 2008, s. 120

⁷⁶ Jan Assmann chápe kolektivní identitu jako „obraz, který si o sobě vytváří určitá skupina a s nímž se identifikují její příslušníci. (...) tato identita neexistuje sama o sobě, nýbrž vždy jen v té míře, v níž se k ní určití jedinci hlásí. Je silná nebo slabá podle toho, nakolik žije ve vědomí členů skupiny a nakolik dokáže motivovat jejich myšlení a jednání.“⁷⁶ Příslušnost ke společnému „my“ je tedy subjektivně založená, ale opírá se o účast na kolektivem sdíleném vědění. ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Přeložil Martin POKORNÝ. Praha: Prostor, 2001, s. 122-123.

Předmětem analýzy této práce jsou literární díla autorů, kteří národ vnímají na základě primordialistického přístupu, který převažoval až do poloviny dvacátého století. Primordialistickou optikou je pak nacionální či etnická příslušnost pojednána jako nadčasová, přirozeně daná kategorie (v duchu herderovského *Volksgeistu*), která se zakládá na „objektivních“ kritériích jako je jazyk, kultura, společný původ, fyzické rysy, apod.⁷⁷ Ačkoliv intelektuální elita nacionálních hnutí sama přispívá ke konstrukci obrazu nacionální identity tak, že definuje a redefinuje její vlastní význam, většinou právě v jejích řadách najdeme největší zastánce primordialistických stanovisek.⁷⁸ Z vnímání nacionální příslušnosti jako a priori dané skutečnosti vychází také postoje, které dnes nazýváme pojmem nacionalismus (viz níže).

Výrazný odklon od primordialistického nahlížení etnicity a příklon ke konstruktivistickým stanoviskům přinesl poválečný spis norského antropologa Fredericka Bartha *Ethnic Groups and Boundaries* z roku 1969.⁷⁹ Barth odmítá představu, že by kultura byla to, co definuje etnickou skupinu. Nejdůležitějším kritériem při definici je podle něj skupinou prováděné vymezení, Barth tak naprosto vylučuje, že by etnicita měla charakter konstantní esence.⁸⁰ Konstruktivistický způsob přemýšlení o etnické/nacionální identitě se tudíž zásadně liší od jejího primordialistického pojetí. Konstruktivistický přístup kategoricky popírá, že by představa kolektivní identity byla nezávislá na vědomí a jednání členů daného kolektivu. Navzdory primordialistickému pojetí dospívá k závěru, že nacionální identita není konstantní esencí, ale je společností konstruovanou kategorií.⁸¹

⁷⁷ GELLNER, Ernest André. *Nacionalismus*. Přeložila Hana NOVOTNÁ, přeložil Petr SKALNÍK. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2003, s. 407. srov. ERIKSEN, Thomas Hylland. *Antropologie multikulturních společností: rozumět identitě*. Praha: Triton, 2007, s. 94; HIRT, Tomáš a Marek JAKOUBEK, eds. *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit: (antropologická perspektiva)*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005, s. 16.

⁷⁸ GELLNER, Ernest André. *Nacionalismus*. Přeložila Hana NOVOTNÁ, přeložil Petr SKALNÍK. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2003, s. 21.; srov. HIRT, Tomáš a Marek JAKOUBEK, ed. *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit: (antropologická perspektiva)*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005, s. 16-17.

⁷⁹ Samozřejmě již dříve existovali autoři, kteří zpochybňovali objektivní pojetí etnicity, mezi nejvýznamnější patřil např. Max Weber.

⁸⁰ ERIKSEN, Thomas Hylland. *Antropologie multikulturních společností: rozumět identitě*. Praha: Triton, 2007, s. 80-82.

⁸¹ BARŠA, Pavel. Konstruktivismus a politika identit. In: *Antropoweb* [online]. [cit. 2016-05-11] Dostupné z: http://antropologie.zcu.cz/media//webzin/webzin_1-2_2006/03_barsa.pdf

Rovněž teoretikové zabývající se nacionálními hnutími (např. Anderson, Gellner, Hobsbawm, Hroch) se dnes přiklánějí k tvrzení, že fenomén nacionálních identit je spojen spíše až s procesem modernizace, přestože společenské formace nazvané výrazy etnikum nebo národ existují samozřejmě již v době předmoderní.⁸² Vznik moderních evropských národů datují do 18. a 19. století, v předchozích dobách se lidé spíše identifikovali na základě lokality, společenského statusu či náboženského vyznání. Konstruktivistická stanoviska potvrzuje také vývoj významového obsahu pojmu národ a jeho ekvivalentů v evropských jazycích.

Významové rozrůznění pojmu národ (a jeho cizojazyčných variant) v průběhu času i geograficky poněkud ztěžuje práci s tímto termínem na poli vědy. Tento termín se používal již ve středověku, a proto není překvapivé, že je ve většině evropských jazyků odvozen z latinského *natio*. Ve středověku však toto slovo neoznačovalo příslušnost k národu, k tomu se používalo označení *lingua* (jazyk) či *gens* (kmen). Termín národ (*nation, la nation*) je v západoevropských kulturách chápán ve spojitosti s termínem stát. Pod pojmem národ se v takovém případě rozumí společnost žijící v jednom politickém útvaru, řídicí se stejnými zákony a k tomu se velmi často dodává ještě hovořící jedním jazykem. Jinak je tomu ovšem v němčině i v češtině. V němčině až do 20. století převažuje pro národ pojmenování *Volk*, méně frekventovaně také *Nation*. V textech, které jsou předmětem analýzy předkládané práce, se však *Nation* vůbec nevyskytuje a pod pojmem *Volk* většina autorů rozumí jakousi pospolitost krve, těch, kteří hovoří jedním jazykem, zda žijí v jednom státě či nikoliv, s jejich nacionální příslušností nemá nic společného. Také v češtině je národ od počátku definován jazykem, kulturou a společnými dějinami.⁸³

Na rozdíl od národa je termín *nacionalismus* novotvar utvořený až na konci 19. století. Nejprve se používal v kontextu politického diskurzu, kde získal pozitivní či negativní emociální konotace. Význam tohoto termínu se v posledních desetiletích stále

⁸² Srov. ERIKSEN, Thomas Hylland. *Antropologie multikulturních společností: rozumět identitě*. Praha: Triton, 2007; GELLNER, Ernest André. *Nacionalismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2003; HIRT, Tomáš a Marek JAKOUBEK, eds. *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit: (antropologická perspektiva)*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005; HOBSBAWM, E. J. *Národy a nacionalismus od roku 1780: program, mýtus, realita*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000; HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009.

⁸³ HROCH, Miroslav, ed. *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2003, s. 11-13.

více rozměňuje a to také v odborné literatuře,⁸⁴ nelze s ním tedy pracovat, aniž by došlo nejprve k jeho definování. V anglosaské jazykové oblasti je tento termín používán jako nehodnotící a eticky neutrální pojem a někteří autoři s ním takto pracují také v české odborné literatuře. Takto termín používá kupříkladu také E. Gellner,⁸⁵ zároveň ho však užívá i tam, kde popisuje agresivní a xenofobní projevy. K „dichotomickému“ chápání nacionalismu se připojuje i německý historik H. U. Wehler⁸⁶, který ponechává dostatek prostoru pro vnitřní diferenciaci v rámci tohoto pojmu. Autoři ovlivnění marxistickou tradicí B. Anderson, A. Giddens a E. Hobsbawm⁸⁷, používají pojem nacionalismus spíše v negativním významu. Také největší český odborník na problematiku historického vývoje nacionálních hnutí M. Hroch doporučuje, aby pro tento termín zůstal vyhrazen pro označení nacionálního egoismu, který se projevuje povyšováním vlastního národa a netolerantními až nenávisťnými postoji vůči ostatním.⁸⁸ Termín nacionalismus a od něj odvozený přívlastek *nacionalistický* pak budou v rámci této práce používány v souladu s tímto Hrochovým doporučením. Naopak termín *nacionální* bude podobně jako jeho synonymum *národní* používán ve zcela neutrálním významu.

Miroslav Hroch ve své dnes již proslulé monografii *Národy nejsou dílem náhody* hovoří o vzniku moderního nacionálního vědomí. Vymezuje se proti snahám vnímat národ pouze jako jakýsi produkt kulturně-transformačního fenoménu označovaného jako

⁸⁴ HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství 2009, s. 30. Srov. HROCH, Miroslav, ed. *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2003; HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009; HROCH, Miroslav, ed. *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2003.

⁸⁵ GELLNER, Ernest André. *Nations and nationalism*. Oxford: Blackwell, 1983.

⁸⁶ WEHLER, Hans-Ulrich. *Nationalismus: Geschichte, Formen, Folgen*. 3. Aufl., Orig.-Ausg. München: Beck, 2007.

⁸⁷ ANDERSON, Benedict R. O'G. *Imagined communities: reflection on the origin and spread of nationalism*. 2nd rev. ed. London: Verso, 1991; GIDDENS, Anthony. *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Cambridge, U.K: Polity Press in association with Basil Blackwell, 1991; HOBSBAWM, E. J. *Nations and nationalism since 1780: programme, myth, reality*. Repr. Cambridge: Cambridge University Press, 1991.

⁸⁸ HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství 2009, s. 9-23.

nacionalismus.⁸⁹ Naopak odvozuje, že identifikace s národem byla výsledkem rozhodování lidí v konkrétních historických podmínkách. Zároveň však toto rozhodnutí, byť mohlo být jedinci vnímáno jako spontánní, záviselo na celé řadě okolních vlivů, které přispěly k tomu, že se rostoucí počet jedinců považoval za členy konkrétní nacionální skupiny. Národotvorný proces pak rozděluje do dvou typů: prvním z nich je vznik tzv. státních národů, druhým vznik nacionálních hnutí. Zatímco státní národy se rodí ve státech s „vládnoucí národní“ kulturou, vznik nacionálních hnutí je typický pro nevládnoucí etnické skupiny. Skutečně nebezpečné projevy nacionálně odůvodněné netolerance, agresivity a sebepovyšování, které lze označit za nacionalismus v pravém slova smyslu, jsou pak typické pro státní národy. V nacionálních hnutích se tyto projevy objevují až ve chvíli, kdy jsou již plně zformovány do homogenní nacionální skupiny a mají vlastní vládnoucí třídy. Nacionalismus se tak projevuje v podmínkách „národních států“ a úspěšných nacionálních hnutí.⁹⁰

Hroch rozdělil formování nacionálních hnutí do tří fází (A,B,C): Fáze A je obdobím osvíceneckého patriotického zájmu o studium jazyka, kultury a minulosti etnických skupin. Ne zcela jasně zodpovězená zůstává otázka, do jaké míry se již v této fázi prosazuje nacionální identita. Fáze B je spojena s úsilím o přesvědčení příslušníků etnické skupiny, že jsou příslušníky národa. Fáze B je tedy fází, v níž se národ skutečně formuje za pomoci zvýšeného agitačního úsilí. Ve Fázi C národ teprve vstupuje do stádia masového hnutí. Během této fáze získává nacionální hnutí příslušníky ze všech sociálních vrstev a jeho elity prosazují svou participaci na dělení moci. O završení nacionálního hnutí lze hovořit ve chvíli, kdy dosahuje svých politických cílů, ať už autonomního postavení v rámci multietnického státu či naprostou politickou samostatnost v podobě vlastního „národního státu“.⁹¹

Odpověď na otázku, proč se zrodilo úsilí rozšířit nacionální uvědomění, nalézá Hroch podobně jako další badatelé v názoru, že vznik nacionálních identit se pojí s rozpadem staré společnosti a jejích hodnot. Rozklad starého hodnotového systému založeného na stavovských vazbách, odůvodněných náboženskou legitimitou, vyvolal integraci příslušníků nově se rodící občanské společnosti do nově hodnotově orientované

⁸⁹ Sám Hroch termín nacionalismus používá jiným způsobem, viz terminologie výše.

⁹⁰ HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství 2009, s. 266-274.

⁹¹ HROCH, Miroslav. *V národním zájmu*. Praha 1999, s. 14-16.

skupiny nazývané národ. Hledání nové kolektivní identity bylo mnohem složitější v případě nacionálních hnutí. Jejich identita byla formována jednak odkazy na již neexistující politické celky a na společně sdílený osud, jednak orientací na společné etnické a kulturní kořeny definované především užíváním společného jazyka.⁹² Ptáme-li se, jak se podařilo abstraktní nacionální ideje prosadit do reálného myšlení každodenního života, neobejdeme se bez objasnění role stereotypů při formování kolektivní identity.

1.4 Sociální stereotypizace

Jak bylo nastíněno výše, zmíněný proces vytváření jakékoliv kolektivní identity se neobejde bez odpovědi na otázku, jaká je odlišnost mezi „insidery“ a „outsidery“. Vytváření obrazu „nás“ a „těch druhých“ je velmi zásadně ovlivněno fenoménem sociální stereotypizace. Termín stereotyp v sociálních vědách poprvé definoval Walter Lippmann v roce 1922,⁹³ od té doby se problematika stereotypů značně rozšířila a byla tematizována řadou vědních disciplín. Stereotypizace v širokém slova smyslu představuje zjednodušující způsob prezentace, který do určité míry deformuje prezentovanou předlohu. Typizace a stereotypizace jsou přístupy vlastní psychice jedince, zároveň však fungují jako sociální mechanismus, který formou kategorizace pomáhá při orientaci ve struktuře společnosti.⁹⁴ Na rozdíl od typizace, která je pouhým zjednodušením sledujícím systematizaci a zpřehlednění, stereotypizace umožňuje současně vyjádření určitého postoje, soudu i předsudku. Ačkoliv stereotypizace usnadňuje sociální orientaci, zároveň fixuje hodnocení a vnímání společnosti či jejích jednotlivých segmentů a ovlivňuje postoje a chování vůči nim. Zvláště silně zakořeněny bývají ve společnosti nacionální, potažmo etnické stereotypy.

Richard Jenkins, britský sociolog zabývající se etnickou identitou, rozlišuje ve svých analýzách mezi skupinovou identifikací a sociální kategorizací. Pod pojmem sociální identifikace rozumí vnitřní dimenzi etnické identity založenou na ztotožnění sociálních aktérů s určitou skupinou. Pojmem sociální kategorizace pak označuje externě orientovanou kolektivní identifikaci, která se projevuje zařazováním ostatních osob. Kategorizace založená na typizaci je přirozenou součástí lidské mysli, která usnadňuje

⁹² HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství 2009, s. 266-274.

⁹³ LIPPMANN, Walter. *Public opinion*. New York, 1965.

⁹⁴ BUDŇÁK, Jan. *Das Bild des Tschechen in der deutschböhmisches und deutschmährischen Literatur*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010, s. 25.

orientaci v sociální realitě.⁹⁵ Zařazování ostatních jednotlivců pod skupinové esence na základě určitých atributů je jedním ze způsobů neustálého konstruování sociálního světa naším praktickým každodenním věděním.⁹⁶ Základem sociální kategorizace, stejně jako kolektivní identifikace, je pak opoziční rozlišování kategorií "my" a "oni". Také tyto kategorie podléhají stereotypizaci, stereotypní představy o "nás" jsou nazývány autostereotypy a představy o "těch druhých" heterostereotypy.⁹⁷ Zatímco kategorie Čech je neutrální, pokud vypovídá o etnickém/národnostním zařazení, ve chvíli, kdy se k ní však připojí představy o věčné nespokojenosti, nevděčnosti, nepořádnosti, vychytralosti a lstivosti, stane se z kategorie hodnotící stereotyp.

Hlavní funkcí stereotypu je zjednodušení orientace ve světě, který se stává předvídatelnějším, zároveň také může posloužit k ospravedlnění chování a postoje vůči stereotypizované kategorii. Stereotypní označení se uplatňuje jak vůči skupině, tak vůči jednotlivci, který je členem dané skupiny. Stereotypy, jakožto myšlenkové konstrukce sdílené určitou skupinou, také zdůrazňují kontrast mezi "námi" a "těmi druhými" a slouží tak k posílení soudržnosti skupiny.⁹⁸ Při studiu stereotypů tak narážíme na dvě roviny jejich recepce. Na jedné straně lze konstatovat, že vytváření stereotypů je běžnou vlastností lidského myšlení a napomáhá ke konstrukci kolektivní identity. Na druhé straně však stereotypizace souvisí s problematikou negativních předsudků a diskriminace "těch druhých". Také analyzované texty jsou dobrým příkladem pravidla, že kladné vlastnosti a motivy jsou přisuzovány především "našincům", zatímco obraz "těch druhých" je negativizován.

Otázkou, kde je hranice mezi pouhým obrazem druhého a stereotypem, se v předmluvě k sborníku *Obraz druhého v historické perspektivě* zabývá Luďa Klusáková.⁹⁹

⁹⁵ JENKINS, Richard. *Social Identity*. London, New York: Routledge, 2004.

⁹⁶ BARŠA, Pavel. Konstruktivismus a politika identit. In: *Antropoweb* [online]. [cit. 2016-05-11] Dostupné z: http://antropologie.zcu.cz/media//webzin/webzin_1-2_2006/03_barsa.pdf

⁹⁷ KŘEN, Jan, ed., BROKLOVÁ, Eva, ed. a BIMAN, Stanislav. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 1998, s. 8.

⁹⁸ HANH, Hans Henning. 12 Thesen zur historischen Stereotypenforschung. In: *Nationale Wahrnehmung und ihre Stereotypisierung*. Frankfurt am Main: Peter Lang, 2007, s. 18-22.

⁹⁹ KLUSÁKOVÁ, Luďa, ed. *Obraz druhého v historické perspektivě: [tisk a historická beletrie při formování historického vědomí v 19. a 20. století]*. Praha: Karolinum, 1997, s. 7-10. Problematikou stereotypů zpracovává z historické perspektivy také druhý díl sborníku. V jeho předmluvě Karel Kubiš navazuje na definici Klusákové při vysvětlování rozdílu mezi pojmy obrazu a stereotypu a dává je do

Stereotyp považuje za často se opakující a zjednodušeně formulovaný, vesměs verbální obraz přijímaný určitou částí společnosti jako jisté vyvolávací heslo, na něž spontánně reaguje, aniž by zúčastnění jedinci sami měli svoji vlastní zkušenost, která by oprávněně podobnou reakci vyvolávala.¹⁰⁰ Obraz naopak může vyjadřovat ojedinělý názor autora, nemusí se tudíž nikdy stát kolujícím stereotypem. Rozdíl mezi obrazem a stereotypem tedy spočívá v množství lidí, kteří je sdílí. Stereotyp je tak na rozdíl od obrazu součástí kolektivního vědomí a zpravidla se nezakládá na autentické zkušenosti.

Mezi heterostereotypy a autostereotypy existuje vzájemné propojení, neboť se vymezují v opozici vůči sobě.¹⁰¹ Zatímco s Němci bývá spojována nadřazenost a rozpínavost, Čechům pak přizpůsobivost a neprůbojnost. Thomas H. Eriksen vymezil tři základní funkce stereotypů ve vztazích mezi etnickými skupinami. Zaprvé, kolektivně sdílené stereotypy pomáhají jednotlivcům vytvořit si určitý řád ve velmi složitém sociálním světě. Kategorizace dává člověku pocit, že společnosti rozumí. Druhou funkcí stereotypů spatřuje v jejich snaze ospravedlňovat privilegia, kterými daný kolektiv disponuje. Naopak negativní stereotypy namířené vůči vládnoucí skupině mohou zmírňovat pocity bezmocnosti. Třetí funkcí stereotypů je vymezování hranic vlastní skupiny. To se většinou děje tím způsobem, že dochází k vytváření představ o ctnostech vlastní skupiny v kontrastu s neřestmi skupiny jiné. V naprosté většině případů v sobě stereotypy zahrnují různými způsoby vyjádřenou nadřazenost skupiny vlastní. Zároveň se však ukazuje, že stereotypy mohou být i hodnotově ambivalentní, a tak stejná charakteristika může být jednou skupinou vnímána jako pozitivní a druhou jako negativní, a může se tudíž objevit jak v interpretaci autostereotypní, tak v poloze heterostereotypní.¹⁰²

Významnou roli, ne-li roli naprosto určující, hrají při procesu tvorby stereotypů média. Stereotypy vytvářejí a fixují už jenom tím, že opakovaně prezentují konkrétní téma veřejnosti. Právě prostřednictvím médií získává každý člověk poznatky o situacích, které sám neprožil, tedy o drtivé většině událostí. Autoři publikující v médiích však ovlivňují

souvislosti s pojmem identita viz. KUBIŠ, Karel, ed. *Obraz druhého v historické perspektivě. II, Identity a stereotypy při formování moderní společnosti*. V Praze: Karolinum, 2003.

¹⁰⁰ KLUSÁKOVÁ, Lud'a, ed. *Obraz druhého v historické perspektivě: [tisk a historická beletrie při formování historického vědomí v 19. a 20. století]*. Praha: Karolinum, 1998, s. 8.

¹⁰¹ ŠMÍDOVÁ, Olga. Česko-německé vztahy v zrcadle tisku. In: *Obraz Němců a Rakouska v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 1998, s. 268.

¹⁰² ERIKSEN, Thomas Hylland. *Etnicita a nacionalismus: antropologické perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012, s. 51-55.

svým pojetím události i její přímé účastníky a nabízejí jim svou interpretaci významu toho, co se stalo. Veškerá média při informování veřejnosti opakují určité postupy. Právě toto opakování způsobů, jakými se téma prezentuje, veřejnosti neustále potvrzuje myšlenkové vzorce, které pak napomáhají vzniku stereotypního myšlení.¹⁰³ Pak tedy i zpravodajství, které si klade za cíl nenést autorův subjektivní názor, napomáhá svými zavedenými postupy k tvorbě stereotypů. Mnohem více a často cíleně však k tvorbě stereotypů přispívá publicistika.

Všichni autoři hraničářských románů působili jako žurnalisté a při psaní hraničářských románů z této své profesní zkušenosti hojně čerpali. Také v rámci hraničářských románů si kladli za cíl informovat veřejnost o událostech a vyjádřit svůj postoj a názor k nedávnému společenskému dění, neboť mělo dle jejich názoru zásadní dopady na život německé menšiny v Československu. K psaní beletrie je jistě vedl také fakt, že krásná literatura dokáže být trvalejším nositelem informací než periodikum a svému autorovi umožňuje představit vlastní představy v mnohem větší šíři. Kontextualita děje navíc čtenáře vtahuje do prostředí a pomáhá mu identifikovat se s hlavními postavami. Tyto v zásadě podprahové prostředky mohly působit efektivně zvláště na nerozhodnuté členy německé menšiny. Cílem této práce je mimo jiné ukázat, jakým způsobem hraničářské romány přispívají svými vypravěčskými postupy k utváření a znovupotvrzování stereotypního vnímání a to nejen jednotlivců či sociálních (především nacionálních) skupin, ale také ke stereotypní interpretaci událostí. Problematika tvorby stereotypů je tak nedílně spjata s dalším fenoménem lidského vnímání, a tím je paměť.

1.5 Kolektivní paměť a historické vědomí

Fenomén paměti a historická věda jsou nerozlučnou dvojicí, neboť historie by nebyla bez schopnosti člověka pamatovat si vůbec myslitelná. Paměť je ovšem tematizována i jinými společenskovědními disciplínami: tradičně filozofií, nověji také psychologii a sociologií. Právě dvě posledně zmíněné disciplíny, které se vědecky etablovaly až ve druhé polovině devatenáctého století, ve dvacátém století významně přispěly novými pohledy na fenomén, jímž je paměť. A zatímco psychologie paměť nadále zkoumá jako schopnost jedince, sociologie rozvinula teorie, v nichž jako nositel paměti vystupuje společnost. Francouzský

¹⁰³ LEICHTOVÁ, Magdalena. Agenda-setting v masových médiích v globalizovaném světě. In: ROSŮLEK, Přemysl a kol. *Média & politika: vybrané problémy: modernita, propaganda, politický marketing, agenda-setting, terorismus, žurnalistika*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2009, s. 113-132.

sociolog Halbwachs přispěl ve třicátých letech k teoretickému rámci týkajícímu se paměti konceptem kolektivní paměti. Tato koncepce paměti vychází z Durkheimova pojetí kolektivního vědomí. Durkheim chápal sociální skutečnost nezávisle na jednotlivci a kolektivní vědomí proto nelze podle něj vyložit na základě poznatků o individuální psychice jednotlivých členů skupiny.¹⁰⁴ Pozůstatky tohoto pozitivistického přístupu můžeme sledovat i v Halbwachsově pojetí, kde je kolektiv nositelem paměti. Halbwachs dokonce navzdory neurofyziologické bázi paměti tvrdí, že individuální paměť nemůže existovat bez referenčních rámců paměti kolektivní. Vzpomínky včetně těch nejosobnějších podle něho vznikají na základě komunikace, která se odvíjí v rámci společenských skupin.¹⁰⁵ Halbwachs rozlišuje mezi kolektivní a individuální pamětí, ovšem individuální paměť je „unikátní“ pouze v tom, že je neopakovatelným průsečíkem více skupinových pamětí. Velkým přínosem Halbwachsova pojetí je kromě objevení sociální podmíněnosti vzpomínání také zohlednění významného rysu paměti, kterým je její schopnost adaptace. Kolektivní paměť neustále obnovuje na základě nových událostí své referenční rámce a s jejich pomocí opětovně rekonstruuje vzpomínky. Minulost tudíž v paměti nezůstává jako taková, nýbrž je neustále reorganizována.¹⁰⁶ Sociální rámce, v nichž jsou vzpomínky každého jedince fixovány, mají časovou, prostorovou a jazykovou povahu.¹⁰⁷

Problematiku vztahu kolektivní paměti a kolektivní identity v návaznosti na Halbwachse teoreticky rozvedli manželé Assmannovi. Ačkoliv Halbwachs nikde nepoužívá pojmu identita, velmi zdárně ilustruje její kolektivní zakotvení. Člověk, vzpomíná-li, rekonstruuje minulost mimo jiné i na základě vzpomínek ostatních členů. *Kolektivní paměť je spjata se svými nositeli a není libovolně přenositelná. Kdokoliv se na ní podílí, dosvědčuje tím svou náležitost ke skupině. Není tedy konkrétní pouze v prostoru a čase, ale je též, lze-li to tak říci, konkrétní co do identity.*¹⁰⁸ Události, které jsou považovány za styčné v jedné kolektivní paměti, nemusí se objevovat vůbec v kolektivní

¹⁰⁴ DURKHEIM, Émile. *Pravidla sociologické metody*. V Praze: Orbis, 1926, s. 36.

¹⁰⁵ HALBWACHS, Maurice, NAMER, Gérard, ed. a JAISSON, Marie, ed. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009, s. 63.

¹⁰⁶ Tamtéž, s. 112 -115.

¹⁰⁷ ŠUBRT, Jiří a kol. *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum, 2013, s. 22.

¹⁰⁸ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001, s. 39.

paměti skupiny jiné, ačkoliv obě skupiny spolu mohly sdílet v určité době společný prostor. A i když se jedna událost objevuje v kolektivní paměti obou skupin, může být každou z nich naprosto rozdílně interpretována. Co jedna skupina považuje za vítězství, je pro druhou stranu porážkou. Rozdíly v paměti kolektivů jsou stejně normálním jevem jako rozdíly, se kterými se běžně setkáváme v paměti individuální.¹⁰⁹

Ve svých pracích rozlišují Assmannovi tři typy kolektivní paměti: paměť komunikativní, kulturní a politickou.¹¹⁰ Pod paměti komunikativní se rozumí ta část paměti, která se týká dějinné zkušenosti, jejími nositeli jsou doboví svědci. Obsah komunikativní paměti tak tvoří vzpomínky, zkušenosti a informace z doslechu. Komunikativní paměť není záležitostí sociálních institucí a není tudíž nijak ovlivněna druhotnými interpretacemi. Za nositele tohoto typu kolektivní paměti jsou počítáni očití svědci i jejich posluchači. Komunikativní paměť, založená na autobiografické paměti, se sice vyznačuje individuálními odchylkami, přesto není paměti individuální, ale kolektivně utvářenou, protože se týká událostí, které jsou společensky uznány za významné a formativní. Cílem této paměti je v každodenní komunikaci vytvářet vědomí kontinuity a udržovat kolektivně sdílený smysl.¹¹¹ Na rozdíl od kulturní a politické paměti je komunikativní paměť otázkou jen žijících generací, není to paměť uchovávaná v materiálních záznamech a symbolech, k jejímu předávání nejsou zapotřebí instituce.¹¹²

Obsahem kulturní paměti se stávají ty události, které jsou společností či jejím segmentem vnímány jako významné, včetně mytických pradějin. Kulturní paměť na rozdíl od paměti komunikativní je zaznamenaná prostřednictvím slov, obrazů, tance, rituálů, symbolů, přičemž je rovněž zpředmětněná v místech paměti.¹¹³ Tento typ paměti je záležitostí společenských skupin a institucí, které záměrně zachovávají některé vzpomínky na minulost, tyto mají v rámci dané pospolitosti udržovat povědomí o společné minulosti a

¹⁰⁹ GIESEN, Bernhard. V různém čase, v různém rytmu a s rozdílnou pamětí. In: *Sociální studia*. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 1–2/2007, s. 71.

¹¹⁰ KUBIŠOVÁ, Zuzana. Kolektivní paměť a národní identita. In: MASLOWSKI, Nicolas a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 84.

¹¹¹ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Překlad Martin Pokorný. Praha: Prostor, 2001, s. 46-53.

¹¹² ASSMANN, Aleida. *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: C.H. Beck, 2006, s. 115.

¹¹³ NORA, Pierre. *Mezi pamětí a historií. Problematika míst*. In: BENSA, Alban, ed. *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998.

tak přispívat k utváření společné identity. Kulturní paměť se dále dělí do dvou módů, první z nich se nazývá kánon a druhý archiv. Do módu kánonu spadají události, zásadní osobnosti, místa, umělecké předměty, které jsou pravidelně připomínány (např. formou svátků, rituálů, výstav, apod.). V módu archivu se pak nalézají ty informace o minulosti, které jsou vnímány jako nepodstatné pro současné potřeby společnosti. Zatímco na kanonické kulturní paměti se podílí celá společnost, obsah archivu je naproti tomu uchováván a zpracováván specialisty.

Politická paměť je v mnohých ohledech velmi podobná paměti kulturní. Je rovněž paměti zprostředkovanou, záměrně vytvořenou a její existence odvisí od řady organizací a institucí. Je utvořena tak, aby byla dlouhodobě přenositelná. Čím se však politická paměť od kulturní liší, je její spjatost s politickými organizacemi a institucemi. Politická paměť na rozdíl od ambivalentní paměti kulturní nedává prostor množství interpretací.¹¹⁴ Nositelé politické paměti samozřejmě čerpají i z obsahu paměti kulturní, především se tak děje v rámci politických střetů, v nichž je interpretování minulosti klíčové pro současné konflikty. Obsahy politické paměti jsou aktivně připomínány, přičemž se sledují dva hlavní cíle. Prvním z nich je potvrdit příslušnou politickou identitu a druhým je legitimizovat aktuální politické cíle a ospravedlnovat nebo naopak zpochybňovat současné rozložení moci. Politická paměť se snaží vytvářet pozitivní sebeobraz a využít ho při úsilí o dosažení politických cílů. Náplní politické paměti tedy je jakási „slavná minulost“, soubor výkonů a vítězství předchůdců, nebo naopak jejich porážky a utrpení, ale pouze ty případy, kde se osvědčila morální síla skupiny.¹¹⁵ Události, které vzbuzují pocit viny či hanby, naopak bývají z politické paměti vyloučeny. Takové události jsou pak aktivně zapomínány. Politická paměť je zprostředkována nejen emocionálně exponovanými či přímo mobilizujícími narativy, ale také pomocí míst a památníků či vzpomínkových obřadů. Nositeli politické paměti jsou členové určité politické skupiny, její obsah, jeho přetrvávání a šíření však většinou mají na starosti specialisté. Základním problémem použití konceptu kolektivní paměti manželů Assmannových v rámci historického výzkumu je, že jej pojímají tak široce, že prakticky nahrazuje koncept historického vědomí.

¹¹⁴ ASSMANN, Aleida. *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: C.H. Beck, 2006, s. 36.

¹¹⁵ KUBIŠOVÁ, Zuzana. Kolektivní paměť a národní identita. In: MASLOWSKI, Nicolas a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 90-91.

Na poli historické vědy se fenomén kolektivní paměti překrývá s konceptem historického vědomí. Podle sociologa Jiřího Šubrtů bývá v českém prostředí historické vědomí charakterizováno dvěma způsoby. Buď může být chápáno jako soubor znalostí dějin, se kterými nakládá určitá skupina lidí. V rámci této koncepce pak bývá od historického vědomí diferencováno historické povědomí jako souhrn vědění, které má neodborný charakter.¹¹⁶ Nebo může být historické vědomí definováno širokým způsobem a zahrnovat stav mysli jednotlivce nebo společnosti, který je ovlivněn dobou a má tudíž proměnlivý ráz.¹¹⁷ Jiří Šubrt také definoval vztah konceptů historického vědomí a kolektivní paměti, přičemž kolektivní paměť chápe jako jeden ze čtyř základních komponentů, které utváří historické vědomí. Dalšími komponenty jsou historická zkušenost, ideologie a poznatky historiků. Historické vědomí pak chápe jako sociální systém a aplikuje na něj přístup Talcotta Parsonse, schéma čtyř funkcí AGIL. Funkci adaptace (A) spojil s historickou zkušeností, která může ovlivnit (re)definici aktuální situace. Funkce dosahování cílů (G) je záležitostí ideologického výkladu historie, který selektuje historická témata tak, aby je mohl použít jako oporu v rámci legitimizačních procesů. Historicko-vědní poznání vyznačující se koherentním vnitřně logicky uspořádaným výkladem pak přináší integraci (I). Udržování latentních kulturních vzorců (L) lze podle jeho názoru spojit s kolektivní pamětí, která má za úkol zpřítomňovat nejdůležitější obsahy. Dále dle schematiky AGIL diferencuje také funkce kolektivní paměti. Kolektivní paměť se ve funkci (A) rekonstruuje a aktualizuje, tedy je schopná na základě současných podmínek znova přepracovávat vzpomínky. Stanovení dominant paměti pak slouží k dosahování cílů (G). V rámci funkce interakce (I) pak probíhá konstrukce toho, co Halbwachs nazval „sociální rámce paměti“, a udržování latentních vzorů (L) pak zajišťuje přenos tradice. Šubrt dále vyvozuje, že jednotlivé subsystemy historického vědomí zpracovávají minulost rozdílným způsobem, čímž vytvářejí jistou polykontextualitu, kdy např. jedna historická událost může být nahlížena v různých kontextech.

Šubrtěm popsaná teoretická rovina není v případě mého vlastního výzkumu uplatnitelná jako celek. Z nastíněného teoretického rámce bych se v následujícím výkladu ráda opřela především o již zmíněnou možnost nahlížení minulosti v různých kontextech,

¹¹⁶ Takto historické vědomí koncipoval např. Miroslav Hroch.

¹¹⁷ ŠUBRT, Jiří a kol. *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum, 2013, s. 17-19.

ať už v rovině prožité zkušenosti či v rovině ideologického výkladu nebo v rovině historické vědy, ale především v rovině kolektivní paměti. Ve všech těchto rovinách může být přístup k minulosti rozrůzněn z hlediska skupin (např. národnostních) či z hlediska generací, nebo také na základě různých obsahových (časových, prostorových, věcných) rámců.¹¹⁸ V souladu s vymezením Miroslava Hrocha rozumím pod pojmem kolektivní paměť *aktualizované, verbalizované a obvykle také instrumentalizované informace, které ze souboru historického vědomí vybírají jistý fragment minulých událostí. Tento výběr je motivován snahou dosáhnout cílů v současnosti, je tedy třeba počítat s tím, že historické informace bude ve vztahu k těmto záměrům více méně vědomě upravovat a manipulovat jimi.*¹¹⁹ Určité složky historického vědomí tedy slouží společenské skupině (např. národu) jako kolektivní paměť, která se s pomocí politické instrumentalizace může prezentovat jako jediná legitimní interpretace minulosti. Obsah kolektivní paměti se týká událostí, které její nositelé osobně neprožili, tak se odlišuje od „paměti pamětníků“.¹²⁰ Obsah kolektivní paměti je podle Hrocha určován vztahem tří faktorů. Kromě subjektu, který vnímá, a objektu, který je vnímán, je třetím faktorem ten, kdo provádí výběr informací, které jsou potřebné k zapamatování. Jako prameny vhodné pro studium kolektivní paměti v určité době považuje v první řadě texty učebnicové, popularizační (sem lze zařadit právě hraničářské romány), žurnalistické či řečnické projevy a kázání, které předkládají informace o minulosti.¹²¹

1.6 Kolektivní trauma

S problematikou kolektivní paměti blízce souvisí také poměrně nový koncept kolektivního traumatu.¹²² Za trauma kolektivní je možné označit takové trauma, které zásadním

¹¹⁸ ŠUBRT, Jiří a kol. *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum, 2013, s. 24.

¹¹⁹ HROCH, Miroslav. Historické vědomí a potíže s jeho výzkumem dříve a nyní. In: ŠUBRT, Jiří, ed. *Historické vědomí jako předmět badatelského zájmu: teorie a výzkum*. Kolín: Nezávislé centrum pro studium politiky, 2010.

¹²⁰ V tomto názoru se Hroch vymezuje vůči původnímu Halbwachsovu pojetí kolektivní paměti, stejně tak se rozchází s konceptem manželů Aleidy a Jana Assmanových, kteří namísto „paměti pamětníků“ pracují s termínem komunikativní paměť, který považují za jeden ze segmentů kolektivní paměti.

¹²¹ HROCH, Miroslav. *Paměť a historické vědomí očima historika*. In: MASŁOWSKI, Nicolas a kol. *Kolektivní paměť: k teoretickým otázkám*. Praha: Karolinum, 2014, s. 52.

¹²² ASSMANN, Aleida. *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: C.H. Beck, 2006, s. 115.

způsobem ovlivní kolektivní vědomí skupiny, „nesmazatelně“ se zapíše do její paměti a klade si nároky na ovlivňování její budoucí identity.¹²³ Jak se ukazuje, ne každá událost, kterou prožije celý kolektiv a je traumatizující, se stane základem kolektivního traumatu. Záleží na samotných aktérech historického procesu, jaký význam jednotlivým událostem přisoudí. Podle Bernharda Giesena je důležité, aby tato událost byla generací, která ji prožívá, vnímána jako jedinečná. Giesen také zdůraznil, že na tvorbě kolektivního traumatu coby sociálního konstruktů má hlavní podíl generace, která onu traumatizující událost prožije v době dospívání. Právě doba na pomezí dětství a dospělosti je vhodná pro internalizaci historické události.¹²⁴ Giesen se však mylí v tom, že kolektivní trauma působí pouze v rámci této generace, která jediná díky vlastní zkušenosti, rozumí obsahu traumatu. Podle jeho názoru když generace, která prožila onu událost, zemře, zanikne také její traumatizující podstata. Událost se pak dle jeho názoru zařadí do dějinné chronologie.¹²⁵

Že tomu tak nemusí být, dokazuje Radim Marada¹²⁶, který s odkazem na amerického sociologa Jeffreyho Alexandra zdůrazňuje především konstruktivistický charakter kolektivního traumatu. Alexander konstrukci traumatu popisuje jako utváření nového dominantního vyprávění (new master narrative), které o traumatu vypovídá. Toto vyprávění formuluje podstatu trápení, rozlišuje oběti a viníky traumatu a říká, jakým způsobem traumatizující událost vypovídá o identitě obou těchto skupin.¹²⁷ Při tvorbě tohoto vyprávění nezaujímají všichni jeho nositelé stejné místo, ale na jeho tvorbě se podílejí především ti, kteří mají talent pro vyjádření svých požadavků, které jsou samozřejmě ideově zakotveny a situovány v sociálních strukturách. Konstituování traumatu tedy zajišťují především ti z jeho nositelů, kteří jsou schopni vytvářet jeho význam ve veřejné sféře. Nositelé traumatu dokonce nemusí být ani jeho přímí účastníci, a přesto se na utváření kolektivního traumatu zásadním způsobem podílejí tím, že veřejnosti

¹²³ KREISSLOVÁ, Sandra. *Konstrukce etnické identity a kolektivní paměti v biografických vyprávěních českých Němců: na příkladu vzpomínek Němců na Chomutovsku*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, 2013, s. 53.

¹²⁴ Podle Giesena tato událost nemusí být nutně traumatizující, protože podobně jako kolektivní trauma existuje ve společném vědomí i kolektivní triumf.

¹²⁵ GIESEN, Bernhard. V různém čase, v různém rytmu a s rozdílnou pamětí. In: *Sociální studia*. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 1-2/2007, s. 71.

¹²⁶ MARADA, Radim. Paměť, trauma, generace. In: *Sociální studia* 1-2/2007, s. 79-85.

¹²⁷ ALEXANDER, Jeffrey C. *Cultural trauma and collective identity*. Berkeley: University of California Press, 2004, s. 12-14.

prezentují danou traumatickou událost, již naplňují určitým smyslem a významem, který vztahují k celému kolektivu. Pokud je možné vztáhnout kolektivní trauma i k těm členům společnosti, kteří se traumatizující události neúčastnili, pak je také možné předpokládat přenos traumatické události na generace, které už nejsou událostí samotnou přímo zasaženy.¹²⁸ Kolektivní trauma se po přechodu z komunikativní paměti stává součástí paměti kulturní a v ní může nabýt v dalších dobách různých interpretací. Rozdílným způsobem budou trauma interpretovat dvě skupiny jeho účastníků, a sice oběti a viníci. Většinou je kolektivní trauma formulováno ze strany obětí, zatímco viníci traumatu mají spíše sklony událost zařadit do tabuizované oblasti, událost je tak z kolektivní paměti vytěsněna, je aktivně zapomenuta. Významnou úlohu při vytváření kolektivního traumatu hrají samozřejmě média. Právě ona rozhodují, jaké interpretace budou zvýrazněny a jaké potlačeny. Zároveň však jsou sama média součástí sociálních struktur a nezůstávají neovlivněny politickými záměry a také zápasy o pozornost čtenáře.¹²⁹

1.7 Poznámky k dobovému pojmosloví a současné odborné terminologii

Základ této práce tvoří kvalitativní analýza vybraných textů, které v době, kdy vznikly, byly recipovány, dále politicky instrumentalizovány, ale také kritizovány. Literární konstrukce dějinných vyobrazení tvořící pramennou základnu této práce se často obhájí odkazy na domnělé empiricky podložitelné důkazy, ale jejich obsah je podložen spíše rétorickými postupy. Valná část předložených výpovědí tak spadá do specifické rétoriky, pro niž se ujal v odborné literatuře německé a stále více i mezi českými badateli název *völkisch*.¹³⁰

Toto slovo je velmi těžké přeložit, protože v češtině ani v dalších jazycích pro něj neexistuje významově shodná alternativa. Když už se jej čeští badatelé pokusí přeložit, pak zní jako *národovecký* vzácněji *národovský*. Přídavným jménem *völkisch* lze v němčině označit produkci specifického ideologického proudu 19. a 20. století, který se největší konjunktury dočkal v podobě nacistického žargonu. Autorem myšlenky nahradit v zásadě

¹²⁸ MARADA, Radim. Paměť, trauma, generace. In: *Sociální studia* 1-2/2007, s. 81.

¹²⁹ Obzvláště silné bývá porpojení mezi politickým aparátem a tiskem, to zvláště platí v době první republiky, kdy 9/10 trhu s tiskovinami tvořil stranický tisk.

¹³⁰ Srov. BALCAROVÁ, Jitka. "*Jeden za všechny, všichni za jednoho!*": *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013; HAHNOVÁ, Eva. *Od Palackého k Benešovi: německé texty o Čechách, Němcích a českých zemích*. Praha: Academia, 2014.

neutrální pojem *national* pojmem *völkisch* přišel až v roce 1875 germanista Hermann von Pfister¹³¹, který však již reagoval na předchozí vývoj německého nacionálního hnutí a jeho tendence k proměně jazykových prostředků. Samotné slovo *völkisch* je tak zároveň dokladem toho, že *völkisch* hnutí si mělo tendenci vytvářet vlastní vokabulář. Ten hojně čerpal ze starší němčiny, přičemž starším výrazům v rámci ideologických konstrukcí dodával nové obsahy. Tato *völkisch* rétorika se prosazuje především v textech o střední a východní Evropě a vymezuje roli německého národa (Volk) v tomto prostoru. Politické uplatnění *völkisch* diskursu pak vychází z představy o nerovnosti jednotlivých národů, která se opírá o víru v odlišnost míry užitečnosti jednotlivých národů pro lidstvo a končí obvykle u konstatování, že Německo (Deutschum) stojí v tomto ohledu na vrcholu světového žebříčku, naopak na druhé straně hierarchie se ocitají národy, jimž je přisouzena role škůdců lidstva, zde je pak uplatňována krajně nevybíravá xenofobie odvolávající se na pseudovědecké biologicko-rasistické myšlenky.¹³²

Mimo xenofobie, jíž vévodí antisemitismus, se *völkisch* rétorika vyznačuje také odporem k demokracii a antiliberalismem. Výsledkem je jakási neustálá válečná bdělost směřující k hlavnímu cíli celé *völkisch* politiky, a sice k vytvoření co možná největšího rasově čistého německého státu. Rozmach *völkisch* myšlenkového komplexu souvisí s činností všenněmecké hnutí. Meziválečná *völkisch* rétorika v Československu navázala na všenněmecké hnutí, s nímž se identifikovala mimo jiné také požadavkem na připojení k Německu. V době kulminace svého rozsahu ovládl *völkisch* slovník mimo jiné i řadu společenskovedních disciplín.¹³³ V dobových textech, včetně těch zde analyzovaných, bylo slovo *völkisch* používáno ve významu lidový, nacionální i všenněmecký. V současném vědeckém bádání a také v této práci je tento termín používán pro projevy nacionalismu a rasismu s mytickým přesahem do ideologie „krve a půdy“ s důrazem na německou výlučnost a nadřazenost. Z celku *völkisch* myšlení vzešly zásadní podněty pro vznik a rozvoj nacionálního socialismu, jehož pád po druhé světové válce znamenal také konec *völkisch* rétoriky.

¹³¹ BALCAROVÁ, Jitka. *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!": Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013, s. 43.

¹³² HAHNOVÁ, Eva. *Od Palackého k Benešovi: německé texty o Čechách, Němcích a českých zemích*. Praha: Academia, 2014, s. 25-26.

¹³³ HAAR, Ingo a Michael FAHLBUSCH. *Handbuch der völkischen Wissenschaften*. München 2008; s. 7-13.

Jak bylo naznačeno v předchozím odstavci, jedním z klíčových pojmů völkisch terminologie bylo sousloví *Blut und Boden*, do češtiny překládané jako *krev a půda*. Teorie „Blut und Boden“ byla rozvíjena různými politickými směry, ale její základ je u všech prakticky totožný. Sousloví „krev a půda“ jsou základem pro definici etnické příslušnosti. Výraz „Boden“ skrývá v sobě hned několik významů: hrouda, prostor, země, půda, pozemek, místo a další. Slovo „Blut“ pak mimo krve samotné odkazuje k původu, příbuznosti a v kontextu etnologických teorií konce 19. století také k rase. Teorie krev a půda se neoddělitelně pojí s dalším pojmem a sice Lebensraum, životní prostor. Vznik tohoto pojmu souvisí s geopolitickými cíli pruského státu v otázce kolonií na konci 19. století. Díky všenněmeckému hnutí a práci Hanse Grimma *Volk ohne Raum* (1926) získal tento pojem v první čtvrtině 20. století širší obsah. Tento pojem označuje území, které si pro své užívání nárokuje konkrétní sociální skupina. Nacionální socialismus tento obsah konkretizoval s ohledem na své politické cíle v germanizačním projektu Generalplan Ost. Hraničářské romány ve třicátých letech s tímto pojmem také operují a životní prostor národa je ve středu jejich „obraných“ záměrů a zároveň součástí jejich touhy po velkoněmeckém sjednocení.¹³⁴

Dvě kritéria definování národní příslušnosti krev (původ, rasa) a půda (životní prostor a domovina) jsou v rámci teorie „Blut und Boden“ zdrojem nejenom kultury, ale rovněž etických hodnot.¹³⁵ V teoretické rovině nacistické ideologie jsou pojmy „Blut“ a „Boden“ významově ztotožněny s výrazy „Rasse“ a „Raum“.¹³⁶ Je to zakořeněnost v půdě, co nordickou rasu, odlišuje od nomádské semitské rasy, ale i od ras ostatních a opravňuje její kolonizační záměry. Protože je nordická rasa tou nejusedlejší (bodenständigste) rasou světa, má větší nárok na půdu než všechny ostatní rasy.¹³⁷ Rozsáhlého teoretického rozpracování ideologie Blut und Boden se ujal nacistický agrární politik a ministr zemědělství Richard Walter Darré ve svých pracích *Das Bauerntum als Lebensquell der*

¹³⁴ BALCAROVÁ, Jitka. *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!": Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013, s. 43.

¹³⁵ KNAPP, Viktor. *Problém nacistické právní filosofie*. Praha 2002.

¹³⁶ EIDENBENZ, Mathias: *Blut und Boden - Zu Funktion und Genese der Metaphern des Agrarismus und Biologismus in der nationalsozialistischen Bauernpropaganda R. W. Darrés*. Bern ; Berlin ; Frankfurt a.M. ; New York ; Paris ; Wien 1993, s. 33-34.

¹³⁷ EIDENBENZ, Mathias: *Blut und Boden - Zu Funktion und Genese der Metaphern des Agrarismus und Biologismus in der nationalsozialistischen Bauernpropaganda R. W. Darrés*. Bern ; Berlin ; Frankfurt a.M. ; New York ; Paris ; Wien 1993, s. 40-47.

nordischen Rasse (1929) a *Neuadel aus Blut und Boden* (1930). V těchto dílech popisuje venkov jako „pramen krve“, který vyrovnává populační deficit města a zároveň svou pevnou zakotveností v prostředí zajišťuje národu stálost v jím osídleném prostoru.

Většina zkoumaných hraničářských románů ovšem nepracuje v rámci uzavřeného komplexu nacistické teorie krve a půdy. Spíše se vrací k romantickému pojetí, z něhož ve své teorii ostatně čerpá i samotný Darré. Teorie „Blut und Boden“ se v německém hraničářství projevuje spíše jako „nezničitelné pouto mezi člověkem a rodným prostředím“. Zároveň však představuje boj o udržení Němci obývaných území v německém vlastnictví jako zápas o udržení německé „nacionální državy“ (Nacionaler Besitzstand). Toto pouto člověka a prostředí, z nějž pochází, nevyvolává ve čtenáři pouze neosobní představu životního prostoru, ale významově přibližuje pojem „Boden“ k pojmu „Heimat“. ¹³⁸ Propojení člověka a půdy je tak zároveň socializačním procesem, který především zemědělce, ale nejen jeho formuje do role bojovníka, jehož osudovým úkolem je obrana „národní državy“. Samotný pojem *Heimat*, česky překládáno jako domov, domovina, vlast, ať už v rovině geografické nebo kulturně historické, hraje významnou roli při formování skupinových identit. Svou silně emotivní stránkou, která je vlastní lidskému podvědomí, je velmi vhodnou literární látkou. Emotivní rovina pojmu *Heimat* je základním stavebním kamenem také při vytváření sudetoněmecké identity. Tato identita se formuje jako reakce na nové uspořádání Evropy po první světové válce, jako reakce na fakt, že Němci v pohraničí bez ohledu na jejich vlastní záměry byli připojeni k Československu. Přičemž je vhodné upozornit na další emotivně založené tvrzení, které v rámci völkisch rétoriky funguje zcela apriorně, a sice že z lásky k domovině automaticky vyplývá láska k národu. ¹³⁹

Sudetoněmecká identita se tedy formuje mimo jiné také jako „Heimat-identita“, což se v rámci společenských věd projevuje velmi široce pojatým vlastivědným výzkumem, jehož největší důraz je položen na tradiční lidovou kulturu. Samotný pojem Sudetští Němci (Sudetendeutsche) a od něj odvozené výrazy sudetoněmecký (sudetendeutsch), sudetoněmectví (Sudetendeutschtum) je terminologickou výzvou pro

¹³⁸ EIDENBENZ, Mathias: *Blut und Boden - Zu Funktion und Genese der Metaphern des Agrarismus und Biologismus in der nationalsozialistischen Bauernpropaganda* R. W. Darrés. Bern ; Berlin ; Frankfurt a.M. ; New York ; Paris ; Wien 1993, s. 55.

¹³⁹ BALCAROVÁ, Jitka. *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!": Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013, s. 43.

každého badatele zabývajícího se historií česko-německých vztahů. Badatelé se zatím neshodují v odpovědi na otázku, zda toto označení používat i v odborných textech, nebo ne. V rámci této práce se přikláním k názoru tento termín k označení Němců, kteří se po roce 1918 stali občany Československa, nepoužívat, protože obsah tohoto termínu je politicky polarizovaný. Pokud jde o samotné označení Sudety (Sudeten), bylo po staletí užíváno jako označení pro horské soustavy táhnoucí se zhruba od Šluknovského výběžku až po Nízký Jeseník. Po vzniku republiky bylo označení použito v novém tvaru *Sudetenland* k označení jedné ze čtyř německých provincií vyhlášených v návaznosti na rozpad habsburské monarchie a vznik Československa. V návaznosti na podepsání Mnichovské dohody pak toto označení nacistické orgány použily jako název pro veškerá pohraniční území odstoupená třetí říši.

Slovní spojení *sudetští Němci* je považováno za konstrukt vytvořený na počátku 20. století a prosazený až po vzniku Československé republiky.¹⁴⁰ V monarchii bylo používáno označení Němců v českých zemích převážně *Deutschböhmen*, *čeští Němci*.¹⁴¹ Označení *sudetští Němci* (*Sudetendeutsche*) navrhl německý politik Franz Jesser jako jednotné označení pro německé obyvatelstvo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku.¹⁴² Toto označení tedy existovalo již před válkou, ale svůj pevný profil a politické vymezení získalo až s vývojem po první světové válce, kde byly Němci osídlené oblasti Čech, Moravy a Slezska připojeny k Československu a v nově vzniklém státě ztratili Němci své majoritní postavení, stali se národnostní menšinou. Vzhledem k politickému obsahu pojmu „sudetští Němci“ tento výraz nepovažuji za vhodné označení pro skupinu přibližně tří milionů

¹⁴⁰ HRUŠKA, Emil. *Sudetoněmecké kapitoly*. Praha: BMSS-Start, s. 9. Pojem sudetští Němci byl poprvé použit až v roce 1918 v souvislosti s tehdejšími separatistickými snahami Němců. Pojem Sudety se jako označení celého pohraničí používal až ve 30. letech.

¹⁴¹ JAWORSKI, Rudolf. *Na stráži němectví nebo v postavení menšiny?: sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*. [Praha]: Pražská edice, 2004, s. 15.

¹⁴² ČERNÁ, Kateřina. Etnická identita na česko-německé hranici. In: MORAVCOVÁ, Mirjam, David SVOBODA a František ŠÍSTEK, ed. *Pravda, láska a ti na "východě": obrazy středoevropského a východoevropského prostoru z pohledu české společnosti: (materiály z konference konané 12. listopadu 2005 na Fakultě humanitních studií University Karlovy v Praze)*. Praha: UK FHS, 2006, s. 90. Stěžejní dílo Franze Jessera *Das Wesen des nationalen Kampfes in den Sudetenländer* nezakládá pouze sudetoněmeckou identitu, ale operuje také s pojmem „Sudetské země“ a označuje jimi oblasti totožné s historickými zeměmi českého království Čechy, Morava, Slezsko. JESSER, Franz. *Das Wesen des nationalen Kampfes in den Sudetenländern*, Wien, 1913.

Němců, kteří se po první světové válce stali obyvateli Československa.¹⁴³ V této práci je tato skupina označována termíny *českoslovenští Němci* (zkráceně čs. Němci) či *Němci v Československu*.

Johann Wolfgang Brügel¹⁴⁴ popisuje, že geneze pojmu „sudetští Němci“ ve významu všichni Němci v Československu neprobíhala převratně rychle. Za „otce sudetoněmectví“ je považován Emil Gierach¹⁴⁵, který v roce 1919 vydal brožurku *Katechismus für das Deutsche Volk in Böhmen*. Po roce 1923 pak tato útlá knížka v dalších nákladech vycházela jako *Sudetendeutscher Katechismus*. Nově se utvářející společná identita Němců v Československu konstituovala především na základě společného politického osudu (příslušnost k Československu) a nacionální příslušnosti (německé). Právě v otázce nacionální příslušnosti však narážela na fakt, že moderní německý národ se koncipoval na základě různých německých kmenů.¹⁴⁶ Němce v Československu tak neoddělovala pouze geografická roztržitost, která se v roce 1918 projevila vznikem čtyř solitérních německých provincií. K jejich jednotnosti nepřispíval ani jejich etnický původ v rozličných německých kmenech: Jihomoravští Rakušané, šumavští Bavoři, chebští Frankové, Sasové z Krušných hor a Českého středohoří a Slezané z Jizerských hor, Krkonoš a Jeseníků. Toto rozdílné etnické založení se výrazně promítalo i do velké rozmanitosti německých dialektů těchto etnických skupin. Problém rozdílného kmenového původu byl nakonec některými teoretiky sudetoněmectví ve třicátých letech vyřešen vytvořením umělého konstruktu „nového sudetoněmeckého kmene“ či „sudetoněmeckého kmenového organismu“.

Formující se „sudetoněmecká společnost“ však nemohla založit svou existenci bez historické tradice a proto se mnoho Němců v meziválečném období usilovně snažilo

¹⁴³ KURAL, Václav. *Konflikt místo společnosti? Češi a Němci v Československém státě (1918-1938)*. Praha 1993, s. 85-88. Odkazují se na sčítání z roku 1921, které vyčíslilo celkový počet Němců na 2 973 000.

¹⁴⁴ BRÜGEL, Johann Wolfgang. *Češi a Němci 1918-1938*. Praha 2006, s. 179-182. V tomto textu se Brügel zabývá postupnou genezí výrazu sudetoněmecký především z hlediska jeho uplatnění v oblasti politiky.

¹⁴⁵ KUHN, Heinrich, ed. *Sudetendeutschtum gestern und heute: Eine gesamtdeutsche Verpflichtung*. München: Aufstieg-Verlag, 1986, s. 77.

¹⁴⁶ BERAN, Ladislav a Josef SCHWARZ, ed. *Odepřená integrace: systémová analýza sudetoněmecké politiky v Československé republice 1918-1938*. Praha: Pulchra, 2009, s. 94-95.

dokázat její historické kořeny.¹⁴⁷ *Rukověť politického národopisu sudetoněmeckví* sepsal v roce 1925 Emil Lehmann.¹⁴⁸ Jeho kniha je dobrým příkladem toho, jak národopisný výzkum života Němců v českých zemích v 18. a 19. století díky politické aktualizaci posloužil k legitimizaci nově vzniklé identity. Vytvoření nové identity spojující všechny Němce z Čech bylo samozřejmě silným politickým argumentem, o čemž svědčí mimo jiné také publicistická činnost poslance za DNSAP Hanse Krebse dožadující se samosprávy a autonomie pro „sudetské Němce“.¹⁴⁹ Významnou roli při šíření tohoto pojmu ve veřejném prostoru hrála média, v nichž v roli žurnalistů a publicistů figurovali také autoři hraničářských románů. O jejich účasti na profilaci významu tohoto pojmu ve vědomí širší veřejnosti mimo jejich románů svědčí také články a brožury.¹⁵⁰ Sudetoněmecká identita ve své době označovaná nejčastěji pojmem sudetoněmeckví však byla výsledkem dlouhodobějšího společenského vývoje ovlivněného proměnou mocensko-politických vztahů v Evropě.

¹⁴⁷ JAWORSKI, Rudolf. *Historické argumenty v sudetoněmeckém nacionálním boji v letech 1918-1938*. In: *Český časopis historický = The Czech Historical Review* / Praha : Historický ústav ČSAV 88, 1990, č. 6, s. 898-908.

¹⁴⁸ LEHMANN, Emil. *Der Sudetendeutsche: eine Gesamtbetrachtung*. Potsdam: Weiße Ritter Verlag, 1925.

¹⁴⁹ KREBS, Hans. *Die sudetendeutsche Selbstverwaltung: ein Beitrag zur nationalen Autonomiebewegung*. Aussig: NSP Verlag, 1928.

¹⁵⁰ PLEYER, Wilhelm. Was ist „sudetendeutsch“? In: *Sudetendeutsche Monatshefte*, 1940, s. 330-331; ROTHACKER, Gottfried, ed. *Sudetendeutschtum: Bericht und Bekenntnis*. München: Albert Langen, 1936; ROTHACKER, Gottfried. *Sudetenland und das deutsche Prag : Eine Wanderg durch Landschaft, Kultur u. Geschichte*. Leipzig, 1939.

2 Román Roberta Hohlbauma Grenzland

„Češi jsou přeci naši úhlavní nepřátelé, od kterých můžeme čekat jen to nejhorší! Řekněte to všem, všem, prosím vás!“¹⁵¹

2.1 Robert Hohlbaum

O Robertu Hohlbaumovi se většinou hovoří jako o knihovníkovi s obrovským spisovatelským talentem. Ačkoliv většinu svého života prožil v Rakousku, narodil se 28. srpna 1886 v hornoslezském Krnově, který tehdy nesl německé jméno Jägerndorf, přibližně 22 km od Opavy. Ve své době patřil Hohlbaum k nejprodávanějším rakouským autorům¹⁵², v současnosti je jeho jméno široké čtenářské veřejnosti spíše neznámé a je-li přeci zmíněno, tak pouze ve spojitosti s nacistickou propagandistickou literaturou. Náklady knih tohoto autora se v této době pohybovaly běžně kolem 35 000 kusů, u úspěšnějších románů dosahovaly celkově přes sto tisíc výtisků. Z autorů hraničářských románů, jimiž se zabývá tato práce, je tedy Robert Hohlbaum jednoznačně nejúspěšnější a nejznámější, což se pozitivně odráží mimo jiné i v rozsahu zpracování jeho životopisných údajů. Důležitá biografická data a základní seznámení s nejdůležitějšími díly Roberta Hohlbauma přináší Josef Schneider v Sudetoněmeckém kulturním almanachu.¹⁵³ Kriticky Hohlbaumovu spisovatelskou kariéru zpracoval až Johann Sonnleitner. Jeho studie, jejíž název by v češtině zněl *Obchody pana Roberta Hohlbauma s podtitulem Spisovatelská kariéra jednoho Rakušana v meziválečném období a za Třetí říše*¹⁵⁴, vyšla na konci 80. let a nabízí

¹⁵¹ „Die Tschechen sind doch unsre Todfeinde, von denen wir das Schlechteste zu erwarten! Sagt ihnen das allen, allen, ich bitte euch!“ HOHLBAUM, Robert. *Grenzland: ein Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1922, s. 67.

¹⁵² SONNLEITNER, Johann. *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreichers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*. Wien-Köln: Böhlau, 1989, s. 9.

¹⁵³ SCHNEIDER, Josef. *Begegnungen mit Robert Hohlbaum*. - In: *Sudetendeutscher Kultur Almanach*. München: Delp, [1957] - .sv. 6, 1967, s. 41-44; Dále je jeho medailon uveden v literárním přehledu MÜHLBERGER, Josef. *Dějiny německé literatury v Čechách 1900-1939*. V Ústí nad Labem: Albis international, 2006, s. 35-37.

¹⁵⁴ SONNLEITNER, Johann. *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreichers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*. Wien-Köln: Böhlau, 1989.

veškeré zásadní informace k autorovu životu i dílu. Další badatelé se tak již zabývají spíše dílčími tématy Hohlbaumova života a díla.¹⁵⁵

Robert Hohlbaum se narodil do rodiny s dlouhou lesnickou tradicí, nicméně již jeho otec Alois Hohlbaum se po mimořádně úspěšně ukončeném studiu začal věnovat podnikání. Díky svým zahraničním stipendijním pobytům v Německu, Francii a Anglii získal přehled a založil v roce 1885 v Jägerndorfu první továrnu na výrobu tkalcovských strojů v Rakousku. Jeho podnikání se velmi dařilo a Hohlbaum se brzy stal jedním z nejvýznamnějších členů slezské Obchodní a živnostenské komory. Nicméně právě pracovní povinnosti odváděly otce často mimo domov a jeho syn Robert si k němu tudíž nevytvořil osobní pouto. O to více přilnul ke své matce Clothilde, rozené Micklitz, která pocházela z úřednické rodiny. Také své umělecké nadání zdědil Robert Hohlbaum spíše po ní, neboť milovala divadlo a operu a svého syna od počátku podporovala v literární tvorbě. Otec naopak chtěl ze syna vychovat svého firemního partnera a následovníka. Právě tento autoritativní postoj otce stejně jako vzdorovitá reakce syna se posléze mnohokrát objevuje v Hohlbaumových románech.¹⁵⁶

Po maturitě na c. a k. Státním reálném gymnáziu v Jägerndorfu se mladý Hohlbaum proti vůli otce rozhodl složit ještě vyrovnávací zkoušku z latiny a v roce 1905 si podal přihlášku ke studiu germanistiky na vídeňské univerzitě. Již o rok dříve zemřela Hohlbaumova matka a pár let později ji následoval také otec a rodinou tragédií završil následný krach továrny. O svém odchodu na studia se autor ve své autobiografii *Mein Leben* vyjádřil následovně: „*S lehkým srdcem jsem setřásl z nohou prach svého rodného města a vstoupil, sám a bez zábran, ale také zcela bez vedení do akademického života.*“¹⁵⁷

Studium započal ve Štýrském Hradci, nevěnoval se zde však své vysněné germanistice, ale právu. U tohoto oboru, který vyhovoval otcovu vkusu, však setrval pouze tři roky. V Grazu se stal členem německého Burschenschaftu a právě ztotožnění se s programem tohoto spolku pomohlo Hohlbaumovi definitivně se vymanit z područí

¹⁵⁵ BURGMANN, Günter. Robert Hohlbaum's Lebens- u. Schaffenszeit in Weimar. In: *Der Vertriebene : der Heimat verbunden. Mitteilungsblatt des Bundes der Heimatvertriebenen e.V.* Landesverband Thüringen Erfurt. H. 05 [Mai], 2008.

¹⁵⁶ SONNLEITNER, Johann. *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreicherers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich.* Wien-Köln: Böhlau. 1989, s. 14-15.

¹⁵⁷ „*Leichten Herzens schüttelte ich den Staub meiner Vaterstadt von den Füßen und trat, allein und ungehemmt, aber auch völlig führerlos ins akademische Leben.*“ HOHLBAUM, Robert. *Mein Leben.* Berlin: Junker u. Dünnhaupt. 1936, s. 23.

otcova vlivu. Po třech letech zanechal studií práv a nastoupil na germanistiku ve Vídni.¹⁵⁸ Buršácké spolky patřily k propagátorům velkoněmeckého sjednocení a z politického tábora Rakouska jim svým programem bylo nejbližší všenněmecké hnutí Georga von Schönerera. Ve svém životopise se rozepisuje o Badeniho jazykových nařízeních, která považuje za důkaz toho, že vnitřní politika monarchie byla zcela proslovanská a souhlasí se Schönererovou tezí o „*nemožnosti nadnárodního Rakouska v čase nacionálního budování státu*.“¹⁵⁹ Hohlbaum v autobiografii také potvrzuje vliv Schönerera a jeho politického souputníka Karla Hermanna Wolfa na vídeňské studenty a adoruje Schönerera „*jako průkopníka nacionálního myšlení ve východní marce*.“¹⁶⁰ Jeho úplnou oddanost myšlenkám Burschenschaftu dosvědčuje také studentský román *Ewigen Lankampf*¹⁶¹ z roku 1913, který zcela nepokrytě propaguje a téměř až adoruje členství v tomto spolku. V dalším roce vydává další román, nazvaný *Österreicher*¹⁶², jehož hlavní hrdina v duchu velkoněmecké ideologie vede dlouhé pruské proslovy a naopak velmi ostře se vyhrazuje proti vícenárodnostnímu státu. Hrdinové těchto jeho románových prvotin navíc mají jednoznačně autobiografické rysy.

Ačkoliv ho nacionální nadšení nakonec přivedlo ke studiu milované germanistiky, jeho politická vyhraněnost byla tak intenzivní, že mu dokonce bránila v navštěvování velké části přednášek zabývajících se německou literaturou 19. století, neboť se nebyl schopen ztotožnit s výkladem odlišně politicky smýšlejících profesorů.¹⁶³ Také jeho disertační práce *Die Marienburg im Drama* (1910) vykazuje značnou afinitu k německo-nacionálnímu buršáckému hnutí. Předmětem jeho zkoumání jsou divadelní hry

¹⁵⁸ SONNLEITNER, Johann. *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreichers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*. Wien-Köln: Böhlau. 1989, s. 16-17.

¹⁵⁹ „*Unmöglichkeit eines übernationalen Österreichs in der Zeit nationaler Staatenbildung*.“ HOHLBAUM, Robert. *Mein Leben*. Berlin: Junker u. Dünnhaupt, 1936, s. 20.

¹⁶⁰ „[...]*Jals Vorkämpfer des nationalen Gedankens in der Ostmark*.“ Tamtéž, s. 19.

¹⁶¹ Hohlbaum v tomto románu přebírá hlavní dějový rámec ze Stroblovy *Vaclavbude*. Hlavními hrdiny jsou studenti a členové pražského Burschenschaftu, v klíčovém roce 1897, kdy vyšla Badeniho jazyková nařízení. Tito studenti si vyprávějí příběhy, některé ze současnosti jiné zasazené do minulosti, červenou nití všech je však rasový zápas mezi Čechy a Němci.

¹⁶² Tento Hohlbaumův román se odehrává na pozadí prusko-rakoušské války a hlavní hrdina agituje za maloněmecké řešení, tedy spojení všech Němců pod Pruskem. Tento román je plný sakasmů namířených proti habsburské monarchii jako vícenárodnostnímu státu.

¹⁶³ SONNLEITNER, Johann. *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreichers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*. Wien-Köln: Böhlau. 1989, s. 18.

pojednávající o řádu Německých rytířů, který Hohlbaum sám pojímá jako elitářskou skupinu bojující proti Slovanům, aby zabránila šíření zhoubného vlivu slovanství do německého prostoru. Tento pseudohistorický výklad má napomoci historicky odůvodnit paradigma hrdiny zápasícího za „německou věc“.¹⁶⁴ Právě takový hrdina se stane středobodem jeho vlastní literární tvorby, ať už je zasazen do historických kulís či do autorovy současnosti.

Po dokončení studií si Hohlbaum jako svoji profesní dráhu zvolil práci v c. a k. dvorské knihovně ve Vídni, o tři roky později nastoupil do vídeňské univerzitní knihovny. Z jeho pracovních smluv obsahujících také nacionálie je možné konstatovat, že od roku 1910 kolonku náboženská příslušnost vyplňuje slovy bez konfese. Po vypuknutí války nastoupil na začátku roku 1915 vojenskou službu a po výcviku byl jmenován v srpnu 1916 poručíkem u dělostřelecké zálohy. Jeho služba měla administrativní založení a Hohlbaum za její vzorný výkon obdržel dvoje ocenění: Karlův vojenský kříž a stříbrnou Vojenskou záslužnou medaili.¹⁶⁵

V letech 1913 až 1922 publikoval Hohlbaum převážně povídky v humoristickém časopise *Muskete*, mezi jehož čtenáře patřili především vojáci. Tyto povídky byly později vydány jako *Deutsche Gedichte* nebo *Deutsche Bilder*. Přibližně polovina jeho příspěvků se tematicky zaobírá válkou, dalšími hojně skloňovanými tématy bylo přátelství mezi muži versus láska k ženě, pijácké písně a německá minulost. Hohlbaum v *Muskete* debutoval s *Lied der Deutschritter in Polen*, v níž se již v pevných rysech objevuje ideologie „krve a půdy“ a antiklerikalismus: „Krev předků se angažuje, aby ubránila se zbraní v ruce své výdobytky proti slovanství a katolicismu.“¹⁶⁶ Jakousi červenou nití Hohlbaumových povídek z války je pak tendence vyzdvihovat spojenectví mezi Rakouskem a Německem, které je interpretováno na základě nacionalistické politiky jako přirozené bratrské pouto. Padlí jsou pak stylizováni do role mučedníků, kteří bojují právě za posílení tohoto nacionálního pouta. K příspěvatelům časopisu *Muskete* v téže době kromě Hohlbauma patřil také Karl Hans Strobl, Hugo Greinz, Erwin Rainalter a Mirko Jelusich.¹⁶⁷

¹⁶⁴ SONNLEITNER, Johann. *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreichers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*. Wien-Köln: Böhlau. 1989, s. 20-22.

¹⁶⁵ Hohlbaum je v záznamech válečných archivů chybně uváděn jako doktor práv. Tamtéž, s. 30.

¹⁶⁶ „Das Blut der Ahnen verpflichtet, ihre Eroberungen gegen die immerwährende Bedrohung durch das Slawentum und den Katholizismus mit der Waffe zu verteidigen.“ Tamtéž, s. 32.

¹⁶⁷ Tamtéž, s. 32-35.

Po válce se Hohlbaum vrátil do svého občanského povolání v univerzitní knihovně. Toto zaměstnání mu však zajistilo pouze nízké příjmy, a tak se snažil o to více uplatnit svůj spisovatelský talent v žurnalistice.¹⁶⁸ Po roce 1918 se obsah Hohlbaumových příspěvků do časopisu změnil, hlavní těžiště se od válečné problematiky přesunulo k interpretaci sociálních problémů. Souviselo to i s tím, že německonacionální a antisemitská agitace v tomto období nebyla již vítána v humoristickém časopise, což byl důvod odchodu řady völkisch autorů a nakonec v roce 1922 i Hohlbauma samotného z časopisu *Muskete*.¹⁶⁹ Ke konci roku 1918 vyšly v novinách *Wiener Mittag* Hohlbaumovy články a povídky s jasným agitačním poselstvím. Hohlbaum se tehdy snažil propagovat ideu spojení rakouských a českých území obývaných Němci k Německé říši a zároveň také šířit názor o nemožnosti mírové koexistence mezi Slovy a Němci v rámci jednoho státu. K jeho spolupracovníkům v tomto plátku patřili spisovatelé, kteří se stali ve třicátých letech nadšenými příznivci nacismu jako Max Mell, Erwin Rainalter, Erika Spann a Will Vesper.¹⁷⁰

Od začátku roku 1920 byl Hohlbaum zaměstnán v Lipsku u nakladatelství Staackmann, ale kvůli nízkému honoráři se vrátil ještě téhož roku do Vídně. Krátce po svém návratu se oženil s učitelkou zpěvu a pianistkou Leonou Gall.¹⁷¹ Navzdory času strávenému v občanském zaměstnání knihovníka byl Hohlbaum v letech po válce nesmírně činný, o čemž svědčí chronologický seznam jeho publikací. V roce 1921 vycházejí hned tři jeho romány: *Der wilde Christian*, *Ödipus a Grenzland*. Tyto autorovy poválečné beletristické prvotiny spojuje krajní nacionalismus vymezující se proti heterostereotypně popsanému nepřátelskému národu, kterým jsou v prvním románu Židé, v druhém Francouzi a v posledním Češi. V témže čase stihl v nakladatelství Rikola-Verlag připravit k vydání sbírky dalších autorů jako např.: *Über alles in der Welt. Gedichte eines Sudetendeutschen*.

Proti Československé republice se Hohlbaum vyjadřuje i ve svém dalším románu z roku 1922, který se nazývá *Zukunft*. Tento román se však zabývá konstitucí Rakouského poválečného státního uspořádání a v jeho centru stojí silný protisocialistický a antipacifistický apel. Vzniklý parlamentární systém pak obviňuje z pauperizace střední

¹⁶⁸ Tamtéž, s. 45.

¹⁶⁹ Tamtéž, s. 37-38.

¹⁷⁰ Tamtéž, s. 47-48.

¹⁷¹ Tamtéž, s. 46,48.

vrstvy na úkor dělnické třídy a demokratické uspořádání interpretuje jako anarchistický boj všech proti všem.¹⁷² Také u Hohlbauma se tedy projevuje radikalizace, která, jak popisuje Rudolf Jaworsky, zasáhla právě „středostavovskou“ inteligenci. Deklasování se dle jeho slov po první světové válce cítili zejména představitelé středních vrstev inteligence, kteří se uraženě stáhli do völkisch koutku a odsud vzývali bojovného „ducha pohraničních území“.¹⁷³ Völkisch, antidemokratický a antikomunistický slovník, je typický i pro všechna další Hohlbaumova díla, která vyšla ve dvacátých letech. Mezi nimi pak z řady výrazněji vystupují dvě historické románové trilogie *Frühlingsstrum* a *Mann und Volk* a další historický buršácký studentský román, *Die Raben des Kyffhäuser*.

Hohlbaum se v této době dostával jak na základě svých žurnalistických, tak spisovatelských výstupů do konfliktu se státními úřady v Rakousku a také v Československu, navzdory tomu se mu podařilo si po celou dobu udržet výrazné postavení mezi vydavateli a také jeho činnost jako literárního kritika byla uznávána. Ve dvacátých letech se tak Hohlbaumovi podařilo vypracovat si významnou pozici mezi německými völkisch autory.¹⁷⁴ Jeho pozici uznávaného autora také mezi Němci v Československu potvrzuje jeho účast na slavnostním vyhlášení 4. března jako památného dne, které proběhlo 6. března 1927 v Praze. Iniciátorem tohoto aktu, jehož se účastnili všichni němečtí poslanci československého parlamentu, byl spolek Sudetendeutsche Heimatbund.¹⁷⁵ Dr. Hohlbaum jako čestný člen tohoto spolku¹⁷⁶ vystoupil při této příležitosti jako jeden z řečníků.

Jeho přednáškové cesty započaté již ve dvacátých letech se ještě více rozmnožily v letech třicátých. Přednášel v Německu, Rakousku i Československu, nejčastěji však vystupoval na jazykové hranici v Porúří a v československém pohraničí. Jeho příjem z této činnosti v roce 1932 odhaduje Johann Sonnleitner na 1800 až 2400 říšských marek.¹⁷⁷ V roce 1931 vyšel další jeho historický román *König Volk*, který byl posléze rozšířen do

¹⁷² Tamtéž, s. 58-63.

¹⁷³ JAWORSKI, Rudolf. Mezi politikou a trivialitou. Sudetoněmecké grenzlandromány 1918-1938. In: *Dějiny a současnost*. Praha: Lidové noviny, roč.26 (2004), č.1, s. 27-31.

¹⁷⁴ SONNLEITNER, Johann. *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreichers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*. Wien-Köln: Böhlau. 1989, s. 57-64.

¹⁷⁵ Tamtéž, s. 75

¹⁷⁶ Tamtéž, s. 208.

¹⁷⁷ Tamtéž, s. 79.

celé trilogie.¹⁷⁸ Tento román se na pozadí francouzské revoluce negativně vymezuje vůči osvícensko-humanistické tradici a invektivně se staví také proti demokratickému zřízení, odtud název „král lid“. Klíčovým poselstvím tohoto díla je, že lid, který je zde v podstatě ztotožněn s proletariátem, je sám sobě špatným králem a demokracie je tudíž časem úpadku. Na první román pak navázal román *Der Mann aus dem Chaos* (1933) a *Stein* (1934), které ukazují, že chaos vyřeší až příchod vůdce. V tomto případě je postavení zachránce národa přiřknuto Napoleonovi. Poslední román *Stein* pak objasňuje rozdíl mezi romantickým diktátorem a germánským vůdcem.¹⁷⁹

Rok 1933 znamenal nástup nacistů k moci v Německu, což významně ovlivnilo také další Hohlbaumovu kariérní dráhu. Převzetí moci nacisty záhy přineslo změnu seznamu zakázaných knih. Na trhu s literaturou vznikla jakási mezera, kterou zaplnila völkisch nacionální produkce, jež se blížila či dokonce naprosto korespondovala s obsahem samotného nacionálního socialismu.¹⁸⁰ Na pomyslném žebříčku literární oblíbenosti se Hohlbaum vyšplhal nejvýše právě v této době. Sonnleiter dokonce přichází s tvrzením, že Hohlbaum patří k autorům, jejichž tvorba zásadním způsobem formovala generaci 30. let.¹⁸¹ Ve dvacátých letech pouze román *Grenzland* vyšel v nákladu 10 tisíc kusů, všechny ostatní byly pod touto hranicí. Ve třicátých letech však nově vydané romány již při prvním nákladu dosahují výše mezi 20 až 30 tisíci kusů. Navíc komerčně nejúspěšnějším dílům se dostává dalších dotisků opět v řádu desetitisíců a tak se některé Hohlbaumovy romány vyšplhají až nad hranici 100 tisíc kusů. Pochvalné recenze ze strany nacionálních socialistů zdůrazňují jeho postavení jako zápasníka za nacionální, více méně nacionálně socialistickou věc.¹⁸² Pozice Hohlbauma jako prodáváného autora byla zároveň díky spolkové síti posílena také v Rakousku a mezi Němci v Československu. (viz 7. kapitola)

Svého vzrůstajícího vlivu využil Hohlbaum také v rámci vídeňského PEN-clubu, jehož byl spolu s dalšími völkisch autory členem navzdory tomu, že členství bylo přiznáno také židovským autorům. Právě vůči tomuto Hohlbaum ve třicátých letech rázně vystoupil, povzbuzen politickým vývojem ve Třetí říši, a přispěl tak k vnitřnímu rozklížení tohoto

¹⁷⁸ Další dva romány se jmenovaly *Der Mann aus dem Chaos* a *Stein*.

¹⁷⁹ SONNLEITNER, Johann. *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreichers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*. Wien-Köln: Böhlau, 1989, s. 116.

¹⁸⁰ Tamtéž, s. 153.

¹⁸¹ Tamtéž, s. 9.

¹⁸² Tamtéž, s. 154.

sdužení.¹⁸³ K definitivnímu odchodu sympatizantů nacionálního socialismu došlo poté, co se vedení PEN-Clubu kriticky vyjádřilo k pálení knih židovských autorů 10. května 1933. Spolek opustil Hohlbaum a jeho přátelé H. F. Blunck, M. Jelusisch a B. Brehm.¹⁸⁴ Tímto krokem na sebe Hohlbaum přitáhl pozornost ze strany odpůrců nacismu v Rakousku a kvůli svému členství v nacisty řízených organizacích (např. Kampfbund für deutsche Kultur) byl sledován státní policií. Ze strany ministerstva školství pak vůči jeho osobě bylo vedeno disciplinární řízení a byl dočasně postaven mimo svou službu v univerzitní knihovně. Jako hlavní důvod bylo uvedeno podezření ze spolupráce s nacistickou stranou, v té době v Rakousku zakázanou, což bylo podloženo jeho příspěvkem v hlavní stranické tiskovině, v deníku *Völkischer Beobachter*.¹⁸⁵ Právě v této době píše Hohlbaum svou vlastní autobiografii *Mein Leben*, ve které obhajuje pozici spisovatele nejen jako umělce, ale také jako veřejného činitele.¹⁸⁶ Spory se státními orgány, které bedlivě sledovaly jeho publikační a přednáškovou činnost v nacistickém Německu, jej nakonec vedli k tomu, že se v roce 1936 se začal ucházet o pozici v knihovně v Duisburgu, kterou díky přimluvě svých vlivných přátel nakonec získal.¹⁸⁷

V nacistickém Německu byl už mezitím oslavován spolu s Jelusischem jako průkopník (Vorkämpfer) nacionálního socialismu v Rakouském Německu. Vzhledem k těmto okolnostem nebránilo Hohlbaumovi nic, aby 4. června 1937 složil přísahu věrnosti Hitlerovi a stal se německým občanem. Dalším navazujícím krokem byl samozřejmě jeho vstup do NSDAP.¹⁸⁸ Této události předcházelo vydání dvou dalších vúdčovských románů *Der Held von Kolberg* (1935) a *Zweikampf um Deutschland* (1936). Hohlbaumovi knihy či jejich abstrakty se staly součástí ministerstvem školství doporučené literatury.¹⁸⁹ V roce 1938 se Hohlbaum dočkal také anšlusu Rakouska, ke kterému se vztahoval od svých literárních a publicistických začátků. Společně s dalšími členy spolku Zentralverband der

¹⁸³ AMANN, Klaus. *Der Anschluss österreichischer Schriftsteller an das Dritte Reich*. Frankfurt am Main: Athenäum. 1988, s. 52,55.

¹⁸⁴ SONNLEITNER, Johann. *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreicherers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*. Wien-Köln: Böhlau. 1989, s.153-197.

¹⁸⁵ Tamtéž s. 197-203.

¹⁸⁶ HOHLBAUM, Robert. *Mein Leben*. Berlin: Junker u. Dünnhaupt. 1936, s. 58.

¹⁸⁷ SONNLEITNER, Johann. *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreicherers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*. Wien-Köln: Böhlau. 1989, s. 215-220.

¹⁸⁸ Tamtéž, s. 222.

¹⁸⁹ Tamtéž, s. 222-223.

bildenden Künstler Österreichs se 2. dubna 1938 ve Vídni přidal k slavnostnímu poděkování vůdci a římskému kancléři Adolfu Hitlerovi.¹⁹⁰ Ve své přednáškové a publicistické činnosti se Hohlbaum po připojení Rakouska zaměřil na „bojové umělecké nasazení ve východní marce“ (kämpferisch-künstlerischen Einsatz der Ostmark). V tomto duchu se nesou také další dva na sebe navazující Hohlbaumovi romány *Grillparzer* a *Die stumme Schlacht*.¹⁹¹

Počátek války nikterak nenarušil Hohlbaumovy občanské ani politické aktivity. Nadále pracoval v knihovně a jezdil přednášet po celém území Třetí říše. Až 15. března 1941 byl povolán do Wehrmachtu, kde se však také věnoval literárním záležitostem. Jako uznávaný autor byl pověřen uzavírat obchody a vybírat pro nové vydání romány určené k distribuci mezi německými vojáky.¹⁹² Protože mu tato činnost nebránila vykonávat občanské povolání, byl záhy jmenován také do pozice ředitele výmarské zemské knihovny.¹⁹³ V roce 1944 podal z této pozice demisi kvůli špatným vztahům s výmarským místodržitelem Fritzem Sauckelem. Na základě přátelství s vídeňským místodržícím Baldurem von Schirach mu byla nabídnuta pozice ředitele městského archivu. Hohlbaum však tuto pozici odmítl a zůstal jako řadový pracovník knihovny ve Výmaru.¹⁹⁴ Mühlberger tvrdí, pravděpodobně na základě této demise, že se Hohlbaum s nacistickým režimem ke konci války rozešel a odešel v roce 1945 zpět do Rakouska.¹⁹⁵ Sonnleiter naopak uvádí, že po skončení války byl Hohlbaum zbaven svého místa v knihovně a

¹⁹⁰ Tamtéž, s. 229.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 240-250.

¹⁹² Tamtéž, s. 250.

¹⁹³ MÜHLBERGER, Josef. *Dějiny německé literatury v Čechách 1900-1939*. V Ústí nad Labem: Albis international. 2006, s. 36.

¹⁹⁴ Hohlbauma se osobně dotklo, že navzdory pochvalným ohlasům odborné kritiky trval Sauckel na přepracování jeho divadelní inscenace *Patroklos*, neboť neodpovídala jeho představám o uplatňování nacistické ideologie v umění. Hohlbaum nesouhlasil s tím, aby o jeho díle rozhodoval politik, a tak místo aby předělal svoji divadelní hru, podal demisi ze své funkce, která byla samozřejmě i politicky exponována. O tom, že nešlo o rozchod s nacistickou ideologií, ale spíše o osobní spory odehrávající se na pozadí stranického zápasu o moc, svědčí i fakt, že Hohlbaumovi byla záhy nabídnuta funkce ředitele Archivu města Vídeň. Fakt, že tuto nabídku odmítl rovněž, nnesvědčí o jeho rozvodu s nacionálním socialismem, ale spíše o tom, že již neměl touhu vstoupit do podobně exponované pozice jakou zastával jako ředitel Výmarské státní knihovny. SONNLEITNER, Johann. *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreichers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*. Wien-Köln: Böhlau. 1989, s. 252-253.

¹⁹⁵ MÜHLBERGER, Josef. *Dějiny německé literatury v Čechách 1900-1939*. V Ústí nad Labem: Albis international. 2006, s. 37.

pracoval až do roku 1951 v zahradnictví, teprve posléze se přestěhoval zpátky do Rakouska a usadil se s manželkou v Salzburgu.¹⁹⁶ V roce 1945 byla všechna jeho díla zakázána a Hohlbaum sám upadl do hluboké deprese, která vyústila v jeho nechuť hovořit o nacistické minulosti. Teprve na počátku 50. let se mu podařilo najít vydavatele, který by byl ochoten s ním spolupracovat. Prvním jeho poválečným dílem byl historický román o Brucknerovi *Tedeum* (1950)¹⁹⁷, následovala sbírka povídek o Goethovi *Sonnenspektrum* (1951) a až po jeho smrti vyšel román o Straussově rodině *Der König von Österreich* (1956).

V těchto pozdních dílech se téměř vytrácí dřívější nacionální zarputilost, vlastní už autorovým buršáckým románům a vrcholící ve vůdcovských románech let třicátých. Co však zůstává je hravost, lehkost a sepětí se životem zasazené do líbivé atmosféry přírody, kterou Hohlbaum celý život považoval za svou múzu. Zároveň se z jeho díla neztrácí ani nacionální cítění, vyjadřované však vesměs spíše pozitivně jako sounáležitost všech Němců.¹⁹⁸ V roce 1954 se Hohlbaum přestěhoval do Štýrského Hradce, kde 2. února 1955 zemřel. Jeho odchod byl zaznamenán veřejným tiskem jen sporadicky, ale jako velký spisovatel byl oslavován v buršáckých kruzích¹⁹⁹ a také v Sudetoněmeckém Landsmannschaftu.²⁰⁰

2.2 Grenzland

Po skončení první světové války si Hohlbaum vytkl jako svůj hlavní cíl etablovat se jako autor.²⁰¹ O jeho pracovním nasazení v této věci svědčí mimo vysokého počtu článků a recenzí v periodikách, také fakt, že při svém civilním zaměstnání stihl v roce 1921 vydat tři knihy. Všechny vyšly v lipském nakladatelství Staackmann v počtu 5 tisíc kusů, ale román

¹⁹⁶ SONNLEITNER, Johann. *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreichers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*. Wien-Köln: Böhlau. 1989, s. 254.

¹⁹⁷ Za tento román obdržel cenu Adalberta Stiftera.

¹⁹⁸ MÜHLBERGER, Josef. *Dějiny německé literatury v Čechách 1900-1939*. V Ústí nad Labem: Albis international, 2006, s. 37.

¹⁹⁹ SONNLEITNER, Johann. *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreichers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*. Wien-Köln: Böhlau. 1989, s. 265.

²⁰⁰ *Sudetendeutsche Zeitung: die Zeitung der Sudetendeutschen Landsmannschaft*. München: Sudetendeutsche Verlag. 1955, č.7, s. 8.

²⁰¹ SONNLEITNER, Johann. *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreichers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*. Wien-Köln: Böhlau. 1989, s. 46.

Grenzland byl z nich nejúspěšnější, protože se hned v roce 1922 dočkal dotisku dalších 5 tisíc kusů. Na rozdíl od většiny Hohlbaumových děl se v případě tohoto románu nejedná o prózu historickou, autor zde naopak čtenáři nabízí svůj pohled na současné dění ve slezském pohraničí. O tom, že se jednalo o politicky velmi exponované téma, svědčí pozdější osud románu. Kniha byla totiž již v roce 1923 německými úřady zakázána, v témže roce pak následoval na základě nově vzniklého zákona na ochranu republiky zákaz i v Československu.²⁰²

Název díla *Grenzland*, česky možno přeložit jako *pohraničí*, je autorem vybrán cíleně, neboť toto slovo má již ve svém obsahu jistý program. Pojem *Grenzland* je odvozen ze slova *Grenze*, *hranice* a německé slovo *Grenzland* tak primárně popisuje oblast u státní hranice, *pohraničí*. Ale i tento pojem nabyl nového významového obsahu, právě v kontextu nového politicko-mocenského uspořádání po první světové válce, jehož mottem se stalo wilsonovské právo na sebeurčení národů. V rámci pařížské mírové konference se ukázalo, že k uplatnění tohoto kritéria nemůže dojít beze zbytku vzhledem k existenci oblasti, které jsou etnicky smíšené.²⁰³ Nové uspořádání Evropy tak přineslo Československu, ale také Polsku a Francii zisk území s vysokým počtem obyvatel německého etnika. V Československu dokonce převyšoval počet začleněných Němců počet Slováků, což se projevilo také ve formulaci doktríny o československém národě.²⁰⁴ V těchto nových souvislostech nabyl pojem *Grenzland* nového významu a právě předložené dílo Roberta Hohlbauma má na tomto procesu lví podíl. Tento pojem začal fungovat jako označení prostoru osídleného Němci, který se ovšem nalézá vně hranic německých národních států, tedy vně Německa a Rakouska. Hohlbaum však jako *Grenzlanddeutsche* vnímá i Němce bydlící v Rakousku.²⁰⁵

Otázku distribuce Hohlbaumových knih může zdárně ilustrovat vysoký počet knih, které od lipského nakladatelství Staackmann, ve kterém vydával Hohlbaum většinu svých děl, odkupoval především Deutsche Schulverein a také další völkisch spolky. Lze tedy poměrně bezpečně usuzovat na to, že prostřednictvím rozsáhlé sítě Deutsche Schulverien

²⁰² Tamtéž, s. 51.

²⁰³ BRÜGEL, Johann W. *Češi a Němci (1918-1938)*. Praha 2006, s. 76-79. srov. KURAL, Václav: *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v Československém státě (1918-1938)*. Praha 1993, s.13.

²⁰⁴ NÁLEVKA, Vladimír. *Světová politika ve 20. století*. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 2000. I. díl, s. 16.

²⁰⁵ AMANN, Klaus. *Der Anschluss österreichischer Schriftsteller an das Dritte Reich*. Frankfurt am Main: Athenäum. 1988, s. 75.

se román *Grenzland* a další Hohlbaumovy knihy šířily také mezi Němce v Československu.²⁰⁶ Distribuci Hohlbaumových knih v Československu potvrzuje také zápis v deníku dalšího rakouského autora, Roberta Musila: „*Německými územími v Československu byly skupovány ve vysokém množství knihy z nakladatelství Staackmann.*“²⁰⁷

Určitou renesanci dílo zažilo ve třicátých letech po nástupu nacistů k moci. Román byl vymazán ze seznamu zakázaných knih, který byl nově zaplněn tituly židovských a levicových autorů. Překvapivě však dílo nebylo nově vytištěno, což byl nejspíše záměr samotného autora, který měl k této své vlastní agitační próze výhrady. V dopise nejmenovanému příteli se o románu vyjádřil kriticky z hlediska estetické úrovně.: „*Konkrétně ty jsi mé první knihy hodnotil příliš mírně. Österreicher, Vorspiel, Grenzland, ty všechny jsou tak nezralé první pokusy, že mě tvá chvála zahanbuje [...] Možná se publiku líbily, protože jsou to moje nejhorší knihy a povážlivě se blíží úrovni pana Stratz.*“²⁰⁸ To je ovšem autorovo hodnocení mimo jiné i románu *Grenzland* pokud jde o jeho estetické hodnoty. K obsahu knihy se však jednoznačně hlásil i ve třicátých letech, což dosvědčuje jeho hodnocení *Grenzlandu* v autobiografii *Mein Leben*: „*Často člověk vynáší nad lidmi rozsudek ‚Dobrý člověk, ale špatný muzikant‘, ti opravdu dobří muzikanti byli ale ti, kteří vedle estetického závazku znali ještě vyšší, ti vedle úkolu spisovatele nesou v erbu také šlechtické heslo ‚Já sloužím‘. Autor Grenzlandu nahlíží své povolání v první řadě z etické stránky.*“²⁰⁹ Hohlbaum takto, podobně jako další autoři hraničářských

²⁰⁶ SONNLEITNER, Johann. *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreicherers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich.* Wien-Köln: Böhlau. 1989, s. 66.

²⁰⁷ „*Von den deutschen Gemeinden der Tschechoslowakai werden in großen Posten Staackmannbücher gekauft.*“ Tamtéž, s. 9-10.

²⁰⁸ „*Namentlich bist Du mit meinen ersten Büchern allzu milde Gericht gegangen. Österreicher, Vorspiel, Grenzland, das alles sind ja so unreife Erstversuche, dass ich Dein Lob beschämt.[...] Vielleicht hat es dem Publikum gefallen, weil es eines meiner schlechtesten Bücher ist und sich dem Niveau des Herrn Stratz bedenklich nähert.*“ Tamtéž, s. 51.

²⁰⁹ „*So sprach man gar oft über Männer das Urteil des ‚Guten Menschen, aber schlechten Musikanten‘, die recht gute Musikanten waren, die aber neben der ästhetischen Verpflichtung noch eine höhere kannten, die neben der Aufgabe des Dichters das alte Adelswort ‚Ich dien‘ im Wappen trugen. Der Dichter des Grenzlandes sah seinen Beruf in erster Linie vor ethischer Seite.*“ HOHLBAUM, Robert. *Mein Leben.* Berlin: Junker u. Dünnhaupt. 1936, s. 196.

románů a agitační literatury vůbec²¹⁰, vysvětluje, proč byly literární pečlivost a estetické hodnoty v jeho díle upozaděny. Na otázku, zda se mu podařilo uspokojivě naplnit etické kritérium, tedy zda jeho dílo dosáhlo vytčené autentičnosti a pravdivosti, odpovídá následující analýza.

2.2.1 Děj románu

Hohlbaum zasadil děj svého románu z roku 1922 do slezského lázeňského města Freiwaldu, česky Frývaldov, které leží přibližně 22 km od Opavy.²¹¹ Příběhy postav, mezi nimiž jako ústřední vystupují právník Hermann Helm, malíř Dietrich Fürwender a spisovatel Roland Telram, se odehrávají na pozadí velkých společensko-institucionálních změn po první světové válce. Události, jimž postavy čelí, však neslouží pouze jako kulisa jejich soukromých dramát. Právě naopak, jejich soukromé osudy slouží jako interpretační rovina poválečné proměny společnosti i státoprávních vztahů.

Kniha začíná jedné říjnové noci roku 1918. Starého doktora Heinricha Helma vyruší ze spánku příchod podomka, který ho naléhavě prosí, aby urychleně vyrazil spolu s farářem k umírajícímu. V domě pacienta panuje pochmurná nálada, dlouhotrvající válka se neblaze podepsala na životě celé rodiny. Jediný syn zemřel již o rok dříve na frontě a na smrtelné posteli leží nyní také starý otec, kterému již není z lékařského hlediska pomoci. Po udělení posledního pomazání odcházejí přivolaný lékař spolu s farářem a ministrantem do studené mlhy. Tato první scéna je jakýmsi obrazem osudu Němců v Českém království na sklonku první světové války. Německé obyvatelstvo je zničeno válečnými ztrátami a jeho budoucnost je navíc naprosto nejistá. Doktor má neblahé tušení. Ačkoliv byl již mnohokrát svědkem smrti, toto úmrtí ho zasáhlo více než které jiné: „*Jakoby v jednom okamžiku umíralo něco úplně jiného, jakoby zde ten bledý muž ležel ne jako muž, ale jako*

²¹⁰ JAWORSKI, Rudolf. *Mezi politikou a trivialitou. Sudetoněmecké grenzlandromány, 1918-1938.* In: *Dějiny a současnost.* Praha: Lidové noviny, roč.26 (2004), č.1, s. 27-31.

²¹¹ Frývaldov byl roku 1947 oficiálně přejmenován na Jeseník. Důvodů, proč si Hohlbaum pro svůj román vybral právě toto místo, je zřejmě několik. Sám ze Slezska pocházel a v dané oblasti měl i po smrti obou rodičů další příbuzné a přátele. V opavské části Slezska bylo německé osídlení vyjma samotné Opavy téměř kompaktní a konkrétně Frývaldov byl před první světovou válkou obýván téměř výhradně Němci. Češi zde vytváří svou menšinu až po první světové válce a jedná se převážně o rodiny českých státních zaměstnanců. Toto město bylo navíc centrem textilního průmyslu a dělníci tvořili velkou část obyvatelstva. Frývaldov však po stránce rozvoje průmyslu již od konce 19. století stagnoval, protože nebyl schopen konkurovat oblastem s lepšími podmínkami. GAWRECKÁ, Marie. *Němci ve Slezsku 1918-1938.* Opava: Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity, 2002, s. 18-21.

*symbol něčeho většího. Nedokážu si to vysvětlit. Ale já, já mám strach, nevím z čeho, ale vím, že přichází něco, něco zdrcujícího, strašlivého, proti čemu my všichni budeme bezmocní.*²¹²

Na své zlé tušení však doktor Helm brzy zapomene, neboť je podobně jako ostatní obyvatelé slezského pohraničí vtažen do překotných změn spojených s koncem první světové války. Po městě se šíří zpráva, že válka je u konce a přistupuje se k jednání o míru. Všichni se sejdou na náměstí, kde je přednesen manifest císaře Karla I. z 16. října 1918 o rozpadu italské fronty. Naslouchající si zprávy o rozpadu monarchie vyloží velmi volně a docházejí k přesvědčení, že nyní, když se staré mocnářství hroutí, bude moci dojít k velkoněmeckému sjednocení. Všeobecné nadšení z této vyhlídky je vyjádřeno společným zpěvem Písně Němců.²¹³ O několik dní později je vyhlášena provincie Sudetenland, která je vypravěčem chybně označena za Republiku. Její představitelé ovšem usilují o připojení slezských oblastí obývaných Němci k Německé říši. Hohlbaum popisuje radost, jakou způsobil tento krok a také nadějně očekávání v celé společnosti. Slavnostní náladu sice na okamžik naruší průvod dělníků s červenou vlajkou skandujících hesla Internacionály, shromáždění však přehluší manifestaci sociální demokracie hlasitým zpěvem *Wacht am Rhein. Píseň práce se rozplynula, německý zpěv vzkypěl a zůstal, dokud se zástup nerozešel.*²¹⁴ Z plánovaného připojení k Německu se však rozhodně netěší všichni obyvatelé pohraničí. Kromě socialistických dělníků, kteří upírají své naděje

²¹² „[...] als sterbe in dem Augenblick etwas ganz anderes, als läge der blasse Mann da nicht als Mensch, sondern als Symbol für etwas Größeres. Ich kann mir's nicht deuten. Aber ich, ich habe Angst, ich weiß nicht, wovor, aber ich weiß, es kommt etwas, etwas Erdrückendes, Furchtbares, gegen das wir alle machtlos sind.“ HOHLBAUM, Robert. *Grenzland: ein Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1922, s. 11; Hohlbaum uvádí román pasáží, která má čtenáři připomenout utrpení, kterým Němci prošli v průběhu války a zároveň prorocky vyjádřit, že je nečeká nic dobrého ani až bude válka ukončena.

²¹³ Píseň Deutschland, Deutschland über alles v sobě sama obsahuje politický program všenněmeckého sjednocení. Zeměpisné údaje v první sloce vymezují rozšíření německy mluvícího obyvatelstva ve střední Evropě. Píseň vznikla v roce 1841, v době politické roztříštěnosti Německa a její text se zaměřuje právě proti tomuto partikularismu. Tato píseň se posléze stala neoficiální programovou hymnou v době zasedání frankfurtského parlamentu v roce 1848, nadále pak byla jednou z oblíbených písní buršáckých spolků a také všenněmeckého hnutí v Rakousku. V roce 1918 se stala opět symbolem naděje na sjednocení Německého Rakouska a Německé říše. Ačkoliv k tomuto sjednocení nedošlo, v roce 1922 byla prezidentem Friedrichem Ebertem povýšena na oficiální Německou hymnu. SCHLINK, Roland: *Hoffmann von Fallerslebens vaterländische und gesellschaftskritische Lyrik*. Stuttgart 1981, s. 45-69.

²¹⁴ „Das Arbeitslied verschwamm, der deutsche Sang rauschte und blieb, bis die Menge sich zerteilte.“ HOHLBAUM, Robert. *Grenzland: ein Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1922, s. 42.

k internacionální proletářské revoluci, znepokojuje tato vyhlídka také továrníka Sentnera, neboť nevěří, že by se rodinnému podniku na výrobu látek podařilo obstát konkurenční nabídkou na širokém německém trhu.

Hohlbaumův popis událostí ve srovnání s faktografií vyžaduje korekturu, především pokud jde o autorem uvedenou formu státního zřízení Sudetenland. Autor chtěl zřejmě posílit míru suverenity daného území, tak namísto provincie označil nově vytvořený útvar za republiku. Dalšího zjednodušení se dopustil při popisu cíle připojit Sudetenland k Německu. Provincie byla již při svém vzniku 30. října 1918 definována jako součást Německého Rakouska.²¹⁵ Zřízením provincie reagovala německá politická reprezentace ve Slezsku a na Severní Moravě na události v Praze, kde byla o dva dny dříve ustavena Československá republika, jež si nárokovala připojení také slezského území obývaného Němci. Konstituce německé provincie Sudetenland byla tak především manifestací, která měla Čechům ukázat, že Němci hodlají stejně jako oni uplatňovat své právo na sebeurčení a nesouhlasí s připojením k Československu. Zaštitění provincie Sudetenland autoritou Německého Rakouska však nekoliduje s Hohlbaumovým popisem plánů na připojení k Německu. Němci v českých zemích, a nejen oni, na podzim roku 1918 skutečně požadovali přijetí celého Německého Rakouska k Německé říši.²¹⁶ Hohlbaumem zachycená atmosféra radosti z konce války a nadějných vyhlídek na budoucnost Němců uvnitř sjednoceného státu tak odpovídají skutečnosti. Pokud však jde o manifestaci německých dělníků, je krajně nepravděpodobné, že by proběhla takovým způsobem, jak popisuje Hohlbaum. Sociální demokraté byli totiž jednou ze stran, která se spolupodílela na ustavení provincie Sudetenland. Na větší shromáždění členové strany skutečně přinášeli také rudou vlajku, ale jejich vystupování bylo jednoznačně nasměrováno k podpoře

²¹⁵ Kromě provincie Sudetenland vznikly v pohraničí ještě další tři provincie. První z nich Deutschböhmen se rozkládala v severozápadních Čechách a stejně jako Sudetenland neměla přímé hranice s Rakouskem, te kterému se chtěla připojit. Kromě těchto dvou provincií vznikly ještě další dvě německé oblasti, Böhmerwaldgau a Deutschsüdmähren, tyto dvě oblasti byly přímo přičleněny k Dolnímu a k Hornímu Rakousku. SLÁDEK, Milan. *Němci v Čechách: německá menšina v českých zemích a Československu 1848-1946*. Praha: Pragma, 2002, s. 23-30.

²¹⁶ BERAN, Ladislav a Josef SCHWARZ, Josef, ed. *Odepřená integrace: systémová analýza sudetoněmecké politiky v Československé republice 1918-1938*. Praha: Pulchra, 2009, s. 69-77; srov. BRÜGEL, Johann Wolfgang. *Češi a Němci 1918-1938*. Překlad Petr Dvořáček. Praha: Academia, 2006, s. 96-100; NĚMEČEK, Jan et al. *Cesta k dekretům a odsunu Němců: datová příručka*. Praha: Littera Bohemica, 2002, s. 13-14; MAJEWSKI, Piotr Maciej. *Sudetští Němci 1848-1948: dějiny jednoho nacionalismu*. Brno: Conditio humana ve spolupráci s Muzeem druhé světové války v Gdaňsku. 2014, s. 158-160.

připojení provincie Sudetenland k Rakouskému Německu a posléze sjednocení s Německem.²¹⁷ Hohlbaum tak v tomto bodě vytváří fiktivní popis události, přičemž uplatňuje své přesvědčení, že socialismus je ideologie naprosto nepřátelská nacionálnímu smýšlení. Na druhou stranu nutno připustit, že mnohým radikalizovaným dělníkům byly politické záležitosti lhostejné a někteří z nich dokonce s ohledem na předchozí vývoj v Rusku mohli upínat své naděje k proletářské revoluci.²¹⁸

Do vsi se začnou vracet vojáci z italské fronty. Živ a zdrav přichází lékařův syn Hermann Helm spolu se svými přáteli malířem Dietrichem Fürwendlerem a básníkem Rolandem Dietrichem. Po svém návratu jsou osloveni gymnaziálním profesorem Wunibaldem Weberem, aby se připojili k domobraně. Profesor Weber se organizace jednotek ujal jako možnosti vykonat něco užitečného pro svůj národ. Za války neprošel zdravotní prověrkou, a tudíž nemohl narukovat. Mezi svými vrstevníky, kteří byli nasazeni, se cítí méněcenně a touží svou reputaci posílit právě prostřednictvím koordinace dobrovolných jednotek. Neodvažuje se však postavit do vedoucí pozice, proto oslovuje Hermanna Helma. V Olomouci se mezitím formují české jednotky. Weber proto svolává shromáždění frývaldovských mužů, aby zjistil, zda jsou ochotni bránit město před vojenským obsazením. Při popisu tohoto jednání se autorovi podařilo poměrně věrně zachytit postoje jednotlivých aktérů historického dramatu.

Profesor Weber zjišťuje, že většina z těch, kteří byli ochotni vstoupit do domobrany, nepočítala s tím, že by museli reálně čelit střetu s českými jednotkami. Jejich mentalita je proměněna válečným neúspěchem, chtějí především žít poklidný život se svými rodinami a odmítají znovu riskovat. Weber se sice snaží frývaldovské muže motivovat: „*No tak lidi, propánaboha, vzpamatujte se: právě pro vaše ženy a děti se do toho pusťte! Až bude tato země česká, ženy budou první, které to pocítí.*“²¹⁹ Je však odbyt námitkou, že příchod Čechů může znamenat také výhody: „*Lidi nemaj co jíst. A tak si*

²¹⁷ KOPICA, Jiří. *Boj o pohraničí: demonstrace 4. března 1919 v Československu*. Kadaň: Město Kadaň, 2013, s. 14-19.

²¹⁸ VALENTA, Jaroslav. *Internacionalizm czy nacjonalizm : z dziejów ruchu robotniczego na Śląsku Cieszyńskim i w Ostrawskim w pierwszym okresie po Rewolucji Październikowej*. Polska Akademia Nauk. Wrocław. 1967, s. 115-118.

²¹⁹ „*Aber Leute, um des Himmels willen, macht ihnen doch klar: gerade für ihre Weiber und Kinder gehen sie doch los! Wenn das Land tschechisch wird, die Frauen sind die ersten, die's zu spüren bekommen!*“ HOHLBAUM, Robert. *Grenzland: ein Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1922, s. 66.

myslí, že až přijdou Češi, bude to lepší.“²²⁰ Weber nesouhlasí: „*Horší, bude to mnohem horší, řekněte jim to! Proboha vás prosím, lidé, dobří lidé! Češi jsou přece naši úhlavní nepřátelé, od kterých můžeme čekat jen to nejhorší! Řekněte to všem, všem, prosím vás!*“²²¹ Autor však nechává zaznít i nesouhlasný postoj: „*Češi jsou taky lidi! Ty naše malé děti nesežerou! Naši úhlavní nepřátelé sedí někde úplně jinde. Jsou to velcí páni, kteří nás nahnali do téhle války.*“²²² Weber už neví, co by namítl, a tak se slova chopí Hermann Helm: „*Lidé, říkám vám ještě jednou, pokud se nebudeme bránit, bude tato země česká. Naše děti už nebudou moci mluvit německy.*“²²³ Ani on se však neseťká s pochopením: „*To je nám fuk. Když budeme připojeni k Německu, přijdeme všichni na buben a žádný dělník nebude už mít z čeho žít. O to se samozřejmě velký páni nikdy nestaraj.*“²²⁴ Hermann oponuje: „*To přeci není pravda! V Německu se musí pouze řádně pracovat, pak člověk nezkrachuje! [...] Lidi, ještě jednou vás prosím! Vzpamatujte se! Češi postupují! Nebezpečí je větší, než si myslíte!*“²²⁵ Weber se snaží Helma podpořit, ale je záhy někým ze shromáždění usazen poznámkou, že ve válce nebyl a teď je z něj generál. Jediný, kdo nakonec zůstává nakloněn ozbrojenému střetnutí s Čechy, jsou gymnaziální studenti: „*Celá septima a oktáva jdou s vámi, všichni, všichni! My Čechy projít nenecháme, my ne! Na nás se můžete spolehnout, pane profesore.*“²²⁶ Návrh profesora Webera a Hermanna Helma postavit se na odpor české invazi tak nenachází dostatečnou podporu. Dalšího rána

²²⁰ „*De Leite han nischt zu essen. Und do denken se, wenn de Tschechen komm', werd's besser wern.*“ Tamtéž, s. 66.

²²¹ „*Schlechter wird's viel Schlechter, sagt ihnen das! Um Gottes willen, Leute, gute Leute! Die Tschechen sind doch unsre Todfeinde, von denen wir das Schlechteste zu erwarten! Sagt ihnen das allen, allen, ich bitte euch!*“ Tamtéž, s. 67.

²²² „*De Tschechen sein aa Menschen! Die wern nie unsre klän' Kender fressen. Unsre Todfeinde sitzen ganz wo anderscht. Dos sein de hohen Herrn, die uns ei a Krieg neigejagt han!*“ Tamtéž, s.67

²²³ „*Leute, ich sage euch noch einmal, wenn wir uns nicht wehren, wird das Land tschechisch. Eure Kinder werden nicht mehr deutsch reden dürfen.*“ Tamtéž, s. 67

²²⁴ „*Dos eis uns Wurscht. Wenn wir nach Deutschland komm', gieh wir olle zugrunde und kä Arbeiter hot mehr wos zum Leben. Do drem kimmern sich natierlich de hohen Herrn nie!*“ Tamtéž, s.67

²²⁵ „*Das ist doch nicht wahr! In Deutschland muß man nur anständig arbeiten, dann geht man nicht unter! [...] Leute, noch einmal! Bessint euch! Die Tschechen sind im Anmarsch! Die Gefahr ist größer, als ihr glaubt!*“ Tamtéž, s. 67-68.

²²⁶ „*Die ganze Septima und Oktava geht mit, alle, alle! Wir lassen die Tschechen nicht durch, wir nicht! Auf uns können Sie sich verlassen, Herr Professor!*“ Tamtéž, s. 69.

do vsí dokonce za zvuků hudby napochodují české jednotky a z kulturního domu na Náměstí Svobody si udělají kasárny.

Hohlbaumovi se v této pasáži podařilo zachytit poměrně věrně různé pohledy na vývoj v provincii. Orgány provincie Sudetenland se skutečně pokusily vytvořit fungující samosprávu, což s ohledem na umístění regionu nebylo snadné. Administrativní struktury mohly nadále fungovat bez větších změn, ale velký problém nastal v otázce zásobování, kde byla slezská území doposud odkázána na české vnitrozemí. Čelní představitelé provincie jednali samozřejmě jak s Berlínem, tak s Vídní o zajištění zásob, materiální podpora však nikdy nedorazila. Klíčovou otázkou pro budoucnost provincie bylo také zajištění vojenské agendy. Jednotky Volkswehru byly organizovány na principu dobrovolnosti, jak uvádí také Hohlbaum. Už však nezmiňuje, že velká část mužů do Volkswehru vstoupila z existenčních důvodů, protože tak získali příjem 6 korun na den, stravu a ošacení. Spolehlivost těchto jednotek nebyla nejlepší, na mnoha místech se podíleli na výtržnostech a pro svou potřebu konfiskovali dobytek a jiné potraviny.²²⁷

Snaha organizovat hospodářské i bezpečnostní záležitosti v provincii se nesečkala s úspěchem. Nespokojenost obyvatel narůstala, množily se stávky a demonstrace, ve Frývaldově samotném vypukla hladová bouře. Anarchie panovala také v oblasti dopravy, konfiskování uhlí pro potřeby železnic vedlo dokonce k uzavření několika továren a elektráren, což se neblaze promítlo do zvyšování nezaměstnanosti. Největší podnikatelé si záhy uvědomili, do jaké izolace se provincie dostává a začali sami vyjednávat s československými orgány.²²⁸ Z tohoto kroku bylo později vytvořeno klišé, dokola omílané völkisch táborem a použité také Hohlbaumem: němečtí podnikatelé zradili národní zájmy kvůli vlastním ekonomickým zájmům.²²⁹ Vzhledem k reálné situaci v pohraničí není divu, že velká část obyvatelstva se na příchod československého vojska dívala s vidinou jistého ulehčení. Hohlbaum tak trochu přechází kritickou situaci v pohraničí a naopak varuje před defétismem. Jeho výroky o českém nepříteli se prezentují jako zcela apriorní úsudky, které není třeba nijak vysvětlovat. Pravdivost nabízeného přístupu k českému

²²⁷ GAWRECKÁ, Marie. *Němci ve Slezsku 1918-1938*. Opava: Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity, 2002, s. 43-45.

²²⁸ VALENTA, Jaroslav. Takzvaný Seudetenland a počátky iredentistické politiky německé buržoazie ve Slezsku a na Ostravsku. In: GROBELNÝ, Andělín, ed. *Sudetští Němci a Mnichov: materiály z konf. historiků Severomoravského kraje*. Ostrava: KV Čs. společ. PVZ, 1964, s. 24.

²²⁹ srov. JAWORSKI, Rudolf. *Na stráži německví nebo v postavení menšiny?: sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*. Praha: Pražská edice, 2004.

etniku tedy není opodstatněna argumentačně, ale bude potvrzena pozdějším vývojem příběhu, což je jedna z manipulativních rétorických technik, které román posouvají do roviny politické agitace.

Připojení pohraničí k československému národnímu státu bylo z německé strany vnímáno jako naplnění noční můry. V zápase o svrchovanost svého území prohráli právě ve chvíli, kdy se zdálo, že mají na dosah sjednocení všech území s německou majoritou v jednom státě. Brügel v této souvislosti píše dokonce o špatném svědomí německých nacionalů. Právě příznivci tohoto politického proudu, k nimž se řadí i Hohlbaum, jednali v minulosti s Čechy s notnou dávkou nadřazenosti. Byl to nacionální tábor německé politiky, se kterým museli Češi v monarchii nejvíce zápasit, chtěli-li prosadit své vlastní zájmy, ať už šlo o velké změny ve státním uspořádání jako trialismus v rámci celé monarchie či subdualismus v rámci Předlitavska nebo o dílčí změny v rámci tzv. drobečkové politiky.²³⁰ Největší konflikt pak nastal při krizi vyvolané Badenihovo jazykovými nařízeními v roce 1897, jimiž byla v Čechách a na Moravě zrovnoprávněna čeština s němčinou i ve vnitřní administrativě úřadů. Kvůli velkému odporu německých liberálních politiků byla však nařízení po necelém roce zrušena.²³¹ Tento zápas se však neodehrával pouze na úrovni celostátní politické reprezentace. Češi s Němci v druhé polovině zápasili o prosazení svých nacionálních zájmů také na regionální a místní úrovni, při otvírání nových českých škol, při volbách do samosprávy a samozřejmě také v oblasti hospodářského života. V období druhé poloviny 19. století se tak česko-německé vztahy ubíraly cestou postupné nacionalizace, která ovlivnila všechny oblasti života a zformovala dva opoziční nacionální celky. Němci si byli tohoto vývoje velmi dobře vědomi, a o to více se obávali své budoucí existence ve státě, v němž by přišli o své majoritní postavení. Jak píše Brügel, němečtí nacionalové navíc s velkou dávkou podezřívavosti očekávali, že s nimi Češi budou jednat podle jejich vlastního receptu. Sami své nadřazené chování opodstatňovali výjimečností vlastního národa a jejich přístup byl vhodný pouze pro národy podřadné.²³² Hohlbaum, jakožto příslušník völkisch hnutí, tyto obavy z českého revanšismu svým románovým vyprávěním jednoznačně povzbuzuje.

²³⁰ BENEŠ, Zdeněk et al. *Rozumět dějinám: vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*. Praha: Pro Ministerstvo kultury České republiky vydala Gallery, 2002, s. 28-30.

²³¹ SYROVÁTKOVÁ, Adéla. *Deutsch und Tschechisch im sprachpolitischen Konflikt. Eine vergleichende diskursanalytische Untersuchung zu den Sprachenverordnungen Badenis von 1897*. Praha 2007. Dizertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav germánských studií.

²³² BRÜGEL, Johann Wolfgang. *Češi a Němci 1918-1938*. Praha: Academia, 2006, s. 95.

Československé státní orgány k obsazení pohraničních oblastí přistoupily až ve chvíli, kdy získaly ujištění Francie a Velké Británie, že vítězné mocnosti budou prozatím respektovat vznik Československa v historické hranici českých zemí. Finální uspořádání hranic však mělo být teprve projednáno na pařížské mírové konferenci. Opavsko bylo obsazeno krátce před vánočními svátky, což se poněkud rozchází s románovým popisem. Hohlbaum před vánoční svátky umisťuje ještě velké množství událostí. Přesné datování a reálný průběh událostí tak byly upozaděny s cílem zobrazit názorovou rovinu konfliktu, tak jak ji autor konstruoval ve své představivosti. Ačkoliv kniha pojednává o nedávných událostech, Hohlbaum zde používá transpoziční schéma, které později s úspěchem uplatňuje také ve svých historických románech. Umístění politických příběhů v historických reáliích slouží jako zadní vrátka pro explikaci vlastního ideologického přesvědčení. V románu *Grenzland* se tak velmi zajímavým způsobem mísí skutečné události s autorem tvořenou fikcí, přičemž historická realita zůstává upozaděna expozicí autorova politického názoru.

Hohlbaum se dále ve svém vyprávění zaměřuje na reakci německého obyvatelstva na nové poměry. Nejvíce se z vývoje událostí raduje hostinský Pompe, vždyť od vypuknutí války se mu poprvé podařilo obsadit všechny volné pokoje. A tak je právě hospoda prvním místem, kde je německá černo-červeno-zlatá vlajka nahrazena červeno-bílou. Počínání hostinského je konfrontováno řezníkem Hauckem, který zásadně odmítá kvůli novým poměrům přepisovat nápisy či měnit hodnoty. Je přesvědčen, že dobré zboží si najde zákazníka pro svoji kvalitu. Řezník Haucke a další Němci, kteří nejsou nadšeni z politického vývoje, přestanou hostinec navštěvovat, neboť jim vadí přítomnost českých vojáků. Připojení k Československu vítá také podnikatel Sentner, vlastník továrny na výrobu látek. Když mu vlastní syn Georg připomíná jeho zapálené nacionální proslovy před začátkem války a také koupí většího množství válečných půjček, vytkne mu starý továrník mladistvý idealismus a upřesní, že půjček se samozřejmě zbavil brzy poté, co začala klesat jejich hodnota. Svou vypočítavost navíc skrývá za ušlechtilé obavy o zaměstnance, pro něž by krach podniku znamenal ztrátu příjmu a finanční nejistotu pro jejich rodiny. Postava starého továrníka Sentnera v románu reprezentuje velkopodnikatelskou vrstvu. A je autorem stylizována v rámci již výše zmíněného klišé: vlastní podnikatelské zájmy jsou Sentnerovi přednější než cokoli jiného. Jeho negativní profil skrytého intrikána je podpořen také informací, že synovi pomocí úplatku zajistil takový lékařský posudek, aby se vyhnul nasazení na frontě. Na počátku války vedl

proněmecké nacionální proslovy a po válce usiluje o připojení k Československu. Tato typizace je samozřejmě hrubým zjednodušením reálného postoje německé podnikatelské vrstvy v pohraničí. Problémy spjaté s válečným chodem ekonomiky jako nostrifikace, kolkování bankovek, blokování splátek válečných půjček, omezení trhu a zúžení exportních možností, celní hranice či deflační politika postihly německé průmyslníky více než jiné vrstvy obyvatelstva. Na počátku války tudíž logicky podporovali sblížení s Německou říší, neboť federalizace středoevropského prostoru by znamenala zrušení či omezení celních hranic.²³³ Navrhované uspořádání, ke kterému směřovala německá politická reprezentace na konci války, kdy měla být provincie Sudetenland připojena k Německému Rakousku a spolu s ním sjednocena s Německem, by však znamenalo pro slezské podnikatele zpřetrhání stávajících vazeb k českému trhu. Konkurence většího německého trhu by pak mohla zlikvidovat zvláště ta odvětví, která se nedokázala přizpůsobit pokroku v oblastech s lepšími podmínkami pro rozvoj moderního průmyslu. Ohrožená v tomto ohledu byla především starší textilní centra jako Frývaldov a Bruntál.²³⁴ Takže v některých bodech je Hohlbaumův popis blízko realitě, jeho negativní typizace Sentnera je však už otázkou politické intence.

Ještě méně plastického profilu se v Hohlbaumově popisu dočkali čeští vojáci. Jsou kategorizováni jako okupanti, nepřátelští agresori. Autor čtenáři prostředkuje rozhovor tří velicích důstojníků, který dokazuje jejich lhostejnost vůči obsazenému městu i jeho obyvatelům. Poručík Jan Mnizek je rozčarován tím, že právě jeho oddíl byl odvelen na periferii: „*Že museli zrovna nás strčit do téhle díry. Když si představím, že 31. pluk je teď právě v Praze a zrovna my musíme trčet tady! Fujtajfl.*“²³⁵ Nadporučík Vavrouch mu dává za pravdu: „*Není to jednoduché tu teď sedět, když si člověk pomyslí, jak tam oslavují to, pro co člověk žil. Musí to být velkolepé, teď když nám vše patří, když [...] jsme svobodní, konečně svobodní.*“²³⁶ Poručík Mnizek je ovšem rozčilen především proto, že v Plzni si vyhlédl děvče a musel je opustit, když jeho pluk odtáhl obsadit Frývaldov. Kapitán Vitala

²³³ CESAR, Jaroslav a Bohumil ČERNÝ. *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918-1938. Díl 1, (1918-1929)*, s. 453-454.

²³⁴ GAWRECKÁ, Marie. *Němci ve Slezsku 1918-1938*. Opava: Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity, 2002, s. 23.

²³⁵ „*Wenn ich mir vorstelle die 31er sind jetzt in Prag, und gerade wir müssen hier sitzen! Pfui Teufel.*“ HOHLBAUM, Robert. *Grenzland: ein Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1922, s. 79-80.

²³⁶ „*Es ist nicht leicht, jetzt hier sitzen, wenn man sich denkt, jetzt feiern sie da, wofür man gelebt hat. Es muß herrlich sein dort, jetzt, da alles uns gehört, da wir [...] frei sind, endlich frei.*“ Tamtéž, s. 80.

ho uklidňuje: *Můj ty Bože, tady jsou taky ženské.*²³⁷ Postoj Čechů vůči Němcům však není dle Hohlbauma indiferentní, právě naopak, je mu vlastní velká míra averze, vyjádřena vulgárními označeními jako „německá prasata“, apod.²³⁸ Autor také barvitě líčí morální rozměr pobytu české posádky, který je provázen výtržnostmi, pitkami a obscénními výstupy.

Přítomnost českých vojáků však není všemi německými obyvateli vnímána negativně. Zvláště mnohé mladé ženy jsou nadšeny z přítomnosti pohledných českých mládenců, kteří narozdíl od německých navrátilivších z fronty neprožívají depresi z prohrané války, ale oslavují, neboť válka českému národu přinesla naplnění jeho přání, vznik samostatného „národního státu“. Mnohá německá dívka tak začne pomýšlet na možnost opustit německé pohraničí, kde stále přežívá válečná atmosféra a provdat se do českého vnitrozemí. Nejsou to pouze naivní dívky, kdo se raduje z příchodu českých vojáků. Také mladý dělník Stenzel, vyučený truhlář zaměstnaný v Sentnerově továrně, vidí v příchodu československých vojáků jistou naději na zlepšení sociální situace dělnictva. Jako zapřisáhlý socialista se snaží využít každé příležitosti k tomu, aby agitoval mezi ostatními zaměstnanci. Přesvědčuje dělníky o tom, že jejich práce je nedostatečně finančně ohodnocena a srovnává jejich výdělky se mzdou truhlářů v Praze, kteří si údajně vydělají 500 korun za jeden týden.²³⁹ Sám je na základě těchto zkreslených informací přesvědčen, že připojení k Československu bude pro německé dělníky znamenat zlepšení životní úrovně. Na frontě nabyt přesvědčení, že v české společnosti je mnohem více zakořeněna mezitřídní solidarita: *A čeští důstojníci, kteří měli srdce otevřené pro jejich utrpení (myšleno utrpení obyčejných českých vojáků), mezi nimi žádný nehladověl, i o poslední tabák v dýmce se rozdělili.*²⁴⁰

Stenzel získá ještě hlubší přesvědčení o pravdivosti svého, ve skutečnosti krajně idealizovaného obrazu české beztřídní společnosti, když s dalším oddílem vojáků přijde do města vojín Kuchynka, s nímž sloužil za války v jednom pluku. Kuchynka se z počátku obává přijetí českých pluků ze strany Němců, ale Stenzel ho ujišťuje, že jemu nebylo ze

²³⁷ „*Mein Gott, sind ja auch Weiber da.*“ Tamtéž, s. 81.

²³⁸ Tamtéž, s. 81.

²³⁹ Tato výše mzdy je krajně nerealistická a slouží pouze ke zdůraznění nereálnosti Stenzelových představ.

²⁴⁰ *Und de behmschen Offiziere, die han a Herz fier ihre Leit gehatt, do hat käner nie gehundert, de letzten Zigaretten han se mit ihren Pfeifendeckeln geteilt.* HOHLBAUM, Robert. *Grenzland: ein Roman.* Leipzig: L. Staackmann, 1922, s. 112.

strany Čechů nijak ublíženo, a že je vnímá jako své soudruhy: *Jsme bratři, všichni jsme bratři.*²⁴¹ Kuchynka ho upozorňuje, že takto nesmyslejší všichni Němci: *„Ale to říkáš ty, ty, ale ti ostatní! Ti, kteří [na nás] dělají obličej.“*²⁴² Stenzel nepřátelské pohledy připisuje pouze vyšším vrstvám: *„Ti ostatní, ti ostatní! Ti velcí páni, Bohem prokletí! Co ti dělají a vidí, to pro mě nic neznamena a vy byste si z toho také neměli nic dělat! [...] lid neví nic o nenávisti. My muži v pracovní haleně podáváme svou ruku a chceme být bratry.“*²⁴³ Kuchynka oceňuje Stenzelův postoj: *„To je od Tebe pěkné, jsi rozumný, statečný! A abys věděl, nepovede se vám u nás špatně. Jsme demokratický národ. Když jsem byl nedávno u pana presidenta – jo, to se podivíš, co? – protože on mi podal ruku.“*²⁴⁴ Stenzel je touto zprávou nadšen a o to více touží, aby německé pohraničí zůstalo součástí nově vzniklého Československa.

Socialistická pročeská agitace mezi ostatními dělníky je velmi úspěšná, nakonec všichni včetně nejstaršího dělníka vstoupí do jím založené odborové organizace a souhlasí s účastí na dělnické demonstraci, jejímž cílem je mimo jiné deklarace požadavků dělníků, také vyjádření souhlasu s připojením k Československu. Kuchynka Stenzelovi slibuje, že k této demonstraci se připojí také velké množství českých vojáků. Vše je v tichosti ujednáno, ovšem večer před plánovanou demonstrací navštíví českého kapitána továrník Sentner a za příslušnou úplatu s ním dojedná poněkud jiný průběh dělnické manifestace.

Po ránu se na zasněženém náměstí začnou scházet dělníci, k jejich velkému překvapení však brzy poté obsadí přilehlé ulice množství českých vojáků. Stenzel, povzbuzen vysokou účastí Čechů, se nechá vysadit na ramena dvou soudruhů a započne s proslovem, ve kterém posluchače přesvědčuje, *„že jsou za nimi dny poroby, ve kterých bylo s dělníkem zacházeno jako se psem, který nesměl ani štěknout a hladověl; že přichází nové časy, ve kterých bude [dělník] hrát první housle. Že to měli těžké, plahočit se celý den kvůli směšné mzdě a přitom polykali z plných plic prach a kouř. Že páni, němečtí*

²⁴¹ „Brieder sei wir, olle sei wir Brieder.“ Tamtéž, s. 114.

²⁴² „Aber das sagst du, du, aber die andern! Die, die machen Gesichter.“ Tamtéž, s.114.

²⁴³ „De andern, de andern! De hohen Herrn, de Gottvermaledeiten! Wos die tun und sähn, dos geht mich nischt nie a und ihr braucht eich nischt draus machen. [...] das Volk weiß nichts nie von Haß. Was de der und jener fier eine Sprache spricht, das ies einerlei! Wie Männer im Arbeitskittel wollen uns die Hände reichen und Brieder sein.“ Tamtéž, s. 114-115.

²⁴⁴ „Das ist schön von dir, Stenzel, du bist Gescheiter, Braver! Und weißt du, es wird euch nicht schlecht gehn bei uns. Wir sind demokratisches Volk. Wie ich neilich war bei Pane Präsident – Ja, da staunst du, was? - da hat er mir Hand gegeben.“ Tamtéž, s. 115.

nacionálové doktoři a profesoři, kteří vyprovokovali válku a poštvali národy proti sobě, sehráli již svou roli. Že je jedno, jakou řečí kdo mluví, že všichni proletáři jsou bratři a měli by se společně pustit do svých nepřátel, kteří jim tak dlouho vysávali krev.“²⁴⁵

V tu chvíli se čeští vojáci začnou z přilehlých ulic přesouvat na náměstí. Stenzel to radostně komentuje: „Vidíte to, co vidím já [...] Naši bratři přicházejí! Chtějí být při nás v této velké hodině! Ačkoliv mluví jinou řečí a přestože nosí uniformu, hovoří stejně jako my jazykem svobody. [...] To je jeden lid, vidíte to! Už zde není žádného rozdílu. Je jedno, zda oficír nebo obyčejný voják, zda doktor nebo dělník. To je lid svobo...“²⁴⁶ Stenzelovo řečnění je náhle přerušeno hlasitou českou výzvou, následuje další zvolání a třetí, po kterém přijde k velkému překvapení německých dělníků výstřel. Shromáždění se vyděšeně obrátí k útěku, zcela zmateni z nastalé situace. Nikdo není zraněn, neboť výstřel byl pouze varovný. Stenzelovi však hluboko v paměti ulpí ten příšerný moment, kdy mezi vojáky, kteří namířili své zbraně k výstřelu, zahlédl také Kuchynku. Při dalším náhodném setkání se Kuchynka chová jako by se nic nestalo a zvesela Stenzela zdraví, což mladého dělníka rozzuří a českého vojáka napadne, za což skončí ve vazební věznici.

Příběh dělníka Stenzela a jeho demonstrace na podporu připojení k Československu patří do fiktivní roviny románu. Autor se sice mohl odvolávat na ideologické postoje dělnického obyvatelstva, které se ztotožňovalo s internacionálou a mělo své zastoupení jistě i ve Frývaldově.²⁴⁷ Mnozí dělníci jistě ocenili zlepšení tristní zásobovací situace po příchodu českých jednotek. Osobní rovina tohoto příběhu také není nereálná, dělníci se

²⁴⁵ „[...] daß die Tage der Knechtschaft, in denen der Arbeiter ein Hund gewesen war und kuschen und hungern mußte, vorüber seien; daß eine neue Zeit komme, in der sie die erste Geige steichen würden. Daß sie es satt hätten, um einen Spottlohn den ganzen Tag zu schuften und sich die Lunge voll Staub und Rauch zu fressen. Daß die Herrn deutschnationalen Doktoren und Professoren, die den Krieg angezettelt und Doktoren und Professoren, die den Krieg angezettelt und die Völker gegeneinander gehetzt, ihre Rolle ausgespielt hätten. Daß es einerlei sei, welche Sprache einer Spreche, daß alle Proleterier Brüder seien und gemeinsam losgehen würden gegen ihre Feinde, die ihnen so lange das Blut ausgesogen hätten.“ Tamtéž, s. 119.

²⁴⁶ „Seht ihr's, was ich gesäht habe, [...] unsre Brieder kommen! Sie wollen dabei sein in dieser großen Stunde! Wenn sie auch eine andre Sprache sprechen, wenn sie auch das Soldatenkleid tragen, sie sprechen wie wir die Sprache der Freiheit. [...] Das eis ein Volk, seht ihr's! Da gibt's keinen Unterschied nie. Ob Offizier oder Soldat, ob Dokter oder Arbeiter, das eis einerlei! Das eis das Volk der Frei...“ Tamtéž, s. 119-120.

²⁴⁷ VALENTA, Jaroslav. *Internacionalizm czy nacionalizm : z dziejów ruchu robotniczego na Śląsku Cieszyńskim i w Ostrawskiem w pierwszym okresie po Rewolucji Październikowej*. Polska Akademia Nauk. Wrocław. 1967, s. 115-118

dozajista mohli znát s českými vojíny. Ale demonstrace na podporu pobytu československých jednotek v pohraničí, kterou by tyto jednotky samy rozehnaly střelbou, je naprostou fikcí. Ve skutečnosti patřila sociální demokracie ke stranám, které se nadále aktivně podílely na připojení slezských a severomoravských oblastí s německou většinou k Německému Rakousku. Sociálně demokratický poslanec Hans Jokl byl zástupcem zemského hejtmana provincie Sudetenland dr. Freißlera, ústředním organizátorem Volkswehru a po obsazení pohraničí československými vojáky se Jokl účastnil manifestací proti této „okupaci“. Obsazení pohraničí bylo na takovýchto vystoupeních interpretováno jako porušení příměří a bylo znovu žádáno právo na sebeurčení. Němečtí politici, včetně sociálních demokratů navíc i po obsazení pohraničí pokračovali s přípravou voleb do parlamentu Německého Rakouska, ke kterým mělo dojít 16. února. Příprava voleb byla ovšem v lednu státními úřady Československa zakázána, a ačkoliv provincii Sudetenland bylo ve Vídni vyhrazeno 17 poslaneckých mandátů, volby v obsazených územích neproběhly.²⁴⁸

Sociální demokracie ve spolupráci s dalšími německými stranami posléze iniciovala rozsáhlé protestní akce dne 4. března 1919. Jednalo se o den, kdy se poprvé sešel nově zvolený parlament Rakouského Německa, v němž Němci ze Slezska a severní Moravy nakonec nemohli mít své zastoupení. Tato akce dokazuje, že socialisté neupírali své naděje na vyřešení problémů mezi národy k demokratickému Československu, jak vyplývá z Hohlbaumova popisu, nýbrž vztahovali se ke vzniku „svobodného socialistického Německa“, k němuž měli být připojeni i Němci z Rakouska, Čech, Moravy a Slezska.²⁴⁹ Manifestace 4. března probíhaly na území provincií Deutschböhmen a Sudetenland. Vzhledem ke krvavému průběhu akce, k němuž došlo v provincii Deutschböhmen, zvláště v Kadani, bývá pozornost badatelů při zkoumání průběhu tohoto dne upírána spíše do západních Čech.

Také na území bývalého Sudetenlandu proběhly toho dne rozsáhlé demonstrace, které se neobešly bez násilných střetů německých obyvatel s československými jednotkami. Krvavý průběh měl pouze protest v severomoravském Šternberku, kde

²⁴⁸ GAWRECKÁ, Marie. *Němci ve Slezsku 1918-1938*. Opava: Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity, 2002, s. 41-52.

²⁴⁹ HAHNOVÁ, Eva. *Od Palackého k Benešovi: německé texty o Čechách, Němcích a českých zemích*. Praha: Academia, 2014. s. 256.

zemřelo 16 lidí, mezi něž patřili minimálně 2 čeští vojáci.²⁵⁰ V Opavě sice také došlo k potyčce mezi demonstranty a československými legionáři, ale výsledkem bylo pouze zatčení 12 osob, mezi kterými na předním místě figuroval právě slezský předák německé sociální demokracie Hans Jokl. Ani v dalších dnech se situace zcela neuklidnila. Německý tisk si stěžoval na český teror a střety hodnotil jako útoky vojsk na pokojné občany. České úřady navíc nepovolily vyvěšování černých praporů na památku obětí. Na Bruntálu a Krnovsku byla v dalších dnech vyhlášena generální stávka, které se účastnilo několik tisíc dělníků.²⁵¹ Fakt, že davové protesty byly vojskem rozháňeny již dříve, dokazují události na Bruntálsku, kde po rozpuštění setkání na náměstí došlo 23. února k potyčce, při níž byl zastřelen dělník.²⁵²

Hohlbaumův popis tak rozhodně neodpovídá skutečným historickým událostem a je možné ho vnímat jako jakýsi únik do fiktivní reality, ve které spíše může vyjádřit svůj vlastní postoj vůči socialismu jako dělnickému hnutí. Socialismus, se svým důrazem na třídní boj, pak prezentuje jako škůdce nacionálních zájmů a iluzornost této ideologie potvrzuje vlastním smyšleným vývojem příběhu. Nadšení pro internacionálu německé dělníky vžene do náruče jejich nacionálních nepřátel, jimiž jsou v tomto případě Češi. Zároveň fiktivní průběh Hohlbaumem popsané demonstrace diskredituje českou stranu, která zasahuje i vůči vlastním příznivcům, a tak odhaluje svůj nezměnitelný nepřátelský postoj k Němcům, svou hrubou sílu a v neposlední řadě také svou úplatnost. Vyznění celé situace pak má ve čtenáři navodit pocit, který ho opravňuje zaujmout nedůvěřivý, ba dokonce nepřátelský postoj vůči Čechům i Československu, jakožto jejich „národním státu“. Emotivní rovina vyprávění zde převažuje nad racionálními fakticky podloženými argumenty a je ústředním bodem Hohlbaumovy agitační strategie.

Obsazení pohraničí vojenskými jednotkami byl jen první krok ke konsolidaci suverenity československého státu v slezském pohraničí. Následujícím krokem spojeným s

²⁵⁰ BRÜGEL, Johann Wolfgang. *Češi a Němci 1918-1938*. Praha: Academia, 2006, s. 96-100; NĚMEČEK, Jan et al. *Cesta k dekretům a odsunu Němců: datová příručka*. Praha: Littera Bohemica, 2002, s. 132.

²⁵¹ GAWRECKÁ, Marie. *Němci ve Slezsku 1918-1938*. Opava: Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity, 2002, s. 130-135.

²⁵² GAWRECKÁ, Marie a Dan GAWRECKI. Politický vývoj západního Slezska ve volebních výsledcích 1919-1938. (S přihlédnutím k politickému okresu Bruntál). In: *Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis. Sborník k 70. narozeninám prof. PhDr. Dušana Uhlíře, CSc.* Opava : Slezská univerzita, 7/2007, s. 373-399.

prosazováním autority nově vzniklého československého státu je obsazování míst úředníků ve státní správě, a nejen tam. Do města přicházejí nejprve vedoucí pošty a městský písař, posléze jsou vyměněni také zaměstnanci železnice. Bývalí němečtí zaměstnanci tak náhle přijdou o práci, což uvádí do finanční nejistoty nejen je samotné, ale i jejich rodiny. Také ostatní úředníci museli složit slib věrnosti československému státu. Nelehká role prostředníků mezi státem a německými občany připadla především čelným představitelům samosprávy, což se odráží i v Hohlbaumově charakteristice, ve které je starosta spolu s hostinským Pompem, továrníkem Sentnerem a dělníkem Stenzelem obviněn ze spolupráce s nepřítelem. K tomu, že situace čelných představitelů samosprávy byla skutečně nelehká, kromě tlaku ze strany nacionálně laděné veřejnosti přispívala také jejich neznalost češtiny. Proces začleňování byrokratického aparátu do teprve se formující soustavy státních úřadů Československa mohly samozřejmě negativně ovlivňovat také osobní faktory. Řada českých kancelistů skutečně viděla v možnosti nahradit úředníky německé národnosti slibnou kariérní příležitost. A ne všem nově přichozím úředníkům se dařilo umírněným způsobem čelit nacionálně rozjitřenému prostředí, do něhož přicházeli.²⁵³ Hohlbaum v tomto kontextu negativně vykresluje především postavu nového poštmitra, jenž nahrazuje profesionálně kvalifikovaného a umírněného německého úředníka, ačkoliv sám neoplývá dostatkem zkušeností, což kompenzuje proklamativním nacionálním zápalem.

Čeština se však neprosazovala pouze ve státní administrativě, ale obsadila také veřejný prostor, což byl podle Hohlbauma také velmi silný psychologický moment. Všechny německy psané cedule jsou odstraněny a jejich místo zaujmou nové, které uvádějí název nejprve česky. Oboujazyčná cedule, která je vyvěšena ve stanici vlaku, je sice odcizena, ale v rámci několika dnů nahrazena novou. Německé obyvatelstvo se tak po pár neúspěšných pokusech o sabotování změn začne postupně smiřovat s nastalou situací.

Hohlbaum věrně zachycuje, jakým způsobem transformace, kterou s sebou přinášelo připojení k Československu, rozdmýchávala v německém obyvatelstvu nacionální vášně. V tomto ohledu mezi nejohroženější skupinu patřili vojáci čerstvě navrátilí se z fronty, jejichž návrat do občanského a osobního života byl komplikován navíc novou politickou situací. Hohlbaum v románu tento aspekt pojednává na příběhu trojice německých důstojníků c. a k. armády Helmovi, Fürwendlerovi a Telramovi. Nejlépe se s návratem do každodennosti vyrovnává malíř Fürwendler, který se brzy zcela ponoří do

²⁵³ ŠEBEK, Jaroslav a Josef HARNA, ed. *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace politické moci v Československu v letech 1918-1920*. Praha: Historický ústav, 2002, s. 8-10.

své tvorby. Naopak jeho spolubydlící Roland Telram v důsledku depresí prochází tvůrčí krizí. Na rozdíl od svého přítele, který od rána do večera maluje, tráví dlouhé dny prázdňým rozjímáním. Jeho vlastní předválečná tvorba se mu zdá cizí, příliš bezstarostná, než aby na ni mohl navázat. Při hledání smyslu života i nových forem tvorby mu jsou zvláštní oporou dva lidé. Telramův profesor němčiny z gymnaziálních let Dr. Plechinger a mladá učitelka Hedwig, která ho při jedné z jeho procházek upoutává.²⁵⁴ Dr. Plechinger objevil v mladém Rolandovi talent a byla to právě profesorova slova povzbuzení, která umělce přivedla ke kariéře spisovatele. Telram se profesorovi svěřuje se svými pocity, a tak odkrývá Hohlbaumův pohled na zážitky z první světové války a přesvědčení, že na rozdíl od zkušeností z předchozích válek nemohou sloužit jako tvůrčí inspirace: „*Víte, v předchozích válkách snad ano. To dva dny bojovali a každý měl na co vzpomínat. My jsme se celé roky pořád dokola mydlili a vzpomínat nemáme na co. Bud' to bylo tak ohavné, že z toho byl člověk jako omráčený, nebo to bylo tak monotónní, že z toho člověk zpitoměl. [...] Ano, jsem hlupák! Tam venku se ze mě stal dobytek, už nenapišu ani odstavec, však uvidíte.*“²⁵⁵ Profesor ho však nepřestává povzbuzovat a ujišťuje ho, že navzdory všemu, co prožil, v něm nadále zůstává skrytý potenciál: „*To, k čemu jste se připojil, bylo sice ohavné, ale nutné, je to přechod k něčemu, co musí teprve rozkvést; ale roste to ve vás, to cítím.*“²⁵⁶

Malíř Roland Telram však nadále zápasí s vlastní apatií vůči tvůrčí práci. Chmury se snaží zahnat častými procházkami do přírody. Při návratu z jedné takové procházky si všimne mladé učitelky, která ho zaujme svým entuziasmem. Ačkoliv mu mladá žena

²⁵⁴ V postavě učitelky, která se stane múzou spisovatele Telrama, vzdává Hohlbaum poctu vlastní manželce, učitelce hudby Leoně roz. Gall. SONNLEITNER, Johann. *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreichers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*. Wien-Köln: Böhlau, 1989, s. 46,48.

²⁵⁵ „*Wissen Sie, in den früheren Kriegen, na ja. Da habensie sich zwei Tage gerauft, und jeder hatte eine große Erinnerung. Wir haben uns jahrelang herumgeprügelt und haben keine. Entweder es war so scheußlich, daß man wie vor den Schädel geschlagen war, oder es war so stumpfsinnig, daß man verblödet ist. [...] Ja, ich bin verblödet, ich bin ein Trottel! Ein Vieh bin ich geworden da draußen, ich kann keine Zeile mehr schreiben, nie mehr, Sie werden sehen!*“ HOHLBAUM, Robert. *Grenzland: ein Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1922, s. 100.

²⁵⁶ „*Was sie mitmachen, das ist freilich böß, aber ich meine, es ist nötig, ist ein Übergang zu etwas, das erst aufblühen muß; aber es wächst in Ihnen, das fühl' ich.*“ Tamtéž, s. 101-102. Takto se Hohlbaum vyrovnává s válečným nezdarem, který vyústil do uspořádání středoevropského prostoru, jenž byl pro Němce v Československu přinejmenším neuspokojivý: je to nutný přechod k něčemu lepšímu.

nepřijde zvláště pohledná, nemůže na ni přestat myslet, upoutává ho její moudrost a životní síla. Rozhodne se ji tedy oslovit a je okouzlen také jejím klidným hlasem a uhlazeným vystupováním. Rozhovory s ní ho vedou k úvahám nad vlastní tvorbou. Jeho tvorba před válkou je tematicky spjata s bohémským životem mladého autora ve městě. Jak sám Telram ironicky vysvětluje své spolčnici své pohrdání literaturou venkova: „*neopěvoval jsem lesy domoviny, německé ženy, ani hromadu hnoje u posledního statku.*“ Jeho spolčnice mu však ukazuje jinou perspektivu: „*Ale v našich lesích, tam se nachází ještě mnoho neobjevené poezie, to byste neměl tak namyšleně posuzovat.*“²⁵⁷ Mladá pedagožka se Rolandovi stává múzou a odkrývá mu, jakou sílu může člověk čerpat právě ze svého sepětí s rodnou krajinou:

„*Je to možné, aby se člověk během pár minut tak změnil? Nepřetržitým, upřeným pohledem hleděla do krajiny před sebou. Její obličej se zcela změnil. Vše tvrdé a prosté z něj zmizelo, snášel se na něj odraz oblohy. Tichost, bystrost zjihly nejistou předtuchou jara, jak ji nesly pole a lesy, a tato předtucha činila její obličej krásným. Roland už více neviděl, že tyto ruce byly hrubé a drsné, viděl pouze modlitební zápal, který hovořil z jejich sepjetí. [...] Upřeně vzhlédl a všechno jeho přemýšlení se blaženě ponořilo do tohoto tajemství. Během okamžiku ho vyrušila myšlenka. Proč vidíš toto vše poprvé? Proč si to neobjevil dříve? Ale to bylo jen na okamžik, pak už pouze hleděl, hleděl, hleděl jako nikdy dříve ve svém životě.*“²⁵⁸

Robert Hohlbaum v tomto díle odhaluje svůj literární program. A učitelce, jejíž popis tak trochu odkazuje k éterické bytosti, neboť jí stačí dlouhý pohled do sluncem

²⁵⁷ „*Aber in unsern Wäldern, da steckt noch viel ungehobene Poesie, darüber brauchen Sie nicht so hochmütig zu urteilen.*“ HOHLBAUM, Robert. *Grenzland: ein Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1922, s. 178.

²⁵⁸ „*War es möglich, daß ein Mensch sich in ein paar Minuten so verändern konnte? Steten, unverwandten Blickes sah sie vor sich hin in das Land. Ganz anders war das Gesicht geworden. Alles Harte, Gewöhnliche war daraus geschwunden, ein Abglanz des Himmels lag darauf. Das Ruhige, Klare war einer unbestimmten Frühlingsahnung gewichen, wie Acker und Wälder sie trugen, und diese Ahnung machte das Gesicht geworden. Alles Harte, Gewöhnliche war daraus geschwunden, ein Abglanz des Himmels lag darauf. Das Ruhige, Klare war einer unbestimmten Frühlingsahnung gewichen, wie Äcker und Wälder sie trugen, und diese Ahnung machte das Gesicht schön. Roland sah nicht mehr, daß diese Hände grob und derb waren, er sah nur die betende Innigkeit, die aus diesem Falten sprach. [...] Unverwandte blickte er hinab, und all sein Denken versank wohligh in dieser Heimlichkeit. Für einen Augenblick störte ihn ein Gedanke. Warum siehst du dies alles zum erstenmal? Warum hast du es früher nie genossen? Nur für einen Augenblick, dann sah er nur, sah, sah wie nie in seinem Leben.*“ Tamtější, s. 179-180.

ozářených lesů německé krajiny k tomu, aby načerpala životní elán. Této malé drobné ženě, která nese literáty oblíbené jméno Hedwig, připisuje úlohu múzy, která pozornost mladého spisovatele Telrama obrací k zásadnímu zdroji inspirace nejen umění, ale života obecně. Obrací jeho pozornost k přírodě, která se však v Hohlbaumově pojetí překrývá s rodným krajem, s domovinou. Takto pojaté propojení člověka a rodné půdy je pak zcela zásadní a zároveň vlastně instinktivní: „Aniž byste to věděl, jste propojen s půdou zde.“²⁵⁹

Podobně jako Telram, s depresí a nihilismem zápasí také hlavní hrdina Hermann Helm. Jeho případ je ještě o to složitější, že na rozdíl od svých přátel umělců musí jako absolvent práv řešit také otázku profesního uplatnění. Hledání nové pozice je po obsazení pohraničí českými jednotkami o to svízelnější, že se pro něj kvůli jazykové bariéře uzavírá šance na uplatnění ve státní administrativě. Jeho splín pramenící především ze stávající politické situace si samozřejmě vybere daň i na jeho vztahu s manželkou Mathylde. Čtenář se stává svědkem postupného rozpadu jejich vztahu. Mathylde spatřuje řešení aktuální rodinné situace v odchodu do Vídně. Hermann jí však vysvětluje, že nemůže odejít „*ted', když země umdlévá a je zotročena.*“²⁶⁰ Mathylde s ním nesouhlasí: „*Směšné, ta velká slova, kdo nás vlastně zotročuje? Těch pár oficírů, co se procházejí po náměstí, a ti vojáci, co vyřvávají ty své písně?*“²⁶¹ Hermannova odpověď je věrným komentářem, jak silně emotivní mohla být reakce na pobyt československých vojáků v pohraničí. „*Ano, ano, ano, každé české slovo je jako rána pěstí do našeho obličeje, každý krok udusá něco, co již nikdy nerozkvete. Copak necítíš, jak ubohá země sténá pod těmito strašnými písněmi? Copak netušíš, jak je to děsivé, že každé místo, po kterém jsem jako dítě krácel, je nyní zneuctěno a poskvrněno?*“²⁶²

Mathylde je přesvědčena, že takové řeči jen potvrzují, že potřebuje pryč a připomíná mu, že situaci zde sám nezmění. Hermann je naopak přesvědčen o tom, že každý jedinec by měl právě v takovém čase jít příkladem: „*Když odejdu, tak si budou mnozí myslet: Když to udělal ten Nadněmec, tak to uděláme také, to nám nemůže nikdo nic*

²⁵⁹ „Ohne Sie es wissen, sind Sie dem Boden da verbunden“ Tamtéž, s. 200.

²⁶⁰ „Jetzt, da das Land darniederliegt und geknechtet ist [...]“ Tamtéž, s. 86.

²⁶¹ „Lächerlich diese hohen Worte, wer knechtet uns denn? Die paar Offiziere, die auf dem Ringplatz spazierengehen, und die Soldaten die ihre Lieder brüllen?“ Tamtéž, 86-87.

²⁶² „Ja, ja, ja, jedes tschechische Wort ist ein Faustschlag uns in Gesicht, jeder Schritt tritt etwas nieder, das nie mehr blühen kann. Fühlst du denn nicht, wie die arme Erde ächzt inter diesen furchtbaren Liedern? Ahnst du den nicht, wie entsetzlich es ist, daß jeder Fleck den ich als Kind betreten, jetzt entweiht und geschändet wird?“ Tamtéž, s. 87.

vyčítat. Musím vydržet, protože mám lidem znovu a znovu opakovat: Tak to nezůstane, tak to nesmí zůstat! Jinak si na to zvyknou a vše bude ztraceno. Musím jim připomínat: I kdybyste procházeli třeba tisíckrát kolem [české] hlídky, ona sem nepatří, musí pryč, je to poskvrna, musíte znovu a znovu rozpoznávat, že je to poskvrna. To je prozatím vše, co zde člověk může dělat, ale je to nezbytné.“²⁶³ Současný čtenář jistě nemůže než souhlasit, když postava Mathylde označí tyto řeči za demagogické štvání.²⁶⁴ Autor však takový postoj považuje za jediný projev vlastní německé nacionální příslušnosti a ústy Hermanna nejen Mathylde vytýká: „Proboha, to přeci nemyslíš vážně! Opravdu, cožpak už mi vůbec nerozumíš? Jsi ty vůbec Němka?“²⁶⁵ Mathylde mu vysvětluje, že touží především po klidném životě. Vysvětluje, jak těžce snášela čas odloučení a trvá na přestěhování do Vídně. Protože ji Hermann prosí, aby po něm už vícekrát nechtěla, aby opustil rodný kraj, Mathylde svolí, že ještě určitou dobu počká, ale pokud se Hermann neumoudří, odstěhuje se sama.

Hohlbaum, který se hlásil k völkisch myšlenkám, v postojích Hermanna poměrně věrně zachytil reakci, která v době bezprostředně následující po obsazení pohraničí vojenskými jednotkami ovládla velkou část německé společnosti. Příchod armády znamenal na jednu stranu zamezení rabování, obnovu klidu v ulicích a vyřešení otázky zásobování. Na druhou stranu pobyt vojáků přinesl nacionální rozmišky a na mnohých místech i reálné ponižování civilního obyvatelstva. Vojáci prováděli prohlídky domů, odstraňovali symboly starého mocnářství a nahrazovali je symboly českými. Většinou se tato činnost omezila pouze na veřejné budovy, ale vojáci se ne vždy drželi oficiálních pokynů a narušovali svými zásahy soukromý prostor obyvatel pohraničí. Státní symbolika byla pro mladý, vlastně začínající stát velice důležitá. Prvky vnější reprezentace si však

²⁶³ „Wenn ich fortgehe, so werden sich viele denken: Wenn es der Überdeutsche tut, dann machen wir's auch, dann kann uns keiner was vorwerfen. Ich muß aushalten, weil ich den Leuten immer und immer widersagen muß: Es wird nicht so bleiben, es darf nicht so bleiben! Sonst gewöhnen sie sich daran, und dann war's aus. Ich muß ihnen sagen: Wenn ihr auch zum tausendstenmal an dem Posten vorbeigeht, er gehört nicht hierher, er muß weg, er ist ein Schandfleck, ihr müßt immer und immer denken, daß er ein Schandfleck ist. Das ist vorläufig alles, was man hier tun kann, aber es ist notwendig.“ Tamtéž, s. 87.

²⁶⁴ Tamtéž, s. 88.

²⁶⁵ Um Gottes willen, das ist doch nicht dein Ernst! Ja, verstehst du mich denn gar nicht mehr? Bist du denn eine Deutsche? Tamtéž, s. 88.

část německého obyvatelstva, nespokojená s přítomností vojenské posádky ve městě, vykládala jako záměrnou provokaci.²⁶⁶

Jak dokazují výpovědi samotných obyvatel pohraničí, k nepříjemné atmosféře rovněž přispíval zpěv vojáků, který pronikal z ulic, po nichž s radostnými popěvkami vojáci procházeli, až do příbytků Němců. Velké mediální pozornosti v německém tisku nejen v Deutschböhmen, ale i v Rakousku se pak dostalo případu Josefa Kosche, který byl v Kadani hloučkem agresivních vojinů přinucen namířenými bajonety zpívat české písně. Při tom na něj měl jeden z vojáků pokřikovat: *Ted' teprve vidíte, komu jste se dostali do rukou a jak s vámi naložíme*. Šikana nakonec přerostla až v pohlavkování provázené slovy: *tohle je za císaře Viléma a tohle za Karla*. Nebohého německého občana pak nakonec zachránil až příchod důstojníka.²⁶⁷ Příběh tohoto německého občana, který oba syny ztratil ve válce, přičemž jeden z nich byl dokonce kapitánem, je dobrým dokladem toho, že chování vojáků v obsazených oblastech nejenže nebylo citlivé, ale někdy výrazně přesahovalo meze slušnosti. Je však nanejvýš jasné, že se všichni vojáci k přistěhovalcům nechovali stejným způsobem jako ona skupina z Kadaně. Nicméně právě takové excesy čeřily vody nacionálních nálad na německé straně.

Hohlbaum dále popisuje, jak velkou zátěž pro frývaldovské občany představoval dlouhodobý pobyt české posádky. Mnozí movitější měšťané jsou v románu nuceni poskytnout českým důstojníkům vhodné ubytování. Nižší důstojnictvo si totiž nemůže dovolit hradit náklady za ubytování v hostinci a zároveň nechce bydlet společně s mužstvem v kasárnách. Pro účely ubytování poddůstojnictva jsou zabrány prostory, které nejsou v německých domácnostech využívány, tedy např. pokoje pro hosty. Nejedna německá domácnost ve Frývaldově tak musí hostit české vojáky, které považují za nepřátele, neboť jim znemožnili rozhodnout o politickém osudu jejich domoviny. Také v domácnosti Hermanna Helma je ubytován český důstojník, Jan Mnizek. Na jeho osobě je ukázána demoralizující rovina pobytu vojáků, kteří v obsazených oblastech neměli mnoho zaměstnání. Dlouhou chvíli si tak, kromě vysedávání v hostinci, krátili flirtováním. Terčem Mnizkova zájmu se nestane nikdo jiný než paní domu, Mathylde. Při jednom z rozhovorů jsou přerušeni příchodem Hermanna, který posléze Mathylde zakazuje, aby s Mnizkem

²⁶⁶ ŠEBEK, Jaroslav a Josef HARNA, ed. *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace politické moci v Československu v letech 1918-1920*. Praha: Historický ústav, 2002, s. 11-12.

²⁶⁷ MERTOVIČ, Kateřina. 4. březen 1919 v Kadani. In: *Minulosti západočeského kraje*. Plzeň : Archiv města Plzně, roč. 28 (1992), s. 221-231.

hovořila. Tak Mnizek ještě prohloubí nesoulad panující mezi oběma manželi. Ona považuje chování svého muže za nesmyslný projev nacionálních ideálů. K největší rozepři dojde, když Hermann odmítne, aby byl Mnizek přítomen u štědrovečerní tabule. Mathylde neví, jak má nastalou situaci vyřešit, neboť už Mnizka pozvala. Když prosí Hermanna o radu, dočká se jen cynické odpovědi: „*Co bys měla dělat? Nejspíš vyvěsit červeno-modro-bílou vlajku, ještě dnes večer se začít učit česky, pověsit si nad postel na místo sixtinské madony obrazy Kramáře a Masaryka a místo Svaté noci hrát Hrom a peklo, tím by byl celý blázinec kompletní.*“²⁶⁸ I tento rozhovor je ukončen ultimátem, tentokrát ze strany Hermanna, který odmítá s Mathylde znovu promluvit, pokud „toho Čecha“ pozve. Mathylde se tedy rozhodne pozvání odříct, ale Hermmanova zatvrzelost ji velmi popudí. Celá situace nakonec vyústí tajným odchodem Mathylde a Mnizka, o několik měsíců později.

Tento úsek opět dobře dokumentuje, jak citlivě německá strana reagovala na obrazy čelných státních představitelů a na jejich expozici ve veřejném prostoru, pro Němce to byly bytostně cizí ikony, se kterými se podobně jako s československou vlajkou, zvláště ti nacionálně horlivější, nedokázali smířit. Dosti manipulativně je pak popsána ona rovina náhrady: madona je vyměněna za „nenáviděné“ politiky, Svatá noc za Hrom a peklo.²⁶⁹ Tyto formulace podsouvají čtenáři představu, že nacionální zpronevěra je jakýmsi druhem znesvěcení. Na základě téhož principu pak Mathylde její nacionální vlažnost dožene až ke

²⁶⁸ „*Was du tun sollst? Eine rotblauweiße Fahne herausstecken, heute abend noch Tschechisch lernen, die Bilder von Kramarsch und Masaryk an Stelle der Sixtinischen Madonna über dein Bett hängen und statt der Heiligen Nacht, das Hrom a peklo spielen, damit das Irrenhaus komplet ist.*“ HOHLBAUM, Robert. *Grenzland: ein Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1922, s. 139.

²⁶⁹ Hrom a peklo odkazuje k české verzi textu Hej, Slované. Původně je text napsán slovenským evangelickým knězem jako Hej, Slováci Samuelem Tomášikem během jeho návštěvy Prahy v roce 1834. Tomášik byl velmi pobouřen tím, že v hlavním městě slyšel namísto češtiny znít především češtinu. Revoluční rok 1848 z této písně, která se zpívala na polskou mazurku, udělal všeslovanskou hymnu. Píseň se později stala oficiální hymnou Sokola a v původní verzi Hej, Slováci byla také oficiální hymnou Slovenského štátu v letech 1939 až 1945. Na němedké straně se text proslavil právě do konfrontačních pasáží, která byla namířena vůči Němcům. Český text písně zněl následovně: *Hej Slované, ještě naše slovanská řeč žije, pokud naše věrné srdce pro náš národ bije. Žije, žije duch slovanský, bude žít na věky. Hrom a peklo, marné vaše, proti nám jsou vzteky. Jazyka dar svěřil nám Bůh, Bůh náš hromovládny. Nesmí nám ho tedy vyrvat na tom světě žádný. I nechať je tolik lidí, kolik čertů v světě. Bůh je s námi, kdo proti nám, toho Perun smete. I nechať se též nad námi, hrozná bouře vznese. Skála puká, dub se láme. Země ať se třese! My stojíme stále pevně, jako stěny hradné. Černá zem pohltí toho, kdo odstoupí zrádně.* HECKEL, Bedřich. *Samo Tomášik vo svetle svojej doby*. Martin: Osveta, 1981.

„smilnému“ vztahu s českým vojákem.²⁷⁰ Nemravně a nešťastně končí také vztah dcery lahůdkáře Grünbergera Anny s českým vojákem, ačkoliv z počátku vypadá vše velmi slibně. Pár oznámí zasnuby a získá požehnání Annina otce, neboť český poddůstojník je z bohaté selské rodiny, která vlastní rozsáhlé hospodářství na Hané a lahůdkář Grünberger si od sňatku kromě štěstí své dcery slibuje také navázání výhodného obchodního partnerství. Budoucí švagr mu může levně prodávat potřebné suroviny. „*Jeho Anna má toho mladíka ráda a bude šťastná. Ovšem ano, je Čech, ale člověk by neměl mít žádné předsudky, jako obchodník zvláště ne. Ty si může dovolit tak leda nějaký bláznivý profesor.*“²⁷¹ Už je stanoven i termín svatby, který je však nakonec odložen, neboť ženich musí náhle odcestovat za svými rodiči. Slíbí, že se vrátí do dvou týdnů, ale jeho návratu se Grünberger ani jeho těhotná dcera Anna již nedočkají. Za několik týdnů obdrží psaní, v němž je ženich stručně informuje o tom, že se již oženil s českou dívkou, kterou mu vybrali rodiče.

Neveselý osud potkává také gymnaziálního profesora Webera, který je kvůli své aktivitě ve Volkswehru propuštěn a nakonec i za protistátní činnost uvězněn. Svůj žalář sdílí s dělníkem Stenzlem, který s ohledem na své předchozí zkušenosti již vystřízlivěl ze svých ideologických předsudků, v nichž prezentoval Čechy jako bratry a český stát jako socialistický ráj. Soužití s profesorem Webrem mu pomůže poznat, že třídní bariéry nejsou nepřekonatelnou překážkou a mezi oběma muži vznikne pevné přátelství. Jedné noci se jim navíc podaří z vězení uprchnout a skrýt se v jesenických horách. Stenzel využívá svých zkušeností z války a opatřuje oběma stravu. Jsou však ve svém tábořišti u jezera jedné noci přistiženi zbloudilou českou patrolou. Weber a Stenzel se rozhodnou oddíl napadnout: „*Nehlučný zápas, sevření, rdoušení, sténání. Neúprosně tlačili útočníky do jezera. Blíže, blíže hlučel černý příliv. Už jsou blízko k okraji. Čtyři hlasy zařvaly, smísily se v jeden šílený výkřik, šílená nenávisť, šílená smrtelná úzkost. Z poslední síly, strhli oběti své katy s sebou. Hlasitý pád, vlny zabublají, pak už je ticho. Nad nenávisť a strachem zavřelo jezero svou němou neprostupnost.*“²⁷² Hohlbaum si zde neodpustil přehnanou míru patosu

²⁷⁰ O nacionálním mysticismu více v další podkapitole.

²⁷¹ „*Seine Anna hat den Burschen gern und würde glücklich werden. Ein Tscheche war er ja allerdings, aber man durfte keine Vorurteile haben, als Geschäftsmann schon gar nicht. So was war für verrückte Professoren gut.*“ HOHLBAUM, Robert. *Grenzland: ein Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1922, s. 193.

²⁷² „*Zwei Tiere schreien auf. Zwei Tiere springen die Feinde an. Lautloses Ringen, Umklammern, Würgen, Stöhnen. Unerbittlich drängen die Angreifer nach dem See. Näher, näher murr die schwarze Flut.*

a gymnaziálnímu profesorovi, který nemohl kvůli zdravotním prověrkám bojovat v první světové válce, umožnil smrt při obraně vlasti. Po jeho boku hyne také dříve zapřisáhlý proletář a nepřítel buržoazie, dělník Stenzel, který nakonec přeci jen pochopil, že na rozdíl od opravdové soudržnosti „nacionální pospolitosti“ jsou sny o beztřídní společnosti naprosto iluzorní. Hohlbaum příběhem o jejich tragickém úmrtí podporuje tezi, že v pohraničí svým způsobem i nadále pokračuje válka. Vzhledem k tomu, že příchod československých jednotek je interpretován jako okupace, život obou mužů po útěku z vazby je možné vnímat jako jistý druh partyzánství, který však končí jejich brzkou smrtí. Této smrti se však prostřednictvím Hohlbauma dostává sentimentální adorace, která má ve čtenáři podpořit pocit nenávisti vůči českému nepříteli. Hohlbaum navíc popisem dalších událostí potvrzuje, že si česká strana ani jiný než nepřátelský postoj nezaslouží.

Jako vrchol české krutosti je pak vyličen průběh oslav českého „národního“ svátku. Není přesně specifikováno, o který svátek šlo, ale s ohledem na jeho přibližné umístění do první poloviny léta, možno odhadovat, že se jednalo o oslavy spojené s výročím Husova upálení. Při příležitosti tohoto svátku vojáci s rodinami nově přistěhovalých českých úředníků uspořádají průvod. Za jáсотu mužů s kokardami a žen v národních krojích vjíždí do města alegorické vozy. Na prvním je vezena busta Přemysla Otakara, následují Rieger a Palacký, pak obrazy Masaryka a Kramáře a na posledním voze se k údivu mnohých veze socha Germanie. Že jde právě o alegorickou postavu německví je možné poznat pouze na základě černo-červeno-zlaté šerpy, která kráslí jinak zcela nevzhlednou sochu ženy. U nohou Germanie leží mrtvý voják v německé uniformě a vedle něj stojí kat oblečen ve všeslovanských barvách, který drží meč napřažený k úderu na hlavu sochy Germanie. K dobarvení této fiktivní scenérie nechává autor české davy opět zpívat „Hrom a peklo“, čili „Hej, Slované.“. Němci, kteří z počátku nevěnovali oslavě téměř žádnou pozornost, jsou pohoršeni nejen zpěvem Čechů, ale navíc naprosto šokováni alegorickým výjevem na posledním voze průvodu. Nakonec je to řezník Haucke, který jako první zasáhne, chytne koně za otěže a zastaví je. Voják řídící vůz je záhy stržen z kozlíku a vozu se zcela zmocní dav Němců. Obrazy českých vůdců jsou hozeny do prachu, z busty ženy stržena německá šerpa a zvednuta vysoko do vzduchu. Všichni Němci z úcty odloží pokrývky hlavy a

Schon sind sie dicht am Rand. Vier Stimmen brüllen auf, zu einem wahnsinnigen Schrei vermengen sie sich, wahssinniger Haß, wahnsinnige Todesangst. Mit einer letzten Kraft reißen die Opfer ihre Henker mit sich. Ein klatschender Fall, die Wellen brodeln, dann ist es still. Über Haß und Angst breitet der See seine stumme Undurchdringlichkeit. “ Tamtéž, s. 247.

ulicemi se rozezní *Wacht am Rhein*.²⁷³ Němci zaplní celé náměstí i přilehlé ulice a všichni se přidají ke společnému zpěvu. Ve tvářích mnohých se zračí odhodlání, také Roland a jeho oblíbený vyučující doktor Plechinger se setkají v ulicích. Česká strana však neotálí s odpovědí, kompanie vojáků zatarasí Němcům únikové cesty. Nejprve zazní varovné výstřely, Němci se začnou zběsile rozbíhat. Shromážděným však není umožněno se bezpečně navrátit do domovů: „*Vojáci se posouvají blíže, stále blíže. Znovu vyhrožují hlavně pušek. Míří přímo na ženu a její obě děti, právě na ně. Doktor Plechinger se jedním švihem vymrští, docela jako mladík, přímo před ně. Salva. Pomalu klesá maličký starý pán k zemi. Náměstí je prázdné. Jako by na něj nikdo ani nevkročil.*“²⁷⁴ Celá událost končí smrtí tří dělníků, dvou žen a hrdinským sebeobětováním doktora Plechingera.

Autor v této pasáži znovu opouští realitu a uniká do roviny literární fikce. Nacionální slavnosti, ať už na straně německé či na straně české, byly skutečně zdrojem častých konfliktů. Nejhorší následek měl však krvavý konflikt při červnových slavnostech v Jihlavě, které ovšem pořádali Němci, a při nichž zemřeli dva Češi.²⁷⁵ Okázalé až provokativní oslavy českých svátků naopak jitřily cítění německého obyvatelstva. Hohlbaumem popsaný zápas o nacionální symboly tak má své opodstatnění v realitě, skulptura Germánie s padlým vojákem a slovanským katem je však autorovou vlastní nadsázkou. Hohlbaum touto cestou cílí na čtenářův emotivní prožitek, pokouší se upozornit na krutost „nacionálního protivníka“ a vyburcovat německou veřejnost k reakci: „*Cožpak si musíme nechat všechno líbit?*“²⁷⁶

Předsudky vycházející z Hohlbaumova ideologického zakotvení jej přiměly mlčením přejít události 4. března a fiktivně pojednat stávkou dělníků na podporu připojení k Československu i její násilné rozeznání ze strany československých jednotek. Zamlčené

²⁷³ Píseň *Wacht am Rhein*, česky *Stráž na Rýně*, napsal roku 1840 Max Schneckenburgerem a později jí zhudebnil Carl Wilhelm. Populární se stala v době prusko-francouzské války, kdy Francie útočila na levý břeh Rýna. Od roku 1871 plnila nejen v Prusku roli jakési neoficiální národní hymny. Její oblíbenost byla velká i v meziválečném období, kdy významně konkurovala oficiální hymně *Das Lied der Deutschen*.

²⁷⁴ „*Näher rücken die Soldaten, immer näher. Und wieder drohende Gewehrläufe. Gerade auf die Frau und die beiden Kinder richten sie sich, gerade auf sie. Da wirft sich Doktor Plechinger mit einem Schwung, der ganz jugendlich ist, vor sie hin. Die Salve. Langsam sinkt der kleine alte Herr zu Boden. Der Platz ist leer. Als hätte ihn nie ein Mensch betreten.*“ Tamtéž, s. 212.

²⁷⁵ ŠEBEK, Jaroslav a Josef HARNA, ed. *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace politické moci v Československu v letech 1918-1920*. Praha: Historický ústav, 2002, s. 11-12.

²⁷⁶ „*Miß wir uns olles gefallen loßen?*“ HOHLBAUM, Robert. *Grenzland: ein Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1922, s. 210.

události ze 4. března však v závěru své knihy nahrazuje hyperbolizovanou scénérií československého „národního“ svátku, jehož cílem je kromě oslavy československého státu také zjevná snaha o pokoření Němců. Autor zde opět úmyslně zaměňuje faktografickou rovinu problému za jeho esenciální podstatu. A v jeho völkisch optice pak esenciální podstatu češství tvoří nepřátelský postoj vůči všemu německému. Reakce německých obyvatel je také nutno chápat spíše v rovině autorovy umělecké licence. Dav po vzoru silného jedince, jímž je v tomto případě řezník Haucke, ovládne situaci, ničí nenáviděné symboly a sjednocen pod černo-červeno-zlatou kokardou zpívá píseň *Wacht am Rhein*, která od roku 1871 měla roli neoficiální německé nacionální hymny. Jednotliví němečtí obyvatelé se v danou chvíli stávají součástí davu, jehož činy jsou interpretovány jako projevy „nacionální pospolitosti“ na daném místě, v daném okamžiku. To co by se z pohledu jiné optiky jevilo jako pouliční šarvátka, vyvolaná zbytečně vyhocenými vášněmi nacionálního extremismu, je v Hohlbaumově völkisch optice interpretováno jako svrchovaný projev existence a vůle německého národa. Tato vůle byla vyjádřena ustavením provincie Sudetenland a tato vůle trvá i navzdory vojenskému připojení pohraničí k Československu. Němcům tak nejenže na rozdíl od Čechů není umožněno dosáhnout naplnění svých přání, ale násilím je jim zabráněno toto přání veřejně vyjadřovat. Hohlbaum zde napomáhá vytvořit koncept kolektivního traumatu, který se později stane nedílnou součástí sudetoněmecké identity. Navzdory jeho snaze obejít sociální demokracií pořádané manifestace 4. března se toto trauma později spojí právě s tímto dnem. Tzv. březnoví padlí (*Märzgefallene*) se však budou oslavovat zcela v nacionálním duchu. Při psaní románu *Grenzland* však Hohlbaum tento vývoj ještě nemohl předvídat a snad se i obával tendencí spojovat manifestaci 3. března se šířením socialistické revoluční vlny, která si o měsíc později vyžádala stovky mrtvých při pokusu o ustavení Bavorské republiky rad. Neboť tato interpretace události byla využita českou stranou při jednání na mírové konferenci v Paříži.²⁷⁷

Nicméně zásah armády je Hohlbaumem líčen zcela v duchu německých svědectví o postupu českých jednotek 4. března. Češi jednoduše začnou střílet do davu, ba dokonce si jako svůj cíl vybírají ženy s dětmi. Češi jsou tedy Hohlbaumem postaveni do role provokatérů, kteří okamžitě tvrdě potírají jakýkoliv projev německého nesouhlasu. Událost končí tragickou smrtí šesti Němců. Veškerá vina pak v této interpretaci padá na hlavu

²⁷⁷ KOPICA, Jiří. *Boj o pohraničí: demonstrace 4. března 1919 v Československu*. Kadaň: Město Kadaň, 2013, s. 45-48.

Čechů a Němci jsou postaveni do role oběti. Pohřeb obětí nešťastného průběhu českých oslav proměňuje celé město, z každého domu visí černá vlajka. Lidé v tichosti nesou mrtvá těla obětí ulicemi do kostela, kde kaplan Weidlich slouží mši a při smuteční řeči hovoří o obětech. *„O mužích práce, kteří znali jen pot a dřinu, o ženách, které zde zanechaly nezletilé, nechráněné a osamocené [děti], a nakonec o tichém, skromném samotáři, který zemřel jako hrdina, oběť pro existenci, která jednou vykvete, pro dítě: A kvůli tomuto stvoření, které je budoucností, nechceme dnes ustat v žalu a bolesti. Protože toto dítě bude jednou svatá země, která se rozprostírá kolem nás ve zlaté hojnosti letního dne, krásněji, tišeji, vděčněji a veseleji nás těší. Neboť tato země, na to musíme myslet, bude pak svobodná, svobodná jako nebe, které nám dnes žehná. Mrtví, kteří zde odpočívají v pokoji, které brzy přikryje půda této země, pro tuto půdu padli, pro každý strom, pro modrající se vrchy, pro tuto nepopsatelnou sladkost, která nám kyne na pozdrav ze slova Domov. Bývaly časy, kdy nás rozdělávaly hodnost a stav, kdy jsme jeden druhému v jedné zemi byli cizincem, protože jsme se sami neznali, protože jsme nevěděli, že každého, jemuž je tato země domovem, každého, kdo hovoří naší řečí, musíme milovat jako kus této země, která je naší láskou a naší silou. Tak se chceme dnes nad hrobem těchto chudých tichých podat ruce, všichni, všichni. Nic by nás už nemělo rozdělovat; ať se propadne to, co nás ještě včera dělilo. Poněvadž dnes už nás nic nerozděluje. Dnes nemůže být nic jiného než lidé, jimž chtějí ukrást to nejvzácnější, jejich domov. ‚Pojďte ke mně všichni, kteří pracujete a jste obtíženi‘, praví Pán, ‚a já vám dám odpočinout.‘ Tak k nám mluví také dnes z květin, stromů a kopců. Ty nám žehnají, oni přitahují naše ruce dohromady, aby se nikdy více nepustili.“*²⁷⁸

²⁷⁸ *„Von den Männern der Arbeit, die nur Schweiß und Mühe gekannt, von den Frauen, die Unmündige zurückließen, schutzlos und allein, von dem Stillen, Entsagenden, Einsamen endlich, der als Held gestorben war den Opfertod für ein Wesen, das einmal aufblühen wird, für ein Kind: Und um dieses Geschöpfes willen, das die Zukunft ist, wollen wir heute nicht in Trauer und Schmerz vergehen. Denn dieses Kind wird einmal das heilige Land, das sich um uns breitet in der Goldfülle des Sommertages, schöner, stiller, dankbarer und freudiger genießen als wir. Denn dieses Land, daran müssen wir glauben, wird dann frei sein, frei wie der Himmel, der uns heute segnet. Die Toten, die hier ruhen, die bald die Erde dieses Landes decken wird, für diese Erde sind sie gefallen, Für jeden Baum, für die blauenden Berge, für das ganze unnennbare Süße, das uns aus dem Worte Heimat grüßt. Es gab eine Zeit, da Rang und Stand uns trennten, da wir einander Fremde waren in einem Lande, weil wir uns selbst nicht kannten, weil wir nicht wußten, daß wir jeden, jeden, dem dieses Land Heimat ist, der unsre Sprache spricht, lieben müssen als einen Teil dieses Landes, das unsre Liebe ist und unsre Kraft. So wollen wir heute an den Gräbern dieser armen Stillen uns die Hände reichen, alle, alle. Nichts mehr soll uns scheiden; versunken sei heute, was uns gestern*

Zabití němečtí civilisté jsou označeni za nacionální bojovníky, za oběti českého šovinismu. Jejich smrt má navíc mučednický rozměr, jejich oběť má klíčový význam pro zachování „německého svérázu“ místa, neboť jejich utrpení má nebývalou integrační sílu a vede německé obyvatelstvo ke sjednocení. Hohlbaumem zaznamenaný projev se nemíjí s realitou, byť podobné proslovy pronášeli ve skutečnosti spíše politici nežli duchovní.²⁷⁹

Nacionálně-mobilizační a integrační aspekt události je vzápětí autorem ilustrován žádoucím reakčním vzorcem obyvatelstva, které v rámci knižní reality přehodnocuje svůj postoj vůči Čechům i Československu. Autor tuto proměnu ilustruje na příkladu syna továrníka Sentnera, který se názorově rozchází se svým otcem a opouští domov. Dlouhý rozhovor obou postav ukazuje, že intriky starého továrníka Sentnera jsou nakonec k ničemu. Sentnerovi se podařilo udržet rodinný podnik v provozu a úspěšně se uchází o velkou státní zakázku, proto se také nechce účastnit pohřbu zastřelených Němců, neboť správně odhaduje jeho protičeské vyznění. Jeho syn Georg si však vytkne jiné priority a dochází k názoru, že důležitější nežli budoucnost rodiny či firmy je budoucnost celého národa: „*Sám jsem bez ovlivňování přišel na to, že to, co se v těchto prostorech už přibližně rok děje, je vlastizrada, a já jsem na tom všem spoluvínikem a tuto spoluvinu musím splatit, dokud to ještě jde. [...] Tím že jdu dnes na pohřeb, ano, to je začátek. [...] Když teď o tom přemýšlím, dospěl jsem k přesvědčení, že už to v sobě nosím dlouho. Ale jasně jsem to rozeznal teprve předevčirem. [...] Když jsem viděl mrtvé dělníky. [...] Na pohřeb samozřejmě půjdu; ne jako zástupce firmy, ale jako soukromá osoba.*“²⁸⁰ Otec jeho jednání

noch getrennt. Denn heute trennt uns nichts mehr. Heute dürfen wir nichts anders sein als Menschen, denen man ihr Teuerstes, ihre Heimat stehlen will. ‚Kommt alle zu mir, die ihr mühselig und belanden seid,‘ spricht der Herr, ‚ich will euch erquicken.‘ So spricht er auch heute zu uns aus Blume, Baum und Berg. Sie segnen uns, sie zwingen unsre Hände zusammen, daß sie sich nie mehr lösen werden.“ HOHLBAUM, Robert. Grenzland: ein Roman. Leipzig: L. Staackmann, 1922, s. 220-221.

²⁷⁹ ŠKRÁBEK, Josef. *Včerejší strach: jaké to bylo mezi Čechy a Němci?: a jaké to bude.* Praha: Vyšehrad, 2002, s. 38.

²⁸⁰ „*Ich bin ganz unbeeinflusst darauf gekommen, daß das, was hier in diesen Räumen seit beinahe einem Jahre betreiben wird, Volksverrat ist, und ich Mitschuldiger daran geworden bin und diese Mitschuld muß ich tilgen, so gut es noch geht. [...] Indem ich heute zum Begräbnis gehe; ja, das ist der Anfang. [...] Wenn ich jetzt darüber nachdenke, so komme ich zu der Überzeugung, daß ich's schon lange mit mir herumtrage. Ganz klar erkannt aber habe ich's erst vorgestern. [...] Als ich die toten Arbeiter sah [...] Zum Begräbnis werde ich selbstverständlich gehen; nicht als Vertreter der Firma, sondern als Privatperson.*“ HOHLBAUM, Robert. *Grenzland: ein Roman.* Leipzig: L. Staackmann, 1922, s. 214-216.

ohodnotí slovy: *Jsi ty obchodník nebo profesor?*²⁸¹ Syn mu odpovídá: *„Já nejsem prozatím vůbec nic. Ale chtěl bych někým být: čestným člověkem.“*²⁸² Veškeré továrníkovo snažení tak nakonec vyznívá naprázdno, neboť jeho syn opouští firmu a on tak přichází o jediného dědice. Tento moment také nese určité autobiografické rysy, syn se na základě svého přesvědčení vzpírá svému otci a volí si vlastní profesní dráhu. Záminka k rozchodu, již je rozpor v nacionálním cítění, však už patří pouze do románového příběhu.

V závěru knihy se pak autor pokouší prostřednictvím hlavních postav nalézt východisko ze stávající nepříznivé situace. Telram a Fürwender se pokoušejí povzbudit svého přítele Hermanna, který prožívá hlubokou depresi kvůli společenskému vývoji i odchodu své ženy. Blíží se podzim a umělci naplánují společný výlet do přírody. Jejich pozvání kromě Hermanna přijímá také Hedwig, která opět všechny přítomné inspiruje svou moudrostí a přívětivostí. Hermann je povzbuzen její vřelostí a vnitřní silou, kterou čerpá z lásky a sounáležitosti k rodnému kraji. Všichni muži jsou okouzleni, když jim ženské ruce připravují jídlo a dobrá nálada je vede k přípitkům: *„Ať žije naše zem. [...] Naše čistá země!“*²⁸³ Roland Telram povzbudí Hedwig ke zpěvu, který doprovází hrou na loutnu. Zpívají německé lidové písně spjaté s daným regionem. Texty písní a příroda rodného kraje společnosti pomáhají rozpoznat její úkol: *„Být jako strom, silný, pevný a zakořeněný. A s doširoka rozepjatými do sebe propletenými větvemi, které ji [zemi] chrání před bouří i nečasem a novou sílu dostávají z její věrné vděčnosti. Již více neupadnout do bezradnosti, zůstat pevný, pevný a silný, posvěcený domovinou.“*²⁸⁴ Když Hedwig dozpívá, všichni mají pocit, jako by její zpěv zněl dál lesem, a malíř Fürwender jako umělec pozná, že tento zpěv lesa vyzývá k tanci. *„A musí to být tanec domoviny, takový, který vyrůstá ze samotné půdy, ke kterému šumí hudba ze stromů.“*²⁸⁵ Hermann Helm nabídne Hedvik ruku a společně odtančí. Rolanda Telrama se nejprve zmocní žárlivost, ale Dietrich mu

²⁸¹ „Bist du ein Geschäftsmann oder ein Professor?“ Tamtéž, s. 217.

²⁸² „Ich bin vorläufig gar nichts. Aber ich möchte etwas werden, ein anständiger Mensch.“ Tamtéž, s. 217.

²⁸³ „Unser Land soll leben! [...] Unser klares Land!“ Tamtéž, s. 241.

²⁸⁴ „Wie der Baum werden, stark, fest und wurzeltreu. Und mit den weitgebreiteten Ästen einen andern umschlingen, ihn vor Sturm und Weter schirmen und neue Kraft empfangen aus seiner treuen Dankbarkeit. Nicht mehr geworfen werden in Unrast, fest bleiben, fest und still, von der Heimat gesegnet.“ Tamtéž, s. 243.

²⁸⁵ „Und ein Heimattanz muß es sein, einer, der aus dem Boden erwachsen ist, zu dem die Bäume Musik rauschen können.“ Tamtéž, s. 243.

vysvětluje, že život umělce vyžaduje samotu: „Umění znamená být osamocen, obětovat, sám sebe obětovat. A my si při tom budeme vzájemně pomáhat.“²⁸⁶

Hermann a Hedwig tančí po lese dlouho ruku v ruce, ale najednou se zarazí. „Na širé, opuštěné pláni, která je z části zorána k ozimu, stál pluh. Dopadalo na něj měsíční světlo. Nostalgicky, mihotavě se třpytil. Náhle byl středobodem toho celého do krásy proměněného kraje; tvrdě a neoblomně řekl [Hermann], že tato země, nad kterou se rozléhá pohádková noc, je chudá a zmučená, a že potřebuje silné ruce, aby byla zbudována do nové síly. A nová síla se hnula v Hermannu Helmovi, vřelo v něm tisíce pramenů. Spadla z něj poslední slabost, nevyjasněnost. [Vypadal] jako Adam, kterému dal Bůh zemi, aby z ní vypěstoval plody, tak proměnila jeho pohled sebenabízející se země. Už nebyl zasněný, ne, pevný a silný. Žena k němu vzhledla a byla potěšena, neboť mohla vzhlížet k velkému přesvědčení, kterému byla družkou.“²⁸⁷

Takto uzavírá Hohlbaum své vyprávění o vývoji ve svém rodném kraji krátce po ukončení první světové války. Symbolika zakořeněných stromů, pevně semknutých při sobě ochraňujících zemi, podobně jako symbolika pluhu jasně odkazují k agrární ideologii „krve a půdy“. Poněkud stranou můžeme nechat fakt, že scénérie s pluhem nemusí být nutně vykládána doslovně. Protože autorův záměr nemusel nutně znamenat, aby vystudovaný právník našel své profesní uplatnění v zemědělství, ačkoliv ani tuto interpretaci nelze vyloučit. Symbolika muže obdělávajícího půdu spíše odkazuje k národní péči o vlast, takový výklad je pak univerzálně použitelný pro celou společnost. Hohlbaum v závěru rozvíjí hlavní prvky hraničářské identity, kterou se svým

²⁸⁶ „Kunst heißt einsam sein, opfern, dich selbst opfern. Und wir wollen einander dabei helfen.“ Tamtéž, s. 244.

²⁸⁷ „Plötzlich stocken sie. Auf einem weiten, einsamen Felde, das schon zum Teil zur Wintersaat umgeackert war, stand ein Pflug. Des Mondlicht fiel darauf. Mahnend, heischend glänzte er. War plötzlich der Mittelpunkt des ganzen in Schönheit getauchten Landes; hart und unerbittlich sagte er, daß dieses Land, darüber die Märchennacht gebreitet lag, arm und gequält war, und daß es tausend starker Hände bedürfe, es aufzubauen zu neuer Kraft. Und neue Kraft regte sich in Hermann Helm, tausend Quellen rauchsten in ihm. Von ihm fiel das letzte Weiche, Ungeklärte. Wie Adam, dem Gott die Erde gab, auf daß er aus ihr Früchte ziehe, so umspannte sein Blick das anvertraute Land. Nicht träumend mehr, nein, fest und stark. Die Frau sah zu ihm auf und war beglückt, daß sie emporschauen durfte zu einem großen Wollen, dem sie Gefährtin war.“ Tamtéž, s. 245-246.

románem pokouší propagovat. Vyzývá k semknutí v rámci „nacionálního společenství“, k obraně německé domoviny a k udržování německé kultury, především kultury lidové.²⁸⁸

Rozbor děje ukazuje, že Hohlbaumův obraz vývoje ve slezském pohraničí je významným způsobem ovlivněn jeho filozoficko-ideologickým zakotvením. Autorův antislavismus i antisocialismus vyplývá z jeho buršácké minuslosti. Označení „buršák“ (*Bursch*) je odvozeno od názvu středověké studentské koleje neboli burzy, ubytoven pro chudé studenty (*bursarii*). Moderní buršácké hnutí odvíjí svůj vznik od založení studentského spolku v Jeně v roce 1815, který vycházel z politického programu antinapoleonského německého nacionalismu. Hlavním důrazem hnutí již od jeho počátků byla myšlenka sjednocení Němců v jednom státě. Emotivní náplň jejich programu a akce, které pořádali (např. wartburská slavnost), vyvolávaly nelibost konzervativních vládnoucích vrstev. Po zavraždění spisovatele Augusta von Kotzebua, aktivního odpůrce buršáckých spolků, byly tyto spolky karlovarskými usneseními v roce 1819 zakázány. Nadále však přežívaly v ilegalitě jako tajná bratrstva a po roce 1848 zažily svou renesanci.²⁸⁹ Buršácké spolky podporovaly a šířily myšlenky völkisch hnutí mezi studenty vysokých škol. Hohlbaum patřil konkrétně k organizaci Deutsche Burschenschaft, založené v roce 1881. Tento spolek vynikal pravicovým extremismem a antisemitismem. Jeho rakouské odbočky se navíc intenzivně zabývaly kritikou vícenárodního uspořádání Rakouska, která v sobě nesla výrazný protislovanský apel.²⁹⁰

Ideologické předsudky vůči socialismu získané v buršáckém hnutí se u Hohlbauma projeví do té míry, že se rozhodl zamlčet událost, která se záhy stala klíčovou v procesu vytváření meziválečné identity českých Němců, manifestaci 4. března 1919. Tato událost, která dodnes patří k německou stranou připomínaným milníkům česko-německých vztahů, se stala později stala kolektivním traumatem. Německá nacionální interpretace této události, chtěla ze 4. března udělat místo paměti, které mělo připomínat a znovuoživat

²⁸⁸ Podrobněji o Hohlbaumově konstrukci kolektivní identity Němců v Československu pojednáno v kapitole 6.

²⁸⁹ HEITHER, Dietrich. *Verbündete Männer: die Deutsche Burschenschaft - Weltanschauung, Politik und Brauchtum*. Köln: PapyRossa, 2000, s. 20-38.

²⁹⁰ SONNLEITNER, Johann. *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreicherers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*. Wien-Köln: Böhlau. 1989, s.16-17.

nespokojenost Němců s jejich příslušností k československému státu.²⁹¹ Hohlbaum, toto trauma pojednal, ale spojil je s nepokoji při českých slavnostech. Předznamenal tak pozdější pojetí 4. března v rámci „sudetoněmecké kolektivní paměti“. Úloha sociální demokracie jako hlavní organizátorky demonstrace byla v pozdější nacionální interpretace přecházena mlčením a veškerá pozornost se soustředila na pojednání tragického vývoje této události v rovině nacionálního zápasu.²⁹²

2.2.2 Hohlbaumův völkisch mysticismus

Navzdory tomu, že se Robert Hohlbaum nehlásil k žádnému vyznání, je román Grenzland kromě antisocialistické a protičeské politické rétoriky plný mystických odkazů ke krajině a Bohu. Přičemž v Hohlbaumově koncepci se tyto dva pojmy významově překrývají: *Kristus vstal z mrtvých. Ne před tisíci lety. Ani ve vzdálené palmové zemi ne, dnes, dnes se nám všem narodil v této svaté, nám vlastní/domácí noci. V našem zasněženém městě, v našem lese, který je prozvoněný našimi dětskými hrami. V každém závanu větru šumí jeho jméno, pod každou vločkou sněhu dřímá jeho věčný duch. A on zůstane a také až přijde jaro, pokvete vám vstříc z každé květiny, bude k vám mluvit z každého slova vzpomínání starců, bude vám zvěstovat budoucnost v každém dětském zažvatlání. A každý krok, který uděláte na této své svaté půdě, bude střežit jeho ruka, jeho dobrá ruka, která vám dala to nejkrásnější, váš svatý německý domov. Neopouštějte ho, stůjte na něm pevně a milujte ho. Neboť tato láska je radostně zachraňující a léčivá. Když ji budete takto nosit v sobě, když budete v sobě opatrovat ochraňovat příjemný plamen této lásky, pak bude stále, neustále při vás až do posledního dne.*²⁹³

²⁹¹ KOPICA, Jiří. *Boj o pohraničí: demonstrace 4. března 1919 v Československu*. Kadaň: Město Kadaň, 2013; MERTOŮVÁ, Kateřina. 4. březen 1919 v Kadani. In: *Minulost západočeského kraje*, roč. 28 (1992), s. 221-231.

²⁹² KOPICA, Jiří. *Boj o pohraničí: demonstrace 4. března 1919 v Československu*. Kadaň: Město Kadaň, 2013, s. 45-46.

²⁹³ „Christ ist erstanden. Nicht vor Tausenden von Jahren. Nicht in einem fernen Lande der Palmen, nein, heute, heute ist er uns allen geboren worden in dieser heiligen, heimatlichen Nacht. In unsrer verschneiten Stadt, in unsrem Wald, den eure Kinderspiele durchklungen haben. In jedem Windeswehen rauscht sein Name, in jedem Zweige leuchtet er euch unverlierbar immergrün entgegen, unter jeder Schneeflocke schlummert sein ewiger Geist. Und er wird bleiben und wird auch, wenn der Frühling kommt, aus jeder Blume entgegenblühen, aus jedem Erinnerungsworte der Alten wird er zu euch sprechen, aus jedem Kinderlallen wird er euch eine Zukunft künden. Und jeden Schritt, den ihr auf eurem heiligen Boden tut, wird seine Hand behüten, seine gütige Hand, die euch euer Schönstes gegeben, eure heilige deutsche Heimat. Laßt

Odklon od katolického vyznání tak u Hohlbauma neznamená naprostý rozchod se spiritualitou. Právě naopak, Hohlbaumovo literární dílo zdařile ilustruje, jak německý nacionalismus tendoval k mysticismu. Historička Uwe Puschner, která se zabývá völkisch náboženstvím, vysvětluje, jak do sebe původní křesťanská nauka různými způsoby integruje nacionalismus a rasismus. Antikatolicismus völkisch hnutí nevedl k sekularizaci, ale k odporu proti církvi jako instituci, neznamenal tedy konec náboženství. Naopak völkisch hnutí využilo společností dobře zažitých křesťanských šablon a naplňovalo je novým nacionálním obsahem.²⁹⁴ Myslitelem völkisch náboženství se stal bibliista a orientalista Paul de Lagarde, kterého zarytý antisemitismus přivedl k myšlence vytvoření nacionálního náboženství. Základem pro Lagardeho německou národní formu křesťanství bylo „očistění“ náboženství od semitských vlivů, a sice spojením rasové ideologie vyznávané völkisch hnutím s křesťanským náboženstvím. Völkisch religiozita pak vytváří nový typ náboženství, které vychází z národa (často rasově pojatého) a která nacionální společenství směřuje k jednotě. Cílem je obnovení, znovuzrození německého národa na základě tohoto německého náboženství.²⁹⁵

Hohlbaum völkisch mystiku používá především jako uměleckou formu a svého druhu rétorickou strategii. Veškeré jím použité na křesťanství odkazující principy spojují domovinu/vlast s transcendentním principem. Rodný kraj a v něm zakořenění Němci vytvářejí spolu dokonalé duchovní společenství. Domovina je svatou zemí, Němec je Adamem, jemuž Bůh svěřuje Eden, aby jej obdělával. Völkisch mystikou je ovlivněno také autorovo pojetí poslání spisovatele: *„Vy máte tuto zemi rád. A člověk ji musí mít rád. Nejsou zde žádné divoké a nevládné skály, kterých by se mohl někdo obávat, není tu žádná široká, věčná rovina, která by navazovala na nikam nevedoucí cestu, je tak přátelský, bratrský tento kraj. A už nebude více. Pouze náš bratr, který nás činí šťastnými a živými, když nás chláholí k pokoji, když jsme plni neklidu. Nechce jako skutečný, věrný bratr žádnou vděčnost. Nedoprošuje se: Uctívejte mě! Nedožaduje se: Milujte mě! Je úplně tichý,*

nicht von ihr, steht fest darauf und liebt sie. Denn diese Liebe ist erlöserfrohe Heilandliebe. Wenn ihr ihn so in euch tragt, wenn ihr die milde Flamme dieser Liebe in euch hütet und bewahrt, dann wird er immer, immer bei euch bleiben bis ans Ende der Tage.“ HOHLBAUM, Robert. *Grenzland: ein Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1922, s. 159.

²⁹⁴ PUSCHNER, Uwe a Clemens VOLLNHALS, ed. *Die völkisch-religiöse Bewegung im Nationalsozialismus: Eine Beziehungs- und Konfliktgeschichte*. Göttingen, 2012, s. 14-24.

²⁹⁵ KLIEMANNEL, Christiane. *Religiöse Sinnstiftungsangebote für Mädchen und Frauen in der völkischen Jugendbewegung (1918-1936)*. Remada-Teichel: Ed. Roter Drache, 1917, s. 23-34.

sleduje nás s trochu melancholickým úsměvem a čeká, až si na něj vzpomeneme.[...] Nepřemýšleli jste někdy o tom, jak ubohý tento kraj nyní je? Nezdá se Vám to, protože nám předvádí pouze toto zlatavé jaro, kvůli nám, kvůli malým, bezcenným lidem, aby nás potěšil? Necítíte, jak tato země sténá pod kroky těchto cizinců, jak se úzkostlivě třese pod krutou ozvěnou nepřátelských písní? Cožpak necítíte, že je tento ubohý kraj urážen, ponížen, bit a znásilněn. Nerozumíte snad jeho řeči? Tichá, plachá prosba, která šumí v potoce, žadoní v šumění návětrných lesů: Pomozte mi! To všechno necítíte? [...] A když už to nikdo necítí, když nikdo němé prosbě nerozumí, když se všichni ztrácejí v honbě za chlebem a životem – jeden musí slyšet ten hlas: spisovatel. Pak on sám musí mít sílu, v květu, lístku a stonku vidět své bratry, ty lepší bratry, kteří trpí a snášejí více než on sám, neboť stojí blíže Bohu, protože v nich Bůh přebývá, Bůh, který k němu samotnému mluví v tiché, požehnané hodině, Bůh domoviny, kterého každé cizí, hrubé slovo, kterého každý cizí, hrubý krok mučí a křížuje.“²⁹⁶

Hohlbaum také zde využívá křesťanské symboliky, aby vyložil transcendentní smysl stávajících událostí. Kraj je představen jako trpící bratr, Bůh, který je ukřižován. Jeho utrpení však není beze smyslu. Je ukřižován, aby mohlo dojít k německému znovuzrození, a bude vzkříšen. To je explicitní rovina Hohlbaumova sdělení, rovina implicitní se pak týká národa, který působí utrpení německé domoviny. Češi, aniž by to

²⁹⁶ „Sie haben dieses Land lieb. Und man muß es liebhaben. Es sind keine wilden, schroffen Felsen da, vor denen einem bangen könnte, es ist keine weite, ewige Ebene, die an den Weg mahnt, der ins Nichts führt, es ist so freundlich, so brüderlich, dieses Land. Und es will nicht mehr sein. Nur unser Bruder, der uns fröhlich und lebend macht, wenn wir still und traurig, der uns zur Ruh streichelt, wenn wir voll Unrast sind. Es will wie ein echter, treuer Bruder keine Dankbarkeit. Es heischt nicht: Verehere mich! Es fordert nicht: Liebe mich! Es ist ganz still, sieht uns nur ein wenig wehmütig-lächelnd an und wartet, bis wir uns seiner erinnern.[...] Haben Sie nie daran gedacht, wie arm dieses Land jetzt ist? Scheint es Ihnen nicht, als täusche es uns nur diesen goldenen Frühling vor, um uns, uns kleine, nichtige Menschen, zu vergnügen? Fühlen Sie nicht, wie dieses Land ächzt unter den Schritten dieser Fremden, wie es ängstlich erschauert unter dem rohen Hall der feindlichen Lieder? Fühlen Sie den nicht, daß es gekränkt, gedemütigt, geschlagen, geschändet ist, das arme Land? Und verstehen Sie seine Sprache nicht? Die stumme, schächterne Bitte, die im Murmeln der Bäche, im Rauschen windbewegter Wälder fleht: Hilf mir! Das alles fühlen Sie nicht? [...] Und wenn's keiner fühlt, wenn keiner die stumme Bitte versteht, wenn sie alle untergehen in Brotjagd und Leben - einer muß die Stimme hören: der Dichter. Denn der allein muß die kraft haben, in Blüte, Blatt und Halm die Brüder zu sehen, die besseren Brüder, die leiden und dulden, mehr als er selbst, weil sie Gott näher stehen, weil Gott in ihnen lebt, der Gott, der zu ihm allein spricht in stillen, begnadeten Stunden, der Gott der heimat, den jedes fremde, rauhe Wort, den jeder fremde, rauhe Schritt martert und kreuzigt.“
HOHLBAUM, Robert. *Grenzland: ein Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1922, s. 200-202.

autor explicitně formuloval, jsou v rámci této paralely postaveni do role židovského národa, který ukřižoval německého Krista. Tato emotivně vypjatá pseudokřesťanská völkisch symbolika sehrává důležitou roli při hledání smyslu poválečného vývoje. V Němcích měla povzbuzovat naději na zlepšení situace, s níž nebyli spokojeni: *A Hermann Helm věděl konečně, že světlo a život nejsou lež, ale tma a smrt ano. [...] A na všechno, na město a pohoří, na bujné vlasy ženy, na unavenou tvář mrtvého muže dopadal prosluněný lesk nesmrtelnosti.*²⁹⁷

²⁹⁷ „Und Hermann Helm weiß mit einmal, daß nicht Licht und Leben Lüge sind, sondern Dunkel und Tod. Daß auch der Vater nicht gestorben ist, sondern weiterlebt in Rauschen jedes Baumes. Und auf allem, auf Stadt und Bergland, auf dem vollen Haar des Weibes, auf der müden Stirn des Toten liegt sonnenhell der Glanz der Unsterblichkeit.“ Tamtéž, s. 249.

3 Román Rudolfa Haase *Heimat in Ketten*

„*„Mlčky snášíme mříže, nikoliv abychom si na ně zvykli, ale abychom dostatečně zesílili a jednoho dne je zlámali!“*²⁹⁸

3.1 Rudolf Haas

Dílo Rudolfa Haase bylo v meziválečném období německým čtenářům nejen v Československu velmi dobře známo, jak dokládá vysoké množství autorových titulů v německých městských a spolkových knihovnách (viz kapitola 7). Oblibou ze strany československých Němců téměř dostihl Hanse Strobla a vyrovnal se Hansi Watzlikovi. Navzdory tomuto faktu se Rudolfu Haasovi na rozdíl od jiných autorů hraničářské literatury zatím nedostalo systematické pozornosti ze strany badatelů. Jeho jméno je možné dohledat v celé řadě literárních i obecných lexikonů a bibliografií²⁹⁹, ty však většinou neobsahují nic jiného než výčet Haasových nejznámějších děl, popřípadě jejich stručné hodnocení. Jako jediného ze čtyř představitelů hraničářské literatury, jimiž se zabývá předložená práce, je možné stručný životopis Rudolfa Haase dohledat i v současných českých internetových databázích knih. Server Databazeknih.cz³⁰⁰ mu však chybně přiřazuje tři slovenské tituly z konce 60. let patřící do kategorie dětské literatury. Tento omyl dobře ilustruje skutečnost, že reálná tvorba Rudolfa Haase v druhé polovině dvacátého století přestala být pro čtenáře atraktivní, a také vědečtí badatelé zatím obsah Haasovy tvorby zkoumají spíše okrajově.³⁰¹ Svému současnému „privilegovanému postavení“ v českých literárních databázích tak Haas vděčí pouze a jedině omylu, který vznikl jeho záměnou se stejnojmenným slovenským autorem.

²⁹⁸ „*Wir schweigen in Ketten, nicht um uns daran zu gewöhnen, sondern um stark genug zu werdenn, sie dereinst zu zerbrechen!*“ HAAS, Rudolf. *Heimat in Ketten: Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1924, s. 99-100.

²⁹⁹ BOK, Václav a kol. *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbšských*. Praha: Odeon, 1987; JAKSCH, Friedrich. *Lexikon sudetendeutscher Schriftsteller und ihrer Werke für die Jahre 1900-1929*. Reichenberg: Gebrüder Stiepel, 1929. KILLY, Walther, ed. a VIERHAUS, Rudolf, ed. *Deutsche biographische Enzyklopädie: (DBE)*. München: Saur, Bd. 4, 1996; *Österreichisches biographisches Lexikon 1815-1950*. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.

³⁰⁰ Rudolf Haas. In: *Databáze knih*. [online] [cit. 2016-02-16]. Dostupné z: <http://www.databazeknih.cz/zivotopis/rudolf-haas-50753>

³⁰¹ Výjimkou je analýza románu Mutter Berta In: HILLESHEIM, Jürgen a Elisabeth MICHAEL. *Lexikon Nationalsozialistischer Dichter*. Würzburg: 1993, s. 223-230.

Rudolf Haas se narodil 28. června roku 1877 v Kostelní ulici č. p. 99 v západočeském Stříbře. Většinu svého mládí však prožil v Chebu, kde jeho otec Theodor Haas pracoval u soudu nejprve jako adjunkt, poté se však vypracoval až na pozici vrchního soudního rady. Gymnaziální studia započal v Plzni, brzy přestoupil do Chebu, z této školy byl však v maturitním ročníku vyloučen, takže závěrečnou zkoušku skládal jako externista na gymnáziu v rodném Stříbře. Přes tyto peripetie pokračoval ve studiu na pražské univerzitě, kde si zvolil obor po svém otci.³⁰² Podobně jako Hohlbaum byl i Rudolf Haas v průběhu svých studijních let intenzivně ovlivněn mládežnickými a studentskými nacionálními organizacemi, kde přijal za své myšlenky völkisch hnutí.³⁰³ V roce 1902 studium završil získáním titulu doctor juris a brzy poté získal stabilní pracovní pozici u c. a k. státní železniční společnosti ve Vídni. O deset let později povýšil, a kvůli práci na ředitelství tzv. Jižní dráhy v Korutanech se musel znovu přestěhovat, tentokrát do Villachu. Na této pozici působil až do roku 1925 s výjimkou doby, kterou strávil na bojištích první světové války. Ve věku čtyřiceti osmi let, rok po vydání románu *Heimat in Ketten*, odešel Haas předčasně do důchodu s cílem věnovat se více literární činnosti.

Josef Mühlberger Haase hodnotí jako radostného a lehkomyšlného člověka. Optimismus a idealismus spolu s výchovnými a nacionálními tendencemi jsou vlastní také jeho textům. Ovlivněn hodnotami mládežnického hnutí se ve svých prvních románech *Mathias Triebel* (1915), *Triebel der Wanderer* (1916) i v *Michel Blank und seine Liesel* (1919) pokusil svým čtenářům především z řad mládeže předat žádoucí morální vzorce. Již z názvu románu *Michel Blank* je patrný charakter hlavní postavy, která k sobě hledá vhodnou polovičku. Naopak postava s autobiografickými rysy Matthias Triebel se jako zkažený student potlouká světem a působí řadu neštěstí. Nakonec však nezdárný student dojde díky myšlenkám mládežnického hnutí nápravy a stane se z něj platný člen „národního společenství“. Vedle těchto studentských románů napsal Haas velkou řadu děl, v nichž tematizoval nacionální zápas z jazykového pomezí. Kromě níže zkoumaného románu *Heimat in Ketten* (1924), který se odehrává v československém pohraničí, vylíčil ve svých románech *Der lange Christoph* (1930) a *Der stumme Konrad* (1936) nacionální boj také v Korutanech, kde žila početná slovinská menšina. Konfrontační völkisch rétoriku

³⁰² Rudolf Haas. In: *Kohoutí kříž*. [online] [cit. 2016-02-16]. Dostupné z: http://www.khoutikriz.org/data/w_haasr.php#ihaasr

³⁰³ HILLESHEIM, Jürgen a Elisabeth MICHAEL. *Lexikon Nationalsozialistischer Dichter*. Würzburg: 1993, s. 223-224.

intenzivně uplatňuje rovněž v díle *Diktatur* (1923). Toto jeho dílo mělo dle slov autora „odhalovat zhoubnost a neněmeckost“ socialistické ideologie.³⁰⁴

Z přehledu nejvýznamnějších Haasových děl zjevně vyplývá autorova příslušnost k radikálnímu křídlu německého nacionálního tábora. Jako dobrá ilustrace toho, v jakých skupinách německé společnosti v Československu jeho völkisch rétorika nejvíce rezonovala, může posloužit následující skutečnost. K autorově počtě uspořádal v den jeho padesátých narozenin v Praze v Německém domě oslavu spolek *Deutscharischer Verein*.³⁰⁵ Haasův příklon k nacistické ideologii nejvýrazněji potvrzuje román *Mutter Berta*, ve kterém autor líčí příběh ženy hospodařící na statku v Korutanech v období od začátku první světové války do připojení Rakouska k Hitlerově Třetí říši. Ve velké válce ztratila kromě manžela i tři dospělé syny. Rozhodla se však neutápět v zármutku a s cílem dokázat, že oběť jejích synů za vlast nebyla marná, udržet hospodářství pro své dva nejmladší syny. Uvědoměle překonává každou nepřízeň osudu a postupně se sbližuje s cíli nacistické strany. V Dollfussově éře jsou oba její synové kvůli podpoře nacistické strany a účasti na protivládní demonstraci zatčeni a odsouzeni k trestu vězení. Matka Berta však ani v této chvíli nezanevře na nacistickou ideologii, právě naopak o to více se upíná k naději na sjednocení s Německem. V roce 1938 je za pevnost svého všenněmeckého postoje odměněna nejen připojením Rakouska k Říši, ale také propuštěním svých synů z vězení. V tomto ženském románu Haas uplatňuje především myšlenky „Blut und Boden“ ideologie, které však kombinuje s pseudokřesťanskými nacionálními religiózními prvky. Tato kniha, ač vyšla až ve válečném roce 1940, se stala s počtem 125 000 výtisků díky protekci režimu autorovou komerčně nejúspěšnější knihou.³⁰⁶

V lednu 1942 Haas ještě naposledy navštívil Československo. Na sjezdu pořádaném nacistickým Grenzlandamtem v Českých Budějovicích předčítal podobně jako třeba Hans Watzlik ze svých děl.³⁰⁷ Konce války a pádu nacistického režimu se však Haas

³⁰⁴ MÜHLBERGER, Josef. *Dějiny německé literatury v Čechách 1900-1939*. V Ústí nad Labem: Albis international, 2006, s. 41.

³⁰⁵ BORN, Jürgen a Diether KRYWALSKI. *Deutschsprachige Literatur aus Prag und den böhmischen Ländern 1900-1939: chronologische Übersicht und Bibliographie*. 3., vollständig überarbeitete und erw. Aufl. München: Saur, 2000, s. 64.

³⁰⁶ HILLESHEIM, Jürgen a Elisabeth MICHAEL. *Lexikon Nationalsocialistischer Dichter*. Würzburg: 1993, s. 225-230.

³⁰⁷ Rudolf Haas. In: *Kohoutí kříž*. [online] [cit. 2016-02-16]. Dostupné z: http://www.kohoutikriz.org/data/w_haasr.php#ihaasr

narozdíl od Watzlika nedožil. Zemřel ve Villachu 25. srpna 1943 ve věku šedesáti šesti let. Sám o svojí tvorbě krátce před svými šedesátými narozeninami prohlásil: „*Šel jsem a stále jdu již více jak třicet let svou neochvějnou cestou, která má jen jediný cíl: Sloužit vlasti a národu.*“³⁰⁸ „*Umění tu není jen k tomu, aby se zaobíralo velkými problémy, aby pitvalo vypjaté stavy duše či ukazovalo propastné vášně. Umění má i jiný úkol: působit radost! Hlavním cílem mé tvorby je psát jasně, lidově, psát skutečné knížky pro národ.*“³⁰⁹ Haas se v tomto výroku pokusil z nedostatku uměleckých ambic a tvůrčí invence udělat téměř ctnost. Tento přístup je právě pro hraničářské romány typický a naznačuje, jak intenzivně mohla literatura na čtenáře působit, pokud byly vypjaté konfliktní momenty dovedně rozvolněny poetickými popisy krajiny či humornými momenty z každodenního života.³¹⁰

3.2 *Heimat in Ketten*

Rudolf Haas začíná své vyprávění v roce, ve kterém Robert Hohlbaum skončil, tedy v roce 1920, a jako dějiště volí místo svých gymnaziálních studií, město Cheb. Hlavními hrdiny jeho hraničářského románu *Heimat in Ketten*, který vyšel poprvé v roce 1924 v lipském nakladatelství Staackmann, jsou čtyři přátelé. Advokát Dr. Hans Junker, účetní Philipp Ott, sochař Wolfgang Halmschlag a velkostatkář Lorenz Scharnagl. Pestrou škálu profesního zaměření hlavních postav zvolil Haas se záměrem pojednat o osudu německého obyvatelstva v Československu z co nejširší perspektivy.

Společensky nejvýznamnější pozici ze jmenované čtveřice přátel zastává bezesporu Lorenz Scharnagl, který je autorem představen především jako příkladný hospodář. Rodinný statek nacházející se půl hodiny chůze od města vede naprosto vzorově spolu se svými dvěma dospívajícími syny. Scharnaglův rodokmen sahá až do 12. století, a právě sounáležitost s rodovou půdou z něj podle autora dělá tak srdečného člověka: „*Z domovské hroudy získal svoji sílu, z domovské hroudy plynula jeho prosperita, v ní byl zakořeněn,*

³⁰⁸ „*Ich ging und gehe seit mehr als dreißig Jahren meine unbeirrbaren Weg weiter, der nur sa eine Ziel hatte: Der heimat und dem Volk zu dienen.*“ HILLESHEIM, Jürgen a Elisabeth MICHAEL. *Lexikon Nationalsozialistischer Dichter*. Würzburg: 1993, s. 223.

³⁰⁹ MÜHLBERGER, Josef. *Dějiny německé literatury v Čechách 1900-1939*. V Ústí nad Labem: Albis international, 2006, s. 41.

³¹⁰ JAWORSKI, Rudolf. Mezi politikou a trivialitou. Sudetoněmecké grenzlandromány 1918-1938. In: *Dějiny a současnost*. Praha: Lidové noviny, roč.26 (2004), č.1, s. 27-31.

miloval ji nesmělou láskou, houževnatě a nesobecky.“³¹¹ Kromě péče o velkostatek se Scharnagl angažuje také politicky a ve volbách na jaře roku 1920 je zvolen za chebský okres jako poslanec do československého parlamentu. V odpovědi na otázku, co ho motivovalo k výkonu politického úřadu, odkazuje opět na lásku ke své domovině: „*Vím pouze jedno: A sice že za vše, co jsem a co mám, vděčím vlasti. A proto je to pro mě ani ne tak povinnost, jako spíše bezděčné nutkání, kategorický imperativ mně vlastní, že chci trpící vlasti přinejmenším alespoň zlomek svého dluhu splatit.*“³¹²

Scharnaglův přítel Dr. Hans Junker stojí v čele místní odbočky spolku Bund der Deutschen in Böhmen (BdDiB), má soukromou právnickou praxi a zastupuje ty nejvýznamnější chebské firmy. Ve svých čtyřiceti letech by se ze všeho nejraději co nejdříve usadil, a proto se uchází o Margerl, dceru hostinského a zámečníka Brusche. S dalším ze čtveřice, s Philippem Ottem, studoval Junker na chebském gymnáziu. Ott pracuje jako účetní na chebském okresním úřadě a ze svého úřednického platu živí početnou rodinu. Sám je velmi skromný, jen jednu neřest by za nic na světě nevyměnil, a sice lásku k dobrému plzeňskému pivu. Kdysi usiloval o to, stát se malířem, ale nutnost uživit rozrůstající se rodinu ho přivedla k povolání účetního. Uměleckému řemeslu však zůstal věrný Wolfgang Halmschlag proslulý široko daleko svým humorem plným životní nadsázky. Po svém otci zdědil hospodářství zatížené hypotékou, které zanedbává kvůli svému sochařskému umění. Jeho dílna je plná dynamických soch zachycujících zvířata v nadživotní velikosti. Jeho sochy se příliš neprodávají, neboť v tomto čase nemají lidé peněz nazbyt. Autor samozřejmě neopomíná zdůraznit, že více než materiální nedostatek obyvatel Chebska trápí připojení pohraniční jazykově německé oblasti k Československu: *Nebyla to tak úplně materiální nouze, byla to nouze nesvobodných, potlačená pomstychtivou přesilou, okradená o samostatnost své vlasti, která byla kdysi tak svobodná. Nyní se však už neřídí podle vlastní libosti, nýbrž musí plnit příkazy cizokrajných a cizorodých úřadů, a ještě musí nabídnout pomocnou ruku při odstraňování německého*

³¹¹ „*Aus der Heimatscholle hatte er seine Kraft gesogen, aus der Heimatscholle kam ihm der Wohlstand, in ihr wurzelte, ihr diente er in scheuer Liebe, zäh und selbstlos.*“ Tamtéž s. 7.

³¹² „*Ich weiß nur eins: Daß ich alles, was ich bin und habe, der Heimat verdanke. Und deswegen ist es mir nicht so sehr Pflicht, als unbedingter Zwang, kategorischer Imperativ meinerwegen, daß ich – der leidenden Heimat- wenigstens einen Bruchteil dieser Schuld abzahle.*“ Tamtéž, s. 87.

charakteru z krajiny po tisíce let obývané Němci, aby mohla být přestrojena do nesourodého kabátu lži.³¹³

Z výše uvedených citací vyplývá, že se Haas odchyluje od běžného vypravěčského schématu hraničářských románů, jak ho popisuje Berger.³¹⁴ Nezobrazuje výchozí situaci nikterak idylicky, naopak jako exordium svého románu zvolil diskurz nespokojenosti německého obyvatelstva s přítomností Čechů v pohraničí a nesouhlas s připojením k Československu. Tento diskurz pak rozpracovává a nespokojenost přiživuje sérií existenčních problémů, kterým musejí hlavní hrdinové čelit právě kvůli své příslušnosti k německé menšině. Osnova děje tvořeného poněkud triviálními a jednotvárnými zápletkami je vklíněna mezi dvě skutečné události spojené s jedním pomníkem. Konkrétně se jedná o sochu císaře Josefa II., která od roku 1887 stála v horní části chebského náměstí. Pomník byl dobře viditelný z celého náměstí a také od křižovatky mezi Bahnhofstraße a Schanzstraße (dnešní Třída Svobody a Májová ulice). Tento chebský monument potkal podobný osud jako jiné německé památníky. V noci na 14. listopad 1920 byla postava habsburského panovníka stržena z podstavce, což Haas barvitě líčí v první kapitole. Knihu pak uzavírá konfliktní eskalací česko-německých vztahů v době odstranění pomníku v květnu roku 1923.³¹⁵ Český postoj k pomníkům císaře Josefa II. Haas komentuje naprosto jednostranně jako nevděčnost českého etnika vůči císaři, který svými politickými kroky přispěl ke vzniku občanské společnosti a významně tak napomohl vzestupu „českého živlu“.

Haas konfliktní akci z roku 1920 líčí dosti zjednodušujícím způsobem. Jeho hlavní hrdinové oné osudné noci cestou z hospody zahlédnou, jak se kolem sochy Josefa II. shromažďují čeští vojáci. Přijde jim to podivné, a tak je z povzdálí pozorují. Záhy zjistí, že Češi mají v úmyslu sochu zničit, a tak se rozdělují, aby zburcovali německé obyvatele a

³¹³ „Nicht so sehr leibliche Not war es, es war die Not der Unfreien, die von einer rachsüchtigen Übermacht niedergezwungen und ihrer Selbständigkeit beraubt, in ihrer Heimat, der einst so freien, nicht mehr nach eigenem Willen schalten durften, sondern die Befehle land- und artfremder Vögte erfüllen und selbst mit Hand anlegen mußten, um die seit einem Jahrtausend von Deutschen besiedelte Landschaft dieser ihrer deutschen Eigenart zu entkleiden und ihr ein buntscheckiges Lügenmäntelchen umzuhängen.“ Tamtéž, s. 13.

³¹⁴ BERGER, Michael. Von der böhmischen Heimat ins sudetendeutsche Grenzland. Differenzierungsprozesse in der deutschböhmisches Literatur von 1848 bis 1939. In: *Brücken. Germanistisches Jahrbuch Tschechien- Slowakai*. Neue Folge 3. Berlin-Prag-Prešov 1995, s. 241-277.

³¹⁵ ČERNÝ, Zbyněk a Marcel FIŠER. *Umění v Chebu*. [Horažďovice]: Centrum pro dějiny sochařství Horažďovice, 2013, s. 36-39.

zabránili tichému nočnímu ničení města. Scharnagl zůstává, aby vojáky nadále pozoroval, a tak je svědkem úsilí Čechů o převrácení sochy. Čechům se nakonec podaří sochu shodit z podstavce, v tu chvíli se však rozezní zvony na poplach a lidé začnou s údivem vycházet ze svých domovů. Vojáci jsou zaskočeni, posilnění alkoholem chtěli pod rouškou tmy provést Němcům něco škodolibého a nepočítali s tím, že by mohli být přistiženi, a tak se rozutečou. Přivolaní policisté zjednájí pořádek a narovnají sochu, které však schází paže. O ní je řečeno, že osvobodila Čechy z poddanství, ale protože to byla ruka Němce, musela být zničena. Ještě téže noci je socha k podstavci připevněna kovovými popruhy,³¹⁶ „aby ji žádný Čech ani ďábel nemohl dostat dolů.“³¹⁷

Ve skutečnosti byla situace poněkud složitější než Haas popisuje. V Chebu probíhal již od října odvod nováčků do armády, svou zákonem danou povinnost základní vojenské služby měli splnit poprvé v rámci československého státu také němečtí občané. Při zařazování německých nováčků došlo právě v Chebu k incidentu, v němž byli zraněni dva rekruti, což významně povzbudilo nevraživost německého obyvatelstva vůči české posádce. Tato nepříjemná nálada, projevující se kupříkladu nechotou obsloužit českého zákazníka či explicitními urážkami, se pak přelila do dalšího měsíce. Vlnu ničení pomníků připomínajících habsburskou éru odstartovalo stržení Mariánského sloupu na Staroměstském náměstí v Praze 3. listopadu 1918. Chebská posádka se však inspirovala spíše akcí svých kolegů v Teplicích, kteří tamní sochu Josefa II. strhli již 11. listopadu 1920.³¹⁸ Ve zprávách prezidia zemské správy politické je však možné se dočíst, že odstranění pomníků císaře Josefa bylo také v zájmu místního německého turnerského spolku (Deutscher Turnverein). Tento spolek zamýšlel na místě postavit památník obětem 4. března 1919 a počítal s tím, že odstranění pomníku na příkaz českých úřadů povede k nárůstu vlasteneckých nálad, což napomůže uskutečnění jejich záměru. Z těchto důvodů byla socha od začátku března 1920 hlídána nepřetržitou hlídkou, aby nemohla být stržena. Neboť takový krok by byl připisován Čechům. V reakci na teplickou akci přišel z Prahy

³¹⁶ Viz Přílohy č. 4 a 5.

³¹⁷ „[...]daß ihn kein Tschech und kein Teufel mehr herunterkriegt!“ HAAS, Rudolf. *Heimat in Ketten: Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1924, s. 71.

³¹⁸ SCHÖNBACH, Rudolf. Zapomenutý pomník Josefa II. v Rybářicích. In: *Historický sborník Karlovarska*. V Karlových Varech: Státní okresní archiv v Karlových Varech, 7/1998, s. 120-136.

12. listopadu rozkaz, aby byl pomník Josefa II. chráněn před stržením, které by zbytečně rozdmýchalo nacionální emoce.³¹⁹

Ke stržení pomníku však i přesto došlo, a sice na základě nespokojenosti českých vojáků s poměry v Chebu. Neboť 13. listopadu jedna posádka při přesunu po městě narazila na několik set osob čítající dav, který se shromáždil k nepovolené demonstraci se záměrem vyjádřit svou nespokojenost se zásobovací situací. Na Čechy bylo pokřikováno a několik německých mužů se dokonce pokusilo zabavit české posádce zbraně. Tento záměr se nezdařil, Češi však byli donuceni přestat zpívat k pochodu české vojenské písně, neboť tím narušovali pronášené projevy. Jednotka po splnění tohoto požadavku bez většího konfliktu prošla ke kasárnám, jenže čeští vojáci se rozhodli za tento incident Němcům pomstít. Podle dobového tisku se přes dvě stě vojáků následující noci vydalo na náměstí, aby strhli sochu císaře Josefa. Ze sochy posléze odmontovali pravou ruku, jejíž další osud je neznámý. Ačkoliv noční akce proběhla bleskově, byla prozrazena a obyvatelé města probuzeni zvony kostelů a vojákům nezbylo než se stáhnout do kasáren.³²⁰

Jenomže incident se sochou neskončil jejím navrácením na podstavec a přikováním železnými pásy, jak vyplývá z Haasova vylíčení situace. Rozzuřený německý dav začal strhávat dvojjazyčné nápisy, vytrhávat dlažbu a stavět barikády. V kasárnách byl vyhlášen poplach a nejhorší osud potkal vojáky, kteří s celým incidentem neměli co dočinění, ale vraceli se do kasáren kupříkladu z hospody. Klidnou noc neměli ani důstojníci ubytovaní v hotelu, kam dav vtrhnul kolem čtvrté hodiny ranní a pokoušel se dobýt do pokojů důstojníků, kteří byli ve městě známi pro svojí legionářskou minulost. Těm se však podařilo ve svých pokojích zabarikádovat a výhružkami zbraní donutit Němce hotel opustit. Nepokoje pokračovaly i další den a nejhůře se podepsaly na české škole, ale také na veřejných institucích jako byl chebský krajský úřad či okresní soud. Všechny tyto budovy byly vyrabovány. Ke zklidnění poměrů nepřispěl ani pokus bývalých legionářů strhnout další noci pomník znovu, tentokrát marně. Násilí samozřejmě mělo za následek zranění na obou stranách, proto byl z Plzně vyslán československý generál Stanislav Čeček. Na setkání vedení města a vedením posádky v jeho režii byl dojednán následující kompromis. Pomník zůstane na svém místě a na oplátku přestane německé obyvatelstvo

³¹⁹ ŘEHÁČEK, Karel. *Němci proti Československu na západě Čech (1918-1920)*. Plzeň: 2008, s. 92-102.

³²⁰ ČERNÝ, Zbyněk a Marcel FIŠER. *Umění v Chebu*. [Horažďovice]: Centrum pro dějiny sochařství Horažďovice, 2013, s. 36-39.

útočit na české vojáky. Krajský soud v Chebu vzápětí odsoudil jedenáct čelních postav spojených s rabováním úřadů k těžkému žaláři na tři až šest měsíců.³²¹

Z výše uvedeného vyplývá, že Rudolf Haas celou událost pojednal přinejmenším jednostranně, ne-li účelově. Naprosto zamlčel agresivní chování Němců při rabování města a nezmínil se tudíž ani o jejich potrestání soudem. Naopak neopomněl zdůraznit, že v souvislosti s pokusem o zničení pomníku nebyl veden k odpovědnosti ani jeden z českých vojáků. Nicméně konstatuje, že chebská pomníková aféra vyústila v příznivější klima ve městě, neboť vojáci se po nezdárném pokusu odstranit sochu chovali vzorně a také komunikace s centrálními pražskými úřady byla vstřícnější než dříve.³²² Socha císaře Josefa stála nadále na náměstí, jen z ní musela být sundána šerpa s německými barvami. Haas však jako vypravěč poznamenává, že tento stav měl být pouhým intermezem před bouří, která na sebe nenechala dlouho čekat.

Při tvorbě další epizody románu se Haas nejspíše inspiroval u Hohlbauma. Na Dr. Junkera se po pomníkové aféře obrací jeden z německých dělnických předáků, socialista Lenhart. Tento pracovitý a čestný muž se pokusil navázat kontakty s českými legionáři, neboť velká část z nich pocházela právě z dělnické třídy. Jeho snaha o naplnění třídní solidarity však narazila na české straně na nezájem. Jeho návrh na spolupráci byl odbyt slovy: „*Drž hubu, ty německý pse!*“³²³ A Lenhart byl vyhozen ze dveří na ulici. Protože při incidentu utrpěl zranění, rozhodl se obrátit na právníka. Junker ho odrazuje od toho, aby vstupoval do trestněprávního sporu, s odůvodněním, že legionáři se těší maximální ochrany ze strany stávajícího politického establishmentu. Dělník Lenhart se mu alespoň svěří se svým zklamáním. Nyní, když si tak bolestně uvědomil, že solidarita v rámci internacionály se uplatňuje pouze tam, kde z toho mají přínos jiné národy, nemůže nadále setrvat v sociální demokracii. Junker jeho rozhodnutí opustit stranu chválí a nabízí mu, aby se stal členem svazu Bund der Deutschen in Böhmen. Lenhart jeho pozvání nadšeně vítá: „*Namísto s agresivními českými politickými soudruhy (Gesinnungsgenosse) budu raději držet se svými utlačovanými německými národními druhy (Volksgenosse)!*“³²⁴

³²¹ ŘEHÁČEK, Karel. *Němci proti Československu na západě Čech (1918-1920)*. Plzeň: 2008, s. 92-102.

³²² HAAS, Rudolf. *Heimat in Ketten: Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1924, s. 72.

³²³ „*Halt's Maul, deutscher Hund!*“ Tamtéž, s. 76.

³²⁴ „*Statt mit den prügeln den tschechischen Gesinnungsgenosser, geh' ich da schon lieber mit meinen geprügelten deutschen Volksgenossen!*“ Tamtéž, s. 77.

Přítomnost nového zájemce o členství ve spolku vyvolá na další schůzi rozruch. Dr. Junker představuje Lenharta stávajícím členům, mezi které patří i jeho zaměstnavatel komerční rada Baudisch. Vzápětí vyjadřuje své přání, aby členové spolku ukázali Lenhartovi, že nacionálové (Nationalen) nejsou ani vykořisťovatelé, ani snobští boháči: „*Vážíme si každého národního druhu! Kastovní přístup mezi námi není! Každý pravý Němec má být nazýván přítel a bratr!*“³²⁵ Účetní Lippl reaguje jako první na Junkerovu výzvu a pronese emotivní připítek zakončený frází z podobenství o marnotratném synovi: „*[...] poněvadž tento bratr byl mrtev, a zase žije, ztratil se, a je nalezen.*“³²⁶ Přítomností Lenharta na schůzi spolku však rozhodně nejsou nadšeni všichni přítomní. Jako první své pobouření vyjadřuje továrník Baudisch a upozorňuje Junkera, že jeho pojetí vlastenectví je pro něj nepřijatelné. Ještě ostřejší slova použije knihovník, když Junkera otevřeně obviní z přejímání socialistických myšlenek.

Junker nedbá těchto reakcí a informuje vedení spolku o svém záměru zapojit do spolkové činnosti nejen Lenharta, ale i další dělníky, kteří jsou členy Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei (DNSAP).³²⁷ Všechny přítomné požádá: „*Přijměte*

³²⁵ „*Wir achten jeden Volksgenossen! Kastengeist gibt es bei uns nicht! Und jeder echte deutsche Mann soll Freund, soll Bruder heißen!*“ Tamtéž, s. 110.

³²⁶ „*[...] weil dieser unser Bruder tot war und wieder lebendig geworden ist. Verloren war und wieder gefunden ist.*“ Tamtéž, s. 110.

³²⁷ Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei (Německá národně socialistická strana dělnická) vznikla na sjezdu ve Vídni v květnu 1918 a svou činností plynule navazovala na činnost Německé dělnické strany (Deutsche Arbeiterpartei). Společně se Sociálními demokraty se tato strana aktivně podílela na organizaci demonstrací v československém pohraničí 4. března 1919. Program strany byl do značné míry negativistický. Strana byla orientována proti marxismu i kapitalismu a v jejích všenněmeckých myšlenkách figuroval také rasově motivovaný antisemitismus. Program zastával požadavek zavedení nacionální kulturní autonomie, která se měla projevovat také autonomií územní. Mezi satelitní organizace této strany patřil Odborový svaz německých dělníků (Gewerkschaftsverband deutscher Arbeiter) a zájmové organizace, z nichž nejznámější se stal polovojenský spolek Volkssport. Již od počátku 20. let rozvíjela strana spolupráci s Hitlerovou NSDAP a čelní představitelé strany R. Jung, H. Krebs a H. Knirsch vystupovali pravidelně na nacistických shromážděních. Strana patřila spolu s německými nacionály do negativistického křídla politiky a ze všech německých stran nejradikálněji vystupovala proti existenci československého státu. Aktivita této strany vzrostla zejména po vítězství Hitlera v parlamentárních volbách v roce 1930 a podařilo se jí získat zejména podporu mladé generace. V období hospodářské krize stranám s nacionalistickou rétorikou opět narostly preference. Kvůli zjevnému propojení představitelů strany s nacistickými kruhy v Německu, který byl předmětem procesu s Volkssportem, byla straně v říjnu 1933 na základě zákona na ochranu republiky zakázána činnost. Strana se však rozpustila o měsíc dříve a čelní představitelé, aby předešli svému

přátelsky také tyto spolubojovníky za budoucnost národa a zahrňte je prosím do okruhu svých známých také ve svém soukromí...³²⁸ Továrník Baudisch se okamžitě od podobných aktivit důrazně distancuje. Upozorní Dr. Junkera, že mu představuje jeho vlastního dělníka a vyžaduje po něm, aby poobědval s vlastním šoférem, který je nacionální socialista. Něco takového je pro něj nepřijatelné. Po těchto slovech se dělník Lenhrat zvedne k odchodu. Junker ho však zadrží a požádá ještě o chvilku trpělivosti. Komerčního radu upozorní, že nikoho nenutí, pouze slušně žádá, a že to, co žádá, nedělá kvůli vlastnímu zájmu, ale pro dobro města a pro dobro celého národa, který potřebuje být sjednocen. Dále zdůrazňuje: „že německý dělník, kterého jsme až doposud přehlíželi, není nevzdělaný proletář, hrubián ani podržtaška, který se pro nás chť nechť plahočí, ale jinak má být přehlížen. A myslím si, že nyní v čase našeho nejhlubšího ponížení, by neměl být přehlížen žádný chudý, který chce pomoci, abychom povstali. Samozřejmě nepůjde to rychle, ale přinejmenším vybudujeme schody, po kterých budou moci vystoupat naši potomci.“³²⁹

Baudisch na to reaguje následovně: *„Vážím si každého Němce a jeho lidských práv, [...] ale osobní styk se svými dělníky odmítám. Bezpodmínečně a za všech okolností.“³³⁰* Poté pohrozí Junkerovi, že pokud se neumoudří, z celé situace vyvodí závěry. Junker ho povzbudí, aby tak učinil a posléze diskredituje jeho nacionální loajalitu další informací: *„Komu vděčíte za své současné bohatství? Na jedné straně německým dělníkům, na straně druhé skutečnosti, že jste si sedl ke stolu nikoliv s nimi, nýbrž s českými průmyslníky, abyste s nimi uzavřel kartel ohledně stejné hladiny cen zboží produkovaného německými dělníky. Kdo takto jedná, kdo v čase naší nejhorší potupy zradí příslušníky vlastního*

případnému zatčení, uprchli do Německa. Členská základna posléze přešla do nově vytvořené Sudetoněmecké vlastenecké fronty (Sudetendeutsche Heimatsfront). MALÍŘ, Jiří a kol. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004*. sv. 1. Brno: Doplněk, 2005, s. 863-872.

³²⁸ „Nehmen sie diese Mitstreiter um unseres Volkes Zukunft morgen freundlich auf und wirken Sie auch daheim un in Ihrem Bekanntenkreis...“ HAAS, Rudolf. *Heimat in Ketten: Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1924, s. 117.

³²⁹ „Daß der deutsche Arbeiter, den wir allzulange vernachlässigt haben, nicht der ungebildete Proler, Rohling oder Kuli ist, der wohl für uns schuftet, sonst aber minderwertig über Achsel angesehen werden darf! [...] Und ich fordere weiter, daß jetzt, in den Zeiten unserer tiefsten Erniedrigung, kein Arm zurückgestoßen werden darf, der mithelfen will, daß wir, beileibe nicht sofort wieder hochkommen, aber wenigstens die Stufen bauen, über die unsre Kinder dereinst emporsteigen können.“ Tamtéž, s. 118.

³³⁰ „Ich achte jeden Deutschen und seine Menschenrechte, [...] aber einen privaten Verkehr mit meinen Arbeitern lehne ich ab. Bedingungslos und unter allen Umständen!“ Tamtéž, s. 119.

*národa, ale ve stejnou chvíli se paktuje s našimi nejkřutějšími nepřáteli, ten by se neměl svými ústy tak hlasitě prohlašovat za Němce, neboť jím není!*³³¹

Baudisch je zaskočen takovým jednáním ze strany svého právního zástupce a spolek okamžitě opouští. Ještě cestou ke dveřím si však vyslechne další obvinění ze zrady svého národa. Scharnagl informuje přítomné o Baudischově dohodě s českými průmyslníky, že jim nebude dělat konkurenci v severních Čechách a oni jemu v západních. Dohodl se s nimi také na tom, že sníží cenu zboží pro balkánské země, ale nabídku v Říši udrží na stejné cenové úrovni. Navíc se zavázal každý rok platit určitou sumu do fondu, ze kterého jsou financovány vládnoucí strany. Vzhledem k těmto okolnostem je označen za Jidáše, zrádce svého vlastního národa (Volksverrat). Baudisch mu pohrozí, že ho zažaluje pro křivé obvinění a urážku na cti. Scharnagl mu vysvětluje, že pro tato tvrzení má písemné důkazy. Baudischovi tak nezbyvá než povýšeně odejít, s poznámkou, že názor členů spolku pro něj není důležitý tak jako názor jeho českých společníků. Pět nebo šest dalších podnikatelů ho následovalo a také jeden vyšší úředník. Po jejich odchodu vypráví továrník Reinl zůstavším, jak i jeho se snažili získat Češi do svého kartelu. Když odmítl, pokusili se koupit jeho továrnu přes prostředníka. Když se jim ani tento krok nezdařil, začali vyhrožovat, že mu budou dělat konkurenci v jeho dosavadním odbytišti a přeberou mu obchodní partnery. Reinlovi se však zatím daří českému tlaku odolávat. Svoji továrnu by totiž raději přivedl ke krachu, než aby ji prodal českému kapitálu.

Zprávy o události na setkání svazu se rychle šíří po městě. Dr. Junker samozřejmě další den obdrží vyrozumění, že Baudisch již nepotřebuje jeho služby, své právní zastupování svěřil českému advokátovi. Junker tak ztratí svého největšího klienta a v průběhu dne přichází o další, kteří Baudische následují a opouštějí svaz. K obědu se v tomto dni členové Svazu Němců sejdou již ve zcela novém složení. Nově příšivší dělníci jsou za nabídku členství velmi vděční. Z velkých chebských podnikatelů však zůstal jenom jediný, všichni ostatní se ostentativně odklonili od současného směřování svazu a spolu s nimi všichni, kteří se považovali za městskou honoraci. Vystoupení nejbohatších členů ve

³³¹ „Wem verdanken Sie Ihren heutigen Reichtum? Einerseits dem deutschen Arbeiter, - andererseits aber dem Umstand, dass sie sich zwar nicht mit diesem, wohl aber mit den tschechischen Industriellen freundschaftlich an einem Tisch setzte, um durch ein Kartell die Preise der von den deutschen Arbeitern erzeugten Waren auf der gleichen Höhe zu halten. Wer so handelt, wer in den Zeiten unsrer ärgsten Schmach die eigenen Volksgenossen verachten, gleichzeitig aber mit unsern grimmigsten Feinden paktieren kann, der mag sich mit den Lippen noch so laut als Deutscher bekennen, - er ist es Nicht!“ HAAS, Rudolf. *Heimat in Ketten: Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1924, s. 119.

spolku však neznamenal konec třídní povýšenosti. Nový směr spolku odkazující na rovnost a vzájemnost všech Němců narážel také na nespokojenost střední třídy, především řemeslníků a učitelů s přítomností dělníků. Junker je nadále obviňován z příklonu k socialistickým principům a samotní dělníci byli obviněni, že se ke spolku přidali ze ziskčnosti. Svaz se nakonec rozpadne úplně, Junker však tento vývoj vnímá jako cennou zkušenost a plánuje se v budoucnu více zaměřit na práci s mládeží.

Volba právě BdDiB ve spojitosti s Chebem není náhodná. Právě v Chebu byly v roce 1920 vypracovány nové pracovní zásady spolku *Egerer Leitsetze*. Zde byl představen plán nacionální obnovy národa s požadavkem, aby veřejný život nevedly politické strany, ale charizmatické osobnosti, jaké svému čtenáři představuje Haas v postavách svých hlavních protagonistů. Členstvo spolku mělo reprezentovat všechny složky národa a tvořit elitní jádro, ze kterého měla přicházet obnova do celého nacionálního společenství (Volksgemeinschaft). Výraz Volksgemeinschaft ve svém díle hojně užívá také Haas. Základním programovým bodem byla ochrana německé půdy a majetku. Spolky se ve své činnosti měly koncentrovat na zprostředkovatelskou činnost při prodeji majetku, tak aby zůstal v německých rukách, propagovaly zboží německé výroby a také usměrňovaly pracovní trh, tak aby německé podniky zaměstnávaly především německé pracovní síly. Tvořily tak institucionální základnu nejen německého hospodářského nacionalismu, ale i nacionalismu intergrálního. Snažily se nezanedbávat ani „duchovní rozvoj národa“, o čemž svědčí rozsáhlá osvětová činnost.³³² „*Spolky fungovaly jako integrující článek mnoha společenských sítí. Staly se společnou platformou všech, kteří se ztotožnili s nabídkou německé nacionální identity.*“³³³

Haas však ve své epizodě o ztroskotání snahy spolupracovat napříč německým nacionálním táborem nemusel nutně odkazovat pouze ke spolkovému životu. Pravděpodobně se rovněž vyjadřoval k rozpadu volební koalice z roku 1920 mezi Deutsche Nationalpartei (DNP)³³⁴ a DNSAP. Haase, který by nejraději viděl „jednotnou německou

³³² BALCAROVÁ, Jitka. „*Jeden za všechny, všichni za jednoho!*“: *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013, s. 104-109.

³³³ Tamtéž, s. 110.

³³⁴ Deutsche Nationalpartei (Německá nacionální strana) se konstituovala v dubnu 1919 jako odpověď na zrušení o necelý měsíc dříve vzniklé Deutschböhmische Volkspartei, která byla v důsledku velezrádné činnosti po čtrnácti dnech zakázána československými úřady. V jejím čele stanul Rudolf Longmann von Auen, vůdčí představitel separatistického pokusu o vytvoření provincie Deutschböhmen. Programové zásady této strany, v nichž jsou patrné rysy antisemitismu, vycházely z nacionálního stanoviska

politickou frontu“ tento vývoj jistě zklamal. Spolupráce mezi Německou nacionální stranou a dělníky však právě v Chebu měla tradici již od konce 19. století, kdy zde svaz dělníků spolupracoval se Schönerevým hnutím.³³⁵ Haasem popsaná epizoda je tak do značné míry smyšlená a více ilustruje autorovu myšlenku prozatimního nezdaru spolupráce v rámci nacionální pospolitosti (Volksgemeinschaft), než že zachycovala reálný vývoj spolkového života ve městě.

Advokát Junker nakonec nebyl jediný, kdo doplatil na Baudischův odchod ze spolku. Také Lenhart přišel o svou pozici v Baudischově továrně, ale ve své přádelně ho zaměstnal podnikatel Reinl. Junker nakonec musí zavřít vlastní advokátní praxi. Nabízejí mu místo v kanceláři českého advokáta Dr. Nejedlého, který shání německy mluvícího sollicitátora. Takový post je však pro Junkera nepřijatelný, byť by dostal v české advokátní kanceláři velmi dobrý plat. Samozřejmě, že by mohl opustit vlast a odejít do Rakouska, ale také toto řešení zavrhuje: *Tady jsme se narodili, sem také patříme, nikdo z toho teď nemůže utéci.*³³⁶ Junkerovi nakonec nabídne pomoc jeho budoucí tchán Bruschi. Kromě svého zámečnického řemesla a provozu pohostinství se angažuje také ve spolkovém životě, je předsedou družstva řemeslníků a členem místního střeleckého spolku a dalších organizací. Když se od své dcery Margerl dozví o Junkerově neutěšené profesní situaci, nabídne mu místo právního zástupce družstevní banky. Také vyzývá Junkera, aby v nadcházejících volbách kandidoval do obecního zastupitelstva a ujistí ho, že Margerl dostane po matce velké věno a pár nebude tudíž muset nadále odkládat svatbu.

Poslední, koho se komerční rada Baudisch po svém vyhroceném odchodu ze svazu pokusil poškodit, byl sochař Halmschlag. Baudisch byl ve správní radě záložní kasy, která

ke vzniku Československé republiky a požadovala na prvním místě právo na sebeurčení pro Němce. Představitelé této strany patřili k nejrozhodnějším zastáncům negativistického postoje vůči ČSR. DNP představovala konzervativnější variantu nacionalismu, která cílila na střední a vyšší vrstvy a intelektuály. V parlamentních volbách 1925 strana propadla a post v senátu nezískal ani její předseda, který se stáhnul do ústraní. Strana měla sice slabou členskou základnu, zato však disponovala řadou stranických organizací, jako např. stranická mládež Grenzlandjugend v jejímž čele stál Wilhelm Pleyer (viz podkapitola 4.1). V říjnu 1933 byla strana podobně jako DNSAP československými úřady zakázána a v dubnu 1935 znovu povolena s cílem oslabit Sudetendeutsche Partei, což se nezdařilo, neboť bývalí předáci strany této možnosti nevyužili a setrvali v SdP. MALÍŘ, Jiří a kol. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004*. díl I. Brno: Doplněk, 2005, s. 872-875.

³³⁵ Tamtéž, s. 477

³³⁶ „Hier sind wir geboren, hier gehören wir her, keiner darf jetzt davonlaufen!“ HAAS, Rudolf. *Heimat in Ketten: Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1924, s. 171.

půjčila peníze Halmschlagovu otci, nyní byl Halmschlag donucen splatit hypotéku okamžitě. Kdyby nebylo jeho věrných a majetnějších přátel, o dům by přišel. Nicméně svůj dům musí nakonec stejně opustit, aby vrátil peníze svým přátelům, kteří se za něj zaručili. Útočiště nachází v podkrovním bytě v Lipplově domě. Zápas o existenční jistoty se nevyhýbá ani samotnému účetnímu Philippu Ottovi, který měl být, jak si sám vysvětluje v důsledku své účasti na záchraně sochy Josefa II., převelen úředně do Čáslavi. Pokud neodejde, bude penzionován a jeho rodina by se v takovém případě musela spokojit s polovičním příjmem, což by rozhodně nebylo dostačující. Lippl však za jakýchkoliv okolností odmítá prodat rodný dům a opustit chebský kraj. Nalezne však pomoc u svého přítele poslance Scharnagla, který ho pověří vedením účetnictví na svém statku. Tuto činnost zatím zajišťoval jeho nejstarší syn Albert, ten však na konci léta odejde na vysokou školu zemědělskou (Hochschule für Bodenkultur) do Německa. Kromě vedení účetnictví využije Scharnagl Lipplovi úřednické schopnosti také jako poslanec. V poslední době se mu hromadí stížnosti a žádosti jeho německých voličů, které chce svědomitě řešit. Lippl nabídku nadšeně přijímá, ale Scharnagl si pouze povzdechne, že jednomu příteli pomohl, ale *„sto jiných stejně tak věrných a spolehlivých musejí podle vůle těch u moci a pod pohrůzkou bídy a nouze pryč, aby udělali místo cizáckým Čechům. [...] Tak to nebude! A jsou-li staří příliš unavení, jsou zde mladí! Usilovněji než doposud musejí být ve svém ohni kovat zbraně, které jsou nezbytné pro jejich vytrvání: kamarádství, bratrství a plamenná vůle ke svobodě.“*³³⁷

Haasovo sdělení čtenáři vyplývající z této pasáže knihy by mohlo znít následovně. Němcům, kteří nesledují pouze vlastní prospěch, jsou donuceni v podmínkách nového státu čelit existenčním problémům. Z této nouze vedou dvě cesty, první volí Baudisch, druhou hlavní hrdinové. Komerční rada Baudisch se rozhodne s Čechy spolupracovat, Haasovi protagonisté naopak setrvávají u svých vůči českému státu negativistických postojů a řeší problémy vzájemnou výpomocí, která se v částečné míře odehrává v rámci již za monarchie vybudovaných struktur nacionálních „obránných“ spolků. Autor se čtenáři snaží předat také své přesvědčení, že jakákoliv spolupráce s českou stranou znamená nacionální

³³⁷ „[...]hundert andere ebenso Getreue und Verlässliche mußten nach dem Willen der Gewalthaber und unter dem Druck der Not ins Elend hinaus, um land- und artfremden Tschechen Platz zu machen. [...] Es wurde nicht sein! Und wollten die Alten müde werden, so waren die Jungen da! Härter als je mußten in ihrem Feuer die Waffen geschmiedet werden, die zum Ausharren notwendig waren: Kameradschaft, Brüderlichkeit und der flammenheiße Wille zur Freiheit.“ HAAS, Rudolf. *Heimat in Ketten: Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1924, s. 102.

zradu. Baudisch při vstupu do českého kartelu musí slíbit, že sníží cenu zboží pro jiné slovanské národy, ale do Německa bude nadále vyvážet za stejnou cenu jako doposud. To znamená, že odmítne pomoci příslušníkům vlastního národa, kteří po první světové válce procházeli výraznou hospodářskou krizí, jež vyústila v hyperinflaci.³³⁸

Každý krok české strany je Haasem vysvětlen jako snaha podlomit německé pozice v oblasti politické i hospodářské, a tímto způsobem zajistit závislost a následně i loajalitu německé menšiny vůči československému státu. To je opět účelové tvrzení zcela podřízené úzké nacionalistické optice, celková poválečná situace byla mnohem složitější. Nově konstituovaný československý stát převzal jako nástupnický stát habsburské monarchie hospodářství přizpůsobené válečnému stavu, tzn. státem řízené hospodářství. Silnou roli si stát v poválečných letech transformace ekonomiky ponechal a využil ji k dosažení co největší hospodářské nezávislosti na bývalých státech monarchie. K liberalistickému pojetí hospodářské politiky se začal vracet až po roce 1922.³³⁹ Nacionálně český kapitál ovládal do roku 1918 méně než třetinu průmyslu v českých zemích, zbytek ovládali převážně Němci, a to nejen domácí, ale ve velké míře také Němci z Rakouska. Takové poměry byly pro vedoucí politiky nepřijatelné, a proto byl již 11. 12. 1919 přijat tzv. nostrifikační zákon, který znamenal povinnost přenesení sídla společnosti z ciziny na území republiky.³⁴⁰ Toto opatření Haas zmiňuje jen okrajově, protože samo o sobě neznamenalo posílení vlivu českého kapitálu vůči německé převaze. K tomuto záměru měly sloužit až další kroky, jako repatriace kapitálu, která mohla následovat po měnové odluce. České banky organizovaly odkup akcií od rakouských a maďarských firem působících v Československu, při tom jim poskytoval výhodu dobrý kurz koruny. Posléze akcie nabízely především svým českým klientům, čímž se samozřejmě část průmyslového kapitálu dostala do českého vlastnictví.³⁴¹ Tato opatření měla přesunout hospodářské aktivity z center bývalé monarchie do českých zemí, zejména do Prahy a oslabit tak vliv

³³⁸ Srov. MORAVCOVÁ, Dagmar. *Výmarská republika: problémy demokracie v Německu 1918-1932*. Praha: Karolinum, 2006.

³³⁹ LACINA, Vladislav. Hospodářská politika československého státu a podnikání ve dvacátých letech 20. století. In: *Moderní dějiny: sborník k dějinám 19. a 20. století = Modern history: studies into 19th and 20th century history*. Praha: Historický ústav AV ČR, Roč. 4 (1996), s. 159.

³⁴⁰ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl první, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. Praha: Libri, 2000, s. 20.

³⁴¹ LACINA, Vlastislav a SLEZÁK, Lubomír. *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*. Praha: Historický ústav, 1994, s. 86.

rakousko-německého kapitálu na československé hospodářství. Posilování českého průmyslového kapitálu v hospodářství, podobně jako další opatření československé státní hospodářské politiky tak byly orientovány především státotvorně, nikoliv nacionalisticky zaměřeny na ovládnutí průmyslu, který se nacházel ve vlastnictví českých Němců, jak vyvozuje Rudolf Haas. Nabídku na podobný odkup akcií svého podniku, jaké byly prováděny v rámci repatriace, dostává v románu chebský továrník Reinl a Haas právě na jeho příkladu ukazuje, že reakce nacionálně loajálního podnikatele by měla být rezolutně odmítavá. Také česká ekonomická elita, která po převzetí moci s německými podnikateli jednala převážně vstřícně a hledala samozřejmě především ve vlastním zájmu další cesty ke spolupráci, je Haasem obviňována ze zákeřné vypočítavosti a touhy podlomit ekonomickou sílu německých pohraničních území. Haasův postoj tak potvrzuje, že hospodářský nacionalismus zůstal především u střední a nižší vrstvy nadále součástí mentálních stereotypů.³⁴²

Snad ještě větší emoce než nostrifikace vyvolávala pozemková reforma, jež přinesla významné změny ve vlastnických vztazích v zemědělství a lesnictví. Dotkla se posledního z Haasových hrdinů poslance Scharnagla, který byl na rozdíl od svých přátel díky svému úspěšnému hospodaření na rodinném statku dobře zajištěn a těšil se velké nezávislosti. Zde možno vnímat Haasovu inklinaci k myšlenkám agrarismu, které zemědělství adorují jako nejjistější a nejstabilnější formu podnikání.³⁴³ Protože však Scharnagl po předcích zdědil a sám ještě rozšířil velké množství polností a lesů, je donucen vzdát se na základě záborového zákona části svých pozemků. Pozemková reforma je v tomto případě Haasem interpretována jako snaha potrestat úspěšného německého zemědělce za podnikatelský úspěch. Ačkoliv je zmíněna Scharnaglova příslušnost k měšťanskému erbovnímu rodu, autor neopomíná zdůraznit, že veškeré polnosti nabyly jeho rod tvrdou prací. Scharnagl je tímto vývojem naprosto otřesen a vrací se na rodinný statek ve chvíli, kdy nově vzniklý Státní pozemkový úřad nařizuje zabavit jejich domek pro námezdní pracovní sílu a přiděluje ho českému legionáři. Mladý Albert Scharnagl

³⁴² KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Reflexe a odmítání ideje „národního státu“ v hospodářství. In: JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha: Dokořán, 2011, s. 216.

³⁴³ Srov. RYCHLÍK, Jan, Lukáš HOLEČEK a Michal PEHR, ed. *Agrarismus ve střední a východní Evropě 19. a 20. století*. Praha: Centrum středoevropských studií, společné pracoviště vysoké školy CEVRO Institut, o.p.s. a Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, 2015; KUBŮ, Eduard, ed. et al. *Agrarismus und Agrarreliten in Ostmitteleuropa*. Praha: Dokořán, 2013.

nemůže uvěřit tomu, že by rodina mohla o majetek přijít, a spoléhá na otce, že to nedopustí. Poslanec Scharnagl však pouze vyjadřuje svoji bezbrannost: „*Co mohu dělat? Je rozhodnuto, nepomůže nic. Bude se tedy vedle nás, na naší půdě, jako náš soused roztahovat Čech. [...] Úrodná pšeničná půda a skrze ni musí vést hranice, jako zářez do živého masa. [...] A stovkám a tisícům se bude dít to samé! Skrz živé maso musí procházet řez a musí pálit, až to nakonec nebude možné vydržet.*“³⁴⁴ Albert vykřikne: „*To nemohu! Nemohu se vydržet dívat, jak tady někdo jiný, nějaký Čech, hospodaří na půdě našeho statku. Jestli k tomu dojde, pak Tě otče, prosím, pošli mě prostě pryč! Nech mě prostě odejít, protože nevím, co by se jinak mohlo stát.*“³⁴⁵ Scharnagl obejmě oba své syny a toho staršího povzbudí: „*Teď je třeba více než doposud, stát pevně na obou nohách. Nebo ještě lépe, nyní se musíme zuby nehty držet půdy a nesmíme polevit. [...] Takže chlapci vytrvat a zůstat věrný.*“³⁴⁶ Oba chlapci v slzách odpovídají: „*Až na věčnost, Otče!*“³⁴⁷

Z výše uvedeného je zřejmé, že Haas se snaží vyvolat dojem, že pozemkový úřad záměrně vybíral půdu tak, aby narušil funkční strukturu velkostatku. Existence rozsáhlých latifundií v době po první světové válce představovala dědictví předchozí doby, které se negativně projevovalo velmi omezeným trhem s půdou neuspokojujícím rostoucí poptávkou. V samotném německém prostředí se před válkou rozmáhalo hnutí, které rozvíjelo návrhy na výkup či dokonce přerozdělení zemědělské půdy vlastněné latifundií. Pozemková reforma byla v meziválečném období uskutečněna ve 22 státech, demokratizace politická měla být doplněna také „demokratizací hospodářskou“.³⁴⁸

³⁴⁴ „*Was ich tun konnte, ist geschehen, - genützt hat' s nichts. Wird sich also ein Tscheche neben uns, auf unserm Grund, als Nachbar breitmachen. [...] Es ist guter Weizenboden und mittendurch muß also die Grenze gehen, wie ein Schnitt durchs lebendige Fleisch. [...] Und Hunderten und Tausenden soll Gleiches wiederfahren! Mitten durchs lebendige Fleisch muß der Schnitt gehen, und brennen muß, bis es endlich alle nicht mehr aushalten können.*“ HAAS, Rudolf. *Heimat in Ketten: Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1924, s. 162-163.

³⁴⁵ „*Ich kann 's nicht! Ich kann es nicht aushalten, hier, auf der Bruckhofflur, einen andern, einen Tschechen wirtschaften zu sehen! Wenn's dazu kommt, dann, Vater, ich bitt' dich, schick mich dann gleich weg! Laß mich gleich fortgehen sonst, - ich weiß nicht, was sonst passieren könnt'!*“ Tamtéž, s.164.

³⁴⁶ „*Jetzt gilt's, fester als je auf den Beinen zu stehen, oder nich besser, jetzt müssen wir uns mit Nägeln und Fingern und Händen ganz tief einkrallen in den Boden und dürfen nicht nachlassen [...] Also Buben! Ausharren und treu bleiben!*“ Tamtéž, s. 165.

³⁴⁷ „*In alle Ewigkeit, Vater!*“ Tamtéž s. 165.

³⁴⁸ LACINA, Vlastislav a Lubomír SLEZÁK. *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*. Praha: Historický ústav, 1994, s. 88-108

Do pozemkové reformy se však významně promítly nacionální myšlenky, které v rámci programu agrární strany za podstatu českého národa považovalo „středního rolníka“ a „většího statkáře“, tedy vlastníky půdy s výměrou do 50 ha. Šlechtický velkostatek naopak znamenal v rámci české nacionální optiky oporu habsburského domu a byl v novém uspořádání již nežádoucí. Provedení pozemkové reformy bylo jedním z hlavních bodů programu české agrární strany,³⁴⁹ do kterého však usilovali hovořit také strany ostatní. Přičemž nejvíce nacionální stranu této reformy akcentovala Kramářova národní demokracie,³⁵⁰ která také navrhla zřízení parlamentního výboru pro vnitřní kolonizaci. Po vzniku Československa se tak ve frazeologii nacionálně orientovaného proudu české politiky objevuje důraz na kolonizaci pohraničních oblastí.³⁵¹ Tento důraz více či méně hysterickým způsobem rezonoval také v německém nacionálním táboře a vzbuzoval velké obavy z finální podoby, v níž měla být pozemkové reforma teprve realizována.

Kolonizační rétorika se objevuje také v Haasově popisu dopadu pozemkové reformy na Scharnaglův velkostatek, který postihl již první krok této reformy, záborový zákon.³⁵² Z této informace nepřímo zjišťujeme, že jeho statek přesahoval svým rozsahem

³⁴⁹ Agrární strana vznikla na základě Sdružení českých zemědělců, které fungovalo v rámci strany mladočeské a roku 1899 se osamostatnilo v Českou stranu agrární. V roce 1905 pak došlo ke sloučení s moravskými agrárníky v Českomoravskou stranu agrární. Po vzniku ČSR se stala nejsilnější politickou stranou a od roku 1919 působila pod názvem Republikánská strana československého venkova. A přejmenovala se znovu v roce 1922 po sloučení se slovenskou a podkarpatoruskou agrární stranou na Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu. Tato strana se účastnila všech prvorepublikových vládních koalic a v letech 1922 až 1938 obsazovala funkce ministerského předsedy.

³⁵⁰ V roce 1918 byla tato strana ustanovena pod názvem Česká státoprávní demokracie a významně se zapojila do konstituování československého státu. Díky tomuto faktu strana disponovala relativně silnou pozicí v prvotní fázi republiky, avšak svůj vliv si v průběhu času nedokázala udržet. Právě v období před prvními demokratickými volbami, tedy v době, kdy v parlamentu ještě odmítaly zasednout německé strany, byl vliv Kramáře na menšinovou politiku, včetně její právní úpravy značný. Od roku 1919 strana působila pod názvem Československá národní demokracie. CABADA, Ladislav a ŠANC, David. *Český stranický systém ve 20. století*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005, s. 69. Srov. BÍLEK, Jan a Luboš VELEK, ed. *Karel Kramář (1860-1937): život a dílo*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR v nakl. Historický ústav, 2009, s. 474 – 485.

³⁵¹ JANČÍK, Drahomír. Pozemková reforma – nástroj nacionálního přerozdělení půdního fondu. In: JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha, 2011, s. 285-295

³⁵² Ten byl přijat již 16. dubna 1919, což nekoresponduje s Haasovým popisem.

150 ha zemědělské půdy. Haas zcela zamlčuje fakt, že na záborový zákon navazoval sociálně citlivý zákon o převedení propachtované půdy do rukou stávajících pachtýřů, pokud půda nepřekročila 8 ha. Haas se naopak snaží vyvolat dojem, že 11. října 1919 zřízený Státní pozemkový úřad přiděloval pozemky v první řadě českým legionářům. Pozemkovou reformu v roce 1920 doplnily další normy jako zákon přidělový, zákon úvěrový a zákon pozemkový.³⁵³ Haas však rozsáhlou problematiku pozemkové reformy oklešťuje na přidělování zabraného majetku velkostatků osobám české národnosti, který interpretuje jako nacionální újmu. „*Neboť ten, který tady bude žít není jediný. Nýbrž je reprezentantem té síly, která nás - i dnes! - může zotročovat. A když odejde, přijde nějaký jiný, ale násilí zůstává stále stejné.*“³⁵⁴ Realizace pozemkové reformy je vysvětlena jako úsilí o výstavbu českých bašt na „německé půdě“,³⁵⁵ které mají posloužit jako pevný základ pro další čechizační úsilí. Haas své negativní pojetí pozemkové reformy ještě umocňuje tím, že Scharnaglův domek pro námezdní sílu i s přilehlými pozemky dostane vysloužilý příslušník československých legií.

Kolonizační frazeologií však nedisponovala pouze strana německá, v českém politickém táboře ji razila především Kramářova národní demokracie. Právě z této strany vzešla již v prosinci 1918 iniciativa k ustanovení parlamentního výboru pro vnitřní kolonizaci. Nacionální proud české politiky si byl dobře vědom v té době ještě nesmířeného postoje německého obyvatelstva s existencí republiky a kolonizační akcí chtěl posílit české pozice v pohraničních oblastech. Karel Kramář svými projevy potvrzoval nejhorší německé obavy: „*Celá věc slouží k tomu, aby bylo rušeno uzavřené německé území českými koloniemi.*“³⁵⁶ Do samotného znění zákonů pozemkové reformy se nacionální rétorika nepromítla. Nacionální ani stranická neutralita však už nebyla zajištěna u Státního pozemkového úřadu, tuto instituci jež reformu uvedla do praxe zcela ovládla

³⁵³ JANČÍK, Drahomír. Pozemková reforma – nástroj nacionálního přerozdělení půdního fondu. In: JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha, 2011, s. 296.

³⁵⁴ „*Denn der hier hausen wird, ist nicht ein einzelner, sondern der Repräsentant jener Macht, die uns - heute noch! - knechten darf. Und wenn er geht, so kommt ein anderer nach, die Gewalt aber bleibt immer dieselbe.*“ HAAS, Rudolf. *Heimat in Ketten: Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1924, s. 165.

³⁵⁵ srov. JANČÍK, Drahomír. Pozemková reforma – nástroj nacionálního přerozdělení půdního fondu. In: JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha, 2011, s. 296-302.

³⁵⁶ Tamtéž, s. 290.

agrární strana. Českoslovenští agrárníci dali podnět k zakládání Domovin domkářů a maloročníků, které sdružovaly české zájemce o přidělení zabrané půdy. Politická reprezentace se pokusila těmto organizacím konkurovat zřízením paralelně fungujících německých Heimstätte. Tato německá snaha se však kvůli českým úředníkům u obvodových úřadoven poněkud minula účinkem. Neochota českých pravicových proudů ovládajících úřad přizvat Němce k účasti na realizaci pozemkové reformy se tak stala oprávněným předmětem kritiky ze strany českých Němců. Programově nacionální charakter měla také tzv. kolonizační akce, do níž měli být zapojeni kromě potomků pobělohorských emigrantů také legionáři.³⁵⁷ Tato akce se měla zaměřit na oblasti s větší českou menšinou a již existujícím českým menšinovým školstvím. To byly záměry, s nimiž byla pozemková reforma započatá, jak uvedu v další kapitole její reálný výsledek nebyl zdaleka tak dramatický.

Haasovo románové drama započaté expozicí, v níž autor představil situaci německého obyvatelstva a popsal aféru s pomníkem Josefa II., pokračovalo kolizí, v níž autor na osudu svých postav ilustroval existenční deprivaci německé menšiny v Československu, se ve své závěrečné krizi vrací opět k onomu pomníku. Aby akceleroval děj, spojil Haas několik situací, které se ve skutečnosti časově nepřekrývaly. Jedná se o odvod německých mužů k povinné vojenské službě a o realizaci nařízení na odstranění pomníku císaře Josefa II., ke kterému bylo nakonec přikročeno na základě zákona na ochranu republiky. Přenesení sochy z hlavního náměstí do zahrady františkánského kláštera se reálně odehrálo v noci ze 4. na 5. května 1924, čímž se mělo zabránit nepokojům. Odstraňování pomníku však nakonec po poplašeném zvonění zvonů přihlíželo několik set obyvatel Chebu. Na místě zůstal stát pouze sokl, z něhož byly odstraněny veškeré nápisy. Tento podstavec se stal jakýmsi pietním místem, kam lidé nosili květiny, až dokud nebyl v roce 1925 na základě nařízení nejvyššího správního soudu také odstraněn.³⁵⁸

Haas ve svém románu situaci kolem odstranění sochy z náměstí pojednal naprosto fiktivně. Sochu se v jeho románu rozhodnul zachránit a na svém vlastním pozemku umístit poslanec Scharnagl. Pokud by české úřady namítaly něco proti viditelnému vystavení sochy, je připraven na své vlastní náklady postavit jakési mauzoleum a sochu zde uložit:

³⁵⁷ Tamtéž, s. 302-311.

³⁵⁸ ČERNÝ, Zbyněk a Marcel FIŠER. *Umění v Chebu*. [Horažďovice]: Centrum pro dějiny sochařství Horažďovice, 2013, s. 36-39.

„A tam bude odpočívát v tichu a tmě jako v mohyle a očekávat vzkříšení německé svobody!“³⁵⁹ Scharnagl si uvědomoval, že odstranění sochy bude sledovanou společenskou událostí, a proto dojednal s československými úřady povolení ke shromáždění. Příslušný den je pojat jako nacionální oslava, jíž se účastní celé město a ani ve školách neprobíhá vyučování. „Ve velkých a malých skupinách postupovalo venkovské obyvatelstvo k městu. Lorenz Scharnagl je svolal a téměř žádný nezůstal doma, když šlo o to projevit milovanému kraji věrnost.“³⁶⁰

Slavnostní průvod je zahájen na Scharnaglově statku a cestou na náměstí, tudíž procesí prochází kolem nádenického domku, u kterého nově vlaje slovanská trikolora. Autor pak ironicky komentuje, že legionář v invalidním důchodu, který námezdní domek získal, se nezmohl pouze na vybudování plotu kolem pozemku, ale stihnul už také nově omítnout dům a přistavit terasu, kterou právě ve chvíli příchodu Němců natírá. Albert Scharnagl při pohledu na Čecha hospodařícího na gruntu zesinal. Otec ho napomíná: „Nedej před ním nic znát! Vůbec nic! Ani svou slabost, ani divokost, ani vlastní hněv, ani utrpení! To vše by jen povzbudilo jeho škodolibost. Chlapče, zatni zuby a nechej se okopávat, zůstaň jako skála!“³⁶¹

Syn mu odpovídá: *Je to tak strašně těžké. „[...] Muset vystát zlovůli – dokonce i výsměch lupiče! Nenalézám k tomu sílu! Pošli mě pryč, Otče, jinak dnes nebo zítra skočím tomu chlapovi po krku.“*³⁶² Otec ho láskyplně napomíná: „Nyní více než kdy jindy zde musíš zůstat! Musíš se přes to, můj drahý chlapče, dostat, nic jiného nezbyvá! Sebekázeň a přemáhání sebe sama jsou dnes obzvláště nutné! Neboť to, co se nyní děje je jen začátek.“

³⁵⁹ „Und dort soll er in Schweigen und Finsternis wie in einem Hüenengrabe ruhen und auf den Auferstehungstag der deutschen Freiheit warten!“ HAAS, Rudolf. *Heimat in Ketten: Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1924, s. 205.

³⁶⁰ „In größeren und kleineren Gruppen zog die Landbevölkerung zur Stadt. Lorenz Scharnagl hatte sie gerufen, und kaum einer schloß sich aus, wenn es galt, dem Landl Treue zu erweisen.“ Tamtéž, s. 211.

³⁶¹ „Zeig' ihm nichts! Gar nichts! Weder, daß du weich, noh, daß du wild werden kannst, weder deine Wut noch dein Leid! Es würde seine Schadenfreude nur vergrößern. Bub', beiß die Zähne zusammen, laß auf dir herumtrampeln und bleib wie ein Felsblock!“ Tamtéž, 213.

³⁶² „Es ist so furchtbar schwer. [...] Zur Willkür - auch den Hohn, zum Raub - auch noch das Gelächter des Räubers - aushalten sollen! Ich bring' die Kraft nicht auf! Schick' mich fort, Vater, sonst spring' ich dem Kerl heut' oder morgen an die Gurgel!“ Tamtéž, 213.

Dostaneme naloženo ještě mnohem více a musíme zajistit, aby se nám netřásla kolena! Unáhlenost nic nezmuže.“³⁶³

Albert však svůj labilní stav neovládne a omdlí, čímž si vyslouží posměch ze strany českých dětí, které zpoza plotu sledují procházející procesí. V německé mládeži to začne vřít, Ott Lippl však zadrží nejprudší chlapce a sám české děti okřikne: „*Kéž by vás Evropa naučila skutečné zdvořilosti, vy Asiati!*“³⁶⁴ Alberta se podaří vzkřísit a průvod pokračuje směrem k městu.

Vypravěčova pozornost se však přesouvá k české vojenské posádce a odvodové komisi, které předsedá nejmenovaný kapitán, jehož charakter je však vypravěčem posouzen následovně: „*V jeho nitru nebylo nic jiného než urputnost a nacionální fanatismus. Dokonce i mezi vlastními lidmi byl více obáván než milován. Ale přinutil všechny díky své nezdolné energii, aby za ním šli v dobrém i ve zlém.*“³⁶⁵ Mladí muži z okolí přijíždějí k odvodu všichni v černém s černo-červeno-zlatými stuhami, čímž pobuňují českou posádku: „*Legionáři pohlíželi na nastupující Němce s neskryvanou nenávistí.*“³⁶⁶ Jejich přísaha věrnosti Československu však vezme neočekávaný spád, a protože se děje na otevřeném prostranství před kasárnami, získá si také pozornost civilního obyvatelstva města. Němečtí rekruti totiž odmítnou přísahat věrnost Československu a nezlomí je ani křik a výhrůžky českého kapitána. V tu samou chvíli na náměstí vrcholí přípravy k sejmutí sochy z podstavce. Scharnagl rozhodl, že na náměstí nebude pronesena žádná řeč, aby Češi neměli sebemenší důvod k rozpuštění shromáždění. Sám však situaci stručně okomentoval: „*Nejde tu o císaře Josefa, ale každý by měl vidět a cítit a nikdy nezapomenout, že s jeho sochou odcházejí do exilu také naše zákonná práva a*

³⁶³ „*Jetzt erst recht wirst du noch hierbleiben! Du mußt drüber weg, mein lieber Junge, da hilft einfach nichts! Selbstzucht und Überwindung sind uns heute vor allem notwendig! Weil, was jetzt geschieht, doch nur ein Anfang ist. Wir werden noch viel mehr aufgeladen bekommen und müssen vorsorgen, daß wir steife Knie behalten! Durch Unbesonnenheit wird nichts besser.*“ Tamtéž, s. 213.

³⁶⁴ „*Damit ihr Europas übertünchte Höflichkeit kenne lernt, ihr Asiaten!*“ Tamtéž, s. 214.

³⁶⁵ „*In seinem Wesen war nichts als Verbissenheit und nationaler Fanatismus, auch bei seinen Leuten war er mehr gefüchtet als beliebt, doch er zwang sie alle durch seine unbeugsame Energie, und alle folgten ihm durch dick und dünn.*“ Tamtéž, s. 207.

³⁶⁶ „*Die Legionäre blicken in unverhülltem Haß auf die trotzig Deutschen.*“ Tamtéž, s. 209

svobody!“³⁶⁷ Pak už jen vyzval shromážděné Němce ke zpěvu *Vaterlandslied* od Ernsta Arndta.³⁶⁸

Haas se vrací zpět k odvodové komisi, které se stále nedaří přimět Němce, aby opakovali text přísahy. Nakonec jeden z mladíků přeruší mlčení německých rekrutů, aby kapitánovi vysvětlil jejich postoj: „*Nechceme porušit dané slovo. Nikoliv, chlapci jsou za jedno, chtějí kázat a mluvit o svaté německé Říši!*“³⁶⁹ Kapitán se rozhodne tuto neposlušnost zatím neřešit, neboť jeho hlavním úkolem je zajistit klidný průběh odvodů. Má však v úmyslu to Němcům spočítat později v kasárnách. Odvodové řízení je ukončeno právě v okamžiku, kdy shromáždění na náměstí začne zpívat. Ozvěna je slyšet až ke kasárnám a kapitán pobouřený chováním Němců u odvodů prohlásí, že oslava se vyvíjí proti ujednání o tichém průběhu. Autorem připsaný nacionální fanatismus pak postavě kapitána zabrání učinit si o situaci realistickou představu: „*Klid města je ohrožen, a nedojde-li k zásahu, je třeba se obávat, že se toto hnutí rozšíří po okolí, dál snad ne! Může být ohrožen poklidný vývoj republiky a stát ustanovený díky našim krvavým obětem bude poslán k čertu.*“³⁷⁰ Německý zástupce v odvodové komisi, nejmenovaný člen městské rady se ho snaží upokojit a za chebské občany se osobně zaručuje. Český kapitán se však rozhodne do ulic vyslat výzvědnou hlídku, aby mu podala hlášení o situaci ve městě.

Příchod české posádky na náměstí vyvolá reakci ze strany Němců, kteří na Čechy začnou povolávat, aby odešli. Z české strany zazní zpátky nejprve česky: „Provokace!“ a pak německy: „Deutsche Frechheit!“ Naprosto neočekávaně následují bez jakéhokoliv

³⁶⁷ „*Nicht um den Kaiser Josef geht es, sondern jeder soll sehen und fühlen und nimmer vergessen, daß mit dem Standbild zugeich alle unsere verbrieften Rechte und Freiheiten und Privilegien ins Exil wandern!*“ Tamtéž, s. 220.

³⁶⁸ Pruský patriot Ernst Moritz Arndt napsal v roce 1812 báseň *Der Gott, der Eisen wachsen ließ*, kterou posléze zhudebnil Albert Methfessel. Arndt v básni vyjádřil svou nespokojen s německou diverzitou a politickou roztržitostí. Německá vlast se podle něj nalézá všude tam, kde „člověk slyší německý jazyk“. Text se později stal hymnou všenněmeckého hnutí, zvláště oblíbený byl studentskými spolky. GILLUM, Marion. *Politische Musik in der Zeit des Nationalsozialismus*. Verlag für Berlin-Brandenburg, Berlin 2000.

³⁶⁹ „*Wir wollen das Wort nicht brechen, nicht Buben werden gleich, wollen predigen und sprechen vom heiligen deutschen Reich!*“ Tamtéž, s. 225.

³⁷⁰ „*Die Ruhe der Stadt ist in Gefahr, und wenn hier nicht eingegriffen wird, steht zu befürchten, daß die Bewegung aufs flache Land überspringt und möglicherweise nicht weiter! Die friedliche Entwicklung der Republik kann gefährdet sein, der von uns mit blutigen Opfern aufgerichtete Staat wieder zum Teufel gehen!*“ Tamtéž, s. 228.

varování výstřely.³⁷¹ Horkokrevný Albert se ve snaze zjistit, co se stalo, rozeběhne směrem k českým vojákům a je přímo před zraky svého otce zastřelen. Haas srdceryvně popisuje žal, který prožívá Lorenz Scharnagl nad mrtvým tělem svého syna. Přicházejí hospodyně Wettel s mladším Hansem a nařikajíc objímají mrtvé tělo Alberta. Scharnagl se snaží starou ženu upokojit a vysvětluje jí, že podobné situaci v průběhu minulé války čelilo mnoho rodin. Tato poznámka má čtenáři ještě více pomoci ztotožnit se s románovým děním, které směřuje jeho frustraci ze ztráty milovaných osob vůči českým vojákům, potažmo československému státu. Scharnagl se snaží utěšit hospodyně vysvětlením, že Albert zemřel hrdinně za vlast. Ona se otočí a prohlásí: „*Nic než oběť a utrpení! Všechno nám sebrala! Bud' prokletá, vlasti! Prokletá!*“³⁷² Lorenz Scharnagl se napřímí a odpoví: „*Ona dává a dává. Je věrná. Proto musíme také my zůstat věrní.*“³⁷³ Posléze se obrátí k mladšímu synovi: „*Zde! Zde! Bude ti hořet na čele a bude ti hořet v srdci, krev tvého bratra, bez viny vydaná pro tebe a pro vlast! Krev tvého bratra tě zasvětila vlasti, krev tvého bratra Tě zasvětila pomstě! Nezapomínej na to, Hansi, nezapomínej na to po celý život!*“³⁷⁴ Hans se mu s pláčem vrhne kolem krku a vykřikne: „*Nikdy, otče! Nikdy!*“³⁷⁵ Nakonec povzbudí také hospodyně Wettel: „*Bud' statečná, matko! Musíme to unést! My tři společně, ty, Hansel a já! Jeho krev nás pojí ještě pevněji k sobě, a ještě blíže k domovu!*“³⁷⁶ Lorenz Scharnagl je vykreslen jako charismatický vůdce, který i v nejnáročnějších situacích zachová rozvahu a ještě více se přimkne k rodnému kraji a půdě, o niž pečuje.

Autor se opět vrací k veliteli legionářů, který po skončení telefonátu, jímž vyslal hlídku k náměstí, zamířil sám k okresnímu soudu, kde na něj čekal továrník Baudisch. V době, kdy na náměstí zazněly první výstřely, držel Baudisch v ruce pero a pročítal

³⁷¹ Zde Haas vychází z německé konstrukce průběhu 4. března a Čechy znovu obviňuje z fanatického střelení do neozbrojeného davu.

³⁷² „*Nichts als Opfer und Qual! Alles nimmt sie uns! Verflucht sei die Heimat! Verflucht!*“ Tamtéž, s. 234.

³⁷³ „*Sie gibt und gibt. Sie ist treu. Darum müssen auch wir treu sein.*“ Tamtéž, s. 235.

³⁷⁴ „*Da! Da! Auf der Stirn soll es dir brennen und im Herzen soll es dir brennen, das Blut deines Bruders, unschuldig verströmt für dich und die Heimat! Mit dem Blute deines Bruders weih' ich dich der Heimat, weih' ich dich der Rache! Vergiß das nicht, Hans, dein ganzes Leben lang vergiß das nicht!*“ Tamtéž, s. 235.

³⁷⁵ „*Nie, Vater! Nie!*“ Tamtéž, s. 235.

³⁷⁶ „*Sei tapfer, Mutter! Wir müssen 's tragen! Wir drei zusammen, du, Der Hansel und ich! Sein Blut schließt uns nur noch fester aneinander, nur noch enger an die Heimat!*“ Tamtéž, s. 235.

smlouvu. Výstřely ho znepokojily, a proto vyhlédl z okna. Jen nevěřicně zavrtěl hlavou a zamumlal, že krveprolití neprospěje nikomu. Pak se vrátil ke stolu a podepsal kontrakt na látku pro 10 000 vojenských uniforem. Tato situace je velmi dobrou ilustrací, jakým způsobem autor využívá literární fikce, k obvinění konkrétních společenských skupin. Zatímco na náměstí umírají němečtí občané, dle interpretace autora za německou vlast, vrchní rada Baudisch podepisuje obchodní smlouvu s mužem, který je za jejich smrt odpovědný. Tato fiktivní situace má v první řadě čtenáře přesvědčit o lhostejnosti pročesky orientovaných podnikatelů vůči osudu ostatních příslušníků vlastního národa a obvinít je ze ziskovosti a kariérismu. Výstřely však výrazně znepokojily českého kapitána, který se původně zamýšlel pouze informovat o dění na náměstí. Ve svých obavách se však nesoustředí na případné oběti střetu, ale děsí jej hlavně představa, jaké dopady by mohl další vývoj situace mít na jeho osobní kariéru.

Z pohřbu Alberta Scharnagla, který je spojen s přesunem sochy na Scharnaglův pozemek se stane masová událost. Účastnit se smutečního průvodu přijedou zástupci okolních obcí, spolků i němečtí úředníci. Při nakládání sochy na povoz se všichni ztiší. Teprve když je vedle ní položena rakev s Albertovým tělem a průvod se pomalu vydá na Scharnaglův statek, začnou lidé zpívat:³⁷⁷

*„Za námi, v hrůzných tmách noci,
leží hanba, leží ponížení,
Leží vina, cizí moci,
jež německý dub vykoření.
Naše řeč je vysmívána,
Prázdnou trosky chrámu zejí.
Naše důstojnost zaprodána,
Němečtí bratři, vykupte ji!
Bratři, ať pomsta vede vaše srdce!
Ať nerozlučně spojí vaše ruce,
Ať se kletba nebes obrátí,*

³⁷⁷ Také autorem této písně byl „hrdina“ napoleonských válek Theodor Körner, který zahynul roku 1813 v bitvě u města Gadebusch ve věku pouhých 21 let. Text básně *Bundeslied vor der Schlacht*, která byla později zhudebněna napsal jen pár měsíců před smrtí ráno před bitvou u Dannebergu. AHRENS, Jühren. *Wie deutsch ies das denn?! : die populärsten Irrtümer über Deutschland und die Deutschen*. München: Heyne, 2013.

*Ztracený poklad nám navrátí.*³⁷⁸

Postupně píseň utichne a procesí pokračuje městem a dále kolem domu rodinou vysloužilého legionáře. *Na vysokém stožáru zde pohlávala slovanská trikolóra a celý dům zmizel za lačkami vysokého plotu. Hrubé hlasy zde zpívaly zpustlou agitační a nenávislnou píseň: ‚Hrom a peklo‘, za doprovodu rachotu a povykování.*³⁷⁹ Hans se rozpláče, ale procesí pokračuje dále až k místu, odkud je vidět celé město a kde čeká prázdný sokl na vztyčení sochy. K nohám sochy je pak položena rakev a farář jí udělí požehnání. Pak vystoupí sám Scharnagl: *Musel se opravdu nutit, aby promluvil na hrobě svého vlastního dítěte, aby svým sousedům nabídl útěchu a povzbuzení.*³⁸⁰

*„Bratři a sestry v zármutku a v lásce k naší milé vlasti! [...] To není hrob, u něhož stojíme! [...] To není hrob, ale kolébka, brázda, kolébka setby, ze které jednou musí vyrůst strom svobody. Vyrostete vysoký, silný a obrovský, bude vrhat stín široko daleko, zastíní všechny německé země a sjednotí je pod svou po celém světě se rozpínající střechou! Není to žádný hrob, proto se také nebudeme modlit, ne! Přísahajme: při všem, co nám je svaté, při zlatém světle, při hnědé zemi polí, při zralých klasech, při půdě našich otců, mateřské hroudě, při hvězdách v očích našich dětí, při těle mého mrtvého syna. Přísahajme, že domov musí být svobodný od cizího jha. Tak přísaháme, pomáhej nám německý Bůh!“*³⁸¹

Po přísaze zazní hrom a začne bouřka, přepjatý patos projevu je autorem v závěru ještě vygradován. Blesky ozařují tělo mrtvého Alberta v otevřené rakvi. Ale přítomní si

³⁷⁸ „Hinter uns, im Graun der Nächte, liegt die Schande, liegt die Schmach, liegt der Frevel, fremder Knechte, der die deutsche Eiche brach. Unsre Sprache ward geschändet, unsre Tempel stürzten ein; unsre Ehre ist verpfändet, deutsche Brüder, löst sie ein! Brüder, die Rache flammt! Reicht euch die Hände, daß sich der Fluch der Himmlischen wende! Löst das verlorne Palladium ein!“ Tamtéž, s. 250

³⁷⁹ „Da flatterte dort von einer hohen Stange herab die slawische Trikolore, und hinter den Planken tönte, von rauhen Kehlen gesungen, das wüste Hetz- und Haßlied: ‚Hrom a Peklo!‘ Und Gelärm und Gejohl.“ Tamtéž, s. 251.

³⁸⁰ „Er brachte es wirklich über sich, am Grabe seines eigenen Kindes zu sprechen, um den Heimatsgenossen Trost und Erhebung zu geben.“ Tamtéž, s. 252.

³⁸¹ „Brüder und Schwestern im Leid und in der Liebe zu unserm Land! [...] Dies ist kein Grab, an dem wir stehen! [...] Kein Grab, sondern eine Wiege ist das, eine Ackerfurche, eine Saatenwiege, aus der einst der Baum der Freiheit wachsen muß, stark und hoch und riesengroß emporwachsen muß, breithin schattend, über alle deutschen Lande schattend und sie einend unter seinem weltenweit gespannten Dach! [...] Kein Grab ist das, und darum wollen wir auch nicht beten, nein! Wir schwören: Bei allen, was uns heilig ist, beim goldenen Licht, beim braunen Ackergrund, beim reifen Ährenfeld, bei unsrer Vätererde, Mutterscholle, bei unsrer Kinder Augensternen und bei meines toten Sohnes Haupt: Daß frei von fremdem Joch die Heimat werden muß. Das schwören wir, so wahr ein deutscher Gott uns helfe!“ Tamtéž, s. 253-254.

uvědomují, že dalšího rána zase vyjde slunce. *A jeho paprsky už neozáří otevřený hrob, ale pouze mez, pod kterou odpočívá německá svoboda se znamením německých veteránů. Ale ona, pohřbená svoboda, bude jednoho dne vzkříšena v moci a slávě, až nadejdou slavné německé Velikonoce. Věrní včetně jejich dětí dnes musí žít v národním společenství zármutku a za mřížemi. Amen!*³⁸²

3.2.1 Cheb jako místo paměti

Haas svůj příběh zasadil do města svého mládí a velkou část děje nechává své postavy putovat po Chebu a jeho okolí. Jednou jdou navštívit společného známého, jindy procházejí chebské hospody a při tom si vyprávějí historické příběhy i smyšlené často groteskní příhody, jež se pojí ke konkrétním místům. U chebského hradu vzpomínají na „slavné časy“, kdy Cheb patřil Štaufům a samotný Friedrich Barbarossa zde zřídil císařskou falc (Pfalz). Rozpomínají se také na dobu, kdy město bojovalo s husitskými vojsky, která „drancovala zemi“. Lippl často přidává nejrůznější humoristické příhody, jako např. o zjevení panenky Marie v lese u Loretánská kaple Panny Marie. U Pachelbelova domu je připomínáno zavraždění Valdštejna a jeho důstojníků a dobytí města Švédy za třicetileté války. Haas tímto způsobem představuje svému čtenáři Cheb jako německé město,³⁸³ které obstálo v minulých historických zkouškách.

Podobnou funkci mají také výše zmíněné písně *Bundeslied vor der Schlacht* a *Vaterlandslied*, vzniklé v období napoleonských válek. Napoleonova expanzivní politika způsobila v Německu celou řadu společenských změn, které vedly také ke krizi identity a zároveň spojovaly do té doby partikulární německou společnost proti společnému nepříteli. Tyto dva aspekty jsou považovány za klíčové pro vznik německého nacionalismu.³⁸⁴ Bojovné texty z tzv. Befreiungskriege měly dodat a nutno konstatovat, že ve skutečnosti opravdu dodávaly českým Němcům naději na „osvobození“, které Haas v rámci svých všenněmeckých myšlenek spojuje s připojením k Německu. Také Lorenz Scharnagl nad

³⁸² „Und sie wird dereinst auferstehen, die begrabene Freiheit, in Macht und Herrlichkeit, an einem großen deutschen Ostertag. So wahr Lorenz Scharnagl und seine Getreuen samt ihren Kindern heute leben müssen in der Volksgemeinschaft des Leides und der Ketten! Amen!“ Tamtéž, s. 255.

³⁸³ Proto se také nijak nezmiňuje o tom, jak bylo Chebsko dáno do zástavy českým králům, ze které nebylo nikdy vyplaceno.

³⁸⁴ ŠEDVÝ, Miroslav: Vliv napoleonských válek na vývoj německého nacionalismu. [online]. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2013. [cit. 2016-11-29]. Dostupné z:

http://www.ff.cuni.cz/FF-72-version1-teze_sedivy.pdf

rakví svého syna vzpomíná na třicetiletou válku a obléhání města Švédy, pak na napoleonské války a uvědomuje si, že navzdory tomu všemu zůstalo město německé. Jak se díval do minulosti, „*viděl vždy někoho ze svého rodu nepřetržitě a svědomitě kráčet za ocelí se lesknoucím pluhem skrz pole. Viděl ho s klidnou samozřejmostí sklízet plody půdy a plnit vlastní sýpky.*“³⁸⁵ Haas také zde rozvádí ideu „krve a půdy“ a konstatuje, že půda domoviny se i v těžkých dobách svými plody stará o ty, kteří o ni pečují. Z toho plyne jeho mobilizační výzva směrem ke čtenáři, aby jí „její věrnost“ oplácel, zvláště nyní v čase, kdy je ohrožena „její svoboda“.

³⁸⁵ „*Immer sah er einen seines Stammes stetig und gemessen hinter der stahlblanken Pflugschar durch die Äcker schreiten, sah ihn mit gelassener Selbstverständlichkeit des Bodens Früchte ernten und seine Speicher bergen.*“ Tamtéž, s. 246-247.

4 Román Wilhelma Pleyera Die Brüder Tommahans

„Půda je naše poslední útočiště a jistota. Jako rolníci jsme před mnoha staletími svůj německý domov v českých zemích stvořili, jako rolníci jej musíme zachovat.“³⁸⁶

4.1 Wilhelm Pleyer

Wilhelm Pleyer patří spolu s Hohlbaumem a Watzlikem k nejznámějším autorům hraničářských románů. Ačkoliv velkou část jeho tvorby je možné označit za tendenční, jeho jméno neupadlo zcela v zapomnění, jak tomu je např. u Bruna Nowaka, ale i dnes je možné jej dohledat v celé řadě encyklopedií a literárních kompendií.³⁸⁷ Ve starších přehledech česko-německé proveniencí³⁸⁸ bývá jeho křestní jméno zdrobňováno na tvar Willi, na rozdíl od staršího bratra Klea³⁸⁹ mu však domácká podoba jména nezůstala. Jako autor bývá Pleyer klasifikován přívlastkem sudetoněmecký, někdy přímo jako autor

³⁸⁶ „Der Boden ist unsere letzte Zuflucht und Sicherheit. Als Bauern haben wir vor vielen Jahrhunderten die deutsche Heimat in den Böhmischen Ländern geschaffen, als Bauern müssen wir sie erhalten.“ PLEYER, Wilhelm. *Die Brüder Tommahans: Roman*. München: Albert Langen und Georg Müller, 1937, s. 93.

³⁸⁷ *Deutsche Literatur-Lexikon*. Handbuch von Wilhelm Kosch, Halle (Saale) 3.vyd., Bern: Francke, 1990, Bd. XII, s. 62; *Internationale Bibliographie zur Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis zur Gegenwart*, Bd. II/2, München, 1972, s. 494; KÖTTELWESCH, Clemens, ed. *Bibliographisches Handbuch der Deutschen Literaturwissenschaft*. Bd. 2: 1945-1972, Frankfurt am Main: Klostermann, 1976 s. 1825; SCHMIDT, Adalbert. *Dichtung und Dichter Österreichs im 19. und 20. Jahrhundert*. Salzburg: Bergland-Buch, 1964, Bd. 2, s. 234; KILLY, Walther. *Literaturlexikon*. Bd. 9, Gütersloh: 1991, s. 186; LENNARTZ, Franz. *Deutsche Schriftsteller des 20. Jahrhunderts im Spiegel der Kritik: 845 Einzeldarstellungen in alphabetischer Folge mit Werkregister und dokumentarischen Anhang*. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1984, Bd. 3 s. 1339.

³⁸⁸ JAKSCH, Friedrich. *Lexikon sudetendeutscher Schriftsteller für die Jahre 1900-1929*. Reichenberg: Verlag Gebrüder Stiepel 1929, s. 207.

³⁸⁹ Kleophas Franz Pleyer, známý jako Kleo Pleyer, narozený 19.11. 1898. V sedmnácti letech dobrovolně narukoval do armády, na frontě byl zraněn a do civilního života se zmrzačenou nohou. Po válce se stal členem DNSAP a vedoucím jejího odboru mládeže. Kvůli svým protičesky a protizidovsky orientovaným aktivitám se brzy ocitl v konfliktu s československými úřady a zřejmě právě kvůli tomu na počátku 20. let odešel do Německa. V roce 1923 se účastnil Hitlerova puče v Mnichově a i po jeho nezdaru působil jako propagátor nacionálního socialismu v univerzitním prostředí. Ačkoliv jeho oborem studia na pražské univerzitě bylo právo, v roce 1925 v Tübingenu promoval v oboru historie a od roku 1930 působil jako docent a později profesor dějin na několika německých univerzitách. Po vypuknutí druhé světové války se dobrovolně přihlásil ke službě ve wehrmachtu a 26. 3.1942 padl na východní frontě.

nacistický,³⁹⁰ Jürgen Serke³⁹¹ ho řadí mezi literáty „krve a půdy“ (Blut und Boden) a nejnověji je popsán jako autor národovecký (völkisch).³⁹² Pleyerův vysokoškolský spolužák Josef Mühlberger ve své studii *Dějiny německé literatury v Čechách 1900-1939* přináší stručnou bilanci Pleyerových děl.³⁹³ Jako výchozí zdroj pro životopisné údaje může posloužit Pleyerova bibliografie *Dank an Wilhelm Pleyer*, sepsaná autorovým obdivovatelem Rudolfem Hauptmannem. Hauptmann však jako obdivovatel daného spisovatele zakládá svou biografii na nekritickém zpracování Pleyerových memoárů a na svědectví autorova syna. Proto je vhodné především informace týkající se Pleyerovy nacistické minulosti podrobit konfrontaci s archivními prameny, jak také ve svých bakalářských pracích učinili Jan Zámečník³⁹⁴ a autorka předložené práce.

Wilhelm Pleyer se narodil 8. března 1901 jako desáté a poslední dítě do rodiny venkovského kováře Josefa Pleyera. Jeho rodina žila na samotě v lesích známé jako Eisenhammer (Železný Hamr) nad západočeskou říčkou Střelou (Schnella) v okrese Kralovice (Kralowitz). Zatímco otec jako živitel rodiny trávil celé dny v dílně, matka Barbora, roz. Löser, pečovala o Wilhelma a jeho starší sourozence. Ačkoliv svůj spisovatelský talent zdědil nejspíš po otci, který byl nadšeným domácím muzikantem a amatérským básníkem, do jeho tvorby se výrazněji promítá spíše hluboká fixace na matku, která je v jeho dílech zcela idealizována. Ze sourozenců měl Wilhelm nejuzší vztah s o tři roky starším bratrem Kleophasem. Kleo a Willi jako nejmladší děti získali také jako jediní

³⁹⁰ HILLESHEIM, Jürgen a Elisabeth MICHAEL. *Lexikon Nationalsozialistischer Dichter*. Würzburg: 1993, s. 343-344; *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských*, Praha: Odeon 1987, s. 430.

³⁹¹ SERKE, Jürgen. *Böhmische Dörfer: putování opuštěnou literární krajinou*, Praha: Triáda 2001, s. 74.

³⁹² BALCAROVÁ, Jitka. "Jeden za všechny, všichni za jednoho!": *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013, s. 399.

³⁹³ MÜHLBERGER, Josef. *Dějiny německé literatury v Čechách 1900-1939*. V Ústí nad Labem: Albis international, 2006, s. 289-291. Mühlberg zařazuje Pleyera do druhé pasáže svého přehledu, ve které se zabývá autory popisujícími krajinu a město. Klade Pleyera do protikladu s romantickou příkrášlující literaturou domoviny a podtrhuje jeho koncentraci na nacionální konflikt: „V Pleyerově díle dosáhl kmenový nacionalismus vrcholu, jemuž byly podřízeny všechny ostatní způsoby života, třebaže Pleyer uměl krásně popisovat krajiny a působivě líčit lidi.“

³⁹⁴ ZÁMEČNÍK, Jan. *Zápas o německví v literárních textech sudetoněmeckého intelektuála Wilhelma Pleyera třicátých let*. [online]. Brno, 2011 [cit. 2017-02-16]. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/341833/ff_b/>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří Němec.

ze sourozenců vysokoškolské vzdělání. Navzdory tomu, že pocházeli ze sociálně slabší rodiny, podařilo se jim díky dobročinné pomoci vystudovat. V roce 1913 začal Wilhelm Pleyer studovat na gymnáziu v Doupově, o rok později začala válka. Období gymnaziálních studií tak bylo pro Pleyera naplněno strádáním. V románu *Der Puchner* popisuje vlastní hlad a jeho následky v podobě strumy. Na rozdíl od staršího bratra Klea, který musel narukovat a z fronty se vrátil se zmrzačenou nohou, však Wilhelmův handicap neměl trvalé následky. V době vysokoškolských studií podstoupil rizikovou operaci, při níž mu byla struma zdárně odstraněna.

Po úspěšném ukončení gymnázia následoval Pleyer svého staršího bratra do Prahy a na německé univerzitě se od roku 1921 do roku 1928 věnoval studiu germanistiky a slavistiky. Mezi jeho spolužáky kromě již zmíněného východočeského rodáka s židovskými kořeny Josefa Mühlbergera patřili pozdější spisovatelé Franz Höller a Leo Hans Mally, kteří však svou proslulostí nedosahují Pleyerova formátu. Tuto generaci budoucích literárních vědců, žurnalistů a spisovatelů svými univerzitními přednáškami formovali profesori August Sauer (Dějiny německé literatury), Erich Gierach (Germanistika), Adolf Hauffen (Národopis), Franz Spina (Dějiny české literatury), Gustav Jungbauer (Folkloristika) a Oskar Kraus (Základy filozofie a práva).³⁹⁵ Nejvíce Pleyera ovlivnil germanista s nacionálním zápalem Erich Gierach, člen DNP, později SdP a nakonec i NSDAP. Gierach se ve svém díle zaměřoval na nacionální boj v pohraničí a také při svých univerzitních přednáškách šířil nacionalistické názory.³⁹⁶ Kromě pedagogické práce na univerzitě se angažoval také v ochránářských spolcích.³⁹⁷ Gierach ovlivnil Pleyerovo zaměření v doktorandském studiu na oboru *Neuere deutsche Sprache, Literatur und Geschichte* a byl také vedoucím jeho disertační práce, věnované románové tvorbě Erwina Guida Kolbenheyera (1878-1962),³⁹⁸ na základě které získal Pleyer v roce 1928 titul doktora filozofie.

³⁹⁵ Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy, Filozofická fakulta Německé univerzity v Praze, katalogy posluchačů, řádní posluchači, letní semestr 1922 až zimní semestr 1926/1927.

³⁹⁶ *Österreichisches Biographisches Lexikon*, Band 1, 1957, s. 438-439.

³⁹⁷ KONRÁD, Ota. *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918-1945*. Praha: Karolinum, 2011, s. 131.

³⁹⁸ ÚDAUK, Filozofická fakulta Německé univerzity v Praze, Rigorózní protokol filozofické fakulty německé univerzity, 30. 11. 1912 - 5. 12. 1929, s. 243. Kolbenheyer byl rakouský prozaik, který své dětství a gymnaziální léta prožil v západních Čechách, a protože se toto období odráží také v jeho tvorbě, bývá někdy

Pleyerův příklon k myšlenkám völkisch hnutí však kromě Gieracha ovlivnil opět jeho starší bratr Kleo, který si díky své angažované činnosti ve studentském spolku Deutsche Studentenschaft přivlastnil krajně nacionalistické názory. Bratři Pleyerovi se společně zapojili např. do organizování stávků proti zvolení židovského rektora Samuela Steinherze.³⁹⁹ Jejich radikálnost z části vyplývala také z neutěšené finanční situace, kvůli které musel Wilhelm Pleyer začít pracovat již v době studia. Přivydělával si jako domácí učitel, pomocník v advokátní kanceláři a také v pražském obchodním zastupitelství *Sudetendeutsche Tageszeitung*. Našel si však také čas na vlastní tvorbu a roku 1921 vyšla jeho básnická prvotina *Die Jugendweisen – Lieder und Balladen*. O tři roky později následovala humoristická sbírka *Aus der Spaßvogelschau* a roku 1926 vydal Pleyer první povídky s rustikální tematikou ve sbírce *Aus Bauerland*.

Díky pomoci jeho mentora Ericha Gieracha se mu podařilo získat v roce 1924 místo v Liberci, kde se stal redaktorem humoristického časopisu *Rübezahl* a časopisu *Der Hockauf*. V dalším roce k jeho žurnalistické práci přibyl také týdeník *Norden* a jeho příspěvky se v té době začaly objevovat i ve stranickém časopisu nacionálních socialistů (DNSAP) *Der Tag*.⁴⁰⁰ Od roku 1929 působil pak jako editor deníků *Gablonzer Tagblatt* a *Reichenberger Tagesbote*. Jeho angažovanost v německých „obranných“ spolcích, konkrétně např. ve vedení Bund der Deutschen in Böhmen, mu navíc dopomohla v roce 1934 k zisku redaktorského postu v měsíčníku *Sudetendeutsche Monatshefte*.⁴⁰¹ Pleyer

přirazován i k „sudetoněmeckým“ autorům. Jeho nejznámějším dílem je románová trilogie Paracelsus, která vznikla mezi lety 1917-1926.

³⁹⁹ Nacionální angažovanost, která měla kromě protižidovského akcentu i protičeský apel, vedla k mnoha konfliktům Kleo Pleyera se státními úřady. Kleo Pleyer se proto rozhodl opustit pražskou univerzitu. Při dalších studích v Mnichově, se aktivně podílel na Hitlerově pivním puči. *Pleyer, Kleo Franz*. In: *Neue Deutsche Biographie*. Band 20, Duncker & Humblot, Berlin 2001.

⁴⁰⁰ BECHER, Walter. "Wir wollen freie Deutsche sein!" Die Jugendbewegung als Erlebnishintergrund sudetendeutscher Schriftsteller. In: BECHER, Peter. *Deutsche Jugend in Böhmen 1918-1983*. München, 1993, s. 113.

⁴⁰¹ HAUPTMANN, Rudolf. *Dank an Wilhelm Pleyer (1901 bis 1974): den deutschen Dichter, Verteidiger sudetendeutscher Interessen, Bewahrer der Erinnerung an die Heimat*. Norderstedt: Books on Demand, 2004, s. 36. *Sudetendeutsche Monatshefte* byl ústředním časopisem spolku Bund der Deutschen in Böhmen. Tato organizace vznikla jako dceřinná společnost spolku Deutscher Schulverein roku 1880 se záměrem šířit německou literaturu a podporovat zakládání německých škol. V roce 1934 měla organizace více jak 150 000 členů.

úkol tohoto časopisu, v jehož vedení setrval až do roku 1943⁴⁰², popsal následovně: „*Německá sounáležitost, překonání politických hranic ve sféře kultury, a to především cestou pěstování kultury soukmenovců.*“⁴⁰³ Pleyerova činnost v ochrannářských spolcích však nebyla zaměřena výhradně na Bund der Deutschen in Böhmen (Svaz Němců v Čechách), angažoval se také ve svazech Volksbund für das Deutschtum im Auslande (Lidový svaz pro zahraniční Německo) a Bund der Deutschen Osten (Svaz Německý východ).⁴⁰⁴

S jeho kariérními úspěchy v nacionální žurnalistice do velké míry souvisí i fakt, že se v roce 1926 stal členem Deutsche Nationalpartei (Německá nacionální strana). Také zde můžeme sledovat jasný Gierachův vliv. Strana DNP se od svého počátku přikláněla k ideálům všenelectví, jejichž naplněním mělo být připojení německých oblastí v Čechách k Německu. I v rámci stranické hierarchie začal Pleyer rychle stoupat a brzy se stal vrchním organizátorem stranické mládeže, zvané „Grenzlandjugend“ (hraničářská mládež), v letech 1926-1929 byl navíc župním jednatelem strany, od roku 1932 až do zákazu strany v roce 1933 pak vykonával funkci tajemníka.⁴⁰⁵

Na počátku třicátých let vzrostla také jeho spisovatelská prestiž. Velký podíl na tom měl podobně jako u Roberta Hohlbauma vzestup nacionálního socialismu v Německu, kde vycházely jeho knihy v nakladatelství Langen-Müller. Za román *Till Scheerauer* získal hned dvojnásobné ocenění, a to cenu Kanka-Stiftung a také „Goethe-Preis“. Příběh románu *Till Scheerauer*, který nese autobiografické rysy, vypráví ještě bez větších agitačních ambic životní osud mladíka z německého pohraničí Československa. Díky literárním oceněním získal Pleyer více prostředků a mohl se významněji věnovat literární činnosti.⁴⁰⁶ Úlohu spisovatele popsal po svém příchodu do Liberce následovně: „*Být Němcem*

⁴⁰² BALCAROVÁ, Jitka. „*Jeden za všechny, všichni za jednoho!*“: *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013, s. 399.

⁴⁰³ „*Der deutsche Zusammenhang, die Überwindung der politischen Grenzen im Kulturellen, besonders durch die Pflege der Stammeskulturen.*“ HAUPTMANN, Rudolf. *Dank an Wilhelm Pleyer (1901 bis 1974): den deutschen Dichter, Verteidiger sudetendeutscher Interessen, Bewahrer der Erinnerung an die Heimat*. Norderstedt: Books on Demand, 2004, s. 36.

⁴⁰⁴ Archiv bezpečnostních složek Praha, fond 52 Výpovědi zaměstnanců Gestapa a SD, sig. 52 -96-5, s. 22.

⁴⁰⁵ ABS, fond 2M Odbor politického zpravodajství MV, sig. 2M: 10136, s. 82.

⁴⁰⁶ HAUPTMANN, Rudolf. *Dank an Wilhelm Pleyer (1901 bis 1974): den deutschen Dichter, Verteidiger sudetendeutscher Interessen, Bewahrer der Erinnerung an die Heimat*. Norderstedt: Books on Demand, 2004, s. 47.

*v pohraničí znamená být Němcem zcela vpředu a být jím navzdory všemu. Neodlišovat se, spíš se přimknout vší silou své duše. Německý básník a spisovatel z pohraničí zde může působit mnohem víc než politik.*⁴⁰⁷

Navzdory přesvědčení Pleyerova obdivovatele Rudolfa Hauptmanna, že se Pleyer po rozpuštění DNP v roce 1933 přestal politicky angažovat a již nevstoupil do žádné strany,⁴⁰⁸ je možno na základě archivních pramenů konstatovat, že Pleyer v roce 1933 vstoupil do nově vzniklé Sudetendeutsche Heimatfront (SHF), v dubnu 1935 přejmenované na Sudetendeutsche Partei (SdP).⁴⁰⁹ V SdP Pleyer navíc zastával důležitou pozici „vedoucího tiskové propagandy“ v libereckém a jabloneckém okrese. Po vzniku říšské župy Sudety, na základě mnichovské dohody pak byla SdP sloučena s NSDAP a Pleyer stejně jako ostatní členové NSDAP se stal členem nacistické strany.⁴¹⁰

Kvůli své politické činnosti a nacionalistické angažovanosti svých žurnalistických výstupů, které místy skutečně vykazovaly jasné iredentistické tendence, se Pleyer od konce 20. let dostával do častého konfliktu s československými státními orgány. Byl opakovaně trestán kvůli „deliktům spáchaným tiskem“, většinou byl odsouzen pouze k peněžitě pokutě. Nejtěžší trest, který obdržel, byly tři dny vězení.⁴¹¹ Od roku 1932 byl pak také pod

⁴⁰⁷ MÜHLBERGER, Josef. *Dějiny německé literatury v Čechách 1900-1939*. V Ústí nad Labem: Albis international, 2006, s. 314.

⁴⁰⁸ HAUPTMANN, Rudolf. *Dank an Wilhelm Pleyer (1901 bis 1974): den deutschen Dichter, Verteidiger sudetendeutscher Interessen, Bewahrer der Erinnerung an die Heimat*. Norderstedt: Books on Demand, 2004, s. 34.

⁴⁰⁹ Sudetendeutsche partei (Sudetoněmecká strana) byla nacionální německá strana, terá v československu působila mezi lety 1935 a 1938. Před volbami v roce 1935 se utvořila z politického hnutí Sudetendeutsche Heimatfront (Sudetoněmecká vlastenecká fronta), jehož členskou základnu tvořili bývalý členové zakázaných stran DNP a DNSAP a členové spolku Turnerverband. Předsedou strany byl původně ašský učitel Konrad Henlein, místopředsedou pak K. H. Frank. Ačkoliv strana vystupovala navenek loajálně vůči ČSR, udržovala úzké kontakty s říšskou vládou, která straně rovněž poskytovala finanční subvence. Ve volbách roku 1935 byla strana nejúspěšnější, což jí umožnilo vznášet požadavky na posílení autonomie pohraničních území, které se v souladu Hitlerovými expanzivními plány měly stát klíčem k rozbití ČSR. V dubnu roku 1938 předložila strana československé vládě ultimátum, tzv. Karlovarské požadavky, které by znamenaly de facto převzetí moci v pohraničních oblastech SdP. V září roku 1938 však už otevřeně vystoupila s požadavkem na připojení pohraničních oblastí k nacistickému Německu. Po Mnichově byli členové strany začleněni do NSDAP. MALÍŘ, Jiří a kol. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004*. díl I. Brno: Doplněk, 2005.

⁴¹⁰ ABS, fond 52 Výpovědi zaměstnanců Gestapa a SD, sig. 52 -96-5, s. 88.

⁴¹¹ ABS, fond 52 Výpovědi zaměstnanců Gestapa a SD, sig. 52 -96-5, s. 2.

neustálou kontrolou ze strany státních úřadů. Byla kontrolována jeho korespondence a také zkoumán účel jeho cest do Německa, kam pravidelně jezdil přednášet o problematice „zahraničního, konkrétně sudetského němectví“. Navzdory kontrole ze strany československých státních orgánů založil Pleyer spolu se svým někdejší spolužákem Franzem Höllerem v roce 1935 Bund Sudetendeutscher Schriftsteller (Svaz sudetoněmeckých spisovatelů). Z tohoto svazu byli na základě vstupních kritérií vyloučení především autoři židovského původu.⁴¹² Oč většímu politickému tlaku čelil v Československu, o to více byl podporován nacistickým establishmentem v Německu. Za své politické a tvůrčí aktivity získal dokonce ocenění od starosty Stuttgartu, stříbrnou plaketu za zásluhy o německý živel v zahraničí.⁴¹³

Připojení českého pohraničí k Německu v říjnu 1938 přivítal Wilhelm Pleyer stejně jako ostatní hraničářští autoři s obrovským nadšením a Hitlerovi poslal dokonce děkovný telegram: „*Můj vůdče! Vaším ohromným osvoboditelským dílem bylo tisícům těch nejlepších v německém pohraničí darováno naplnění jejich životní úlohy, vítězství v jejich boji a nejvelkolepější štěstí. Dokázal jste toho více, než o čem jsme se my básníci odvážili snít. Náš dík dnes a navždy: s Adolfem Hitlerem pro Německo.*“⁴¹⁴ Po zahájení války ve věku čtyřiceti jedna let narukoval. Na ruské frontě sloužil jako válečný zpravodaj, dokud nebyl v roce 1945 ze zdravotních důvodů z wehrmachtu propuštěn. Jeho deníkové záznamy z fronty byly dokonce v roce 1942 publikovány pod titulem *Dichterfahrt durch Kampfgebiete*.

Kapitulace Německa jej zastihla poněkud nepřipraveného, při spěšném útěku s rodinou překračoval západočeské hranice s Bavorskem nelegálně. Při nenadálém odchodu musel Pleyer v Čechách zanechat nejenom většinu hmotného majetku, ale také velkou část podkladů, poznámek a manuskriptů. Navzdory nelehké finanční situaci se Pleyerovi podařilo pro rodinu nalézt přístřeší v Söckingu u Starnbergu v primitivním domku, který

⁴¹² MÜHLBERGER, Josef. *Dějiny německé literatury v Čechách 1900-1939*. V Ústí nad Labem: Albis international, 2006, s. 314.

⁴¹³ ABS, fond 52 Výpovědi zaměstnanců Gestapa a SD, sig. 52 -96-5, s. 22.

⁴¹⁴ „*Mein Führer! Durch Ihr gewaltiges Befreiungswerk haben Sie Tausenden der Besten im deutschen Grenzgebiet die Erfüllung ihrer Lebensaufgabe, den Sieg ihres Kampfes, das stolzeste Glück beschert. Sie haben mehr geschaffen, als wir Dichter zu träumen wagten. Unser Dank heute und immer: Mit Adolf Hitler für Deutschland.*“ BECHER, Walter. "Wir wollen freie Deutsche sein!" Die Jugendbewegung als Erlebnishintergrund sudetendeutscher Schriftsteller. In: *Deutsche Jugend in Böhmen 1918-1983*. München 1993, s. 115.

předtím sloužil pouze jako rekreační chata a nebyl tudíž vůbec vybaven pro zimní období. Existenční starosti a stavební práce na domku musel však Pleyer záhy opustit, neboť byl zatčen americkou armádou, v prosinci 1945 vyslýchán americkým úřadem v Starnbergu a 26. února 1946 převezen do zadržovacího střediska v Garmischi, odkud byl v červnu předán československým úřadům. V roce 1947 bylo na základě prošetření Pleyerova meziválečného veřejného působení vypracováno obvinění, že od počátku své veřejné činnosti pracoval proti zájmům Československé republiky a že svou propagací přispěl nemalou měrou k rozšíření hnutí K. Henleina a tím i k událostem roku 1938. Po připojení pohraničí k říši byl převeden spolu s ostatními členy SdP do NSDAP, kde se účastnil politického života. Ve vazbě v Československu strávil více jak rok, ale v srpnu 1947 byl propuštěn, aniž by došlo k soudnímu přelíčení.⁴¹⁵

Pleyerův poválečný život nebyl snadný ani po návratu k rodině do Německa. Jeho pozice uznávaného autora byla tatam stejně jako režim, který veškerou svou činností podporoval. V meziválečném období a také za války působil jako agitátor všenněmeckých nacionalistických myšlenek, které po pádu Třetí říše ztratily naprosto na přitažlivosti. Tak široké publikum, jaké měl v meziválečném období, už Pleyer znovu nezískal. Tématicky se po druhé světové válce věnoval především milostné poezii i próze, o čemž svědčí jeho sbírka povídek *Lob der Fraue* (1948) a román *Spieler in Gottes Hand*, který vyšel poprvé v roce 1951 a novější verze pak byla přejmenována na *Das Spiel von Rottenberg* (1970). Nezanevřel však zcela ani na své völkisch postoje a rozvíjel i nadále téma sudetoněmectví. V roce 1949 uspořádal kratší lyrické i beletristické výstupy svých kolegů i své vlastní do sborníku *Wir Sudetendeutschen*. Nadále se věnoval také politické publicistice, o čemž svědčí např. brožura *Europas unbekannte Mitte* (1957). Navzdory tomuto úsilí jeho vazby na Sudetendeutsche Landsmannschaft nebyly nijak intenzivní a od roku 1965 byl zcela z aktivit sdružení vyloučen.⁴¹⁶ V této době se totiž Pleyer stal členem krajně pravicové strany Nationaldemokratische Partei Deutschlands, která navazovala na myšlenky všenněmeckého nacionalismu.⁴¹⁷ Pleyer zemřel 14. prosince 1974 a byl pohřben

⁴¹⁵ ABS, fond 52 Výpovědi zaměstnanců Gestapa a SD, sig. 52 -96-5, s. 88.

⁴¹⁶ „Klein waren sie, aber schlau und lebhaft und zäh; sie konnten mit ganz wenig auskommen, aber haben wollten alles.“ HAUPTMANN, Rudolf. *Dank an Wilhelm Pleyer (1901 bis 1974): den deutschen Dichter, Verteidiger sudetendeutscher Interessen, Bewahrer der Erinnerung an die Heimat*. Norderstedt: Books on Demand, 2004, s. 42-44.

⁴¹⁷ HOHMEYER, Andrea. Wilhelm Pleyer. In: Stifterverein.[online] [cit. 2017-15-01]. Dostupné z: <http://www.stifterverein.de/de/autorenlexikon/m-p/pleyer-wilhelm.html>

v Söckingu, příčinou smrti byl nádor na mozku.⁴¹⁸ Manželka Hildegarda, se kterou měl Pleyer dvě děti, dceru Helgu a syna Siegberta, přežila manžela téměř o dvacet let.⁴¹⁹ Pleyerovo umělecké dílo celkově čítá 35 svazků, z toho 6 románů⁴²⁰, 10 novel⁴²¹, 15 sbírek básní a aforismů, 4 svazky vzpomínek a deníkových zápisků⁴²², nepočítaje celou řadu dalších publicistických brožur věnovaných politice a místopisu.

4.2 *Die Brüder Tommahans*

Wilhelm Pleyer ve svém díle z roku 1937 *Die Brüder Tommahans* popularizuje program ochrany půdy jakožto ochrany „nacionálního prostoru“. Autor jako člen svazu Bund der Deutschen (BdD) sepsáním této knihy cílil na dvě skupiny čtenářů. První skupinou byly říšští Němci, kterým měla kniha představit nacionální útlak jejich soukmenovců v Československu, a československým Němcům samotným měl románový výchovný koncept zprostředkovat principy „nacionální obrany německé půdy“. Příběh rodiny Tommahansů, sedláků ze západočeského pohraničí, se odehrává v meziválečném období, ačkoliv to není samotným autorem přesně uvedeno, pravděpodobně někdy na přelomu dvacátých a třicátých let. První kapitola je uvedena reminiscencí, díky které se čtenář dozvídá, že Franz Tommahans se přiznal na statek, kterému se od nepaměti říká U Maršů (Marschenhof). Po narození čtvrtého syna však Franz Tommahans zemřel při pracovní nehodě a jeho manželka zůstala s chlapci na statku sama.

Přišla první světová válka a nejstarší tři bratři Erdmann, Karl a Bernard museli narukovat a na statku zůstal jenom nejmladší Norbert. Matka s odvody zmenšenou čeládkou nezvládala obhospodařovat široké polnosti, které rodina vlastnila a statek se dostal do dluhů. Mnohem více než strach o živobytí ji však mučily obavy o syny. Velmi těžce nesla zranění nejstaršího Erdmanna, avšak když se dozvěděla o smrti Karla, ochořela

⁴¹⁸ HAUPTMANN, Rudolf. *Dank an Wilhelm Pleyer (1901 bis 1974): den deutschen Dichter, Verteidiger sudetendeutscher Interessen, Bewahrer der Erinnerung an die Heimat*. Norderstedt: Books on Demand, 2004, s. 44-45.

⁴¹⁹ Tatmész, s. 38-39.

⁴²⁰ *Till Scheerauer* (1931; později rozšířen do trilogie); *Der Puchner* (1934); *Die Brüder Tommahans* (1937); *Spieler in Gotteshand* (1951), v roce 1970 vyšlo znovu v rozšířeném vydání pod názvem *Das Spiel von Rottenberg*.

⁴²¹ Nejznámější je jeho novela z roku 1937 *Im Gatshaus zur deutschen Einingkeit*.

⁴²² Týkají se převážně válečných zážitků např. *Dichterfahrt durch Kampfgebiete* (1942), ale i zážitků besprostředně po válce *Aber wir grüßen den Morgen. Erlebnisse 1945-1947* (1953).

a z této nemoci se již nevzpamatovala. Třetí z bratří Tommahansů, Bernard, tak po návratu z války našel rodinu v těžké finanční situaci. Rozhodl se zanechat nejstaršího bratra Erdmanna spolu s nejmladším Norbertem, aby hospodařili na statku, a sám přijal zaměstnání, aby mohl bratrům vypomoci zbavit statek dluhů. Autor si hned na počátku svého vyprávění připravuje agitační půdu velmi politicky populárním obrazem válečného utrpení českých Němců, kteří věrně bojovali za Rakousko-Uhersko a tato jejich věrnost nejenže jim způsobila vysoké ztráty na životech, ale prohra ve válce nakonec Němce postavila do role menšiny. Výchozím stavem Pleyerova vyprávění je obdobně jako u Haase bezútěšná situace německého obyvatelstva v Československu po první světové válce. Německá menšina musí kromě celkově těžké poválečné sociálně-hospodářské situace čelit také českým pokusům o integraci pohraničních oblastí, slovníkem völkisch hnutí řečeno pokusům o čechizaci.⁴²³

Všichni bratři Tommahansovi svorně plní své závazky. Norbert neúnavně hospodaří na statku a ještě musí uklidňovat Erdmanna, který se cítí zbytečný, neboť nemůže kvůli zranění jako správný sedlák vykonávat polní práce. Bernardovi se kariérně daří, v Liberci zastává funkci úspěšného obchodního manažera. Každý z bratří však touží v životě dosáhnout ještě něčeho jiného, založit rodinu. Erdmann miluje děti a rád by se oženil, ale jako mrzák si nedovoluje myslet na možnost získat manželku. Straní se také ostatních lidí z vesnice Lubigau (Hlavákov),⁴²⁴ protože má pocit, že si ho nemohou vážít. Ve skutečnosti si ho dobírá však pouze skupina příznivců starosty. Osoba starosty v románu zastupuje kategorii aktivistických německých politiků a je autorem popsána jako veskrze negativní postava. Ačkoliv si dobírá nebohého válečného invalidu Erdmanna, sám se vojně vyhnul, a jako starosta se věnuje především administrativě a těžké hospodářské práce nechává čeládce. Jeho pokrytectví je doplněno také další důležitou informací: ačkoliv je Němec, drží prospěchářsky s Čechy. Autor takto implicitně podsouvá čtenáři negativní obraz politických soupeřů, kterými v případě německé politické scény v Československu byly aktivistické strany.

Také nejmladší z bratří Tommahansů Norbert by rád bratra oženil a sám odešel hospodařit na vlastní a pak také založil rodinu, ale v žádném případě nechce opustit rodný

⁴²³ Vidíme, že Pleyerovo vypravěčské východisko se do velké míry shoduje s tím, které bylo analyzováno v předchozí kapitole u románu Rudolfa Haase *Heimat in Ketten*.

⁴²⁴ Velký Hlavákov (GroßLubigau) je reálně existující ves na Karlovarsku. V jejím okolí však už neleží další vsi, k nimž se Pleyer v románu odkazuje, takže děj není pevně geograficky ukotven, ale pouze pracuje s existujícími topografickými označeními.

statek, dokud jej Erdmann bude potřebovat. Bernard má jako jediný z bratrů vysokoškolské vzdělání a je také nacionálně nejuvědomější, a tak povzbuzuje oba bratry, aby se nestarali pouze o své hospodářství, ale také o „osud“ celé vsi. Nacionální osvěta se v románu odehrává právě prostřednictvím postavy Bernarda Tommahanse, který je stylizován do role apoštola hraničářského němectví, do role silné vůdčí osobnosti.

Ačkoliv Pleyer před čtenáře postavil tři ústřední hrdiny, do děje umístil jedinou hrdinku Hedwig Brandl. Romantická zápletka, již autor zvolil, staví tuto postavu do role jakési „selské femme fatale“, do níž se zamilují všichni sourozenci Tommahansovi. Hedwig se zná s bratry již od útlého dětství, neboť statek jejího otce a k němu příslušející polnosti administrativně spadá pod správu stejné obce jako statek u Maršů. Hedwig se ještě jako nedospělá dívka zamilovala do Karla Tommahanse, kterému před odjezdem na vojnu věnovala svůj první polibek. Zpráva o jeho smrti ji velmi ranila. Díky své kráse, ale také pracovitosti a vroucnosti se brzy stane středem pozornosti jak Erdmanna, tak Norberta. Erdmann o Hedwig smýšlí následovně: *„Jaké to pěkné děvče! Statné a vyzrálé [...] Ano, selka, neboť sedlák k sobě vždy potřebuje jedině selku, ženu, která se hodí k jeho práci a k jeho životu. Pokud nepasuje přímo k němu, může být. Pokud však nepasuje ke statku, pak je to chyba. A Hedwig, to byla selka.“*⁴²⁵ Její živelnost mu však brání, aby se o ni ucházel. Jeho zranění ho diskvalifikuje v tom, aby byl zdatným protějškem takové hospodyně. Když ji jednoho dne potká v polích, nabídne jí pomoc při sklizni, ale sekání obilí je pro něj práce příliš fyzicky náročná a zkolabuje.

Lékař i bratři Erdmannovi následně domlouvají, aby dělal pouze lehčí práce na statku. On se brání, že jsou to práce, které zastane každé dítě. Lékař i Bernard ho tedy povzbuzují, aby svého volného času využil a angažoval se více ve veřejných záležitostech, které oba svorně považují za Němci zanedbávané. Kromě starosty jsou ve vsi politicky aktivní hlavně nově příchozí Češi, a německé zájmy tak nikdo nebrání. Jejich pokus, vysvětlit Erdmannovi, že přestože nemůže plně obhospodařovat statek, jeho zranění z války vzbuzuje také respekt ostatních, však ztroskotá: *„Nad světem sedláka je postaven jako první a nemilosrdný zákon práce. Podle něho je rozdělován také vliv a úcta. Ten, kdo není zcela sedlákem, ten se nepočítá. A tento Erdmann Tommahans má neobyčejnou*

⁴²⁵ „Was für ein Mädel! Stattlich und reif, [...] Ja, eine Bäurein, denn der Bauer braucht immer nur eine Bäuerin, das Weib, das zur seiner Arbeit und seinem Leben paßt. Wenn sie nicht recht zu ihm selber stimmt, mag es noch gehen^wenn sie aber nicht auf den Hof paßt, dann ist es gefehlt. Und Hedwig, das war eine Bäuerin .“ PLEYER, Wilhelm. *Die Brüder Tommahans: Roman*. München: Albert Langen und Georg Müller, 1937, s. 33.

*smůlu. Je invalida, aniž by mu chyběla noha nebo ruka. Dnes už jsou i zřejmí váleční mrzáci, před kterými by měl člověk smeknout, sotva počítáni mezi lidi; vždyť válka už dávno není pravda.*⁴²⁶

Nakonec se však Erdmann rozhodne alespoň oslovit představené obce s žádostí, zda by nemohl být nějakým způsobem prospěšný. Je tedy oficiálně pověřen dohlížet na lov v lese, což v praxi znamená usilovat především o prevenci pytláctví. Proti zvolení Erdmanna do této funkce byli v radě pouze Češi, kteří se na danou pozici snažili okamžitě protlačit svého kandidáta, ačkoliv nikdy předtím o ni neprojevíli žádný zájem. Jak se však ukáže, úloha pachtýře honitby je nanejvýš nebezpečná. Erdmann při jedné z pochůzek chytí v lese při pytláčení muže, kterému se ve vsi přezdívá Černý Kárl (Schwarz Karl). Pro tentokrát ho chce pustit pouze s výstrahou, dá mu však na srozuměnou, že příště bude předán četnictvu. Když se Erdmann k pytlákovi přiblíží, aby mu zabavil zbraň, černý Kárl se pokusí ho zastřelit. Erdmann však zareaguje pohotově a v sebeobraně Kárla postřelí. Tato událost samozřejmě ohromí všechny obyvatele vsi a nepřátelé rodiny Tommahansů začnou mezi lidmi šířit pochybnosti, zda bylo takové řešení skutečně nevyhnutelné.

Inženýr Bernard Tommahans se mezitím v Liberci uchází o ruku své kolegyně Grete John, která podobně jako on sám pochází z venkova. Otec Grete byl navíc Bernardův kolega v prvním zaměstnání, když Bernard pracoval jako inženýr zemědělství na pozemkovém úřadu. Bernard Tommahans pozici úředníka opustil až kvůli nesouhlasu s kroky pozemkové reformy a našel si místo v jablonecké exportní firmě. Takto Bernard vyjevuje Grete své budoucí plány: *„Udělal jsem si ze světa domov. Na závěr svého činění bych chtěl udělat domov svým světem. A vlast sama mě potřebuje nejvíce. Oblast, ze které pocházím, neprospívá. Proto nechci pouze koupit statek a propachtovat ho či tam usadit nějakého šafáře. Chci se sám stát sedlákem někde v okolí Lubigau.*⁴²⁷ Přestože Grete podobně jako Bernard pochází z nevelké vsi, odmítá jeho návrh k sňatku, ačkoliv je do něj

⁴²⁶ *„Über der Bauernwelt steht als erstes das große und unbarmherzige Gesetz der Arbeit. Nach ihm werden auch Geltung und Ehre bemessen. Wer kein ganzer Bauer ist, der zählt nicht richtig mit. Und dieser Erdmann Tommahans hat ein besonderes Pech. Er ist ein Invaliden, ohne daß ihm ein Bein oder ein Arm fählt. Es gelten ja kaum noch die offenkundigen Kriegskrüpel als Leute, vor denen man den Hut ziehen sollte; denn der Krieg ist schon nimmer wahr.“* Tamtéž, s. 72.

⁴²⁷ *„Ich habe mir die Welt zur Heimat gemacht. Ich will mir die Heimat zur Welt machen, zum Ausgang für mein Werk. Und die Heimat selber braucht mich am meisten. Es steht nicht gut um die Gegend, aus der ich Stamme. Deshalb will ich nicht einen Bauernhof erwerben, um ihn zu verpachten oder einen Schaffer daraufzusetzen. Ich will selber Bauer werden, nicht zu weit von Lubigau.“* Tamtéž, s. 98.

zamilovaná a cení si jeho pracovitosti a cílevědomosti. Ovšem nesdílí s Bernardem jeho völkisch postoje a odmítá se vzdát své dobré pracovní pozice ve městě kvůli namáhavému životu na statku. Není však jediná, kdo se podivuje nad Bernardovými plány. Také jeho bratři považují za zvláštní vzdát se dobře placeného místa a vstoupit do nejistého světa zemědělského hospodaření, ale Bernard jako apoštol nacionálního přesvědčení věří, že je půda hospodářskou jistotou: „*Ted' jdu do jistého k tomu, k čemu jsem již dlouho směřoval. Vydělával jsem peníze, abych si mohl koupit statek.*“⁴²⁸

Velká hospodářská krize velmi intenzivně postihla právě pohraniční oblasti Čech, Moravy a Slezska mnohem výrazněji než české podniky ve vnitrozemí. Tradičně se uvádí, že tato situace mezi Němci urychlila vzestup radikálního nacionalismu, spojený s úspěchem hnutí Konráda Henleina. Pleyer zdárně ilustruje, že podpořila také atraktivitu agrární hospodářské teorie, která právě půdu vnímala jako rozhodující hospodářský činitel pro národ, stát i lidstvo obecně.⁴²⁹ Ze spojení obou těchto myšlenkových hnutí (nacionalismus a agrarismus) pak vyrůstá ideologie Blut und Boden, krve a půdy, kterou ve třicátých letech intenzivně rozvíjeli nacističtí národohospodáři Alfred Rosenberg a Richard Walther Darré.⁴³⁰ V Československu ochrana německého půdního vlastnictví patřila mezi zdůrazňovaná témata nejen v kruzích nacionálních politiků. Jako jedna z politických priorit se etablovala již v okamžiku, kdy došlo k připojení Němci osídleného pohraničí k Československu. Důraz na zachování pozemků v německém vlastnictví se ještě zintenzivnil v průběhu pozemkové reformy.⁴³¹ Plány Bernarda Tommahanse tak nutno vnímat jako popularizaci osobního i veřejného životního stylu, propagovaného v době vzniku knihy ochranářským spolkem Bund der Deutschen, jehož byl Pleyer členem. Za zmínku stojí určitě i fakt, že sám Pleyer si na konci dvacátých let pořídil domek nedaleko

⁴²⁸ „*Jetzt gehe ich ins Gewisse, auf das ich schon lange zugegangen bin. Ich habe Geld verdient, um mir einen bauernwirtschaft zu kaufen.*“ Tamtéž, s. 103.

⁴²⁹ GAWRECKÁ, Marie. Ke vzniku a vývoji strany Bund der Landwirte ve Slezsku. In: *Acta historica Universitatis Silesianae Opaviensis 1*, 2008, s. 221-236.

⁴³⁰ EIDENBENZ, Mathias. *Blut und Boden - Zu Funktion und Genese der Metaphern des Agrarismus und Biologismus in der nationalsozialistischen Bauernpropaganda R. W. Darrés*. Bern, Berlin, Frankfurt a.M., New York, Paris, Wien 1993, s. 33-34.

⁴³¹ BALCAROVÁ, Jitka a Eduard KUBŮ. Institucionální zázemí hospodářského nacionalismu meziválečného období. In: JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha: Dokořán, 2011, s. 249-257.

Liberce v Neupaulsdorfu, na menším pozemku zde pak hospodařila jeho manželka Hildegarda, rozená Schäfer, prostá žena z venkova.⁴³²

Následující pasáž zdařile ilustruje, že mystický rozměr principu krve a půdy⁴³³ byl v hraničářské literatuře někdy doveden až do rozměrů kýčovité blasfémie. Erdmann povzbuzen svou službou v lese, se další jaro s chutí pustí také do práce na statku. Kvůli své indispozici pracuje každý den jen trochu, ale přeci jen je přesvědčen, že si jeho tělo navykne na práci a bude moci dělat i náročnější činnosti. Pozoruje sedláky, jak obhospodařují svá pole a myslí si: „*Tam neoře žádný sluha, tam oře sedlák. Jestlipak si uvědomuje, co může dělat? Jestlipak si uvědomuje, že je to ta nejkrásnější a nejmajestátnější denní práce, díky které on, boží sluha a sedlák, stojí nejbliže Bohu?*“⁴³⁴ Jedno ráno, krátce před Velikonoci Erdmann požádá bratra, aby mohl dnes vyrazit orat pole s čeledínem místo něj. Norbert mu nejprve vymlouvá, aby se pouštěl do tvrdé práce, když však nepřestává naléhat, svolí, aby si Erdmann po letech vyzkoušel, jaké je to vodit pluh. Když projíždějí s potahem přes vesnici, potkají českého faráře a Erdmann před čeledínem hrdě prohlásí: „*Kdyby nebyl tak cizí v našem kraji, požádal bych ho, aby požehnal pluh i mne. [...] Vždyť to není žádné rouhání, řeknu-li, že farář celebruje mši a já celebruji brázdu.*“⁴³⁵ Když se pak Erdmann vrací s pluhem zpátky vesnicí, nadšeně zdraví každého souseda. Další dny vyrazí rovněž na pole za těžkou prací. Jednoho dne usedne na stráni, aby si na chvíli odpočinul, a usne. Už se neprobudí, lékař pak upřesňuje, že prodělal mozkovou mrtvici.

Mnohými Němci ve vsi je Erdmann vnímán jako poslední oběť války a jeho pohřební hostina je tedy dobrou příležitostí nejen pro truchlení nad osobní ztrátou, ale k truchlení nad poválečným osudem Němců vůbec: „*Němci v zemích koruny české vědí až*

⁴³² HAUPTMANN, Rudolf. *Dank an Wilhelm Pleyer (1901 bis 1974): den deutschen Dichter, Verteidiger sudetendeutscher Interessen, Bewahrer der Erinnerung an die Heimat*. Norderstedt: Books on Demand, 2004, s. 38-39.

⁴³³ Mysticismu krve a půdy se mimo jiné věnuje publikace českého právního historika: KNAPP, Viktor. *Problém nacistické právní filosofie*. Praha, 2002.

⁴³⁴ „*Dort ackerte kein Knecht, dort ackerte ein Bauer. Ob ihm bewußt war, was er tun durfte? Ob ihm bewußt war, daß es das schönste und stolzeste Tagwerk war, mit dem er, Gottes Knecht und Bauer, Gott am nächsten stand?*“ PLEYER, Wilhelm. *Die Brüder Tommahans: Roman*. München: Albert Langen und Georg Müller, 1937, s. 115.

⁴³⁵ „*Wenn er nicht so fremd in unserer Gegend wäre, würde ich ihn bitten, er solle ein Kreuz über das Ackerzeug und mich selber machen. [...] Es wird wohl kein Frevel sein, wenn ich sage, der Pater zelebriert jetzt eine Messe, und ich zelebriere eine Furche.*“ Tamtéž, s. 118.

*příliš dobře co jsou válečné oběti. Žádný národ a žádná část národa nezaznamenala po této nejhorší ze všech válek tak těžké ztráty jako sudetští Němci, kteří by si proto zasloužili, aby na ně celý svět s úctou a porozuměním upřel svůj zrak. [...] Počítají nám, jak dlouho sudetští Němci potřebují, aby vymřeli, jak dlouho potřebují dva a půl miliony, aby z nich zbyla jen hrstka. Zde leží jeden, který to viděl jinak. Poznal obrovskou zkázu života a znal také vůli k životu. Tiše, jak tady leží, volá nás, nás mladé a zdravé, abychom milovali život! Využili života! Předali život dále, mnohým synům a dcerám dále, dokud trvá náš život! Žijte, žijte – dlužíte to mnohým mrtvým a dlužíte to také mrtvému Erdmannovi Tommahansovi!*⁴³⁶ Reminiscence válečných ztrát byla jednou z oblíbených figur politické rétoriky, která měla povzbuzovat k jednotě společnosti, jež bylo historickými okolnostmi donuceno sdílet společný osud. Připomínání společně prožitého traumatu v tomto případě kromě integrační funkce nese také agitační poselství. Přeživší nemají zapomínat na své oběti, pozůstalí mají za úkol zachovat hodnoty, pro něž vojáci umírali na frontě. Snaha naplnit traumatizující minulost smyslem pak dává velký prostor pro uplatnění široké škály tendenčních záměrů. V tomto případě se autor snaží burcovat ke snaze zachovat nacionální společnost, jehož populační vývoj je v současnosti sestupný. Odkaz na úbytek Němců v Československu pak implicitně povzbuzuje ke snaze o vyšší porodnost.

Také starosta jde spolu s Čechy vyslovit pozůstalým bratrům upřímnou soustrast. Bernard mu připomene všechny zlé řeči, které po vsi putovaly kvůli tomu, že Erdmann nemohl zcela pracovat. Starosta kategoricky popře, že by o něčem podobném kdy slyšel. Přání jednoho z nových českých „přistěhovalců“ Václava Wajshaitla ovšem pobouří Tommahansovi ještě více: *„Když bratři drží pospolu, je to krásné. Porozumění je potřebné, všude, mezi národy i ve skromné chýši. To je můj princip. A krom toho všechno se týká každého. Každý člověk má pravdu, ale nikdo ji nemá sám. Každý člověk si musí nechat poradit. Bezchybnost je propůjčena jen málo lidem. Ti mají povinnost. Pomoc je tou*

⁴³⁶ „Die Deutschen in den Ländern der böhmischen Krone wüsten nur zu gut, was Kriegsoffer seien. Kein Volk und kein Teil eines Volkes habe nach diesem furchbarsten aller Kriege so schwere Verluste zu verzeichnen wie die Sudetendeutschen, die es darum verdienen würden, daß die Welt in Ehrfurcht und Verstehen ihre Blicke auf sie richtete. [...] Sie rechnen uns vor, wie lange wir Sudetendeutschen brauchen, um auszusterben, wie lange dreieinhalb Millionen brauchen, ein häuflein zu werden. Hier liegt einer, der weiß es anders. Er weiß von ungeheurer Zerstörung des Lebens und er weiß vom Willen zum Leben. Stumm wie er daliegt, ruft er euch, den Jungen, Gesunden zu: Liebet das Leben! Nutzen das Leben! Gebet das Leben weiter, in vielen Söhnen und Töchter weiter, damit es dauere, euer Leben! Lebet, lebet - ihr schuldet es den vielen Toten und auch dem Toten Erdmann Tommahans!“ Tamtéž, s. 125-126.

povinností. Ta je také mým principem. Lidé se rozcházejí v dobrém i ve zlém. Rozhodující je názor vzorných lidí. Pro slušné lidi není národnost základní.“⁴³⁷ Bernard ho vyprovodí následovně: „Mějte si klidně svůj princip a neotravujte s ním ostatní lidi! Za vašimi úslovími, které mají být hezká, se klepe nenávisť, to ušlechtilé učení, které z Vás teče, je částečně ostudné – tupé jako dřevo, víte – částečně provokativní drzost. Vy jste arogantní šovinista, který chce své urážky převléci do lichotivých frází o lidské důstojnosti. Potřebujete hloupějšího posluchače, než jsem já. Děkuji, milý pane, další, prosím!“⁴³⁸ Posléze autor ozřejmí pravý důvod Wajshaitlovi vemlouvavé řeči. Měl v úmyslu domluvit s Tommahansovými koupi jejich statku pro dalšího Čecha, který by se chtěl přistěhovat do Lubigau. České lstivé úsilí, sledující jediný cíl, a sice získat německý majetek, zvláště pak půdu do českých rukou, tentokrát ztroskotalo. Všichni přítomní, jak Němci, tak Češi, jsou ovšem naprosto šokováni, když se dozvědí, že Bernard plánuje odchod z města a převezme statek po bratrově smrti. Norbert tak nadále zůstává čeledínem, což jej znevýhodňuje především v tom ohledu, že se z této pozice ostýchá ucházet o Hedwig.

Bernard se tedy vrátí hospodařit na rodný statek a pořizuje kobyly, aby se rychleji dostal všude po okolí. V okolí Lubigau ovšem není zvykem, aby sedláci běžně jezdili v sedle. Jízda na koni po kraji dříve příslušela pouze knížatům a jejich správcům, nyní jezdí jako páni po kraji také Češi, ale starousedlí sedláci dříve odmítali investovat do stravy a ustájení jezdeckých koní, když na statku využijí dobytek hlavně na potah. Na stavbu stáje si Bernard najme ty německé nádeníky ze vsi, kteří nemají práci. Brzy začnou mnozí ze vsi závidět Maršovskému statku, protože Bernard nejen, že zvládá všechny své zemědělské povinnosti a vykupuje všechny pozemky dosud zatížené hypotékou, ale převzal po bratrovi i kontrolu nad honitbou v lese. Hned při první pochůzce chytne pytláka, který je vzat do vazby. Především mladí muži v Lubigau k Bernardovi vzhlíží a považují

⁴³⁷ „Wenn Brüder zusammenhalten so ist es schön. Verständigung ist notwendig, überall, bei den Völkern und in den bescheidenen Hütte. Das ist mein Prinzip. Und fernerhin: alles gehet jeden an. Man hat ein Recht, aber man hat es nicht allein. Jeder mensch muß sich beraten lassen. Vollkommenheit ist nur ganz wenigen Menschen verliehen. Diese haben eine Pflicht. Beistand ist diese Pflicht. Sie ist auch mein Prinzip. Die Menschen scheiden sich in anständige. Maßgebend ist das Urteil der vollkommenen Menschen. Für den anständigen Menschen gibt es grundsätzlich keine Nationalität.“ Tamtéž, s. 129.

⁴³⁸ „Haben sie ruhig Ihr Prinzip und lassen Sie damit andere Leute ungeschoren! Hinter Ihren Redensarten, die schön sein sollen, zittert der Haß, die edle Lehre, die Sie verzapfen, ist zum Teil hanebüchen - dumm wie Holz, wissen Sie - zum Teil von aufreizender Frechheit. Sie sind ein anmaßender Chauvinist, der seine Beschimpfungen in Phrasen von Menschenwürde kleiden möchte. Sie brauchen dümmere Zuhörer als ich bin. Danke, mein Herr, der Nächste bitte!“ Tamtéž, s. 130.

ho za zastávce práva a pořádku. Bernard pro mládežníky začne pořádat pravidelné aktivity, učí je jízdě na koni, tak brzy vznikne Svaz selské mládeže, kde jsou kromě praktických návodů mládeži vštěpovány také základy selského sebevědomí. Bernard povzbuzuje také mladého německého učitele, který je mnohem zdrženlivější než ten český. Vedoucí německé opozice, starý sedlák, odstoupí a přenechává své místo právě Tommahansovi: „*Ale mládí mělo pravdu, protože bylo mladé, a pro staré to znamenalo uskromnit se, uvolnit místo, v politice stejně jako na statku odejít do důchodu.*“⁴³⁹

Důraz na spolkový život mládeže najdeme v každém hraničářském díle Wilhelma Pleyera. Tento důraz je mu tak vlastní, protože sám byl v čase gymnaziálních studií aktivním členem spolku Wandervogel a později se v rámci DNP angažoval v mládežnické organizaci Grenzlandjugend. Spolky byly neúspěšnějším meziválečným prostředkem pro šíření „nacionální osvěty“. Wandervogel svým uspořádáním připomínal skautské organizace a vynikal důrazem na reformu života v duchu rousseauského návratu k přírodě. Hlavní náplní aktivit spolku byly pak turistické výlety.⁴⁴⁰ Grenzlandjugend byla na druhou stranu radikální polovojenská organizace podobná Volkssportu. Náplní spolkového života kromě tělesného cvičení, her, výletů a společného zpěvu byly také přednášky sledující nacionální osvětu. Svaz selské mládeže založený hlavním hrdinou je spíše podobný organizaci Grenzlandjugend, včetně důrazu na společnou uniformu.⁴⁴¹ Mládežníci z lubigavského svazu si tak nechají vyhotovit společný kroj, jehož základem jsou zelené košile, což je odůvodněno tím, že jsou vhodnější pro práci na poli než košile bílé.

Bernard se po krátkém čase v rodné vsi setkává s Hedwig, zamiluje se do ní podobně jako jeho ostatní bratři, ale protože na rozdíl od Erdmanna a Norberta mu v uzavření sňatku nebrání ani zdravotní ani existenční nedostatek, tak se brzy ožení. Norbert, který je tichý a méně průbojný než jeho starší bratr, je touto zprávou zničen. Nedá před bratrem ovšem nic znát a najde si místo čeledína na jiném statku. Nedlouho po odchodu Norberta se Bernard vrátí z noční pochůzky po lese postřelen, jedná se však jen o povrchové zranění. Po dalším pátrání bratři zjišťují, že pachatelem bude nejspíše Franz

⁴³⁹ „*Aber die Jugend hatte recht, weil sie jung war, und für die Alten hieß es sich bescheiden, Platz machen, in der Politik wie auf dem Anwesen ins Ausgedinge gehen.*“ Tamtéž, s. 145.

⁴⁴⁰ KASPER, Tomáš. *Výchova či politika?: úskalí německého reformně pedagogického hnutí v Československu v letech 1918-1933*. V Praze: Karolinum, 2007, s. 23-50.

⁴⁴¹ BURIAN, Michal. *Sudetoněmecké nacionalistické tělovýchovné organizace a československý stát v letech 1918 až 1938*. Praha: Karolinum, 2012, s. 171-178.

Schmucker. V německé hospodě pak Norbertovi výčepní prozradí, že vyslechl rozhovor černého Kárla a Schmuckera. Domlouvali se na Bernarda, oba s nelibostí nesou, že jim v lese ničí pasti. O Franzi Schmuckerovi se dozvídáme, že pochází ze smíšeného manželství. Matka Češka však zemřela, když mu byly pouhé tři roky, nastoupil sice do české školy, ale protože se po roce rodina přestěhovala, absolvoval v češtině pouze první třídu. Po válce se mu jako Němci nedařilo najít práci, a tak využil svou nevalnou češtinu a přihlásil se k české národnosti. Jako Čech František Schmucker získal práci snáze než ostatní němečtí nádeníci. Krátce poté narazí Norbert při návratu od bratra v lese na Franze, který tam čeká na vysokou. Vyzve ho, aby odhodil zbraň, ale když Franz namísto toho namíří jeho směrem, vystřelí. Na rozdíl od bratrů neprošel vojenským výcvikem, proto v rychlosti nemíří přesně a Schmuckera v sebeobraně zabije. Norbert nechává mrtvolu v lese ležet a odchází. Další den začnou Franze pohřešovat jeho čeští přátelé. Poté, co jej naleznou v lese mrtvého, odstraní jeho zbraň a nahlásí případ četníkům. Vyšetřovatelé nejprve vyslechnou Bernarda, ten má však na danou dobu pevné alibi. Nakonec je vyšetřování uzavřeno pro nedostatek důkazů. Na pohřbu je z pytláka Schmuckera udělána oběť českého vlastenectví: „*Zde leží skutečný syn svého národa, který skončil zbabělou rukou vraha v posvátném klidu lesa své české domoviny, dříve než mu bylo dopřáno spatřit poněmčená území zpět dobytá jeho národem.*“⁴⁴² Češi se navíc pokoušejí celou situaci spolu se starostou Steidlerem využít k očernění Bernarda. Negativní typizace Franze Schmuckera v rámci principu poturčenec horší Turka a také líčení jeho pohřbu je v radikální kontrapozici vůči pohřbu Erdmanna Tommahanse. Pohřební projev odkazuje k paralele mezi Čechy a pytlákem Franzem Schmuckerem. Podobně jako pytlák v lese loví, co mu nepatří, tak si také Češi dělají nárok na německé oblasti. Na příkladu Schmuckera je rovněž ukazován princip nebezpečí smíšených manželství, kdy děti z takovýchto vztahů z pravidla tíhnou spíše k češtví.⁴⁴³

Na Maršovský statek se začne scházet německá omladina z celého okolí, aby zde trávila svůj volný čas. Bernard pro jejich potřebu zpřístupní v domě knihovnu a půjčuje mladíkům svého koně. Podaří se mu získat také přátelství starostova syna, který ho později

⁴⁴² „*Hier liege ein treuer Sohn seines Volkes, den eine feige Mörderhand im gottgeweihten Frieden des Waldes seiner tschechischen Heimat niedergestreckt habe, bevor es ihm noch vergönnt war, das verdeutschte Gebiet seinem Volke restlos zurückerobert zu sehen.*“ PLEYER, Wilhelm. *Die Brüder Tommahans: Roman*. München: Albert Langen und Georg Müller, 1937, s. 194.

⁴⁴³ Tento glajchšlatující princip, že smíšená manželství vedou vždy k počestění rodu je frekventovaným klišé německé hraničářské literatury.

varuje před plány Čechů získat honitbu do svých rukou a zajistit tak, aby se do Lubigau přistěhoval další Čech: „*Může v těchto lesích vyšetřovat pytláky a ostatní střelce, kteří pytláčí v jeho revíru Jan Vrba? Ne, to tedy nemůže. Protože nosí pušku jako zbraň proti vlasti, přišel ve znamení dobývání, na opasku má připnuté sváry, chtěl by si přivést také společníky k lovu, kteří by si dovolovali věci, které jim nepřísluší. [...] Kdo se stará v domovských lesích o honitbu, která vždy byla přisouzena domácímú pánovi, [...] ten má v lese přednostní právo.*“⁴⁴⁴ Nakonec se tedy pro větší zájem o propachtování správy honitby v obecních lesích koná aukce, kterou vyhraje díky možnosti složit na místě nejvyšší sumu Bernard.

Bernard naráží na problémy také doma, Hedwig se cítí velmi osaměle, neboť Bernard je vytížen prací na statku a politickou činností. Jeden z jeho blízkých spolupracovníků ve svazu Alfred navštěvuje často knihovnu v Bernardově domě a zneužívá této příležitosti k tomu, aby Hedwig dělal nemravné návrhy. Hedwig však Alfredovým svodům odolává, především protože s Bernardem očekává dítě. Neví ovšem, jak se svěřit se svou starostí manželovi, proto využije návštěvy Norberta a požádá ho o radu. Norbert jí slibuje, že bratra přiměje, aby trávil více času také doma a napomene Alfreda. Hedwig tak na rozdíl od Mathylde z Holbaumova románu *Grenzland* odolává svodům a stává se tak nejen vzorem ideální selky, ale také ideální manželky, která chápe a podporuje manželovu veřejnou angažovanost.

Jak starosta ztrácí svou dřívější popularitu, začne se obávat o své místo, v hospodě se pak zmíní jednomu z pytláčících pacholků Zindlerovi, že Tommahansovi by se mohlo v lese něco přihodit, a že by pak Zindler nezůstal bez odměny. Nedlouho poté se však Bernard dozvídá, že když přednáší mládeži, chodí Zindler pytláčit do lesa. Další týden se domluví s mladým Franzem Tommlem a společně vyrazí pytláka přistihnout při činu. Franze Tommla však nechává v bezpečí hlídat koně a sám se vydává pátrat po pytlácích do lesa. Po chvíli se ozve volání, pak jeden výstřel, druhý, posléze výkřik, po něm chvíli ticho a pak další výstřel. Když Franz dorazí na místo, narazí na Zindlera, který se ho pokusí

⁴⁴⁴ „*Durfte nun nach den Wilderern und den anderen Schützen, die in ihrem eigenen Revier wilderten, ein Jan Vrba durch diesen Wald gehen? Nein, der durfte es nicht. Denn der trug die Büchse wie eine Waffe gegen die Heimat, der kam im Zeichen der Eroberung, der trug den Unfrieden am Gürtel, der wollte Waidgenossen mitbringen, die nach Dingen zielten, die ihnen nicht zukamen. [...] Wer in den heimatlichen Wäldern die Jagd ausübte, der galt immer als ihr heimlicher Herr, [...] der hat das vornehmste Recht im Walde*“. PLEYER, Wilhelm. *Die Brüder Tommahans: Roman*. München: Albert Langen und Georg Müller, 1937, s. 218.

zastřelit, ale není dostatečně rychlý a tak ho Franz v sebeobraně zastřelí. Bernarda pak Franz najde ležet v kaluži krve s prostřeleným trupem. Z povzdálí uslyší nářek a zjistí, že se zde v křeči svíjí Schmuckerův komplic Jakúbek, kterého Bernard zřejmě postřelil, než ho zezadu trefil Zindler. Dojede tedy pro četníky, kteří poskytnout Jakoubkovi první pomoc. Další den dorazí vyšetřovací komise, když zjistí, jak se vše seběhlo a že Bernard Tommahans raději nasadil vlastní život, než aby ohrozil svého svěťence, nařídí vrchní vyšetřovatel, aby všichni přítomní smekli z úcty k němu. Přítomný německý oficiál po chvíli ticha pronese: „*jako Němec Vám chci za svůj národ vyjádřit dík.*“⁴⁴⁵

Bernardova smrt má velký dopad na celou vesnici. Syn starosty Steidlera se přihlásí navzdory otcově nevoli do mládežnického spolku,⁴⁴⁶ který Bernard založil, a všichni vědí, že starosta nebude na konci tohoto volebního období již znovu zvolen. Na pohřbu jsou pronášeny projevy, které podtrhují význam jeho smrti:

Zde umírají muži pro život národa.

Nic neznamena jedinec, který se nedaruje druhým.

Jen jedno má význam: oběť.

*Jen jedno je skutečné: boj.*⁴⁴⁷

Norbert se vrátí na Maršovský statek, aby vypomohl Hedvice, a také propachtovaná honitba je přepsána na něj. Spravovat honitbu již není nebezpečné, neboť vysoký počet úmrtí v lese a příklad Jakubka, který přišel o nohu a skončil ve vězení, ostatní od pytláčení odrazuje. Hedvika v prosinci porodí chlapce Hanse Bernarda Norberta Tommahanse, její rodiče pak žádají Norberta, aby zvážil, zda se s Hedvikou neožení. On ovšem dal již slovo jiné dívce, ta ho však jeho závazku sprostí a tak se v prosinci koná tichá svatba. Norbert je na závěr požádán, aby se stal předsedou zemědělského svazu: „*Je samozřejmě velmi těžké hledat nástupce po Vašem bratrovi v obci, okrese či kraji. Je zřejmé, že Váš zesnulý bratr byl vynikající řečník, ale právě od něj jsme se naučili rozlišovat zdání a podstatu. Proto*

⁴⁴⁵ „*als Deutscher spreche ich Ihnen den Dank meines Volkes aus.*“ Tamtéž, s. 276.

⁴⁴⁶ Opět jistá paralela s Hohlbaumovým románem Grenzland, kde tragická úmrtí přimějí opustit syna továrníka rodinnou firmu a přidat se k nacionálně angažované části společnosti.

⁴⁴⁷ „*Es sterben die Männer dem Leben des Volkes. Nichts ist der Einzelne, der sich nicht schenkt. Nur eines ist groß: das Opfer. Nur eines ist wirklich: der Kampf.*“ Tamtéž, s. 281.

nehledáme žádného řečníka, ale vůdce, který nenadělá mnoho řečí, ale má to správné slovo. A měl by být sedlákem.“⁴⁴⁸

4.2.1 Pleyerův program nacionální obrany

Román *Die Brüder Tommahans* rozhodně není možné vnímat jako realistický záznam venkovského života na česko-německé jazykové hranici v meziválečném období. Kniha je mnohem více popularizací německého nacionálního „obranného“ programu, který je však také důležitým zrcadlem doby a jejího ideového směřování. Wilhelm Pleyer čtenáře ve svém díle seznamuje se základními cíli a úkoly nacionální „obranné“ práce, které v sobě nesou jako nedílný aspekt vymezování se vůči všemu neněmeckému. Tématika selství je zde představena v rovině nacionálního zápasu o „zajištění životního prostoru“. Příběh bratří Tommahansů, kteří až na jednoho všichni „položí svůj život za vlast“, idealizuje myšlenku bezvýhradné služby německému národu. Kolektivistický přístup, ve kterém je celek, v tomto případě národ, přednější než jednotlivec, je ostatně vlastní jakémukoliv nacionalismu. Pleyer však svým čtenářům v této knize nabízí poměrně konkrétní představu o tom, co národu v danou dobu na daném místě prospívá. Vzhledem k tomu, že román vyšel v roce 1937, je v něm jasně patrný vliv nacistické ideologie. V následujícím textu představím styčné body románového programu nacionálního boje.

1) Existenční zajištění německého národa prostřednictvím půdy.

Pleyer v románu jednoznačně vychází z ideologie „Blut und Boden“ a v porovnání s Haasem ji posouvá blíže k nacistické ideologii. Idea krve a půdy se v románu projevuje nadále jako „zakořeněnost v rodné hroudě“ a boj o udržení půdy v německém vlastnictví. Sounáležitost s prostředím, s rodným krajem, je velmi atraktivní, neboť nevyvolává ve čtenáři pouze nekonkrétní představu životního prostoru, ale spojuje termín „Boden“ s výrazem „Heimat“. Sžívání se rolníka s půdou je pak zároveň socializačním procesem, který sedláka formuje do jeho osudové role, jež je v rámci agrarismu obecně přemrštěna:

⁴⁴⁸ „*Es ist natürlich schwer, nach Euer Bruder den rechten Nachfolger zu finden in Ort, Bezirk und Kreis. Es ist gewiß, daß Euer seliger Bruder ein guter Redner war; aber wir haben von ihm auch gelernt, Schein und Wesen zu scheiden. Deshalb suchen wir keinen Redner, sondern einen Führer, der nicht viel Worte macht, aber das rechte Wort weiß. Und er soll ein Bauer sein.*“ Tamtéž, s. 306.

„Pro národ je zajištěno to území, které je osídleno německým zemědělcem“.⁴⁴⁹ „Půda je naše poslední útočiště a jistota. Jako rolníci jsme před mnoha staletími svůj německý domov v českých zemích stvořili, jako rolníci jej musíme zachovat.“⁴⁵⁰ Pleyer ve své knize varuje Němce před tím, aby se zadlužovali, byť by si půjčovali u německých družstev či bank. Na příkladu bratří Tommahansů ukazuje, že tvrdá práce vede k získávání prostředků, které jsou vzápětí zhodnoceny výkupem pozemků tak, aby pro národ byla zajištěna další půda. Pleyer navíc zdůrazňuje potřebu využít jakékoliv nabídky pozemku, byť by nešlo o půdu kvalitní: „To platí dnes více než včera. Na naší omezené, kopcovité půdě musí zemědělství vytěžit i její sebemenší kousek, chceme-li přežít. To, co nám ukázali velcí vlastníci půdy na Šumavě, to musíme realizovat všude. Neboť jak Vám říkám, přijde čas, kdy sudetští Němci budou brát každou hroudu půdy do ruky jako hotový chléb.“⁴⁵¹

Hlavním tématem, které Pleyer ve svém antičeském mobilizačním výkladu propagujícím nacionální nesmiřitelnost rozebírá, je Haasem jen načrtnutá pozemková reforma. Jak již bylo rozebráno v předchozí kapitole, pozemková reforma, ač měla řešit především otázku sociální a hospodářskou, stala se jednou ze stěžejních meziválečných otázek politických. Při projednávání i realizaci reformy docházelo k nejzásadnější konfrontaci českého a německého hospodářského nacionalismu v meziválečném období.⁴⁵²

⁴⁴⁹ srov. EIDENBENZ, Mathias. *Blut und Boden - Zu Funktion und Genese der Metaphern des Agrarismus und Biologismus in der nationalsozialistischen Bauernpropaganda* R. W. Darrés. Bern - Berlin; Frankfurt a.M.; New York; Paris; Wien, 1993; BENSCH, Margrit. *Die „Blut und Boden“ – Ideologie Ein dritter Weg der Moderne*. Berlin 1995; CORNI, Gustavo. *Blut und Boden. Rassenideologie und Agrarpolitik im Staat Hitlers*. Schulz-Krichnerverlag. Neue Folge. Band 5. 1994; ALTENKIRCH, Gunter a Bernard BECKER. *Baurntum im 3. Reich*. Mandalbachtal, 1982.

⁴⁵⁰ „Der Boden ist unsere letzte Zuflucht und Sicherheit. Als Bauern haben wir vor vielen Jahrhunderten die deutsche Heimat in den Böhmischen Ländern geschaffen, als Bauern müssen wir sie erhalten.“ PLEYER, Wilhelm. *Die Brüder Tommahans: Roman*. München: Albert Langen und Georg Müller, 1937, s. 93.

⁴⁵¹ „Das gilt heute noch viel mehr als gestern. Auf unseren engen, bergigen Böden muß die Landwirtschaft das Außerste herausholen, wenn wir leben wollen. Was uns die großen Besitzer im hohen Böhmerwald und anderswo gezeigt haben, das müssen wir überall durchführen. Denn ich sage Ihnen, es wird eine Zeit kommen, da werden die Sudetendeutschen jede Scholle Boden in die Hand nehmen wie ein fertiges Brot.“ Tamtéž, s. 93. Narážku na Pošumaví lze vysvětlit jejím agrárním profilem, neboť průmyslový rozvoj na Šumavě ve srovnání s jinými Němci osídlenými českými oblastmi značně zaostával.

⁴⁵² JANČÍK, Drahomír. Pozemková reforma – nástroj nacionálního přerozdělení půdního fondu, In: JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: Strěty a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha: Dokořán, 2011, s. 337.

Pozemková reforma, objektivně potřebná, nabídla občanům velkou část pozemků, které dříve patřily ke šlechtickým a církevním latifundiím. Jak bylo uvedeno v předchozí kapitole, ačkoliv samotná dikce zákonů byla nacionálně zcela neutrální, především programová prohlášení spojená s touto reformou zjevně upřednostňovala české zájemce. Německý tábor na to reagoval zvýšeným úsilím o udržení a posléze také rozšíření své nacionální „hospodářské državy“.⁴⁵³ Výkup pozemků velkostatků, jejich následná parcelace a prodej mezi Čechy byl Pleyerovi trnem v oku: „*Pozemková reforma postihla také bývalá hrabata. Nyní bude hernavský statek vyvlastněn za zlomek jeho skutečné hodnoty. Díky tomu bude v Hernau česká většina.*“⁴⁵⁴ Pleyer v roce 1937 v románu *Die Brüder Tommahans* pouze opakuje to, co od započetí pozemkové reformy říkalo německé völkisch hnutí, a sice že reforma je nástrojem cílené čechizace německé „národní državy“. Česká kolonizace pohraničí je navíc silně podpořena českým kapitálem: „*České pokladny, všechny zapadákovy tady v okolí (díky nim) mají peníze. To jsou ty sta milióny z centrálních fondů, které jsou do velké míry rozděleny do takových pokladen. [...] Tyto peníze pak slouží také k čechizaci.* „*Financování vnitřní národní kolonizace*“, tak to nazval jeden český poslanec.“⁴⁵⁵ Pleyer v tomto případě naráží na českou radikálně nacionální rétoriku, která byla vlastní poslancům kolem Karla Kramáře v Národní demokratické straně.⁴⁵⁶

Nespravedlnost v přerozdělování půdy spatřuje Pleyer podobně jako Haas v tom, že pozemky nebyly nabídnuty místním Němcům, ale nově příchozím Čechům: „*Pokud jde o pole, bez pár osamocených stranou ležících rolí se mohl statek obejít, potřebný díl pro nové hospodářství by však musel být získán cestou pozemkové reformy. Cožpak je*

⁴⁵³ Tamtéž, s. 275 - 282.

⁴⁵⁴ „*Die Bodenreform trifft den ehemaligen Grafen. Jetzt eben wird der Hernauer Hof enteignet, für einen geringen Bruchteil seines Wertes. Durch diese Enteignung ist die tschechische Mehrheit für Hernau gesichert.*“ PLEYER, Wilhelm. *Der Puchner: ein Grenzlandschicksal: Roman.* München: Albert Langen/Georg Müller, 1958, s. 230. Hernau je opět pouze fiktivní obec lokalizovaná do západních Čech.

⁴⁵⁵ „*Die tschechischen Kassen, alle die Quetschen da in der Gegend haben Geld. Das sind die Hunderte Millionen aus den Zentralfonds, die werden zum guten Teil bei solchen Kassen eingelegt. [...] Mit dem Geld kann dann auch tschechisiert werden. ‚Die nationale Innenkolonisation finanzieren‘ hat es ein tschechischer Abgeordneter genannt.*“ PLEYER, Wilhelm. *Die Brüder Tommahans: Roman.* München: Albert Langen und Georg Müller, 1937, s. 66.

⁴⁵⁶ KUBŮ, Eduard a Helga SCHULTZ, ed. *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten: die böhmischen Länder und die Tschechoslowakei in vergleichender Perspektive.* Praha: Aleš Skřivan ml., 2004, s. 110.

zapotřebí, aby sem přicházeli zdaleka lidé, kteří nejsou sedláky a nikdy ani jimi nebudou, když zde jsou druzí, třetí a čtvrtí synové sedláků, kterým kdysi panstvo vyrvalo pole z rukou? [...] Má-li být dělení půdy užitečné, pak musí být půda přidělena rolníkům, kteří s ní dovedou zacházet, ne právníkům, řezníkům z města a spolkům, které zase nepřivedou na dvory sedláky, nýbrž Čechy. [...] Zatím to ale nemůžeme změnit.“⁴⁵⁷

Již od chvíle, kdy došlo k připojení pohraničních oblastí k českým zemím namísto k Německému Rakousku, patřila ochrana půdy (Bodenschutz) ke stěžejním úkolům hospodářské „obránné“ činnosti. V roce 1920 Bund der Deutschen in Böhmen založil ústřední pracoviště spojené s touto problematikou Zentralverband der Heimatschollen, v roce 1934 pak Henleinovci zřídili úřad na ochranu půdy (Bodenschutzstelle). „Obranné“ spolky tak byly hlavními aktéry „nacionální obrany“ proti českým „kolonialistickým záměrům“. V roce 1934 se navíc sjednotily do jednotného Bund der Deutschen, který vznikl především díky integrační iniciativě spolku BdDiB, jehož členem byl také Wilhelm Pleyer. Spolky se soustředily na hospodářské podpůrné činnosti, nejprve mapovaly situaci v regionech a obcích. Nedostatky obyvatel pak řešily praktickými kroky, založenými na principu vzájemné nacionální svépomoci. Spolky a jejich zprostředkovatelny se staly jakýmsi prostředníky, kteří kontrolovali pohyb majetku a snažili se najít německého kupce. Svazy zprostředkovávaly nákup a prodej pozemků, půjčky s nízkým úrokem, pronájmy obytných prostor i pozemků. Byly také nejaktivnějšími dohlížiteli na průběh pozemkové reformy, přičemž usilovaly touto cestou získat co nejvíce půdy pro zemědělskou činnost. Pleyer pak velmi dobře zachycuje agitační rozměr německého „obránného“ programu.⁴⁵⁸ Upřednostňování českých uchazečů o půdu se negativně

⁴⁵⁷ „Was die Äcker betrifft – ein Paar vereinzelte und entlegene Gründe könnte der Marschenhof entbehren, aber den richtigen Teil für eine neue Wirtschaft müßte man doch durch die Bodenreform kriegen. Was brauchen von weit her Leute kommen, die gar keine Bauern sind und auch nie Bauern werden, wenn da die zweiten, dritten und vierten Bauernsöhne stehen, [...] denen in alter Zeit die Herrschaft die Felder aus den Fäusten gerissen hat. [...] Wenn die Bodenverteilung nutzen soll, dann muß der Boden Bauern zugeteilt werden, die damit umgehen können aber nicht Advokaten und Fleischern aus der Stadt, und Vereinen, die ja wieder keine Bauern auf die Höfe bringen – Aber Tschechen. [...] Das können wir derweil nicht ändern.“ PLEYER, Wilhelm. *Die Brüder Tommahans: Roman*. München: Albert Langen und Georg Müller, 1937, s. 134-135.

⁴⁵⁸ BALCAROVÁ, Jitka. *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!": Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013, s. 237-284.

odrazilo v náladě německého obyvatelstva.⁴⁵⁹ Kritické hlasy, ať už v beletrii nebo v publicistice, měly mezi čtenáři významný ohlas. Pleyerovo hysterické hořekování nad ztrátami německých vlastníků jak v důsledku válečných půjček, tak v důsledku pozemkové reformy, je nutné chápat jako propagandistický manévr, nikoliv jako pokus o nestranný popis událostí. Jak potvrzovali po připojení Sudet k Německu sami němečtí funkcionáři, Němci si byli vědomi úspěšné činnosti svých „obránných“ spolků: „*Veškerý půdní majetek Západního Slezska se podařilo v těžkých časech českého panování udržet v německých rukách a ani píď německého selského gruntu se neocitla v cizonárodních rukách.*“⁴⁶⁰

Otázka, do jaké míry se Pleyerova obvinění zakládala na skutečnosti, a zda bylo reformou ohroženo německé pozemkové vlastnictví a došlo k čechizaci „německého území“, je zcela na místě. Jak ukazuje současný stav historického bádání v této otázce, v přidělových řízeních byli sice upřednostňováni Češi a Němci se museli často spokojit pouze s výkupem dlouhodobě propachtované půdy, neznamenalo to ovšem, že pozemková reforma narušila integritu Němci osídleného území, jak naznačuje Pleyer. K programové „kolonizaci“ směřovaly pouze přiděly v kategorii od pěti hektarů výše, nikoli prodej zbytkových statků, na nichž byli nadále zaměstnáni ve vysokém počtu Němci. Celkový rozsah půdy prodané českým kolonistům v území s většinovým německým osídlením představuje zhruba plochu pěti větších vesnic. Pozemková reforma tak výrazně nezměnila rozsah německého jazykového území.⁴⁶¹

Pleyer si byl tohoto stavu dobře vědom a zároveň si uvědomoval také, že větší podíl na změnách ve vlastnictví půdy v etnicky smíšených oblastech měla lesní reforma. Drahomír Jančík však zdůrazňuje, že na rozdíl od pozemků zemědělských však lesní reforma neznamenała příchod českých kolonistů.⁴⁶² S tím tak úplně nekoresponduje Pleyerem naznačený český zájem o propachtování honitby. V románu *Der Puchner* Pleyer

⁴⁵⁹ JANČÍK, Drahomír. Pozemková reforma – nástroj nacionálního přerozdělení půdního fondu, In: JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha: Dokořán, 2011, s. 326.

⁴⁶⁰ Úryvek z projevu Otta Wenzelidese. In: BALCAROVÁ, Jitka. *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!": Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013, s. 267.

⁴⁶¹ JANČÍK, Drahomír. Pozemková reforma – nástroj nacionálního přerozdělení půdního fondu, In: JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: Střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha: Dokořán, 2011, s. 331.

⁴⁶² Tamtéž, s. 327.

vyvolává paniku mezi českými Němci také kvůli zápasu o lesní pozemkovou reformu: „*Na české straně zestátnili les. A praktici čechizují německé lesy.*“⁴⁶³ Pozemková reforma byla německými nacionály vnímána jako nástroj počestění německých pohraničních lesů, přičemž tento krok měl německé jazykové území odříznout od říšského prostředí. Pleyer popisuje les jako něco bytostně spjatého s němečtívím: „*Tak málo je slovo o německém lese frází, tak silně se naše duše cítí doma v lese, tak velice milujeme na lese koloběh přírody, jím žijeme a jím se hýbeme, tak moc les patří k naší existenci.*“⁴⁶⁴ V románu *Die Brüder Tommahans* popisuje nelehký úkol strážce honitby, o jejíž propachtování se strhne tak intenzivní nacionální rozepře. Honitba je líčena jako stavovské privilegium, náležející v minulosti šlechtě. Podobně jako jízda na koni, je i vlastnictví přednostního práva honitby v myslích obyvatel pohraničí spjata s patrimoniální převahou. Pleyer tady zdárně ilustruje, že mentální vzorce jsou velmi stabilní a přetrvávají ještě dlouho poté, co dojde ke společenským změnám. Honitba tedy, ačkoliv nemá pro svého pronajimatele významný ekonomický přínos, je podle Pleyera výrazem společenské prestiže té či oné nacionální skupiny a její mocenské převahy v určité oblasti.

2) Zvrácení negativního populačního vývoje prostřednictvím povzbuzení natality

Již ze stručného náčrtu děje románu je naprosto zjevné, že autor záměrně přehání ztráty na životech mezi německými venkovany: „*Malí i velcí čechizátoři nás rádi přepočítávají, sledují jakou rychlostí vymíráme a jakou rychlostí oni narůstají.*“⁴⁶⁵ Tento hysterický pohled na vyšší natalitu českého etnika oproti německému má podpořit jeden ze dvou stěžejních apelů namířených vůči německému sedlákovci: „*Přivést na svět děti.*“⁴⁶⁶

Populační politika byla jednou z dalších komponent německé „obránné“ práce. Navzdory nezáživnosti tohoto tématu se populační statistiky objevují velmi často právě

⁴⁶³ „*Sie verstaatlichen auf der böhmischen Seite den Wald. Und Praktiker tschechisieren die deutschen Wälder.*“ Wilhelm. Der Puchner: *ein Grenzlandschicksal: Roman*. München: Albert Langen/Georg Müller, 1958, s. 322.

⁴⁶⁴ „*So wenig das Wort vom deutschen Wald eine Phrase ist, so sehr sich unsere Seele im Walde daheim fühlt, so sehr wir am Walde den Kreislauf der Natur lieben, das Leben und Weben, so sehr gehört der Wald zu unserem Gottum.*“ Tamtéž, s. 328.

⁴⁶⁵ „*Die kleinen und die großen Betreiber der Tschechisierung, sie rechnen uns so gerne nach, in welchem Tempo wir absterben und in welchem Tempo die Slawen nachwachsen.*“ PLEYER, Wilhelm. *Die Brüder Tommahans: Roman*. München: Albert Langen und Georg Müller, 1937, s. 88.

⁴⁶⁶ „*Kinder in die Welt setzen.*“ Tamtéž, s. 88.

v hraničářských románech. Tragikomikou Pleyerovy práce se statistickými daty je, že nevychází z údajů státem prováděných sčítání, protože je považuje za zmanipulované, sám se však dopouští toho, že jednou počet Němců zvyšuje, podruhé snižuje. Pokud Pleyer vyčísluje počet českých Němců, kterým bylo upřeno právo na sebeurčení, přidává, neboť v románu *Der Puchner* uvádí tři a půl milionu. Neuznává tak sčítání lidu provedené už po vzniku Československé republiky v roce 1921⁴⁶⁷ a drží se posledního rakouského sčítání z roku 1910. Sám si však stěžuje nejen na vysoký počet úmrtí za války, ale také na snížení porodnosti: „*A doma, kde se Němcům vede stále hůře, přichází na svět čím dál méně dětí...*“⁴⁶⁸ Když pak v románu *Die Brüder Tommahans* uvádí počet Němců ve třicátých letech, snižuje naopak číslo proti oficiálním údajům, aby zdůraznil, že „sudetskí“ Němci vymírají.

Sčítání z roku 1921 vyčíslilo celkový počet Němců na 2 973 000, což znamená, že úbytek od roku 1910 činil přibližně 520 000. Ve válce padlo přibližně 130 000 Němců z českých zemí, 43 000 Židů se po válce přihlásilo k nově zavedené kategorii židovské národnosti a 54 000 Němců se přesunulo do kategorie „cizích národních příslušníků“. Podstatnou příčinou úbytku německé populace byly rovněž tzv. ztráty na nenarozených, způsobené čtyři roky trvající válkou. Do roku 1930 počet Němců v Československu vzrostl na 3 232 000, což dosvědčuje informaci, že všechny ostatní národnostní skupiny v Československu rostly rychleji.⁴⁶⁹ Přesto bylo postavení Němců v Čechách ve srovnání s dalšími evropskými menšinami velmi dobré a i přes jejich početní úbytek tvořili přibližně čtvrtinu obyvatelstva Československé republiky. Nižší natalita v německých oblastech byla pravděpodobně důsledkem velké sociální diferenciaci německé populace v ČSR. Nedostatek pracovních míst, především v horských oblastech, navíc způsoboval emigraci. Tak v pohraničí vznikalo tzv. depopulační pásmo.⁴⁷⁰

⁴⁶⁷ Pleyer byl přesvědčen o tom, že československé úřady uváděli nižší číslo, než jaký byl počet Němců v Československu.

⁴⁶⁸ *Und daheim, wo es den Deutschen immer schlechter geht, kommen immer weniger Kinder zur Welt...* PLEYER, Wilhelm. *Der Puchner: ein Grenzlandschicksal: Roman*. München: Albert Langen/Georg Müller, 1958, s. 322.

⁴⁶⁹ KURAL, Václav. *Konflikt místo společenství? Češi a Němci v Československém státě (1918-1938)*. Praha 1993, s. 85-88.

⁴⁷⁰ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl druhý, Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930-1935)*. Praha: Libri, 2002, s. 183–187.

Pleyer se ve svém románu snaží povzbudit československé Němce ke zvýšení natality. Takže i obraz spokojené rodiny plné zdravých dětí je plně zapojen do služby zápasu o udržení německého národa a jeho životního prostoru. Válečné ztráty a nízká natalita jím pak jsou dovedeny do apokalyptických prohlášení o vymírání německého národa v Československu, které rovněž působí újmy na „národní državě“. Česko-německé sňatky se v této optice interpretují jako hlavní cesta k odcizení se vlastnímu národu (viz příklad Franze Schmuckera).

3) Nacionální jednota vyjádřená spolkovým životem i jednotnou politickou frontou

Shrneme-li oba výše zmíněné body, zjistíme, že Pleyerův nacionálně-agrární program spočívá v plození potomků a udržení, popřípadě dokonce rozšíření rodinného pozemkového vlastnictví. „*Program zní: být rolníkem, milovat svou ženu, mít děti, mít a udržet svůj svět pohromadě.*“⁴⁷¹ Německý sedlák si však nadto má být vědom, že jeho poslání neslouží pouze k naplnění potřeb jednotlivce, ale je důležitou službou celému nacionálnímu společenství. Pleyer se také prostřednictvím tohoto románu snaží měnit myšlení, hodnoty a způsob života československých Němců směrem k nacionálnímu cítění. Jedním z výrazů nacionálního úsilí o jednotu je pak spolková a družstevní činnost, založená na vzájemné svépomoci. V praktické rovině se úsilí o jednotu projevuje snahou o ochranu německého pracovního místa. Bernard Tommahans si na stavební práce najímá nezaměstnané německé dělníky. Takovýto hospodářský nacionalismus, známý pod heslem svůj k svému, je vnímán jako žádoucí na německé straně, když si však Češi najmou přespolního českého řemeslníka, místo aby dali práci domácímu německému dělníkovi, stanou se okamžitě terčem Pleyerovy kritiky.

Německá jednota v rovině vzájemné sociální a ekonomické solidarity by samozřejmě měla najít svou realizaci na politické scéně. Tam však v důsledku nacionální zrady německých aktivistických politických stran panuje rozdělení. Pleyer v románu pracuje s nacionální völkisch rétorikou velmi podobnou té, kterou úspěšně na politické scéně uplatňovali Henleinovci. Již z prohlášení Konráda Henleina z 1. října 1933 o založení Sudetoněmecké vlastenecké fronty (Sudetendeutsche Heimatfront, SHF), v jejímž

⁴⁷¹ „*Ein Programm: Bauer sein, ein Weib lieben, Kinder haben, seine Welt beisammenhaben und beisammenhalten.*“ PLEYER, Wilhelm. *Die Brüder Tommahans: Roman*. München: Albert Langen und Georg Müller, 1937, s. 113.

čele stanul, jasně vyplývá odpor k stranickému štěpení národních zájmů.⁴⁷² Vznik SHF měl zamezit stranickým pŕtkám, které oslabovaly německý tábor, a sjednotit nacionální zájmy za účelem efektivnějšího prosazování německých nacionálních zájmů v Československu.⁴⁷³ SHF, záhy přejmenovaná na Sudetoněmeckou stranu (Sudetendeutsche Partei) do poloviny 30. let zcela ovládla českoněmeckou politiku.⁴⁷⁴ Nástup SdP byl spojen také s představou nahradit starou konzervativní generaci, bojovnější, radikálnější a mladší věkovou skupinou: *Stručně řečeno: staří to nikdy nezvládnou; žádnému z nich nebyla svěřena skutečná důvěra, musí nastoupit mladí. [...] Spojujeme v tuto chvíli mladé lidi z venkova dohromady; musí se to konečně započít i v tomto zákoutí.*⁴⁷⁵ Nová generace má tedy dokázat to, co se předchozí generaci nepodařilo, dospět ke skutečné nacionální jednotě, která se projevuje také v jednotné politické reprezentaci hájící sociálně-ekonomické zájmy československých Němců.

⁴⁷² BURIAN, Michal. *Deutscher Turnverband a československý stát v letech 1918-1938*. In: *Češi a Němci ve světě tělovýchovy = Die Deutschen und Tschechen in der Welt des Turnens und des Sports*. Praha 2004, s. 57-66.

⁴⁷³ KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl druhý, Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930-1935)*. Praha: Libri, 2002, s. 183-187.

⁴⁷⁴ WAIC, Marek. *Turnerské hnutí a československý stát 1934-1938*. In: WAIC, Marek, ed. *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu = Die Deutschen und Tschechen in der Welt des Turnens und des Sports*. Praha: Karolinum, 2004, s. 57-66.

⁴⁷⁵ „Mit einem Wort: die Alten machen es nimmer; keinem von ihnen wird das richtige Vertrauen geschenkt; die Jungen müssen heran. [...] Wir fassen jetzt überall die ländliche Jugend zusammen; es muss endlich auch in diesem Winkel begonnen werden.“ PLEYER, Wilhelm. *Die Brüder Tommahans: Roman*. München: Albert Langen und Georg Müller, 1937, s. 70-71.

5 Český a německý hraničářský román v komparativní rovině

5.1 Medailony autorů

5.1.1 Josef Koudelák

Josef Koudelák se narodil 26. února 1906 v olomouckém okrese v obci Senička u Litovle a na Hanácku působil později také profesně jako venkovský učitel. Vyučoval na obecných školách v Července, ve Slavětíně u Litovle a na dívčí měšťanské škole v Novém Jičíně. Mezi lety 1933 a 1936, tedy v době, kdy vznikl zde zkoumaný román *Hraničáři*⁴⁷⁶, působil jako správce české jednotřídky v převážně německé obci Renoty u Uničova.⁴⁷⁷ Posléze pracoval jako pedagog v samotném Uničově. Válečné období prožil v Náměšti na Hané a po druhé světové válce přesídlil na Šternbersko. Svoji profesní kariéru zakončil jako ředitel základní školy v Bělkovicích u Olomouce.⁴⁷⁸ Ve všech svých působištích se v rámci své profese snažil o povznesení venkovského kulturního života. V současných biografických slovnících je možné se o něm dočíst, že působil „osvětově“ a jeho práce bývají označovány za dokument dění na venkově v první polovině 20. století. Jeho dílo zachycuje dnes již neexistující svět a myšlení venkovského obyvatelstva.⁴⁷⁹ Koudelák byl

⁴⁷⁶ Tento román ve svých pracech o české hraničářské literatuře zmiňují také Jan Budňák a Karsten Rinas. BUDŇÁK, Jan. Vzájemný obraz Čechů a "jejich" Němců v románech z pomezí. *Opera Academiae Paedagogicae Liberecensis. Eurolitteraria & Eurolingua* 2007. Liberec: Technická univerzita, 2008, s. 87-92, KARSTEN, Rinas. Die andere Grenzlandliteratur. Zu einigen tschechischen Romanen mit antideutscher Tendenz. In: *Brücken. Germanistisches Jahrbuch Tschechien-Slowakei*. Neue Folge 16, 2008, č. 1-2, s. 115-163.

⁴⁷⁷ HOSÁK, Ladislav. *Historický místopis země Moravskoslezské*. Vyd. 2. Praha: Academia, 2004, s. 600.

⁴⁷⁸ Koudelák Josef. *Litovelsko.eu* [online]. ©2011 [cit. 15.5.2017]. Dostupné z: <http://www.litovelsko.eu/dr-cs/185-koudelak-josef.html>

⁴⁷⁹ HLŮZOVÁ, Vlasta. *Prošli Šternberskem: výběrový slovníček 225 osobností*. Šternberk: [V. Hlůzová], 2010. s. 66-67; ŠULEŘ, Oldřich. *Laskavé medailony: zapomínání a zapomenutí literáti ze severní Moravy a Slezska, z Valašska a Hané*. Ostrava: Repronis, 2007, s. 67.

velmi čínorodý, hojně publikoval v krajaňských časopisech a agrárním tisku,⁴⁸⁰ spolupracoval s rozhlasovými stanicemi a působil v řadě spolků, mimo jiné v Moravském kole spisovatelů, po válce přejmenovaném na Sdružení spisovatelů Hané.

Na pole literární tvorby vstoupil nejprve básnickými sbírkami, v nichž se odráží především láska k rodnému Hanácku a Drahaňské vrchovině. Výrazové prostředky jeho prvních básnických pokusů prozrazují, že se inspiroval tvorbou svého krajaň Jiřího Wolkerá.⁴⁸¹ Krajaň jeho dětství vystupuje později také v jeho knížkách pro děti a mládež.⁴⁸² Těžištěm Koudelákovy je však románová tvorba, která je koncipována „chválou venkovského života“.⁴⁸³ Ve třicátých letech se v jeho díle rozvíjejí prvky typické pro ruralistickou literaturu: mysticizace rodu a půdy, „niterná láska k zemi jako udržitelce života a pevná osa v časech otřesů, nejistoty a úzkosti.“⁴⁸⁴ K tomu Koudelák přidává osobitý důraz na sociální témata, zejména na život venkovské chudiny, který má poukazovat na poněkud přehlížené stránky venkovského života „blahobytné“ Hané.⁴⁸⁵ Ve své prozaické prvotině *Vrata do tmy* z roku 1932 pracuje se schématem střet vesnice s cizorodým živlem, jímž je v případě tohoto románu rodina „moderního“ sedláka z Čech, která se přistěhuje na Hanou a začne zavádět „nové způsoby“. Zvláště dcera tohoto sedláka přináší mezi vesnickou omladinu nové nároky na společenský život a módu, čímž zpřetrhává kontinuitu vesnického života a navíc svádí mladou generaci k životu „nad poměry“. Vše nakonec zdárně dopadne, neboť dívka se zamiluje do venkovského učitele a osvojí si v kraji obvyklé způsoby.⁴⁸⁶

Z Koudelákových děl vystavěných na polaritě venkov-město nebo Hanáci-ostatní, se poněkud vymykají dva romány zabývající se životem české menšiny v Jeseníkách na česko-německé jazykové hranici. Román *Hraničáři* vyšel v roce 1934 a román *Praděd nespí* roku 1948. Ve druhém jmenovaném románu se Koudelák, byť naprosto ovlivněn

⁴⁸⁰ např. *Stráže lidu, Stráže Moravy, Selské listy, Zvon*. Viz ŠULEŘ, Oldřich. *Laskavé medailony: Zapomínání a zapomenutí literáti ze severní Moravy a Slezska, z Valašska a Hané*. Ostrava: Repronis, 2007, s. 67.

⁴⁸¹ *Hořící srdce* (1926), *Vesnice v poledni* (1927), *Senička* (1929)

⁴⁸² např. cyklus pohádek z Hané *Mateřídouška, Zlatá srdce* (1933)

⁴⁸³ ŠULEŘ, Oldřich. *Laskavé medailony: zapomínání a zapomenutí literáti ze severní Moravy a Slezska, z Valašska a Hané*. Ostrava: Repronis, 2007, s. 67.

⁴⁸⁴ KNAP, Josef. *Básníci selství. Studie o ruralismu u nás*. Praha, 1932, s. 10.

⁴⁸⁵ *Na dřevě kříže: román děvečky* (1932), *Pacholek Jordán* (1936)

⁴⁸⁶ PUTNA, Martin a Martin BEDŘICH, ed. *Česká katolická literatura v kontextech: 1918-1945*. Praha: Torst, 2010, s. 877.

poválečnou protiněmeckou atmosférou, snaží poukázat na neduhy provázející osídlování pohraničí přistěhovalci z vnitrozemí. Autor v tomto románu kromě odsunu Němců zachycuje poválečnou obnovu Kamenice, přičemž postavil do kontrapozice dvě kategorie osídlenců. Jedni přicházejí do pohraničí ze zcela zištných důvodů, druzí přicházejí s touhou vybudovat zde svůj nový domov. Ačkoliv mohl být Koudelák jako katolík, příslušník ruralismu a přispěvatel agrárního tisku nepohodlný pro poválečný režim, nestal se v padesátých letech obětí komunistických procesů vůči katolickým intelektuálům. Mohl nadále pracovat ve svém rodném kraji jako „regionální pracovník“ a publikovat především dětskou literaturu. Zemřel v roce 1960.

Jak bylo již zmíněno, Koudelák bývá díky svým regionalistickým tendencím, obhajujícím oslavu svérázu vesnického života a rolnického stavu na Hané, zařazován mezi ruralisty. Toto vymezení může ovšem být u některých jeho děl poněkud zavádějící, zvláště s ohledem na to, že je ruralismus definován jako žánr, který na rozdíl od programu agrarismu nemá politické ambice a jeho cílem není utvoření zájmových a politických skupin.⁴⁸⁷ Román *Hraničáři* může posloužit jako dobrý příklad toho, že agrarismus, jehož nositelem v českých zemích byla především Agrární strana, své politické ambice přenáší také do literatury. Ideová východiska české agrární ideologie byla významným inspiračním zdrojem pro část Koudelákovy literární tvorby, dokladem jsou mimo jiné i jeho kratší příspěvky na stránkách *Selských listů*, tiskového orgánu české strany agrární pro Moravu a Slezsko.⁴⁸⁸

5.1.2 Bruno Nowak alias Gottfried Rothacker

Slezský rodák Bruno Nowak se narodil 25. června 1901 v Opavě. Jeho předkové pocházeli z venkova a živil se jako pachtýři a venkovští nádeníci. Jeho rodiče ovšem museli odejít za prací do města.⁴⁸⁹ Dle adresáře města Opavy se Nowakovi usadili na dnešním Horním náměstí, tehdy Oberring č. p. 43. Otec Bruno Nowaka Anton se živil jako krejčí.⁴⁹⁰

⁴⁸⁷ PALEČEK, Antonín. *Nové selství (Základy ruralismu)*. Praha, 1933, s. 70.

⁴⁸⁸ ŠULEŘ, Oldřich. *Laskavé medailony: zapomínání a zapomenutí literáti ze severní Moravy a Slezska, z Valašska a Hané*. Ostrava: Repronis, 2007, s. 67.

⁴⁸⁹ ROTHACKER, Marta, ed. *Vermächtnis*. Bayreuth, 1942, s. 305-307; autorova stručná biografie od Ferdinanda Oppenberga, je přílohou této knihy, v kterou vydala a uspořádala uspořádala Martha Nowak na základě manželovi pozůstalosti.

⁴⁹⁰ SOA Opava, Fond Archivu města Opava, odvodní kniha, inv. č. 2 350.

Navzdory chudým poměrům, z nichž pocházel, se Nowakovi podařilo získat díky talentu a pílí vysokoškolské vzdělání. Ještě v době gymnaziálních studií prožil Nowak vznik provincie Sudetenland i příchod českých vojenských jednotek a připojení pohraničí k Československu. To zásadně ovlivnilo jeho další směřování, v roce 1920 byl poprvé odsouzen, konkrétně ke čtyřem dnům vězení. Sám uvedl jako příčinu svého uvěznění vyjadřování svého nacionálního přesvědčení.⁴⁹¹ Jeho zatčení mohlo souviset také s faktem, že byl v tomto roce povolán k výkonu vojenské služby,⁴⁹² kterou pravděpodobně odmítl nastoupit.

Nacionální nadšení v něm také vzbudilo zvědavost ohledně poměrů v poválečném Německu. V době vysokoškolských studií tak strávil určitý čas nádenickou prací na statcích ve Výmarské republice. Takto pracoval na statcích poblíž Ulmu, Kuxhavenu a také Hamburku, kde se shodou okolností stal svědkem socialistické stávky. Tento zážitek přispěl k jeho návratu do Československa. V den svých čtyřiaadvacátých narozenin uzavřel svá psychologicko-filozofická studia⁴⁹³ ziskem titulu doktora filozofie, s dizertační prací na téma *Entwicklung der Faustgestalt bis Goethe*.⁴⁹⁴ V krátké eseji z roku 1938 *Über mich selbst* popisuje, že navzdory svému studijnímu pobytu v Praze nepřilnul nikdy k velkoměstu a toužil po návratu na venkov. S ohledem na své nacionální přesvědčení a také vzhledem ke svému přání pracovat na venkově se rozhodl přijmout nabídku zaměstnananeckého poměru od německého „obranného“ spolku Deutscher Kulturverband (DKV). Jednalo se o propagandistickou pozici nazývanou Wanderlehrer neboli putující učitel.⁴⁹⁵ Pracovní náplní této funkce byla völkisch agitační činnost a propagace německého nacionalismu.⁴⁹⁶ Nowakovým hlavním úkolem bylo starat se o udržení chodu německých škol a povzbuzovat je k budování nacionálního přesvědčení v další generaci. Za sedm let činnosti v pozici putujícího učitele navštívil stovky škol v československém

⁴⁹¹ ROTHACKER, Marta, ed. *Vermächtnis*. Bayreuth, 1942, s. 305-307.

⁴⁹² SOA Opava, Fond Archivu města Opava, odvodní kniha, inv. č. 2 350.

⁴⁹³ HILLESHEIM, Jürgen a Elisabeth MICHAEL. *Lexikon national-sozialistischer Dichter: Biographien, Analysen, Bibliographien*. Würzburg: Königshausen und Neumann, 1993, s. 353.

⁴⁹⁴ ROTHACKER, Marta, ed. *Vermächtnis*. Bayreuth, 1942, s. 310.

⁴⁹⁵ Tamtéž, s. 305-307.

⁴⁹⁶ BALCAROVÁ, Jitka. *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!": Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013, s. 80.

pohraničí,⁴⁹⁷ monitoroval tak stav německého nacionálního školství v Československu. Díky své pozici v DKV také strávil čtyři roky jako vesnický učitel v obci Tabor.

V roce 1926 se Nowak stal členem DNSAP. Ve službách nacionálního zápasu stojí také celá jeho tvorba literární. Pro účely lidového divadla vytvořil v první polovině třicátých let hry *Der Bauer* (1931), *Roderich* (1933), *Opfer der Notburga* (1935) a *Anno 1627* (1935). V městském divadle v Krnově byla v roce 1935 hrána jeho hra o sudetských Němcích *Die Stedinger*. Z pozice regionálního autora se do centra zájmu nacistických literárních kritiků dostal až díky románu *Das Dorf an der Grenze* (1936).⁴⁹⁸ Díky tomuto románu se z Nowaka stal mluvčí nejen sudetských Němců, ale Němců „před uzavřenými branami říše“ vůbec.⁴⁹⁹ Nowak si byl dobře vědom, že kniha bude záhy československými úřady zakázána, aby tento proces alespoň trochu zpomalil, rozhodl se knihu vydat pod pseudonymem Gottfried Rothacker. Toto jméno v sobě samozřejmě nese program, křestní jméno znamená „Boží mír“ a příjmení je složeninou německých slov „Roden“ (vymýtit) a „Ackern“ (obdělávat). Nowak i tímto způsobem odkazuje na nacionální boj: „*Chtěl jsem podobně jako rolnický osadník připravit pole, pohraniční půdu učinit plodnou pro národní charakter[...].*“⁵⁰⁰ Program, který jeho pseudonym nese, by tak bylo možné parafrázovat následovně: vymýtit cizí národ a zároveň zušlechtovat národ vlastní, to je cesta k Bohem požehnanému míru. Změna jména vyplývala také z faktu, že Nowak je slovanské jméno, a jako takové nebylo vhodné pro agitátora německého nacionalismu. Neočekávaný komerční úspěch této knihy v Německu však nakonec vedl k tomu, že Bruno Nowak opustil i s rodinou Československo.

V Berlíně se pak věnoval publicistické, spisovatelské a přednáškové činnosti. V této otázce měl plnou podporu vedení NSDAP: *Říšský ministr pro lidovou osvětu a propagandu Dr. Gobbels přijal hraničářské a zahraniční německé spisovatele Richarda [sic!] Hohlbauma, Gottfrieda Rothackera, Antona hraběte Bossi Fedrigottiho, Heinricha Zillicha, Erwina Wittstocka a Heinricha Wagerrla. [...] V průběhu dlouhé konverzace byly projednány otázky národního a kulturního života zahraničních Němců.*⁵⁰¹ Nowak v Berlíně

⁴⁹⁷ ROTHACKER, Marta, ed. *Vermächtnis*. Bayreuth, 1942, s. 306.

⁴⁹⁸ MÜHLBERGER, Josef. *Dějiny německé literatury v Čechách 1900-1939*. V Ústí nad Labem: Albis international, 2006, s. 36.

⁴⁹⁹ ROTHACKER, Marta, ed. *Vermächtnis*. Bayreuth, 1942, s. 310.

⁵⁰⁰ Tamtéž, s. 309.

⁵⁰¹ „*Der Reichsminister für Volksaufklärung und Propaganda Dr. Goebbels empfing die grenz- und auslandsdeutsche Dichter Richard [sic!] Hohlbaum, Gottfried Rothacker, Anton Graf Bossi Fedrigotti,*

sepsal populárně naučnou knihu *Sudetendeutschtum* (1936), brožurku *Sudetenland und das deutsche Prag* (1936). Pokud jde o beletrii, napsal ještě dvě další díla: sbírku povídek *Bleib stet!* (1938) a dětskou knížku *Die Kinder von Kirwang* (1938). Za poslední zmíněnou knihu obdržel cenu Hans-Schemm-Preis od spolku nacistických učitelů NS-Lehrerbund. Ve všech těchto knihách Nowak znovu a znovu tematizuje problematiku hraničářského němectví. V této době také patřil k pravidelným přispěvatelům *Berliner Börsen-Zeitung*.⁵⁰²

Na podzim roku 1938 se dočkal toho, k čemu se veškerou svou činností snažil přispět: připojení pohraničních oblastí Československa obývaných Němci k Německé říši. Krátce po začátku druhé světové války však onemocněl a zemřel 22. března 1940 daleko od svého milovaného rodného kraje v Berlíně. Příčinou smrti byla zřejmě akutní neuropatie, onemocnění, jež mu znemožnilo narukovat. Nowakova žena Marta se s oběma syny po manželově skonu vrátila do Opavy. Dva roky poté vydala texty z jeho pozůstalosti pod názvem *Vermächtnis*. V roce 1944 se Bruno Nowak dočkal posledního velkého ocenění, posmrtně mu byl udělen říšským místodržícím župy Sudety Konradem Henleinem čestný župní řád (Gauherenzeichen).⁵⁰³ Podobně jako Rudolf Haas se tak ani Bruno Nowak nedožil pádu nacistického režimu.

Nowak je tak vlastně spisovatelem jednoho tématu, snad by se dalo dokonce říci spisovatelem jedné knihy. Téma této knihy se podobně jako u jeho českého protějšku odvíjelo od autorovy životní zkušenosti a z jeho politicko-nacionálního přesvědčení: „Čtyři roky jsem pak žil v Schatzdorfu, ve vesnici v pohraničí, která se samozřejmě jmenuje jinak, stejně jako lidé, o nichž vyprávím, nesou jiná jména. Ale přesto je tato kniha pravdou od prvního až do posledního řádku.“⁵⁰⁴

Heinrich Zillich, erwin Wittstock und Heinrich Wagerrl. [...] Im Rahmen einer längeren Unterhaltung wurden Fragen des auslandsdeutschen Volkstums- und Kulturlebens erörtert.“ SONNLEITNER, Johann: *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreicher in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*. Wien-Köln: Böhlau. 1989, s. 220; citace převzata z: *Berliner Ausgabe des Völkischen Beobachters*. 5. März 1937, s. 7.

⁵⁰² HILLESHEIM, Jürgen a Elisabeth MICHAEL. *Lexikon nationalsozialistischer Dichter: Biographien: Analysen: Bibliographien*. Würzburg: Königshausen & Neumann, 1993, s. 353.

⁵⁰³ SOA Opava, fond Okresního vedení NSDAP (Kreisleitung der NSDAP), inv. č. 43, kart. 402.

⁵⁰⁴ „Vier Jahre lebte ich dann in Schatzdorf, dem Dorf an der Grenze, das natürlich anders heißt, wie auch die Menschen, von denen ich erzähle, andere Namen führen. Aber sonst ist das Buch Wahrheit von der ersten bis zur letzten Zeile.“ (Nowakův komentář z roku 1938) ROTHACKER, Marta, ed. *Vermächtnis*. Bayreuth, 1942, s. 306.

5.2 Komparativní analýza německého a českého hraničářského románu

Z uvedených životopisných dat vyplývá, že oba autoři působili jako učitelé a osvětoví pracovníci v oblasti se smíšeným česko-německým osídlením. Koudelák na severní Moravě a Nowak v československé části Slezska. Nutno však dodat, že jeden byl zřejmě zaměstnancem československého státu a zároveň členem několika nacionálních spolků, druhý byl přímo zaměstnancem nacionálního „obranného“ spolku. Stát ve školství uplatňuje postupy, které vedou k sociální indoktrinaci a mají podpořit identifikaci dítěte s příslušným státním zřízením. Náplň práce tzv. putovního učitele však byla zaměřena především na nacionální agitaci. Pokud nebyl „Wanderlehrer“ lokalizován kvůli výuce na konkrétním místě, objížděl různá místa, přednášel, a zároveň se účastnil obchodních jednání ve prospěch spolků. Zároveň také monitoroval stav německého obyvatelstva a vypracovával zprávy a návrhy pro centrální orgány nacionálních spolků. Pokud byl učitel lokalizován na konkrétním místě, bylo jeho úkolem vytvořit zde spolkovou odbočku a získat pro ni nové členy. Kromě výuky se také měl věnovat organizování kulturního života v obci a pomáhat místním obyvatelům při jednání s úřady.⁵⁰⁵

Oba autoři se rozhodli ve třicátých letech referovat o své zkušenosti s výukou v oblastech se smíšeným obyvatelstvem. Jimi sepsaná hraničářská díla jsou tak velmi dobrým příkladem, jak významně kolektivní identita, v tomto případě především nacionální a politická identita, ovlivňuje vnímání a referenční rámce. Pokud jde o ideologické smýšlení, tak se oba autoři hlásí k určitému proudu agrarismu, každý však stojí v jiném nacionálním táboře. Oba svá díla prezentují jako autentické svědectví o životě v pohraničí. Čtenář však brzy zjistí, že tato díla nejenže podléhají umělecké licenci autorů, ale dávají se plně do služby tendenčním záměrům. Agitační záměry obou autorů se v dílech projevují silným nánosem nacionální pseudoetiky, což se více či méně neblaze podepisuje na estetické úrovni obou děl. Romány *Das Dorf an der Grenze* a *Hraničáři* popisují život obyvatelstva v jedné vesnici na jazykové hranici.

⁵⁰⁵ BALCAROVÁ, Jitka. "Jeden za všechny, všichni za jednoho!": *Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013, s. 80-82.

5.2.1 Děj románů

V románu *Hraničáři* se Josef Koudelák zabývá, jak již název napovídá, tematikou života české menšiny v severomoravském pohraničí v Doubravicích, vsi osídlené převážně německým obyvatelstvem. Pojmem hraničář byl v dobovém českém jazyce označován bojovník za práva svého národa v oblastech, kde bylo národnostně smíšené osídlení.⁵⁰⁶ Román nemá ústřední hrdiny, nýbrž je tvořen mozaikou chronologicky uspořádaných rodinných i osobních příběhů vesničanů, které jsou jen zběžně naznačeny převážně jednoduchými větami. Inspiraci pro toto zkratkovité, mezerovité a strohé vyprávění čerpal Koudelák pravděpodobně ze slohu Petra Bezruče.⁵⁰⁷ Osou dění, kolem níž se kupí všechny rodinné i veřejné scény, je úsilí české menšiny ve vsi o sociální, potažmo nacionální vzestup.

Koudelák je mezi českými autory ojedinělý tím, že pracuje s vypravěčským postupem německého hraničářského románu a vymezuje se vůči němu. Na počátku románu líčí obraz německé vesnice, v níž se neřekne ani slovo česky. Tak se vymezuje vůči německým hraničářským románům a jejich popisu poklidné selanky před příchodem Čechů. Koudelák sice potvrzuje, že selská vrstva byla v Doubravicích za Rakouska-Uherska zcela německá, Češi však byli hojně zastoupeni mezi čeládkou. I když se na německý grunt přivdala česká selka, v domácnosti se mluvilo pouze německy, neboť sedláci nestrpěli v domě českého slova a vyžadovali, aby se Češi i mezi sebou bavili výhradně německy. Koudelák tak s německým románem v tomto bodě polemizuje a tvrdí, že ona harmonie byla na venkově německého pohraničí možná jen za cenu umlčení české menšiny.

Teprve na jaře roku 1918 se do vsi přížení nejprve český sedlák Mikuláš a další statek záhy zdědí český hospodář Král. Vznikem republiky je české menšině, která sestává především ze smíšených rodin chudšího venkovského obyvatelstva, otevřena cesta k nacionální emancipaci, a to nejen v oblasti hospodářské, ale také v oblasti kulturní. Mikuláš si získává české nádeníky sloužící u Němců na svou stranu tím, že jim nabízí hospodářskou pomoc a cestu k sociálnímu vzestupu. Příčiněním Mikuláše je v Doubravicích založena česká menšinová škola a rodiny bývalých nádeníků se díky

⁵⁰⁶ HEJRET, Jan. *Hraničáři, jejich státní význam a práce: K 20. výročí republiky*. V Olomouci: Národní Jednota východomoravská, 1937.

⁵⁰⁷ *Naše řeč: listy pro vzdělání a třibení jazyka českého*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Roč. 19 (1935), č. 1, s. 20.

finančním dotacím ze strany státních institucí i Národní jednoty postupně vzmáhají a začínají hospodařit nezávisle na německé menšině a dokonce nedaleko vsi pod vrchem Kříb zbudují novou českou čtvrť.

V první části románu se Koudelák věnuje především aktivitám sedláka Mikuláše, který překonává všechny překážky, jež mu staví Němci do cesty, a vede českou menšinu k ekonomicko-sociálnímu vzestupu a k nezávislosti na německé většině ve vsi. Ve druhé části románu je upřena pozornost spíše na rodiny bývalých nádeníků, nyní domkařů a jejich zápas se splácením dluhů, které na sebe koupí polí a stavbou domků uvalili. Zvrat nastává, když do obce přijde nový učitel Zouhar, který svým špatným příkladem domkaře strhne k morálnímu úpadku. Zouhar se postaví proti Mikulášovi, nakonec je mu však prokázáno, že zpronevěřil část peněz z pokladny Národní jednoty, a navíc se zdiskredituje milostnými avantýrami. Nejprve s ním otěhotní žena domkaře Hulaly, u kterého je ubytován, a posléze svede také mladé děvče Hedviku. Když se dozví, že také Hedvika čeká dítě, nechá se přeložit. Místo něj nastoupí učitel Jurek, který s sebou do vsi přivede těhotnou manželku. Získá si přízeň doubravických svou citlivou péčí o děti a dokonce se mu podaří i dospělé přemluvit, aby nacvičili společně divadelní představení. Při přípravě inscenace Lešetínského kováře je rozhádaný český tábor opět spojen.⁵⁰⁸ Znepokojení české menšiny však ke konci románu vyvolává fakt, že stále více Němců v pohraničí ve třicátých letech sleduje s nadšením události v Německu, identifikuje se s Hitlerovou NSDAP a staví

⁵⁰⁸ Veršované dílo Svatopluka Čecha z roku 1883 *Lešetínský kovář* pojednává motiv germanizace českého venkovského prostředí pomocí německého kapitálu. Povídka má silně nacionálně mobilizační kontext díky expresivně emotivnímu vyznění děje, v němž se hlavní hradina stává obětí česko-německého zápasu. Venkovskou idylu české vsi narušuje příchod německých továrníků, kteří vykupují půdu místních a staví továrenský komplex. Mnozí nalézají v továrně své uplatnění a po čase odcházejí pracovat do ciziny. Jediný kovář si uvědomuje riziko germanizace a odmítne prodat pozemek továrně. Postupně lidem z Lešetína dochází negativní vliv industrializace a do vsi se také vracejí dělníci, kterým se v cizině nedařilo. Německá industrializace tak nakonec urychlí pauperizaci českého obyvatelstva, což je důvod, proč Češi továrnu zapálí. Za tento čin je potrestán kovář, ačkoliv to byl právě on, kdo se pokoušel ostatní od násilného řešení problémů odradit. Lešetínský kovář je nakonec zabit, ale jeho příklad nakonec vede k vítězství českých vesničanů a odchodu německých podnikatelů. Syn majitele továrny nejeví zájem o problematické dědictví po otci a továrnu prodává zeti kováře, který ve světě zbohatl. Tento naivní závěr se setkával s velkým diváckým ohlasem ze strany dobového českého čtenářstva. KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Svatopluk Čech a jeho *Lešetínský kovář* ve stínu dvouhlavého orla: o počátcích paradigmatu české "hraničářské" literatury. In: *Historica: revue pro historii a příbuzné vědy*. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity. Roč. 5(2014), č. 2, s. 129-149.

se proti republice. „Hackenkrajclerům“ je však „zlomen vaz“ státním zákazem činnosti stranám DNP a DNSAP. Celý román končí opravou cesty na Kříb, na které společně pracují Češi i aktivističtí Němci.

Koudelákův román je mimořádný tím, že konstruuje vývoj nacionálních poměrů ve vsi, která se před rokem 1918 deklarovala jako zcela německá a v níž se velmi rychle za pomoci československých státních orgánů a nacionálních „obranných“ spolků formuje nezávislá česká menšina. Koudelák tak vlastně potvrzuje scénář, jak ho představují hraničářské romány německé, nicméně hodnotí ho naprosto opačně. Koudelák však podobně jako němečtí autoři nepopisuje reálnou každodennost venkovského života na jazykové hranici, ale snaží se uplatnit při interpretaci předcházejícího vývoje optiku konfrontačního nacionalismu, který vygeneroval až těžký dopad hospodářské krize na československé pohraniční oblasti a vzestup nacionálních emocí spojený s volebními úspěchy Hitlera v Německu. Činí to velmi nešťastně tvorbou fiktivního příběhu o vsi, kde Češi navzdory německému útlaku posilují své pozice. Tímto způsobem se snažil podpořit nacionální sebevědomí a vyburcovat „bojovného ducha“ české menšiny v německých oblastech v době, kdy se v pohraničí začalo prosazovat Henleinovo hnutí. Koudelák tak prokazuje svému národu medvědí službu, protože zcela otevřeně potvrzuje německý příběh o čechizaci pohraničí.

Bruno Nowak vypráví v románu *Das Dorf an der Grenze* příběh vesnice Schatzdorf, po válce Čechy přejmenována na Skopolnica, z pohledu hlavního hrdiny učitele Ortwina Hartmichela. Děj se odehrává po jeho příchodu do vsi, což může být někdy na začátku třicátých let. Retrospektivně je však postupně odkrývá také vývoj poměrů v Schatzdorfu před Hartmichelovým příchodem. Dílem prostřednictvím vzpomínání místních, dílem díky učitelovu bádání v matričních a kronikářských záznamech.

Jako vypravěčské východisko je podobně jako u Koudeláka zvolen útlak vlastní nacionální skupiny, v tomto případě německých obyvatel Schatzdorfu ze strany Čechů po vzniku Československa. S velkou hysterií je sledován populační vývoj, který Schatzdorf v posledních desetiletích zaznamenal: „*Schatzdorf má pětatřicet domů, z toho osmnáct německých a sedmáct českých. Před třiceti lety to bylo třicet domů a žádný z nich nebyl český. Před dvaceti lety třicet jedna a pouze jeden český. Před deseti lety čtyřiatřicet a*

mezi tím dvanáct českých. A za deset let? A za dvacet? Za padesát? [...] Kdo tu mluví ještě o Schatzdorfu za padesát let?⁵⁰⁹

Neutěšený je také stav jeho svěřenců v německé škole: „Prvního dne v Schatzdorfské škole jsem poznal, že duše téměř všech dětí byly naplněny hnisavou rakovinou z jejich prostředí, nouzí, tím, co musely sledovat každý den a pociťovat každý týden.“⁵¹⁰ Hartmichel se usilovně snaží změnit rozkladné duchovní i sociálně-ekonomické prostředí německé vesnice. Vede své žáky k pořádku a lásce k německé lidové kultuře. „Je tu jen jednadvacet dětí, které ke mně chodí do školy. Můj Bože, to není mnoho. Jen hrstka. V každém jednom je však skryto bohatství německého člověka.“⁵¹¹ Nacionální sebevědomí však posiluje i mezi dospělými v Schatzdorfu. Svou činností se snaží pomoci německým rodinám v jejich zápasu se sociální nouzí. Tato Hartmichelova činnost je však nelibě sledována českým táborem, který se nezdřáhá nejprve pohrůzkami, posléze násilím uplatňovat své cíle. Čechům se před Hartmichelovým příchodem dařilo úspěšně umenšovat německý vliv ve vsi a za pomoci kriminálních prostředků jako zhářství dokonce docílili odchodu mnohých původních obyvatel vsi. Němci s křesťanskou trpělivostí tuto šikanu útrpně snášeli, aniž by se jí jakýmkoliv způsobem postavili na odpor. Díky Hartmichelovu působení se však jejich postoj pasivní rezistence proměňuje a Češi s nelibostí nesou novou vlnu aktivní nacionální „obranné“ činnosti v obci. Znásobují své násilí, díky čemuž zahyne několik Němců, včetně jednoho Hartmichelova žáka, který je zastřelen českou pohraniční stráží při pokusu pašovat zboží z Polska. Češi tak, ačkoliv sami zcela ilegálně utlačují německé obyvatelstvo, jakéhokoliv přestupku zákona na straně německé okamžitě využívají. Po čtyřech letech nepřetržitého nacionálního zápasu se Čechům podaří zatáhnout učitele Hartmichela do rvačky, za což je posléze učitel odsouzen k půlroku

⁵⁰⁹ „Schatzdorf hat fünfunddreißig Häuser, davon achtzehn deutsch und siebzehn tschechische. Vor dreißig Jahren waren es dreißig häuser und kein tschechisches darunter. Vor zwanzig Jahren waren es einunddreißig und nur ein tschechisches davon. Vor zehn Jahren waren es vierunddreißig und zwölf tschechische dabei. Und in zehn Jahren? Und in zwanzig? In Fünfzig? [...] Wer spricht in fünfzig jahren noch von Schatzdorf?“ ROTHACKER, Gottfried. *Das Dorf an der Grenze: Roman*. München: Albert Langen, 1936, s. 79.

⁵¹⁰ „Ich habe am ersten Tage in der Schule von Schatzdorf erkannt, daß die Seelen fast aller Kinder angefressen waren vom schwärenden Krebs in ihrer Umgebung, von der Not, von dem, was sie alle Tage sehen und alle Wochen fühlen müssen.“ Tamtéž, s. 32.

⁵¹¹ „Es ist nur einundzwanzig Kinder, die zu mir in die Schule kommen. Mein Gott, das ist nicht viel. Das isr nur eine handvoll. Aber in jedem einzelnen liegt der ganze Reichtum eines deutschen Menschen verborgen.“ Tamtéž, s. 48.

vězení a donucen k odchodu ze Schatzdorfu. Jeho snažení posílit nacionální sebevědomí místního německého obyvatelstva však nevyznívá naprázdno, neboť Němci si prostřednictvím Harmichelovy nacionální osvětové činnosti uvědomili, že se díky vzájemné podpůrné činnosti mohou bránit urputnému úsilí o čechizaci.

Česko-německý zápas o Schatzdorf je autorem pojat jako konkrétní případ nacionálního zápasu: *Schatzdorf je jedním z bojišť na německé východní hranici.*⁵¹² Autor tuto knihu psal pro německé čtenáře nejen v Československu, ale i v zahraničí: *Neboť tvoje srdce chci s Boží pomocí získat! Tvoje srdce chci nasměřovat k Schatzdorfu, který se teď úředně jmenuje Skopolnica.*⁵¹³ Nowak chtěl touto knihou získat podporu pro nacionální „obrané“ aktivity od Němců v nacionálních státech, tedy v Rakousku, ale především v Německu: *„Vyjde najevo, že osud jeho národa není nic nehmatatelného, nadpřirozeného, nýbrž že v každém jednom z nás a skrze nás bude rozhodnuto. [...] Vyjde najevo, že německá politika se sice dělá především v Berlíně nebo Mnichově, příležitostně také v Paříži a v Londýně nebo Římě, ale německý osud, ten bude rozhodnut na východě a pouze na východě.“*⁵¹⁴ Nowakova rétorika vykazuje radikální antičeské tendence, a je nutno dodat, že i v rámci hraničářské literatury má naprosto mimořádně šovinistický charakter. Nowak se rozhodl v rámci své rétorické strategie Čechy odindividualizovat pomocí personifikace českého názvu vsi Skopolnica (viz 5.2.4.). Tento postup mu však znemožnil uvádět konkrétní aktéry nacionálního zápolení. Některé konfrontační momenty typické pro hraničářský žánr budou proto v následující komparaci převzaty z románu Wilhelma Pleyera *Der Puchner* (1934).

5.2.2 Zápas o školství jako významná komponenta nacionálního konfliktu na etnické hranici

Pokud jde o současný stav zpracování tématiky meziválečného německého školství, byla již velká pozornost věnována legislativní a teoretické stránce této problematiky. Studium

⁵¹² „Schatzdorf ist einer von den tausend Kampforten an der deutschen Ostgrenze.“ Tamtéž, s. 48.

⁵¹³ „Denn dein Herz will ich gewinnen, so wahr mir Gott helfe! Dein Herz will ich aufschließen und nach Schatzdorf führen, das jetzt amtlich Skopolnica heißt.“ Tamtéž, s. 83.

⁵¹⁴ „Es wird erkennen, daß das Schicksal seines Volkes nicht etwas Ungreifbar-Überirdisches ist, sondern daß in jedem Einzelnen von uns durch uns entscheiden wird. [...] Es wird erkennen, daß die deutsche Politik meinetwegen in Berlin oder München, vielleicht auch in Paris oder London oder Rom gemacht wird, daß aber das deutsche Schicksal im Osten entscheidet wird, und nur im Osten.“ Tamtéž, s. 81-82.

legislativy týkající se menšin a školství v meziválečném Československu obecně nám ovšem nemůže zprostředkovat pohled na reálnou praxi. Otázkou je, zda hraničářská literatura může pomoci skutečně nahlédnout do každodenní praxe v této oblasti. Čeští i němečtí hraničářští autoři sice zdůrazňují autentičnost svého vyprávění s odkazem na své osobní zkušenosti. Ovšem už pouze zaměření se na tematiku nacionálního soupeření českého a německého etnika výrazně zplošťuje jinak barvitou sociální realitu. Nicméně komparace českého a německého románu může ozřejmit, která témata a problémy byly pro jednu či obě nacionální skupiny zvláště citlivé a jak si v rámci svých nacionálních „obranných“ programů představovali řešení dané situace učitelé jako aktéři veřejného života. Následující text nabízí jakési momentky ze života venkovských obcí se smíšeným česko-německým obyvatelstvem z pohledu obou národnostních skupin.

Český pohled:

Na Koudelákově popisu vývoje ve vsi Doubravicích čtenáře opravdu zarazí, jak snadno v obci, kam teprve po válce přichází první český sedlák, vznikne česká škola. Iniciátorem jejího zřízení je právě onen první sedlák Mikuláš, jehož děti přibližně v polovině dvacátých let začnou dospívat do školou povinného věku a on si jako nacionálně uvědomělý Čech nepřeje, aby chodily do školy německé. Nejbližší česká menšinová škola je od vsi příliš daleko a proto se rozhodne pro zřízení české jednotřídky přímo v obci. Nejprve však musí sehnat dostatek dětí, což se mu podaří díky nejrůznější hospodářské výpomoci smíšeným rodinám nádeníků/hoferů. *„To už byla podána žádost o českou školu. [...] V dědině byl poprask. Schwarz lítal po dědině a vyzýval sedláky, aby se s hofery spořádali, všechny prý Češi koupili. Budou dávat děcka do české školy. V Doubravicích bylo boží dopuštění. Němci se večer sešli u starosty. Přišli i němečtí učitelé. To jste Němci, když si necháte obracet své lidi na ruby. Takhle vás obrátí všechny! [...] Skákali si do řeči, hulákali na sebe, povyčítali si hříchy od Adama, než nakonec byli zase všichni zajedno aspoň v tom, že české rozpínavosti se musí zlomit křídla. Musí se zastavit u Doubravic. Tady česká škola být nesmí. [...] A proto ven se všemi, kdo děti do české školy přihlásili! Cizopasníky na těle nepotřebujeme!“⁵¹⁵*

„Na druhý den dostali nádeníci, kteří děti do české školy přihlásili, výpověď.“⁵¹⁶

Čtyři rodiny se tak ocitly bez střechy nad hlavou. *„Němci se chytili za břicha, jak se jim to*

⁵¹⁵ KOUDELÁK, Josef. *Hraničáři*. V Olomouci: Č. Beran, 1934, s. 49-50.

⁵¹⁶ Taméž, s. 51.

*divadlo líbilo. [...] Ted' už chut' na českou školu navždy přešla. Ta česká pakáž si víckrát troufat nebude!*⁵¹⁷ Po poledni však sedlák Mikuláš přivedl do vsi okresního hejtmana, stavebního radu a četníky a navštívili německého starostu Schicha: „*Do večera budou vyhození nazpátek! Nakázal hejtman. [...] V Doubravicích se otevře česká škola! Potřebujeme pro ni místnost. Uvažoval jste o tom, pane starosto? – Starosta nejprve pokrčil rameny [...] a řekl: Pane hejtmane, u nás místnosti nebude... Podíváme se, pane starosto! [...] Mikuláš je vedl na sál. [...] Pane starosto, tady bude česká škola! Jménem zákona ji zabírám, prohlásil hejtman. - Pak ale nemáme sálu pro kulturní podniky – vytlačil ze sebe Schich. - Dejte tedy jinou, stejně vhodnou místnost! – nemáme - Tak budete na kulturní podniky chodit do Uničova!*“⁵¹⁸

Sedlák Mikuláš si tímto způsobem znepráčetil Němce, báli se ho však kvůli jeho úřednickým konexím poškodit. Tak se obořili alespoň na starostu Schicha a rozbili mu okno i vrata, jak se snažili vlámat do dvora. „*Škola bude u Schicha, řvalo se.*“⁵¹⁹ Dav od statku odehnal až příchod četníků, kteří sebrali hlavní buřiče a odešli. Do rána měl Mikuláš stavení zalíčeno lejny a rozbitá okna a tak do vsi museli znovu přijet četníci. Přes všechny tyto patálie byl sál do Velikonoc přeměněn ve třídu a k Mikulášovi se nastěhoval nový český učitel Jan Vevera.

Další problémy se objevily po prázdninách. Němečtí sedláci zamykali vrata, aby se děti českých čeledínů nedostaly z dvora a nemohly do školy, hostinský odmítl učitelovi vydat klíč. Učitel se tedy obrátil na uničovskou četnickou stanici. „*Na stanici byl četník Němec. O skandál nejevil zájmu. Odkázal učitele na vrchního. Je někde v hospodě [...] Vevera proběhl všechny hostince, než jej našel. Hrál u Junga taroky. Ani vrchní nevyšel učitelovi vstříc. Teprve když Vevera prohlásil, že se obrátí o pomoc do Litovle, zvedl se a vyslal do Doubravic dva četníky. Němce.*“⁵²⁰ Než četníci dorazili, v sále se už hrálo a tančilo. Četníci v sále přisedli ke starostovi a přijali jeho pozvání na jídlo a pivo. Mikuláš vyzval četníky, aby konali svou povinnost, a ti, poté co na oko zjednali pořádek, odebrali se se starostou do hospody. Starosta je vyprovodil a vrátil se na sál, hudba začala znovu hrát a tančilo se až do rána. „*V noci byla s hostince stržena vývěsní tabule české školy. Mikuláš s mlynářem Vodičkou ráno zajeli pro šternberské četníky. Po poledni vtrhli do vesnice. Ostrří jako*

⁵¹⁷ Tamtéž, s. 53.

⁵¹⁸ Tamtéž, s. 54-56.

⁵¹⁹ Tamtéž, s. 58.

⁵²⁰ Tamtéž, s. 74.

*břítva. Se starostou si nehráli. Dostal co proto! [...] Ve dvou hodinách byl školní nábytek na sále. Pak nastal výslech.*⁵²¹ Dva Němci byli zatčeni, školní vývěsní tabule se však nenašla.

Naschvály ze strany hostinského však neustaly, zamykal dveře do sálu, zakazoval školníci topit. Česká strana se však německému táboru velmi záhy revanšovala. Mikuláš spočítal, kolik dětí chodí přesně do německé školy a následně poslal do Brna žádost, aby byla doubravická německá dvojtřídku zredukována na jednotřídku: *„Na německé dvojtřídní škole v Doubravicích je ve školním roce 1920-21 pouze 36 dětí německé národnosti. Kromě toho ji navštěvuje 17 dítek z národnostně smíšených rodin. Tyto děti jsou povinny navštěvovati českou školu. Letos navštěvuje tuto školu asi 13 dětí z cizích obvodů školních, které byly přibrány jen proto, aby posílily a umělým způsobem udržely německou dvojtřídku.*⁵²² Pod žádost se podepsali oba čeští sedláci i mlynář a někteří nádeníci. *„Češi se chtěli se školou dostat do budovy německé školy. Tam to bude výhodnější a německá pozice se značně oslabí.*⁵²³ Na začátku března do Doubravic přijela komise, aby posoudila českou žádost a rozhodla se jí přes protesty Němců vyhovět, ministerstvo školství třídu zabralo. Když v srpnu Češi stěhovali věci z hostinského sálu, našli německou školu zamčenou, odemknout nešla, protože klíč byl zevnitř. *„Němci spustili randál. [...] Tam patří lidé a né české svině!*⁵²⁴ Vše řešili opět četníci a mladík, který vykřikoval urážky, byl zatčen. Pod dohledem četníků byly vysazeny dveře. *„Češi obsadili budovu! [...] Přibíli hned na školu vývěsní tabuli, zrovna nad nápis Volksschule. [...] 1. září přišly děti do budovy německé školy. Mnohé z nich tu chodily ještě nedávno. Jenže do školy německé. Z oken české třídy zavlál poprvé červenobílý prapor.*⁵²⁵

Německý pohled:

V Schatzdorfu je pouze jedna třída pro vyučování, o kterou se dělí čeští a němečtí žáci. Němci mají třídu k dispozici dopoledne a Češi odpoledne. Německých žáků je celkem dvacet jedna, nedlouho po příchodu učitele Hartmichela německou třídu navštíví inspektor a požaduje, aby děti se slovanskými předky přešly do české třídy. Učitel se brání, že takové děti ve třídě nemá, záhy je však odvedeno jedno děvče. Hartmichel se ohradí, že žije pouze

⁵²¹ Tamtéž, s. 75.

⁵²² Tamtéž, s. 77.

⁵²³ Tamtéž, s. 78.

⁵²⁴ Tamtéž, s. 83.

⁵²⁵ Tamtéž, s. 84.

s matkou a ta je Němka. Úředník mu ovšem odpoví, že v matrice našli záznam, kde je uvedeno, že její otec byl ruský voják a protože je tedy z poloviny slovanského původu, musí přejít do české školy. Dívka pláče a učitel se úředníky marně snaží přesvědčit, aby zohlednili, že dítě žije s matkou, která hovoří pouze německy a také dívka nehovoří jinak než německy. Ačkoliv je celá situace pro malé děvčátko z počátku velmi frustrující, po dvou letech ji učitel Hartmichel zahlédne, jak s českými dětmi zpívá pod jeho oknem posměšně české národní písně. Tak se snaží Nowak ilustrovat úspěšnost českého školství v převýchově německých dětí: „*Jako ve všech českých školách, také v té schatzdorfské, jsou děti povzbuzovány od útlého věku k jedovaté nenávisti vůči všemu německému. V tomto případě nebyla žádná lež dostatečně hloupá a odporná, aby ji denně nevtloukaly do jejich malých mozků. Učebnice všech Čechů se společně hemží nenávistnými útoky proti "německé bestii", která jako divoké barbarské zvíře pronásleduje mírumilovné Čechy, která jako vlk proniká do nicnetušícího stáda beránků a rozsápávajíc, utiňuje svou žízeň po krvi.*“⁵²⁶

Na druhou stranu ukazuje na příkladu dětí hamižného německého sedláka Neuwirtha, který prospěchářsky posílá své děti do české školy, že ačkoliv se děti díky české výuce odcizí svému vlastnímu národu, nedokážou se stát plnohodnotnými členy národa druhého, protože je pro ně čeština příliš náročná: „*[...] mluvily jen lámanou češtinou. Čas, který věnovaly výuce nesrozumitelného jazyka, pak postrádaly při přípravě v dalších předmětech. Tyto děti nebyly ani to, ani ono. Německy toho nezvládly mnoho a česky zatím taky ne všechno.*“⁵²⁷ Nowak upozorňuje, že zavírání německých škol je skutečně jedním z nejúčinnějších nástrojů čechizace: „*Tisíce německých škol bylo dodnes odebráno Němcům na východě. Kolik tisíc německých dětí musí tímto trpět? A přesto je to jen částečný úspěch Slovanů. Tisíce dětí si najdou k navštěvování v okolí německou školu,*

⁵²⁶ „*[...]wie in allen tschechischen Schulen, auch in der von Schatzdorf den Kindern von frühester Jugend an das Gift des Hasses gegen alles Deutsche eingeflößt wurde. Da war keine Lüge zu dumm und zu ekelhaft, als daß sie nicht den kleinen Gehirnen täglich eingehämmert wurde. Die Schulbücher der Tschechen wimmeln von haßerfüllten Angriffen gegen die "Deutsche Bestie", die als wildes, kulturloses Tier die friedliebenden Tschechen verfolge, die wie Wolf in die ahnunglosen Herden der Lämmer einbreche und reißend ihren Blutdurst stille.*“ ROTHACKER, Gottfried. *Das Dorf an der Grenze: Roman*. München: Albert Langen, 1936, s. 85.

⁵²⁷ „*[...] sie auch das Tschechische zur Not radebrechten. Die Schulzeit, di ihnen über dem Erlernen der unverständlichen Unterrichtssprache abgegangen war, fehlte bei der Erlangung der anderen Kenntnisse, und die Kinder waren nicht das und nicht das. Sie wußten im Deutschen nicht viel und im Tschechischen noch lange nicht alles.*“ Tamtéž, s. 190.

kteřá ještě zůstala.“⁵²⁸ Česká snaha docílit německé integrace v ČSR prostřednictvím vyučování německých dětí v českých školách tak podle Rothackera selhává díky tomu, že děti jsou ochotny docházet do německých škol v okolních vesnicích.

V románu *Der Puchner* popisuje Pleyer podobný zápas o prostory pro menšinovou školu, jaký výše popsal z českého pohledu Koudelák. Po válce Češi jednoduše zabrali dřívější budovu německé školy, do které nastoupil nový český učitel. Němci tak měli být donuceni k tomu, aby začali chodit do české školy, k tomu však nedošlo, protože jeden z německých sedláků žákům pro výuku přenechal největší světnici ve svém domě. Místnost nicméně není pro výuku dětí vhodná, je tam vlhko, a tak jsou děti často nemocné. Češi tuto situaci komentovali následovně: „*Kdo řádně pečuje o své děti, ten je prostě může poslat do jiné školy, například do české.*“⁵²⁹ Němci se nepřestali dovolávat změny a tak bylo nakonec rozhodnuto, že z obecních prostředků bude postavena nová větší budova pro českou školu a Němci se budou moci vrátit do staré budovy, ačkoliv je německých žáků více než českých a měli by tudíž dostat větší budovu. Ani Pleyerem prezentované epizody se neobejdou bez naschválů ze strany Čechů, objevují se zde naprosto totožné okamžiky, pouze líčené z pozice německé: německý učitel musí řešit všemožné ústrky jako zamykání dveří, ničení vývěsní tabule německé školy a další naschvály ze strany českého učitele. České státní orgány, ať už jde o četnictvo či o okresní správu, však nejsou ochotny jakkoliv zasáhnout proti této české šikaně.

Celkově náročná počáteční situace Československa v roce 1918, kdy se nově vzniklý stát musel potýkat s kategoricky odmítavými postoji vůči připojení pohraničních oblastí osídlených převážně německým obyvatelstvem, našla samozřejmě svoji odezvu i ve školství. Školská problematika byla již v předválečném období znesnadněna iracionálními pocity strachu a ohrožení na německé straně, které se projevovaly nelibostí nad vznikem českých menšinových škol. Zavírání menšinových škol v prvních letech po vzniku

⁵²⁸ „*Viele tausend deutsche Schulen hat man den Deutschen im Osten bis heute genommen. Wie viele tausend deutsche Kinder müssen darunter leiden? Und doch ist es bis nun kein voller slawischer Erfolg. Die Kinder gehen zu Tausenden übers Land und suchen die deutschen Schulen auf, die man uns noch ließ.*“ PLEYER, Wilhelm. *Der Puchner: ein Grenzlandschicksal: Roman*. München: Albert Langen/Georg Müller, 1958, s. 111.

⁵²⁹ „*Wer sich um seine Kinder Sorge, der möge sie eben in eine andere Schule schicken, zum Beispiel in die tschechische.*“ Tamtéž, s. 130.

Československa se pak stalo jedním z problémů, na které poukazovali reprezentanti českých Němců i na mezinárodní úrovni.⁵³⁰

Do roku 1918 se Němci snažili zabránit posilování české menšiny v Rakousku-Uhersku také pomocí její diskriminace ve školské oblasti.⁵³¹ Román Hraničáři je však smutným důkazem toho, že se při omezování německého školství, které vířilo nacionální emoce, v praxi nemuselo postupovat taktně a umírněně.⁵³² V roce 1925 došlo v důsledku poklesu počtu dětí k dalšímu snižování počtu škol, přesto na tom Němci zůstali i nadále lépe, protože ve státním průměru připadalo na jednu českou nebo slovenskou třídu základní školy 47 žáků, zatímco na německou pouze 39.⁵³³ Tyto statistické údaje, kterými se Československo vykazovalo také na mezinárodních fórech, však neumenšují problematičnost menšinového školského zákona, který byl schválen na jaře roku 1919 v době před podpisem mírových smluv. Problematické bylo, že zákon, který měl zásadní dopad právě na německé školství, byl schválen v době, kdy se na něm německá politická reprezentace nemohla podílet. Rozhořčení, které tento postup vzbudil mezi německými učiteli v ČSR, tak bylo zčásti legitimní. Zákon dával velké pravomoce do rukou předsedy Zemské školní rady, který měl neomezenou působnost v oblasti zřizování nových škol, ale také mohl rušit instituce zřízené dle starších zákonů. Menšinový zákon také ukládal vlastníkům nemovitostí povinnost propůjčit za přiměřený nájem místnost za účelem školní výuky. Stát měl dokonce možnost prostory budoucí školy vyvlastnit.⁵³⁴ Zavádějící dojem, že se kvůli vzniku českých malotřídek vyvlastňovalo jako na běžícím páse, nevyvolávají pouze německé hraničářské romány, ale k zneužívání možností menšinového zákona v neprospěch německé menšiny vyzývá i Koudelák.

Česká společnost byla přesvědčena, že německé školství bylo za Rakouska-Uherska lépe materiálně vybaveno a mělo větší státní podporu. Po vzniku Československa tak byly české školy významně státem podporovány a preferovány.⁵³⁵ Němci se cítili

⁵³⁰ ŘEHÁČEK, Karel. *Němci proti Československu na západě Čech (1918-1920)*. Plzeň: [Karel Řeháček], 2008, s. 86-87.

⁵³¹ ŘEHÁČEK, Karel. *Češi a Němci na jihozápadě Čech (1880-1938)*. Plzeň, 2002, s. 63.

⁵³² BRÜGEL, Johann W. *Češi a Němci (1918-1938)*. Praha, 2006, s. 214.

⁵³³ Tamtéž, s. 248.

⁵³⁴ KASPER, Tomáš. *Výchova či politika?: úskalí německého reformně pedagogického hnutí v Československu v letech 1918-1933*. V Praze: Karolinum, 2007. s. 227-233.

⁵³⁵ GAWRECKÁ, Marie. *Němci ve Slezsku 1918-1938*. Opava: Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity, 2002, s. 257.

ukřivdění poválečným vývojem ve školství a zakládání českých škol a zavírání německých vysvětlovali jako cílenou čechizaci. Státní legislativa týkající se školství povzbudila aktivitu mnoha českých nacionálních organizací, aktivních již v druhé polovině a zejména v poslední třetině 19. století. Právě Koudelákem zmiňované národní jednoty⁵³⁶ se staly spolu s ústřední maticí školskou nejaktivnějšími iniciátory zakládání českých menšinových škol v německých oblastech, přičemž podporovaly žáky těchto škol i materiálně, což oba němečtí autoři shodně interpretují jako nástroj čechizace a varují Němce, aby své děti do českých škol nedávali, i kdyby jim za to Češi slibovali úplatu. Na některých místech se dokonce národní jednoty snažily získat německé žáky tlakem na zrušení německé školy, většinou protože německé malotřídky nedosahovaly dostatečně vysokého počtu žáků. Na druhou stranu je potřeba říci, že zde existovala výjimka ze zákona, která umožňovala zřizování německých menšinových škol i v případě, že nebylo dosaženo dostatečného počtu žáků. Tato výjimka se vztahovala na území, která nebyla do vzniku ČSR osídlena téměř vůbec českým obyvatelstvem.⁵³⁷

Nowakův příběh byl inspirován působením samotného autora jako učitele v obci Tábor.⁵³⁸ S největší pravděpodobností se jedná o osadu Tábor, která je dnes součástí obce Velké Heraltice na Opavsku. Vývoj školních institucí v samotné Opavě, kde německé obyvatelstvo tvořilo přes dvě třetiny populace, sledovala Marie Gawrecká. V roce 1918 bylo v Opavě osm mateřských škol a žádná česká, o dvacet let později byl ve městě stejný počet českých školek jako německých v roce 1918 a počet německých se navýšil na 11. V roce založení republiky v městě existovalo 9 německých obecných škol, česká pouze jedna a navíc soukromá, v roce 1935 to bylo 8 německých a 7 českých do roku 1938 zanikly další 2 německé obecné školy a převážil tak počet českých. Počet německých měšťanských škol se ve městě v období první republiky nezměnil, zůstalo jich 5. Nicméně první česká měšťanská škola byla ve městě založena v roce 1919 a v roce 1938 byly již 4. Pokud jde o poměry v celém Slezsku tak ve školním roce 1927/1928 bylo ve Slezsku 341 českých obecných škol se 42 482 žáky, 271 německých obecných škol s 29447 žáky a 82

⁵³⁶ Národní jednoty, jinak také „obrné jednoty“, byly české organizace zakládány od 80. let 19. století, věnující se podpoře české menšiny v pohraničních oblastech, přičemž byly aktivní především v kulturní a hospodářské oblasti.

⁵³⁷ TRAPL, Miloš. *České menšinové školství v letech 1918-1938*. In: *České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého, 2003, s. 111-113.

⁵³⁸ ROTHACKER, Marta, ed. *Vermächtnis*. Bayreuth, 1942, s. 306.

polských škol s 9527 žáky. Do českých obecných škol chodilo 172 německých a 72 polských dětí, do německých škol 115 českých a 522 polských dětí, do polských však jen 3 Češi a 6 Němců.⁵³⁹

Tyto strohé statistické údaje ukazují, že po vzniku nového státu se poměry ve školství v pohraničních oblastech markantně změnila a obyvatelstvu hlásícímu se k české, ale i třeba polské národnosti byla se státní podporou umožněna výuka v mateřském jazyce. Statistiky opavského vývoje však také ukazují, že na některých místech mohla podpora českých škol ze strany státu vést nejen k odstranění deficitu českého školství, ale i k omezování školství německého, jež neodpovídalo etnické skladbě obyvatelstva. Nowak byl však jako putující učitel svazu Kulturverband jistě aktivně zapojen do „řešení“ školské otázky na Hlučínsku, která byla vskutku poněkud kontroverzní. Jižní část horonoslezského okresu Ratiboř, pro niž se ujal název Hlučínsko, byla připojena k Československu na základě článku 83 Versailleské mírové smlouvy, která vešla v platnost 10. ledna 1920, a k vojenskému obsazení oblasti došlo na začátku února.⁵⁴⁰ Tzv. Hlučínská otázka, jejímž jádrem bylo určení národnosti značné části obyvatelstva dané oblasti, nebyla po celé meziválečné období uspokojivě vyřešena.⁵⁴¹ Po připojení k Československu byli dosavadní učitelé odstraněni a na jejich místo nastoupili učitelé z vnitrozemí, kteří dostatečně vládli českým jazykem. Oficiálně se uvádělo, že většina obyvatel Hlučínska mluví česky, nicméně zájem o výuku v češtině nebyl významný. Německé školy byly na Hlučínsku povoleny jenom ve dvou obcích, jinde byly školy pouze s českým vyučovacím jazykem. Zákon o zřizování menšinových škol nebyl na Hlučínsku uplatněn, protože předpokládal určitý počet žáků menšinové národnosti a zkoušky ukázaly, že děti němčinu neovládají dostatečně. Státní orgány se zde tedy postavily do pozice, kdy rozhodly, že není v zájmu dětí, aby chodily do německých škol, což si přáli jejich rodiče, kteří sami docházeli za prací do německy mluvících oblastí.⁵⁴²

⁵³⁹ GAWRECKÁ, Marie. *Němci ve Slezsku 1918-1938*. Opava: Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity, 2002, s. 258-261.

⁵⁴⁰ PETRÁŠ, René. *Menšiny v meziválečném Československu: právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Praha: Karolinum, 2009, s. 28.

⁵⁴¹ GAWRECKÁ, Marie. *Němci ve Slezsku 1918-1938*. Opava: Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity, 2002, s. 57.

⁵⁴² Tamtéž, s. 262.

Protest poslance Sladkého z listopadu roku 1926 nabízí informaci o tom, že v dané oblasti zajišťuje soukromé vyučování v němčině pro 137 dětí právě Kulturverband, pro který pracoval také Bruno Nowak. Sladký zároveň vyjádřil přání: „*Nebude to dlouho trvati a naši dobří hlučínští Moravci budou zase Moravci ne pouze jménem, ale i cítěním, smýšlením, přesvědčením a jednáním.*“⁵⁴³ Zřízení veřejných škol s německým vyučovacím jazykem tam, kde probíhalo vyučování soukromé, byla dokonce jednou z podmínek pro vstup Německé křesťansko sociální strany lidové (Deutsche Christlichsoziale Volkspartei, DCV) do vlády v témže roce. DCV se však nakonec rozhodla od této podmínky ustoupit. Poslanec této strany Luschka však o rok později připomínal, že 400 dětí z Hlučínska dojíždí za výukou v německém jazyce do Opavy a 190 dětí chodí do soukromého vyučování.⁵⁴⁴

V roce 1936 se otázka soukromé německé výuky na Hlučínsku znovu skloňovala v poslanecké sněmovně, která projednávala návrh zákona pojmenovaného po svém navrhovateli Lex Uhlíř. Poslanec Uhlíř se v návrhu zákona odvolával na zatčení sedmi osob, které na Hlučínsku díky personální a materiální podpoře z Německa provozovali soukromou výuku. Konkrétně uvedl příklad jakéhosi Františka Ptoka, který obstarával pro domácí „pokoutní“ vyučování peníze, za ně najímal učitele a podnikal cesty po okolí a sháněl pro výuku děti. Sám měl však velmi nízké příjmy, takže nebyl schopen takovou činnost pokrýt. V rámci šetření tohoto případu byla celková částka zahraničního příspěvku vyhrazená na domácí vyučování na Hlučínsku odhadnuta na 400 000 Kč. A zjisťilo se, že 123 rodičů, kteří byli závislí na výdělku ze sezónních prací v německých oblastech, vzalo své děti ze státních škol a dalo je do soukromého vyučování. Poslanec Franz Karmasin, předseda Karpatoněmecké strany (Karpatendeutsche Partei), která úzce spolupracovala s Henleinovou SdP, se k návrhu zákona vyjádřil v tom smyslu, že se soukromou výukou nesouhlasí, ale že v tomto případě se nedá nic dělat, neboť stát neumožňuje rodičům svobodně rozhodnout, jak bude dítě vyučováno. Lex Uhlíř byl schválen v březnu 1936 a umožňoval domácí vyučování v jazyce národnosti dítěte jen se svolením školního úřadu. V reakci na tento stav SdP přišla s myšlenkou tzv. „Nachhilfeunterricht“, tedy doplňujícího vyučování němčiny. Reálně pak na některých místech výuka opět suplovala běžnou školní

⁵⁴³ *Těsnopisecké zprávy o schůzích poslanecké sněmovny Národního shromáždění Československého dne*. Praha: Národní shromáždění, 1920-1939. 53. schůze, 25. 11. 1926, s. 271.

⁵⁴⁴ GAWRECKÁ, Marie. *Němci ve Slezsku 1918-1938*. Opava: Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity, 2002, s. 262-263.

docházku. V léte 1938 se pak situace vyhroutil ještě více a 1300 dětí z Hlučínska se přihlásilo k výuce do opavských německých škol. Zemská školní rada však schválila tuto návštěvu jen 65 žadatelům, kteří uspěli u jazykových zkoušek. Následovaly demonstrace, školní stávka i stížnost u samotného prezidenta Beneše.⁵⁴⁵

Situace v dalších oblastech Československa však nebyla zdaleka tak vyhrocená. Není samozřejmě náhodou, že Nowakův román vyšel krátce poté, co byl schválen Uhlířem navržený zákon a je nutno ho vnímat jako součást negativistické propagandy německé nacionální politiky, která burcovala k nesouhlasu s československou politikou vůči německé menšině nejenom v otázkách školství. Problematika výuky v národním jazyce byla jednou z fundamentálních otázek česko-německého soužití a emotivně rezonovala v obou nacionálních táborech. Srovnání epizodického vyprávění vyznívá poněkud nepříznivě pro českou stranu, která jak v českém, tak v německém románu využívá podpory státních orgánů nikoliv pouze k tomu, aby vybudovala české školství, ale také k potlačování školství německého. Jak shodně dosvědčují Koudelák i autoři němečtí, nacionální stanoviska neumožnila českým a německým kolegům překročit bariéru a najít společnou řeč, ačkoliv obě strany měly podobný pedagogický program. Meziválečné období se tak do dějin školství zapsalo jako období, kdy zvláště v pohraničních oblastech přetrvával vliv nacionálních myšlenek na výuku. Ten se projevoval především v negativních pocitech vlastního ohrožení, které ve třicátých letech otevřeně deklarovaly obě nacionální strany. Ani republikánské zřízení nenapomohlo k osvobození z nacionálního chápání školské problematiky, které se rozvinulo již v habsburské monarchii.⁵⁴⁶ Německý negativismus v oblasti školství naprosto korespondoval s negativismem na politické scéně, proto byl také oblíbeným tématem německých hraničářských autorů. České i německé školy pak ve svých výchovných programech kladly primární důraz na mateřskou řeč a domovinu dítěte jako na základní elementy, tvořící jednotu nacionální pospolitosti.⁵⁴⁷

⁵⁴⁵ Tatmész, s. 262-263.

⁵⁴⁶ KASPER, Tomáš. *Výchova či politika?: úskalí německého reformně pedagogického hnutí v Československu v letech 1918-1933*. V Praze: Karolinum, 2007, s. 227-233

⁵⁴⁷ KASPER, Tomáš. *Výchova či politika?: úskalí německého reformně pedagogického hnutí v Československu v letech 1918-1933*. V Praze: Karolinum, 2007, s. 231.

5.2.3 Vesnický učitel jako koordinátor nacionálních sociálně-ekonomických podpůrných aktivit

Český pohled:

Hlavním posláním pedagoga je dohlížet na všestranný rozvoj dítěte. Venkovský učitel však v rámci nacionální „obranné“ práce nepečuje pouze o své žáky, ale usiluje o rozvoj vlastního nacionálního společenství v místě svého působení. Český učitel se po svém příchodu musí vyrovnávat se špatnou znalostí češtiny u většiny svých žáků, neboť pocházejí ze smíšených manželství. Aby posílil znalost češtiny také u starší generace, obrátil se učitel Vevera na ministerstvo se žádostí na zřízení lidové knihovny. Učitel také iniciuje rozvoj spolkového života v obci: „*Musíme se organizovat! V organizaci je síla. Jako spolek se přimkneme k velkému řetězu jednot, které společně už něco zможou. Politickou organizaci nechcem: Národní, v které by mohl každý z nás být! Po celé severní Moravě, tu kolem nás, bojují a tvoří Národní jednoty. Připojme se k nim! Útočme s nimi! Budujme jako ony! [...] Návrh, aby byla utvořena Národní jednoty, byl nadšeně přijat. [...] Po schůzi se Češi rozešli. (Cosi svazovalo jednoho s druhým.)*“⁵⁴⁸ Němci reagují na zřízení spolku agresivně, za zpěvu *Wacht am Rhein* projdou ves a rozbíjejí při tom kameny okna českých stavení.

V knize se Koudelák na rozdíl od německých autorů nikde nevyjadřuje celkově k pozemkové reformě, zobrazuje však její praktické dopady ve vsi a to v nacionálním kontextu, který v právní úpravě pozemkové reformy obsažen nebyl. Půda z velkostatku je v jeho pojetí vždy nabízena pouze Čechům a v první řadě těm, kteří pracují jako nádeníci a zatím žádné vlastní polnosti nemají. Prostředníkem těchto transakcí je Národní jednoty, která rozhoduje jak o konkrétním přidělu půdy, tak se zaručuje za nemajetné hofery, aby dostali půjčky. Čechům jsou touto cestou propachtovány 4 ha půdy a k zakoupení je jim poskytnuto 36 ha půdy.⁵⁴⁹ Příděl půdy za velmi výhodnou cenu nedostávají však jen domácí. Výhodné podmínky koupě lákají zájemce z celého okolí a tak díky rozdělení půdy velkostatku do obce přijdou další české rodiny z blízkého i vzdálenějšího okolí. Nejenže navyšují poměr Čechů a Němců ve vsi, ale také přivádějí své děti, které navyšují počet žáků v české jednotřídce.

O směřování doubravické Národní jednoty rozhodují sedláci Mikuláš a Král s učitelem Veverou. Pod jejich vedením Jednota usiluje o větší osamostatnění české čeládky,

⁵⁴⁸ KOUDELÁK, Josef. *Hraničáři*. V Olomouci: Č. Beran, 1934, s. 69-70.

⁵⁴⁹ V knize je rozloha pozemků uvedena v měřicích, které přibližně odpovídají pětina hektaru.

kteřá je zatím zcela závislá na německých sedláčích, u kterých i bydlí. Jednota tedy na počátku dvacátých let si vytkne jako jeden ze svých prvních projektových záměrů vybudovat pro české „hofery“ vlastní obytné prostory. „Aby práce šla rychleji, bylo vytvořeno stavební družstvo ke zbudování české čtvrti. [...] Ještě v lednu dostala obec žádost o prodání pozemku na Křibě. Po celém okolí byly konány sbírky na stavbu domků. Žádosti se rozlévaly do všech měst. Byli bombardováni poslanci, senátoři, kněžská hierarchie, kluby, spolky a obecní rady, továrny a banky, jezdilo se prosit do všech úhlů světa... Tenkrát bylo dostatek ohně a pochopení pro národní věci - menšinám teklo odevšad. [...] Čechům sklaplo. Místo stavění zklamání. Obec nechtěla pozemek postoupiti. Úsilí Čechů se přeneslo do Šternberka. Politická správa pozemek vyvlastnila podle zákona o stavebním ruchu. Němci z něj žádali neslýchané sumy. Pak podali rekurs do Brna. Zemská správa politický rekurs zamítla. Do Doubravic byla vyslána komise, která pozemek ocenila. Za 1 m² byla navržena 1 Kč. Stavební komise pozemek zaplatila a začalo se hned s přípravami ke stavbě.“⁵⁵⁰ Postaveny měly být tři domky a jeden dvojdomek, dary na stavbu nakonec činily 20. 000 korun. Protože doubravští na práci sami nestačili, vypomohly jim okolní české obce. Když už stály zdi, přišel na staveniště starosta a zastavil pokračování stavby s odvoláním na to, že místem povede plánovaný průplav. Učitel zařídil zrušení starostova nařízení a ve stavbě se pokračovalo. Do Doubravic se hlásilo velké množství domkářů, chtěli získat lacino bydlení a kousek půdy. Domky ale dostali místní, nastěhovali se na jaře příštího roku.

První větší společenskou událostí, na níž má být manifestována síla doubravické odbočky národní jednoty, jsou volby do obecní rady. Koudelák první poválečné volby do obecního zastupitelstva popisuje následovně. Zatímco německý starosta pořádá před volbami jednu schůzi za druhou a shání hlasy, kde může, česká strana si je naopak jistá ve svých pozicích. Němci šli do voleb pod hlavičkou Německé nacionální strany (DNP). Češi podali také svoji kandidátku, v čele se ocitl samozřejmě sedlák Mikuláš. Učitel se na kandidátce neobjevil vůbec, bylo by to netaktické vzhledem k jeho pozici v „apolitické“ svazové činnosti. „Na žádost české strany bude se volit podle poměrného zastoupení! [...] Čím více se den voleb blížil, tím prudší byly útoky Němců. Je třeba uhájit, že Doubravice jsou rein deutsche Gemeinde. [...] Agitátoři se odvážili i do českých domků. Získali Patzaka a Steinera. Ženy kupovaly. Několik dní před volbami obešel Mikuláš voliče. [...] Česká strana musí získat 38 hlasů! [...] Němci pouštěli obálky s lístky okázale, povýšeně.

⁵⁵⁰ KOUDELÁK, Josef. *Hraničáři*. V Olomouci: Č. Beran, 1934, s. 84-85.

[...] Češi se s lístkem polaskali a pak jej vložili do obálky. [...] Průběh voleb byl klidný. Teprve po volbách se zvedl příboj, když se rozlétlo, že Češi získali dva mandáty. Německé straně připadlo mandátů deset. [...] Mikuláš si téhož večera nechal zavolat Bartoňku a Dokoupilku. Obě dostaly co proto. Volily Němce. [...] Domkáři se začali ohrazovat, ale Mikuláš řekl tvrdě: Chcete-li naši věc zrazovat za německé sádlo a zemáky, můžete jít, odkud jste přišly. - Domky ještě nejsou vaše! A vaši mužové nemusejí ve mlýně umřít! [...] Věděli manželé o něčem? Houkl Mikuláš. Ne – Promluvím si s nimi, aby vám napravili hlavy. [...] Jako psa spráskal ženu Dokoupil. Bartoněk dorážel, ale k ránu se nedostal. Byl na ženu krátký. Zato skřípal zuby celý den. ⁵⁵¹

Teze o důležitosti učitele pro nacionální život v obci je Koudelákem podpořena také dějovým zvratem. Po odchodu schopného pedagoga a organizátora Vevery na vojnu je místo obsazeno „zahálčivým“ učitelem Zouharem. „Byl to mladík nevelký a jako proutek, pohyblivý. Mluvka. Tvář měl vydubanou jako smrž. Od neštovic. Oči malé potměšilé, trochu zakalené. [...] Děti si učitel nezískal. Ale ani ne dospělých. Zouhar vyrostl v bídě a hádkách. Otce neznal. Matka si chlapce uhnala na službě. [...] V Doubravicích zprotivil se hned každému. Do všeho strkal nos, všemu chtěl rozumět. S Mikulášem se chytl hned v prvních dnech.“ ⁵⁵² Zouhar také nevěnoval nejmenší pozornost přípravě tradiční vánoční besídky, ani nesehnal prostřednictvím spolků pro děti dárky. Tento učitel na místo nacionální osvěty kazil mravy domkařů, kteří se u něj scházeli ke hraní karet. Pomocí karbanu je Zouhar systematicky připravoval o prostředky, potřebné k hospodaření. Tak se Kříbská čtvrť odcizila Doubravicím a začala žít vlastním životem. Zouhar také svedl manželku domkaře Halaly a další českou mladičkou dívku. Ale teprve když mu byla prokázána zpronevěra peněz Národní jednoty, opouští obec a na jeho místo nastupuje mladý učitel Jurek.

Nový učitel se po svém příchodu zaměřil na překlenutí sporů, které kvůli nezdárnému životu jeho předchůdce v českém táboře přetrvávaly. Do vsi přizval také pěstounku Pavlu, aby pečovala o děti v předškolním věku a také pořádala večerní kurzy vaření a šití. Z Kříbu přišly ze začátku jen dvě ženy, ostatním se zdálo takové vyvařování, příliš nákladné. Postupně se však nechaly strhnout, zvláště je přitahovalo rádio, které v čase přípravy pokrmů vyhrávalo v místnosti. Tak byl v Doubravicích založen český ženský spolek. „Zatímco hospodyně vyšívaly, mluvila Pavla o nových názorech na ženu, o

⁵⁵¹ Tamtéž, s. 100-103.

⁵⁵² Tamtéž, s. 104-105.

rodinné výchově, škole, účelu mateřské školy, o funkci ženy ve veřejném životě, užitečnosti novin v rukou hospodyněk apod. Tak jako se nám tu dobře dýchá a není přehrad mezi námi, tak to musíme uplatňovat v tvrdém životě venku, nabádala Pavla. Zde sedíte selka vedle domkářky a dělnice v radostné spolupráci s učitelkou. Pomáháme si. Tak by to mělo být!“⁵⁵³

Jako další prostředek pro sblížení českého tábora se Jurek rozhodl secvičit s dospělými divadelní představení na motivy povídky Svatopluka Čecha *Lešetínský kovář*. „Zavíraly se pěsti, když Jurek postavil znovu ten boj o českou hroudu na oči. Všemi to projelo jako blesk. Staří se nabízeli k úlohám, mladí nastupovali. [...] Mikuláš bude hrát kováře.“⁵⁵⁴ Tak se všichni Češi ze vsi spojili k přípravě představení a učitelé se podařilo i u domkařů vzbudit zájem o kulturu, půjčoval jim také literaturu k večernímu předčítání, oblíbené byly především legionářské romány. Příprava představení probíhala právě v době nástupu Hitlera k moci v Německu a Koudelák zaznamenal, že tento volební úspěch NSDAP nově rozdmýchal nacionální emoce i mezi Němci v ČSR. Samotné představení pak Jurek uvedl následovně: „Člověk má jednat podle příkazu svého srdce a nezradit sám sebe. Kovář z Lešetína se nehl ze svého, podnikl zápas s cizím kapitálem. Doba je jiná, jsme jiní my, v jiných poměrech. Nesmíme ustoupit. Rvát se musíme, stojí-li překážky, na nikoho nečekat, sami si pomoci!“⁵⁵⁵ Příběh všechny oslovil a herci pochvalovali jeden druhého. Jurkův záměr sblížit prostřednictvím hry české obyvatele a představit jim program „hraničářské obrany“ byl úspěšný.

Německý pohled:

Vánoční nadílky a představení secvičené dětmi pro rodiče jsou jako významné integrační prvky zmiňovány i u Nowaka. Ten navíc prozrazuje, jak se Češi snažili zamezit tomu, aby učitel Hartmichel získal v obci větší vliv. Krátce po vánoční besídce, mezi svátky, seděl učitel v křesle a četl knihu, když ho vylekal zvuk tříštícího skla a místností proletěl kámen. Vyběhl ven a pronásledoval výtržníky, jenže pro tmou a husté sněžení včas si nevšimnul dalšího vrženého kamene a byl bolestivě zasažen do kolena. S pomocí sousedů se vrátil zpět domů a dalšího dne byli přivoláni četníci. S překvapením učitel zjistil, že jediný, kdo byl podroben výslechu, byl on sám. Četníci se ho vyptávali na obsah promluvy, kterou měl

⁵⁵³ Tamtéž, s. 214.

⁵⁵⁴ Tamtéž, s. 200-201.

⁵⁵⁵ Tamtéž, s. 214.

na vánoční besídce, kde se sešla celá německá komunita Schatzdorfu. Četníci Hartmichelovi přímo položili otázku, zda „*nevedl jedovaté řeči, namířené proti státnímu národu*“⁵⁵⁶ a zda nepoužil název Schatzdorf. Učitel se jen podívil, proč by neměl používat pojmenování Schatzdorf, když se tak toto místo jmenuje více jak 300 let. Četníci ho upozornili na to, že označení Schatzdorf je zakázáno, a že se vesnice jmenuje Skopolnica. Rozhovorem s učitelem bylo vyšetřování incidentu ukončeno. Další den však učitel obdržel úřední dopis, ve kterém nalezl upozornění, že překračuje své profesní kompetence a ohrožuje tak politický a nacionální klid ve Skopolnici. Pokud se podobného jednání v budoucnu nevyvaruje, bude suspendován.

Hartmichelovy vztahy s schatzdorfskými německými starousedlíky jsou z počátku komplikované. Obzvláště zklamán je učitel ze starostova postoje, neboť starosta nesouhlasí s jeho konfrontačním zápletem. Připisuje však jeho konzervativní touhu po klidu starostovu pokročilému věku. Spojence Hartmichel na rozdíl od českého učitele Vevery nenalézají ani v německých sedláčích,⁵⁵⁷ kteří v Nowakově interpretaci ze zjištěných důvodů drží s Čechy: „*Za své nepřátele počítám také německé sedláky v Schatzdorfu, kteří jako úzkoprsí a omezení přeběhlíci utekli do druhého tábora.*“⁵⁵⁸ Učitel tak největší oporu nalézají mezi dělníky a zemědělskými nádeníky, kteří navíc nejvíce potřebují jeho pomoc. Úřady brzy rozešlou po vsi doporučení, aby se lidé s učitelem nestýkali, to však mnohé spíše povzbudí k tomu, se o Hartmichela více zajímat: „*Ve škole jsem učitel jejich dětí. Mimo ni jsem jejich přítel. Že se mi to podařilo, to je největší úspěch posledního půl roku.*“⁵⁵⁹

Podobně jako Koudelák sleduje i Nowak snahu učitele pomoci prostřednictvím „obranných“ svazů německým rodinám v Schatzdorfu. Tak je z neřešitelné finanční situace zachráněn dělník Klamet, který se před časem zadlužil kvůli stavbě domku u české záložny. Částku, kterou si půjčil, postupně splácel, nyní mu však ze záložny přišla výzva,

⁵⁵⁶ „[...]hetzerische Worte gebraucht hätte, die gegen das Staatsvolk gerichtet seien.“ ROTHACKER, Gottfried. *Das Dorf an der Grenze: Roman*. München: Albert Langen, 1936, s. 55.

⁵⁵⁷ Bruno Nowak tímto způsobem odkazuje k faktu, že sedláci tvořili voličskou základnu strany Bund der Landwirte, která razila aktivistickou politiku. Tak i němečtí sedláci v Nowakově pojetí spolupracují s Čechy a tak se odcizují svému vlastnímu národnímu kolektivu.

⁵⁵⁸ „Zu meinen Feinden zähle ich auch deutsche Bauern in Schatzdorf, die als engherzige und engstirnige Überläufer ins andere Lager hinübergewechselt sind.“ ROTHACKER, Gottfried. *Das Dorf an der Grenze: Roman*. München: Albert Langen, 1936, s. 95.

⁵⁵⁹ „In der Schule bin ich der Lehrer ihrer Kinder. Darüber hinaus bin ich ihr Freund. Daß es mir das gelang, ist der schönste Erfolg des letzten halben Jahres.“ Tamtéž, s. 92.

aby zbývající část dluhu zaplatil do čtrnácti dnů, jinak mu bude zabavena nemovitost. Pro samotného chudého dělníka je taková podmínka nesplnitelná, ale Hartmichel mu díky svým spolkovým konexím pomáhá sehnat požadované prostředky: „*Ale já jsem se za Klameta zaručil, že je slušný a pracovitý člověk a nezamlčel jsem, že je povinností každého bohatého muže stát svému sužovanému bratru po boku, zvláště bratru, který musí snášet dvojí nouzi na hranicích, kde drží přední linii a bere na sebe dobrovolně boj, strádání a utrpení, kterých ostatní zůstávají ušetřeni, do té doby dokud tento bojovník setrvá na této frontě.*“⁵⁶⁰

Kromě finančních subvencí se učitel snaží německým nádeníkům a dělníkům zprostředkovat také pracovní místo: „*Takže doufám, že se mi podaří alespoň některým sehnat na čas práci a obživu. Nemohl jsem zůstat stát na půl cesty. Musím opatřit dělníkům chléb, protože skutečné naděje a čistoty může člověk dosáhnout jedině na základě dobrých slov a příkladu.*“⁵⁶¹ Kdyby jen obyvatelé Schatzdorfu viděli, že mohou žít jako Němci a najít práci a výdělek, pak už by bylo z půlky vyhráno, pak už by ve své národnosti nespatriovali příčinu svého každodenního trápení jako doposud, nýbrž něco, co člověk také z vlastního zájmu musí milovat a bránit.“⁵⁶² Pokud jde o pozemkovou reformu, Nowak zastává radikální stanovisko, že Němci z ní byli vyloučeni a tudíž posloužila pouze k příchodu českých kolonistů: „*v posledních dnech bylo dvakrát sto tisíc hektarů půdy na německém území rozděleno českým přivandrovalcům. Toto údajně sociální opatření poslouží tak akorát k tomu, aby šest tisíc německých zaměstnanců a zemědělských nádeníků skončilo na*

⁵⁶⁰ „*Ich verbürgte mich aber für Klamet als einen ordentlichen und fleißigen Menschen und verhehlte nicht, daß es Pflicht des hilfvermögenden Mannes sei dem bedrängten Bruder zur Seite zu stehen; dem Bruder, der eine dopplte Not an der Grenze aushalten müsse, der auf Vorposten stehe und Kampf und Ungemach and alle Leiden willg auf sich nehme, von denen die andern verschont blieben, solange der Kämpfer an der Front aushalte.*“ Tamtéž, s. 75.

⁵⁶¹ „*So hoffe ich, manchem wenigstens für eine Zeit Arbeit und Brot zu verschaffen. Ich durfte nicht auf halbem Wege stehen bleiben. Ich mußte den Arbeitern Brot verschaffen, denn von Zuversicht und Sauberkeit allein kann ein Mensch ebensowenig leben wie von guten Worten und Beispielen.*“ Tamtéž, s. 93.

⁵⁶² „*Wenn nur die Schatzdorfer erst sehen, daß sie als Deutsche auch leben können und Arbeit und Verdienst finden, dann ist ein halber Sieg errungen, dann werden sie in ihrem Volkstum nicht mehr nur die Ursache ihrer täglichen Qualen sehen wie bisher, sondern etwas, das man auch aus Eigennutz lieb haben und verteidigen muß.*“ Tamtéž, s. 94.

ulici. Při tom si buďte jisti, že toto je jenom část z opatření české vlády.“⁵⁶³ Záměr pozemkové reformy je tedy zřejmý: „[Češi] chtěli prostřednictvím přerozdělení půdy ve všech obcích, které po staletí byly skrz naskrz německé, a ne české, usídlit české obyvatele, kteří obdařeni mnohým nadprávním měli překrýt německou tvářnost krajiny.“⁵⁶⁴

Německý učitel se navíc na rozdíl od svého českého kolegy věnuje intenzivně národopisné činnosti. Studuje v matričních a kronikářských záznamech a hledá informace o vývoji oblasti především v posledním století, ale i ve starších dobách. Zjišťuje, že oblast kolem Schatzdorfu byla zalesněnou bažinatou pustinou, až ve středověku byla osídlena díky německému mnišskému řádu, který se v kraji usadil a krajinu postupně zúrodnil pro německé kolonisty. Hartmichel se dokonce pouští do archeologických prací a v lese nalézá krajinou pohřbené základy opatství. Práce na odkrývání opatství však musí být přerušena, když se v zatopených katakombách kláštera najde jednoho rána mrtvé tělo českého čeledína. Ten zde popleten doslovným výkladem názvu vesnice utonul při honbě za pokladem.

Také Nowak popisuje předvolební agitační zápolení. Krátce před volbami jsou Češi k německým sousedům nezvykle vstřícní: „Najednou jeden [Čech] seznal, že omítka jeho domu je tuze zchátralá. Přivedl si, poprvé od doby, co se přistěhoval do Schatzdorfu, nezaměstnaného německého zedníka, aby mu zed' omítnul.“⁵⁶⁵ Jejich manipulativní úmysly jim však díky Hartmichelovu zásahu nepřinesou vítězství, se kterým počítali, a tak se vrátí ke svým starým způsobům: „Češi kolem nás opět chodili s nenávisnými pohledy a

⁵⁶³ „[...]daß in den letzten Tagen zweimalhunderttausend hektar Bodens im deutschen Gebiet auf tschechische Zuwanderer aufgeteilt wurden. Diese angeblich soziale Maßnahme mußte dazu dienen, um sechstausend deutsche Beamte und Landarbeiter auf die Straße zu setzen. Dabei wißt Ihr, daß dies nur ein Teil von den Maßnahmen der tschechischen Regierung ist.“ Tamtéž, s. 113.

⁵⁶⁴ „[...] wollten durch die Aufteilung des Bodens in allen Orten, die seit Jahrhunderten deutsch waren und vorher durchaus nicht tschechisch, tschechische Menschen ansiedeln, die, mit vielerlei Vorrechten bedacht, darauf aus sein sollten. Das deutsche Gesicht der Orte und Landschaft zu verfälschen.“ Tamtéž, s. 170.

⁵⁶⁵ „Da entdeckte der eine (Tscheche) ganz plötzlich, daß der Verputz seines Hauses arg schadhaf sei. Er holte, zum erstmal, seit er in Schatzdorf war, einen arbeitslosen deutschen Maurer, daß er ihm die Mauer verputze.“ Tamtéž, s. 115.

ty, vůči nimž se ještě nedávno chovali lichotivě a přátelsky, přehlíželi a neshledávali je hodné jediného slova.“⁵⁶⁶

Ve druhé polovině devatenáctého století je možné v rakousko-uherské monarchii pozorovat zvyšující se zájem o nacionální identitu, který se následně projevuje v rovině sociálně-kulturního zápasu o prosazení národního jazyka a národních kulturních tradic. Tento zápas zasahuje intenzivně také oblast školství. Již za Rakouska-Uherska nacionální konfrontace mezi Němci a ostatními národnostmi monarchie vyústila v institucionalizaci podpůrných nacionálních aktivit v obranářských spolcích (Schutzvereine). Právě podpora nacionálního školství byla příčinou vzniku úspěšného a vlivného svazu Deutscher Schulverein, kterému na české straně konkurovala Ústřední matice školská (ÚMŠ).⁵⁶⁷ Obě tyto instituce byly konstituovány v roce 1880 a programově se zaštiťovaly nepolitickými úmysly. Zatímco Deutscher Schulverein v období monarchie mohl těžit ze státní podpory německého školství, ÚMŠ se musela sama chopit iniciativy a zakládat české menšinové školy sama. V roce 1919 se situace díky školskému zákonu obrátila, většinu Maticí založených škol převzal nově vzniklý československý stát. Matice však i nadále pokračovaly během první republiky ve zřizování internátů, mateřských a odborných škol v pohraničí. Deutscher Schulverein naopak se svou centrálou ve Vídni nemohl nadále provozovat svých 346 místních skupin v Československu, proto byl nově založen Deutscher Kulturverband se sídlem v Praze, který se stal pokračovatelem práce školského spolku, se kterým nadále spolupracoval. V roce 1921 disponoval DKV, který se ujímal některých státem zrušených německých škol, devatenácti základními a osmdesáti pěti mateřskými školami. Díky zájmu širší veřejnosti na „národním“ školství se stal Deutscher Kulturverband jedním z nejmasovějších spolků v Československu (2 700 místních skupin s 500 000 členy).⁵⁶⁸

⁵⁶⁶ „Die Tschechen gingen wieder mit haßerfüllten Blicken zwischen uns umher und sahen die, denen sie früher nicht schmeichelhaft und freundlich genug begegnen konnten. Nicht mehr an und würdigten sie keines Wortes.“ Tamtéž, s. 224.

⁵⁶⁷ Ústřední matice školská vznikla právě v reakci na vznik německého ústředního orgánů, který koordinoval všechny místní spolky.

⁵⁶⁸ GAWRECKI, Dan. *Německé „obrané spolky“ 1880-1938*. Opava: [s. n.], 1975. s. 5-15. srov. JAWORSKI, Rudolf. *Na stráži německví nebo v postavení menšiny?: sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*. Praha: Pražská edice, 2004.

Jak již bylo zmíněno, Bruno Nowak byl zaměstnancem DKV a patřil díky své stranické příslušnosti k jejímu radikálně nacionalistickému křídlu. V románu *Das Dorf an der Grenze* v přexponovaných, přímo apokalyptických rozměrech líčí útlak německého etnika v československém pohraničí a jako cestu k vyřešení tohoto problému podobně jako Pleyer spatřuje v hlubším semknutí v rámci nacionální pospolitosti, která je prakticky vyjádřena spolkovou činností. Jako putující učitel (*Wanderlehrer*), měl v době svého příchodu do Tábora, který je v románu metaforicky nazýván *Schatzdorf*, bohaté zkušenosti především s nacionálními osvětovými přednáškami a s „obrannými“ nacionálními aktivitami. Díky svým kontaktům tak mohl obyvatelům odlehlé pohraniční vesnice zprostředkovat všestrannou podporu, jaké by se sami jistě nedomohli. Nowakova spisovatelská činnost by měla být chápána jako součást jeho nacionálních agitačních aktivit a mimo jiné měla také sloužit jako prostředek fundraisingu pro další práci německých putovních učitelů v jazykově smíšených oblastech.

Koudelákův popis založení a činnosti české školy v Doubravicích potvrzuje, že v Československu se otázky zřizování českých škol v pohraničí ujal především stát a spolky byly odsunuty na druhou kolej. V románu sehraává ÚMŠ jen podružnou roli. Zato velmi vyzdvihovaným nástrojem nacionálního kulturního, hospodářského a sociálního rozvoje je Národní jednota. Národní jednoty byly české nacionální „obranné“ spolky a jejich tradice rovněž sahanala do období habsburské monarchie. Cílem těchto organizací bylo v Čechách, na Moravě a ve Slezsku posilovat české pozice. Po vzniku Československa se ke své činnosti vyjádřily následovně: „*Nejen již na obranu, nýbrž na dobývání krajů pohraničních a národnostních ostrovů, odpůrci nám urvaných.*“⁵⁶⁹ Toto radikální heslo, velmi tendenčně vykládající historický kontext pohraničí, poněkud nahrává německému hořekování nad českou agresivitou, která se nespokojí ani se vznikem vlastního „národního státu“. Národní jednoty spolupracovaly s ÚMŠ, ale na rozdíl od ní operovaly především v oblastech se smíšeným obyvatelstvem. Jednoty měly velký podíl na zakládání českých škol právě v místech, kde pro nedostatek českých dětí škola vzniknout nemohla.⁵⁷⁰ Dalším velmi důležitým bodem programu jednot byla zprostředkovatelská činnost v rámci pozemkové reformy. Koudelák svým čtenářům předkládá informaci, že prostřednictvím místní odbočky v Doubravicích zajistila Národní jednota půdu pro

⁵⁶⁹ KNÁPKOVÁ, Petra: České versus německé ochranné spolky. In: *Sborník Moravica*. Univerzita Palackého v Olomouci, 2004, s. 300.

⁵⁷⁰ Tamtéž, s. 299-304.

nádeníky, kteří přihlásili své děti do české školy. Tak byly smíšené rodiny získány k podpoře českého tábora. Další úkolem Jednot, který u Koudeláka také nacházíme, je zprostředkování práce a v neposlední řadě také agitace při volbách do obecní rady. Koudelákův obraz činnosti Národních jednot skutečně koresponduje s jejich skutečným programovým zaměřením. Nutno ovšem dodat, že v realizaci svých programových záměrů nebyly jednoty příliš úspěšné.

Právě volební zápolení bývá jedním z oblíbených momentů hraničářské literatury, kde autoři tématizují neetické praktiky svého nacionálního soupeře. Koudelákův a Nowakův obraz nacionální situace kolem voleb je v něčem podobný. Nepřátelská nacionální skupina se snaží volby zmanipulovat ve svůj prospěch tak, že v rámci agitační činnosti nabízí příslušníkům druhé nacionální skupiny možnost ekonomického přilepšení. Oběma autory je tento krok vyložen jako čistě mocenská strategie, která nemá nic společného se skutečným zájmem o blaho dotčené osoby. Na Koudelákově popisu je v porovnání s Nowakem možné ocenit jeho realistické líčení průběhu celé události. Nowak prostřednictvím učitele Hartmichela „varuje“ Němce, aby neupadli do české léčky a neumožnili českému táboru v schatzdorfské samosprávě získat většinu. Koudelák naopak líčí, že německé úplatky měly u německých příslušníků smíšených rodin úspěch. Další vývoj zdařile ilustruje, že volby rozhodně neprobíhaly podle volebního práva. Neboť je okamžitě vypátráno, kdo volil Němce, a konkrétní strůjkyně neúspěchu českého tábora ve volbách jsou vystaveny intenzivnímu tlaku, který je má přivést k loajalitě vůči české straně. Jak dosvědčuje Koudelák i na jiných místech, domácí násilí spadalo v době první republiky na vesnici ještě zcela do tolerované roviny společenských konvencí, ba bylo zdrojem pobavení sousedů.

Hraničářské romány při své popularitě jsou zdařilým dokladem vlivu českých a německých „obranných“ spolků na vývoj meziválečného venkovského života a připomínají, že vedle politicky uvědomělého sedláka zde měl klíčovou roli v koordinaci spolkového života právě venkovský učitel. Oba autoři zdárně ilustrují, že kromě osvětové činnosti věnované jazykové a kulturní průpravě, která nebyla rozhodně omezena pouze na děti a mládež, byly v nacionálním zápolení jako klíčové vnímány především následující oblasti hospodářsko-sociálního vývoje: obrana půdy, obrana pracovního místa a obrana politického vlivu pro tu či onu nacionální skupinu.⁵⁷¹

⁵⁷¹srov. BALCAROVÁ, Jitka. *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!": Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013, s. 82; GAWRECKI,

V předchozích kapitolách byl již dostatečně zdůrazněn fakt, že reálný průběh pozemkové reformy nepřispěl k žádnému výraznému zmenšení rozsahu německého jazykového území.⁵⁷² To však rozhodně neoslabilo „aktivity na ochranu německé půdy“, jejichž dopad se z dlouhodobějšího hlediska však také jeví spíše jako zanedbatelný. Oba nacionální tábory totiž celou situaci vnímali vysoce emotivně. Každý kousek půdy byl oběma stranami v duchu agrarismu prezentován jako nesmírně důležitá část národního bohatství. Zisk několika obytných objektů a několika malých parcel nepříliš úrodné půdy je prezentován jako obrovský úspěch českého hraničářství a německého čtenáře má utvrdit v představách o čechizaci německé domoviny. Tento zdánlivě bagatelní vývoj pak především potvrzuje nutnost německých „obránných“ aktivit. Důraz na udržení a zisk zemědělských pozemků u obou národních táborů znamenitě plní svou politickou mobilizační funkci, která se spíše než na reálné ekonomické dopady zaměřuje na nacionální rozměr celého problému. Nejpodstatnější hodnotou, již bylo potřeba chránit, zůstává u obou pedagogicky založených autorů obrana jazyka a nacionálního sebevědomí, která se na německé straně spojovala s kmenovou příbuzností,⁵⁷³ na české straně hrál etnický původ mnohem méně významnou roli a v centru národní identifikace stála především schopnost ovládat český jazyk a loajalita vůči československému státu.

5.2.4 Autostereotypní obrazy Čecha a Němce

Typizovanému zobrazení Čecha a Němce v beletrii druhé poloviny 19. a první poloviny 20. století se systematicky věnují především dva badatelé: Karsten Rinas a Jan Budňák. Oba se rovněž zabývaly typizací nacionálních skupin v románu Bruno Nowaka⁵⁷⁴, na což

Dan. *Německé „obránné spolky“ 1880-1938*. Opava: [s.n.], 1975. 2. svazek; KNÁPKOVÁ, Petra: *České versus německé ochranné spolky*. In: Sborník Moravica. Univerzita Palackého v Olomouci, Moravica 2004, s. 299-304; JAWORSKI, Rudolf. *Na stráži německví nebo v postavení menšiny?: sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*. [Praha]: Pražská edice, 2004.

⁵⁷² KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Reflexe a odmítání ideje „národního státu“ v hospodářství. In: JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha: Dokořán, 2011, s. 331.

⁵⁷³ BALCAROVÁ, Jitka. *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!": Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013, s. 82.

⁵⁷⁴ BUDŇÁK, Jan. *Vzájemný obraz Čechů a "jejich" Němců v románech z pomezí*. In: *Eurolitteraria a Eurolingua*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, 2008, s. 87-92; RINAS, Karsten: *Momentky z nacionálního konfliktu. Srovnání hraničářských románů Fritze Mauthnera a Gottfrieda Rothackera*. In: KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Aleš ZÁŘICKÝ, ed. *Český a německý sedlák v zrcadle krásné*

v tomto oddíle navazují a použijí zde některé Rinasem přeložené pasáže původního textu. Z předchozí komparace Koudelákovy a Nowakovy románové rekonstrukce života česko-německého obyvatelstva v pohraničí můžeme pozorovat, že platí to, co o kolektivní paměti napsal Halbwachs a posléze rozvinul Jan Assmann: „*Kolektivní paměť je spjata se svými nositeli a není libovolně přenositelná. Kdokoliv se na ní podílí, dosvědčuje tím svou náležitost ke skupině. Není tedy konkrétní pouze v prostoru a čase, ale je též, lze-li to tak říci konkrétní co do identity.*“⁵⁷⁵ Koudelákův a Nowakův popis se tak pohybuje ve dvou hlavních referenčních rámcích, prvním z nich je nacionalismus, druhým agrarismus.

Nowak se při formulaci německé identity opírá o teorii „Blut und Boden“ a národ je v jeho představách tudíž založen jako „společenství krve“. Rasové pojetí národa se u Nowaka pohybuje zcela v intencích nacionálně socialistické ideologie. Národ je tak prezentován jako osudové společenství, které vzniká pouze a jedině na základě rodového původu, zároveň je však potřeba si svou příslušnost k tomuto společenství uvědomit, proto je kladen takový důraz na společnou řeč, kulturu a ideje, které dle nacistického mysticismu vyvěrají právě z onoho „společenství krve.“⁵⁷⁶ Z rasového pojetí národa je zřejmé, že Němcem se nelze stát, Němcem se člověk musí narodit, tuto identitu je však možné ztratit.⁵⁷⁷ Nutno zdůraznit, že Nowak nepopisuje jen tak ledajakého Němce. Hovoří o schatzdorfských jako o strážcích německého národa na východní hranici. Jejich úkolem je střežit pro německý národ jeho prostor před tlakem slovanského obyvatelstva.⁵⁷⁸ Podobně jako Nowak formuluje také Koudelák specifický úkol Čechů v pohraničí, který je substantizován označením hraničáři: „*Ostře řezanými větami postavil před hraničáře obraz hrozícího nebezpečí z Německa, dovozoval, že se nemohou ruce složit v klíně, neboť kolem dokola jsou skrytí i otevření nepřátelé státu, které nutno mít na očích! [...] Hraničáři musí zachránit republiku! A proto nesmějí být vlašníci, neteční, neboť tak*

literatury 1848-1948: diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu. Praha: Dokořán, 2014, s. 440-459.

⁵⁷⁵ ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku.* Praha: Prostor, 2001, s. 39

⁵⁷⁶ KNAPP, Viktor. *Problém nacistické právní filosofie.* Praha 2002, s. 130.

⁵⁷⁷ Nowak se podobně jako Pleyer naprosto jednoznačně vymezuje proti smíšeným manželstvím a na konkrétních příkladech dokládá, že vždy vedou ke ztrátě německé národní identity v další generaci a navíc Němce poutají k Československé republice, vůči níž má negativistický postoj.

⁵⁷⁸ Více: JAWORSKI, Rudolf. *Na stráži německví nebo v postavení menšiny?: sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích v ýmarské republiky a ČSR.* [Praha]: Pražská edice, 2004.

*podkopávají samostatnost. My tu blízko hranic – po celé délce Jeseníků musíme být celými hraničáři, nenalomenými lhostejností, musíme se stát bdělým vojskem, které stojí vždy připraveno! Uvnitř země nevědí, co se děje za humny, nevědí to v Praze, proto my z těchto končin musíme upozorňovat tlouci zavčas na poplach. Sebevědomí Němců roste, necítí se už národem poraženým. Pomýšlí na odvetu Evropě, světu! Zvedají hlavu, nastupují do jedné fronty. Hraničáři dejte pozor na vše, všimněte si všeho, vojna začíná. My ji vyhráme, musíme vyhrát! Hlavně držte za jeden provaz! Nedejte se! Nejste sami!*⁵⁷⁹

Koudelák podobně jako jeho německý protějšek pracuje, jak ostatně bylo ve třicátých letech naprosto běžné, s primordialistickým pojetím nacionální příslušnosti. Na rozdíl od Nowaka ji však ve svém románu nikde specificky nedefinuje. Na základě celkového vyznění díla však můžeme říci, že typickým charakteristickým znakem nacionální příslušnosti je jazyk a od něho se odvíjející kultura. Na rozdíl od německých hraničářských autorů je Koudelák ochoten do české menšiny přijmout i ty členy smíšených manželství, kteří mají německý původ. Ačkoliv ukazuje, že jejich identita je značně nezakořeněná, je přesvědčen, že u další generace už tomu bude jinak. Z Koudelákovy pohledu jsou Němci v pohraničí vlastně už integrováni do Československa ve chvíli jeho vzniku, tato globální historická skutečnost je z hlediska vesnického mikrokosmu popisována jako jednou daná a neměnná. Vlastní rozhodnutí německých příslušníků pro iredentismus vůči československému státu, vyjádřené na počátku románu touhou připojit se k Německému Rakousku a znovu vystupující intenzivně na konci románu v podobě sympatizace s Hitlerovým hnutím v Německu, autor využívá ke zdůvodnění vzniku nacionalistického českého hnutí a k legitimizaci nároků na posílení jeho pozic v hospodářském, kulturním i politickém životě obce. Koudelákem postavená česká hraničářská identita se tak nejen odvolává na nacionální „obrannou“ činnost, ale vymezuje se v opozici k hakenkrajclerům: nacionalističtí Němci, sympatizující s Hitlerovým Německem, jsou posléze jako českým zájmům nepřátelská menšina považováni za „občany druhé kategorie“.⁵⁸⁰ Tím se dostáváme k problematice obrazu příslušníků „druhé“ národnosti.

⁵⁷⁹ s. 217-218

⁵⁸⁰ srov. ERIKSEN, Thomas Hylland. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál, 2008, s. 342-343.

5.2.5 Heterostereotypní obraz Čecha a Němce

Při kategorizaci „nás“ a „těch druhých“ pracují oba autoři s velmi zjednodušujícími typizovanými představami. Funkce tohoto stereotypního zobrazení spočívá v tom, že ospravedlňuje chování a postoj „naší“ nacionální skupiny k „té druhé“ nacionální skupině. U Koudeláka můžeme sledovat tendence, které popisuje Rádl již v roce 1928, a sice že Němci jsou stylizováni do role pouhých přistěhovalců v původně českých pohraničních oblastech, které tímto získávají nálepkou „zněmčených území“.⁵⁸¹ V opozici proti tomu Nowak používá klasický německý mýtus o kulturní a vzdělanostní nadřazenosti německého národa, v němž je počátek kulturního vzestupu českých zemí připisován německé středověké kolonizaci, která přinesla kulturní rozkvět českému etniku. Češi však nyní odplácí Němcům nevděčností, když se je snaží z pohraničních území vytlačit či dokonce asimilovat.

Koudelák, který po celou dobu pracuje s Němci jako s jedním nepřátelským táborem, v závěrečné části své knihy rozlišuje dva typy českých Němců, které propojuje rovněž s politickými stranami. Proti sobě staví německé aktivisty⁵⁸², reprezentované především členy strany Bund der Landwirte a negativistické irendentisty, tzv. hakenkrajclery. Tito šovinisté, jak Koudelák hodnotí německé radikální nacionály, spojují své naděje na potlačení české menšiny s připojením pohraničí ke Třetí říši. Jak píše Blanka Soukupová, tento typ českých Němců se svým kritikům jevil jako pouhá nesoběstačná napodobenina zahraničního originálu.⁵⁸³

Nowak je naopak ve svém popisu češství naprosto konzistentní. Od okamžiku, kdy se Češi objevují na scéně poprvé, až do konce románu vytváří Nowak obraz Čechů jako cizího nacionálního celku. Češi jsou Nowakem líčeni nenávistně, jako „*dědiční nepřátelé*“ (Erbfeinde). Ve svém popisu jim navíc až na výjimky upírá individualitu a zaměňuje je s počestným názvem německého Schatzdorfu Skopolnica. Takto český kolektiv omezí na pouhý prelud, který sužuje německé obyvatele obce: „*Čím se mi zdálo německé vzezření Schatzdorfu jasnější a čistší, tím hrozivější se mi zdál stín číhající skopolnické nestvůry. Ještě se neodvážila k otevřenému útoku. Ten jí byl příliš nebezpečný. [...] Pomalu a*

⁵⁸¹ RÁDL, Emanuel. *Válka Čechů s Němci*. 2. vyd. Praha: Melantrich, 1993, s. 230

⁵⁸² SOUKUPOVÁ, Blanka. *Český sebevědomý sen a evropská realita: reflexe Německa, Rakouska a českých Němců v české demokratické společnosti první republiky. Část II, 1933-1938*. Praha: SOFIS, 2002.94-96

⁵⁸³ Tamtéž, s. 96-100.

opatrně odhaluji svým bratrům tvou hroznou tvář. [...] Nenávidím Tě Skopolnice! Má nenávisť k tobě je tak horká, jak velká je má láska k Schatzdorfu.“⁵⁸⁴ Pomocí této negativní personifikace autor líčí Čechy jako agresivní národ. V některých pasážích dokonce Skopolnici identifikuje s československým státem: „Tvoje žaláře jsou přeplněny lidmi, jejichž jediným zločinem je, že se narodili jako Němci a jako Němci chtějí také žít.“⁵⁸⁵

Obraz Čechů jako nacionálních nepřátel je natolik silný, že veškeré charakteristické znaky Čechů jsou negativizovány. Mají-li velký počet dětí, pak je to spojeno s jejich kolonizačními plány a snahou potlačit německou skupinu. Jsou-li přece pracovití, pak v touze poškodit německé obyvatelstvo. Další z vlastností, které Nowak Čechům přiřazuje je zbabělost, prolhanost, ukrutnost, lstivost, nenávisť, bezohlednost a pocit nadřazenosti: „Češi došli k názoru, že díky své rychle se rozvíjející síle a neskutečným vynaložením krutosti a lsti nás zcela pohltnou.“⁵⁸⁶ Zvláště odpudivě je vyličen český čeledín, který Hartmichela napadne a při následující rvačce ho bodne nožem zezadu. Kromě toho, že se jedná o alkoholika, je Nowakem v duchu rasové teorie zpochybněna úplnost jeho lidství: „Bylo to, co na mne s nepopsatelnou grimasou vystartovalo, ještě lidskou tvář?“⁵⁸⁷ Tato slova velmi dobře korespondují s méněcenností celé rasy, jak ji v téže době rozvíjela nacistická propaganda.⁵⁸⁸

Oba zmíněné romány jsou tedy výrazně jednostranné a pracují s hermeneutikou cizího a vlastního, přičemž pozitivní profilace vlastní nacionální skupiny dosahují právě na úkor obrazu nacionální skupiny „cizí“. Na závěr se sluší položit si ještě jednu důležitou otázku, a sice jaká východiska ze současného stavu oba autoři nabízejí, nalézají vůbec

⁵⁸⁴ „Je klarer und reiner aber das deutsche Gesicht Schatzdorfs wurde, desto unheilrohender schien mir der Schatten des lauenden Ungeheuers Skopolnica zu wachsen. Noch wagte es keine offenen Angriff. Der war ihm zu gefährlich, [...] Langsam und vorsichtig enthülle ich meinen Brüdern dein schreckliches Gesicht. [...] Ich hasse dich Skopolnica! So groß auch meine Liebe zu Schatzdorf ist, so heiß ist mein Haß gegen dich.“ ROTHACKER, Gottfried. *Das Dorf an der Grenze: Roman*. München: Albert Langen, 1936, s. 89.

⁵⁸⁵ „Deinen Kerker sind zum Übermaß gefüllt mit Menschen, deren einziges Verbrechen ist, als Deutsche geboren zu sein und als Deutsche leben zu wollen.“ Tamtéž, s. 121.

⁵⁸⁶ „[...] die Tschechen dachten, sie könnten mit ihrer schnell entfalteten Macht und einem ungeheuren Aufwand an Grausamkeit und Hitlerlist uns ganz verschlingen.“ Tamtéž, s. 243.

⁵⁸⁷ „War das, was mir da in unbeschreiblicher Verzerrung entgegenstarrte, noch ein menschliches Antlitz?“ Tamtéž, s. 291.

⁵⁸⁸ srov. ROSENBERG, Alfred: *Der Mythos des 20. Jahrhunderts: Eine Wertung der seelischgeistigen Gestaltungskämpfe unserer Zeit*. Munich : Hoheneichen-Verlag, 1930.

cestu ke smířlivému řešení napjaté situace mezi oběma národy? Koudelák v závěru nachází východisko z tohoto nenávislného modelu v usmíření. To však spočívá v tom, že Němci připustí svou příslušnost k Československu a začnou se spolu s Čechy podílet na životě ve společné vlasti. Koudelák tedy podporuje spolupráci s německými politickými aktivisty. Nowak s podobným smířlivým řešením nepřichází: „*Tady prozatím není žádný konec v dohlednu. Do té doby ne, dokud bude spravedlnost prováděna na úkor Němců. To je náš úkol, vytrvat a před očima světa odhalit tuto nespravedlnost.*“⁵⁸⁹ Hlavní naděje na zlepšení německé situace podle něj spočívá v mobilizaci nacionálních sil k protičeskému zápasu a také v upevňování „vzájemné bratrské pomoci“ v rámci celého německého národa. Němci, kteří spolupracují s Čechy, jsou posléze v rámci černobílé logiky: „kdo není s námi, je proti nám“, postaveni do role zrádců národa, přičemž jsou Nowakem přímo přirovnáni k „nejhoršímu ze všech Židů“, k Jidášovi Iškariotskému.

S ohledem k výše rozebraným obsahům knih není až tak podivuhodné, že šíření románu *Das Dorf an der Grenze* bylo státními orgány Československé republiky zakázáno pro jeho protistátní obsah.⁵⁹⁰ Koudelák byl naopak po vydání *Hraničářů* oceňován za přínosné zpracování aktuálního společenského tématu⁵⁹¹ a jeho dílo se dočkalo díky nízkému nákladu dvou dalších dotisků v témže roce.⁵⁹² Nowak se však ještě větších ocenění dočkal v Německu. Jeho kniha byla opakovaně vydána v desetitisícových nákladech a po roce vyšlo její druhé přepracované vydání. Od prvního nákladu se liší pouze tím, že označení Češi a český je nahrazeno označením Slovani a slovanský. Tak měl být význam knihy zbaven svého regionálního zakotvení v Československu a z knihy se stal program nacionálního zápasu „Němců na východě“ obecně. Kniha vyšla ještě jednou v roce 1940 ve zkrácené 75 stránkové verzi vydána v sérii *Die deutsche Folge* určené pro

⁵⁸⁹ „*Da ist vorläufig kein Ende abzusehen. Solange nicht, als die Gerechtigkeit auf Kosten der Deutschen gehandhabt wird Das ist unsere Aufgabe, auszuharren und diese Gerechtigkeit vor den Augen des Welt zu entlarven.*“ Tamtéž, s. 107.

⁵⁹⁰ FRENZEL, František, ed. *Seznam knih a písní zakázaných v Československu: [od roku 1918 do konce roku 1936]*. V Hoře Svaté Kateřiny: F. Frenzel, 1937.

⁵⁹¹ *Naše řeč: listy pro vzdělání a třibení jazyka českého*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1935, roč. 19. 1935, s. 20.

⁵⁹² Bohužel náklad není v knize uveden, známe tedy pouze velikost posledního 4. vydání z roku 1949, kdy bylo vytištěno 3000 kusů. Rothacker se svými 230 000 výtisky (bez započtení nákladu zkrácené verze *Kampf um Schatzdorf* z roku 1940) však Nowaka mnohonásobně převýšil.

vzdělávání mládeže.⁵⁹³ Koudelákovo stereotypní vyobrazení německého nepřítele nabylo ještě jednou na aktuálnosti po konci druhé světové války, v době odsunu Němců, druhého vydání se jeho román dočkal v roce 1949. Koudelákovo působení však za žádných politických okolností nepřekročilo svým významem ani rozsahem nákladu děl úroveň běžnou pro regionálního autora. Naproti tomu Nowakovi se jakožto autorovi jediného dokola opakovaného příběhu dostalo takové podpory ze strany nacistického režimu, že mohl až do konce svého života působit jako autor na volné noze. Úryvek z jeho díla je dokonce k nalezení i v nacistické „domácí“ čítance.⁵⁹⁴ V německém prostředí ve třicátých letech převládla v rámci venkovské literatury tzv. Blubo-Literatur, nebo-li literatura „krve a půdy“, která šířila obraz venkova zcela v souladu s ideologií nacistického režimu. Zatímco v Německu se prosadila nacionálně ostře profilovaná venkovská literatura, v Československu v téže době hlavním literárním proudem orientovaným na venkov zůstával ruralismus.⁵⁹⁵ Ačkoliv byl v rámci tohoto směru silně akcentován vztah lidí k půdě a glorifikován venkovský život se svými tradičně křesťanskými hodnotami, nacionální identita tu nehrála určující roli. Byť mnohá z Koudelákových děl bývají k ruralismu přiřazována, jeho hraničářský program prezentovaný v románu *Hraničáři* k tomuto proudu rozhodně nepatří.

⁵⁹³ ROTHACKER, Gottfried. *Kampf um Schatzdorf*. München: Lange-Müller Verlag, 1940.

⁵⁹⁴ HERRMANN, Liese: *Das deutsche Hausbuch*. Hrsg. in Verbindg mit d. Winter hilfswerk d. dt. Volkes vom Hauptkulturamt in d. Reichspropagandaleitg d. NSDAP. Berlin: Eher, 1943. Viz příloha č. 13.

⁵⁹⁵ KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Aleš ZÁŘICKÝ, ed. *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848-1948: diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu*. Praha: Dokořán, 2014, s. 10

6 Německé hraničářské romány - médium nacionálních identifikačních strategií

Ve čtyřech předchozích kapitolách byla provedena analýza jednotlivých německých hraničářských románů. Těžiště rozboru textů hraničářských románů spočívalo v představení společenského vývoje tak, jak jej koncipovali jednotliví autoři, a v porovnání jejich obrazu „reality“ s tím jak tuto realitu konstruuje historická věda na základě dalších dostupných dobových pramenů. Způsob recepce politických problémů a návrhy na jejich řešení následně pomohly přiřadit myšlenky autorů ke konkrétním dobovým názorovým proudům a zájmovým skupinám. Cílem této kapitoly je ukázat vývoj identifikačních strategií, které autoři předkládali svým čtenářům.

Již před rokem 1914 byla česko-německá komunikace v prostoru českých zemí ovlivňována nacionálním „obranářským“ diskursem, v rámci, kterého se profilovala i samotná hraničářská literatura. Zde analyzované texty však zachycují politickou, sociální a ekonomickou změnu, kterou německá menšina prošla po svém přiřazení k československému státu. Proces utváření nového mezinárodního uspořádání po první světové válce byl pro Němce v Čechách, na Moravě a ve Slezsku traumatizující zkušeností. Jako poražené straně nebylo Němcům umožněno, aby po uzavření míru vytvořili velké Německo, do kterého by patřily kromě Rakouska také oblasti osídlené Němci v Polsku a v českých zemích. Vítězné mocnosti nehodlaly připustit, aby Německo vyšlo z války větší, a tudíž i silnější, než bylo před ní.⁵⁹⁶ V románu *Grenzland* Hohlbaum jako první beletristicky zpracoval tehdy ještě velmi aktuální téma připojení německých jazykových oblastí k Československu. Své dílo napsal v bezprostřední návaznosti na dobu zachycenou v románu, a sice v průběhu roku 1920 a na počátku roku dalšího. Důvodem ke zpracování přelomových událostí let 1918 a 1919 ve slezském pohraničí bylo povzbudit sebevědomí Němců v Československu, které bylo otřeseno dlouhotrvající válkou i následujícím geopolitickým vývojem.⁵⁹⁷ Děj románu je založen na skutečných událostech a je zřejmé, že Hohlbaum byl velmi dobře informován o dění ve svém rodném kraji.

⁵⁹⁶ PETRÁŠ, René. Mezinárodněprávní ochrana menšin po první světové válce. *Historický obzor*, 2000, 11 (1/2), s. 31-40. ISSN 1210-6097. srov. MACMILLAN, Margaret Olwen. *Mírotvorci: pařížská konference 1919*. Praha: Academia, 2004, s. 169-176.

⁵⁹⁷ Zatímco české emancipační úsilí bylo završeno vznikem Československa, emancipační proces Němců jako národnostní menšiny teprve začínal.

Autorovým záměrem však nebylo faktograficky popsat události, ale poskytnout interpretaci smyslu politického vývoje. Proto popis skutečných událostí kombinuje s vlastními fiktivními představami. Finální výstup je tudíž poplatný autorovu ideologickému zakotvení ve völkisch hnutí. Literatura se Hohlbaumovi stala prostředkem, pomocí něhož interpretuje připojení německých jazykových oblastí k Československu jako kolektivní trauma, které se má stát základem nově koncipované skupinové identity. Hohlbaum tuto identitu pojednal zcela v intencích již dříve koncipovaného hraničářského němectví, které však v důsledku geopolitických změn získalo novou dynamiku.

Hohlbaumem popsané trauma staví Němce ze slezského pohraničí do pozice oběti poválečného uspořádání. Otázku odpovědnosti za předchozí válku významně nerozebírá, z kontextu pouze vyplývá, že vstup do válečného konfliktu přičítá vládě starého rakousko-uherského mocnářství. Hohlbaum vítá rozpad této staré vícenárodnostní státní struktury, která neodpovídala jeho představám o moderním státě, jenž by měl být tvořen především na základě nacionálního principu. S entuziasmem líčí nové státoporné plány na spojení „všech“ Němci obývaných oblastí střední Evropy do jednoho státního celku. Odvolává se na právo na sebeurčení jako na princip, ze kterého odvozuje legitimitu pro toto plánované státní uspořádání. Úleva z konce války je tak navíc podpořena nacionálními nadějemi. Tyto plány však kolidují se záměrem Čechů vytvořit Československo v historických hranicích českých zemí. Obsazení převážně Němci osídleného pohraničí interpretuje Hohlbaum jako násilnou okupaci, provedenou nepřáteli německého národa, Čechy. Češi jsou takto postaveni do role uzurpátorů německého území, kteří díky právu na sebeurčení získávají vlastní stát, ale s tím se nespokojí a nárokují si právo i na německá území. Hohlbaum navíc umístěním dějiště svého románu do Frývaldova vyvolává pocit, že Češi k Československu připojují kompaktní německá území a narušují tak německý svéráz daného prostoru. Skutečnost, že nemalá část připojených území byla osídlena oběma etniky, jak Němci, tak Čechy, zůstává stranou jeho narativu. Naopak zdůrazňuje, že Němci i po obsazení pohraničí až do podpisu pařížských předměstských smluv s Německem a Rakouskem přece jen chovali jakési naděje na připojení k Německému Rakousku. Připojení k Československu pro ně znamenalo ztrátu privilegované pozice „vládnoucího národa“. Hohlbaum ve své románové dialektice až demagogicky povzbuzuje hysterický strach z toho, co bude připojení k Československu pro německé občany znamenat. Veškeré dílčí obavy pak propojuje pod jednu největší hrozbu a tou je riziko čechizace: „*Lidi, říkám vám*

ještě jednou, pokud se nebudeme bránit, bude tato země česká. Naše děti už nebudou moci mluvit německy.“⁵⁹⁸

Nová německá hraničářská identita je Hohlbaumem formována v kontrapozici k agresivnímu češství, které je popsáno následovně: *„Hlasitěji než kdy dříve pochodovali čeští vojáci ulicemi, štvavě se rozléhaly jejich písně večerem brzkého léta, tíživě zněl pochodový takt batalionu, když nastupoval k ranní rozcvičce. Tišeji než kdy dříve chodili lidé, sotva slova promluvili, pokukovali na cizince kolem, zavírali okna, když se rozezněly jejich písně. [...] a v mužích, jež pomalu opouštěly tíživé vzpomínky na příšerná válečná léta, stále rostla nenávist, pomalu klíčící nenávist. Cizinci si toho ale nevšimli, povykovali a zpívali, vždyť byli pánové, jistí pánové. Nepostřehli, jak na ně pokukují staří sedláci, kteří se obvykle zajímají jenom o tabák, pivo a hraní karet, nevšimli si ani toho, jak jim dívky, jejichž bratři a milí seděli v Olomouci, odpírají tanec, ba ani toho, jak jedna žena, která v životě neznala nic jiného než péči o kuchyni a modlení růžence, dala veřejně na tržnici facku své dceři, protože si vyšla s českým vojákem. To, co zde klíčilo a rostlo v příšerném utajení, nevnímali a nevšimli si toho, povykovali a zpívali, byli páni, bezstarostní, sebejistí, okamžikem žijící pánové. V Praze, Brně a Olomouci měli tyto horké hlavy navrch. Oni, kteří se ještě před pár lety nechtěli radovat z klidného růstu silného, realistického národa. Snílci, nepřátelé dosažitelného, jejichž svět představ překonal všechny hranice. Nenávidí vše, co je nepřátelské k jejich snům. Jsou však nebezpečnější než němečtí snílci, protože mají s realisty jejich národa společnou neoblomnost, cílevědomost a tvrdohlavost. Nenáviděli staré Rakousko, protože jejich praotcové nikdy nepatřili k podporovatelům myšlenky tohoto státu, teprve jejich otcové, posedlí předvídavostí, využili tento zetlelý stát jako odrazový můstek ke své vlastní svobodné zemi, zatímco němečtí idealisté vykrváceli pro záležitost, která již dlouho nebyla jejich.*

A právě proto obrátili nenávist Slovanů vůči sobě. Aniž by si to Češi zcela uvědomovali, nenávidí v Němcích Rakousko, realisté budoucnosti nenávidí romantiky minulosti. A přesto zde stále byla nenávist, přestože nepřítel ležel na zemi, přesto byl stokrát, tisíckrát ponižován nadutostí vítěze. Ještě toho není dost! Neúprosná vytrvalost touhy po vraždění, která nemá klid, dokud oběť pod zařatými pěstmi nevydá poslední přerývaný výdech, ovládla všechny, ministra, správní orgány i podrížené, důstojníka i

⁵⁹⁸ „Leute, ich sage euch noch einmal, wenn wir uns nicht wehren, wird das Land tschechisch. Eure Kinder werden nicht mehr deutsch reden dürfen.“ HOHLBAUM, Robert. *Grenzland: ein Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1922, s. 67.

obyčejného vojáka. V této vytrvalosti rodící se z nenávisti byli všichni zajedno. Útisk, zotročování, umlčování a tyranská krutost, všechny tyto prostředky už použili na své nepřátele, aby zničili ubohou zemi. A v této chvíli, když zde leží bez síly, když se už žádný chudák nepohne, žádné svobodné slovo již nezazní, doporučuje sám ďábel vůdcům poslední, ukrutný prostředek, bezcitný výsměch.⁵⁹⁹

Hohlbaumova rétorika odpovídá válečné percepci reality, tak jak její odlišnosti v chápání a prožívání popisuje ve své knize Psychologie války Lawrence LeShan. Podle

⁵⁹⁹ „Lauter als früher gingen die tschechischen Soldaten durch die Straßen, aufreizender drangen ihre Lieder durch den Frühsommerabend, härter klang der Marschtakt des Bataillons, wenn es zum Morgenexerzieren marschierte. Stiller als sonst gingen die Leute, sprachen kaum ein Wort, blicken an den Fremden vorbei, schlossen die Fenster, wenn die Lieder klangen. [...]Und in den Männern, von denen langsam die drückende Erinnerung an furchbare Feldjahre abfiel, wuchs stetig ein Haß, ein langsam keimender Haß. Die fremden merkten es nicht, sie johlten und sangen, waren die Herren, sichere Herren. Merkten es auch nicht, als alte Bauern, die sonst nur für Tabak, Bier und Kartenspiel Interesse hatten, sie böse von der Seite ansahen, als Mädchen, deren Brüder und Geliebte in Olmütz saßen, ihnen den Tanz weigerten, als eine Frau, die von Leben nichts als Küchen sorge und Rosenkranzbeten gekannt hatte, auf offenem Markte ihrer Tochter ins Gesicht schlug, weil diese mit einem tschechischen Soldaten spazierengegangen war. Was da keimte und wuchs in unheimlicher Verborgenheit, sie fühlten und merkten es nicht, johlten und sangen, waren Herren, sorglose, sichere, in den Tag lebende Herren. Zu Prag, Brünn und Olmütz hatten die Hitzköpfe Oberwasser. Jene, die vor Jahren schon sich nicht am ruhigen Wachstum eines kräftigen, nüchternen Volkes freuen mochten, jene Phantasten, Feinde des Nur-Möglichen, deren Traumwelt alle Grenzen überflog und die alles haßten, was diesen Träumen Feind war. Die aber viel gefährlicher waren als die deutschen Träumer, weil sie die Unerbittlichkeit, die Zielkraft und Hartköpfigkeit mit den Realisten ihres Volkes gemeinsam hatten. So hatten sie das alte Österreich gehaßt, weil ihre Urväter nie Träger des Gedankens dieses Staates gewesen, erst ihre Väter, die schon den nötigen Scharfblick besessen hatten, diesen morschen Staat nur als Brett für den Sprung ins eigne freie Land benützten, während die deutschen Idealisten sich für eine Sache verblutet hatten, die längst nicht mehr die ihre war. Und eben deshalb hatten diese den Haß der Slawen auf sich geladen. Ohne daß die Tschechen es so recht wußten, haßten sie im Deutschen den Österreicher, haßte der Realist der Zukunft den Romantiker der Vergangenheit. Und noch immer war der Haß da, trotzdem der Feind auf dem Boden lag, trotzdem er hundertmal, tausendmal gedemütigt war vom Siegerübermut. Noch nicht genug! Die unerbittliche Konsequenz des Lustmörders, der nicht ruht, bis das Opfer unter den krallenden Fäusten den letzten vergehenden Atemzug tut, beherrschte alles, den Minister, den Verwaltungschef, den Unterbeamten und Offizier, den letzten Soldaten. In dieser haßgeborenen Konsequenz waren sie eins. Bedrückung, Knechtung, Knebelung, tyrannische Härte, all diese Mittel schon hatten die Feinde angewendet, das arme Land niederzuringen. Und nun, da es kraftlos lag, da kein Arm sich rührte, kein freies Wort aufhallen durfte, riet den Führern ein Teufel zum letzten, grausamsten Mittel, zum herzlosen Hohn.“ HOHLBAUM, Robert. Grenzland: ein Roman. Leipzig: L. Staackmann, 1922, s. 204-206.

jeho poznatků se chápání a konstrukce reality v době války významně odlišuje v porovnání s ostatními obdobími.⁶⁰⁰ Právě citovaná pasáž vykazuje perzistentní prvky bojovného válečného vnímání. U hraničářské literatury je však nutné zdůraznit, že ji není možné vnímat pouze jako výsledek čtyřletého válečného konfliktu, ale kořeny tohoto vnímání sahají hluboko do 19. století a pojí se s konfrontační rétorikou nacionálního emancipačního procesu. Klíčové otázky jsou Hohlbaumem nadále vnímány černobíle a pokus o jakoukoliv jinou interpretaci situace je označen za zradu vlastního národa. Hohlbaum si je vědom toho, že Němci prohráli první světovou válku, ale zdůrazňuje, že Češi se ukázali jako skuteční nepřátelé Němců, neboť využili jejich prohry k vlastnímu triumfu. Podobně jako mnozí jeho současníci se vztahuje k mírovým jednáním po první světové válce a zdůrazňuje, že má-li být mír tentokrát již trvalý,⁶⁰¹ musí být Evropa rozdělena na základě národnostního principu. Samotný tento požadavek účelově opomíjí existenci území s etnicky smíšeným osídlením. Obsazení pohraničí československými jednotkami znemožňuje uskutečnění tohoto řešení. Připojení německých oblastí k Československu je v rámci této logiky interpretováno jako dobytelská válečná strategie a čeští vojáci a je následující čeští úředníci jsou vnímáni jako okupanti. Válka tedy sice skončila, ale německou prohrou, což znamená, že se vše nutně obrací k horšímu. V tomto případě hrozí riziko čechizace německého obyvatelstva, které by však zároveň znamenalo ztrátu Němci po staletí obývaného území. Nepřátelství s českým národem je navíc Hohlbaumem

⁶⁰⁰ LeShan formuloval deset bodů, které jsou typické pro společenské i individuální vnímání reality v době války: 1) Klíčové otázky světa jsou vnímány v černobíle perspektivě dobra a zla. Odpovědi na tyto otázky jsou rozdělovány na správně zodpovězené a špatně zodpovězené. 2) Současnost je prezentována jako kvalitativně odlišná od jiných období. Právě teď se rozhoduje o finálním řešení konfliktů. 3) Existuje zde přesvědčení, že transcendentní principy stojí při Nás: „Právo je na naší straně“, „Bůh je na naší straně“ 4) Až válka skončí, bude vše diametrálně odlišné. Pokud zvítězíme My, bude vše lepší, než bývalo, pokud prohráme, bude vše výrazně horší. 5) Existuje jeden hlavní problém, který je nutno vyřešit. Všechny ostatní problémy jsou podružné. 6) Naši nepřátelé jednají z touhy po moci, zákeřně a nelítostně. My jednáme v sebeobraně, slušně a morálně. 7) Příčiny problémů přestávají být důležité, důležité jsou pouze důsledky problémů. 8) Veškeré problémy pramení z nepřítelovy vůle Nám škodit. Bude-li jeho vůle umlčena, nepřítel nebude schopen jednat, přinese to řešení veškerých problémů. 9) Zatímco My říkáme pravdu, nepřítel je špatný a jako takový pravdu překrucuje, zamlčuje či dokonce lže. 10) My a Oni jsou dvě diametrálně odlišné kategorie. Pokud jednu a tutéž věc děláme My, je dobrá, pokud Oni, je špatná. Existují pochybnosti, zda My a Oni patří ke stejnému druhu. LESHAN, Lawrence L. *Psychologie války: jak pochopit její tajemnost a šílenost*. Překlad Šárka Waisová. v českém jazyce. Praha: BB art, 2004, s. 53-55.

⁶⁰¹ Touha po definitivním řešení sama o sobě také vyplývá z válečného vnímání reality.

podáváno zcela apriorně. Je zřejmé, že zde navazuje na rétoriku völkisch hnutí, která si ve středoevropském prostoru vybudovala své pevné postavení již v druhé polovině 19. století a našla institucionální zakotvení v německých osvětových a „obránných“ organizacích.⁶⁰² Hohlbaum v románu *Grenzland* nepřátelství Čechů vůči Němcům „objektivizuje“ svými vyprávěčskými strategiemi, které manipulativním způsobem zacházejí s emocemi. Čeští vojáci ničí manželství hlavního hrdiny, svádějí nevinné německé dívky, potlačují jakýkoliv projev němectví. S Němci jednájí panovačně a neustále jim připomínají jejich prohru, jejich krutost nezná mezí a při svých nacionálních oslavách zneuctívají ohavným sousoším německé oběti předchozí války. Když se Němci vůči tomuto vymezí, Češi reagují násilím a vybírají si za svůj cíl zbaběle právě ty nejslabší: ženy a děti.

Hohlbaumův obraz poválečných událostí ze slezského Frývaldova pracuje s reálně prožitým traumatem německého etnika, které však autor rozvinul o vyfabulované momenty, jež mají obvykle za cíl vyburcovat čtenáře k negativistickým či přímo iredentistickým postojům vůči československému státu. Jako východisko ze stávající traumatizující politické situace nabízí Hohlbaum kromě aktivního odboje, na který odkazuje činnost postav učitele Webera a dělníka Stenzela, pasivní odpor, jež je vhodný pro každého Němce žijícího v pohraničí. Hohlbaumem navržená pasivní rezistence pak do jisté míry spočívá právě v udržování černobílého vnímání reality, kde se kategorie My a Oni zcela překrývají s nacionální identitou: *„I kdybyste procházeli třeba tisíckrát kolem [české] hlídky, ona sem nepatří, musí pryč, je to poskvrna, musíte znovu a znovu pamatovat na to, že jde o poskvrnu. To je prozatím vše, co zde člověk může dělat, ale je to nezbytné.“*⁶⁰³ Do programu odporu vůči Československu pak samozřejmě zařazuje „ochranu německého svérázu“ krajiny, ochranu německé půdy a německé domoviny. S ochranou německé domoviny jde ruku v ruce péče o vlastní nacionální společenství, s důrazem na jednotu: *„Nic by nás už nemělo rozdělovat; ať se propadne to, co nás ještě včera dělilo. Poněvadž dnes už nás nic nerozděluje. Dnes nemůže být nic jiného než lidé,*

⁶⁰² BALCAROVÁ, Jitka. *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!": Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013, s. 92-99.

⁶⁰³ *„Wenn ihr auch zum tausendstenmal an dem Posten vorbeigeht, er gehört nicht hierher, er muß weg, er ist ein Schandfleck, ihr müßt immer und immer denken, daß er ein Schandfleck ist. Das ist vorläufig alles, was man hier tun kann, aber es ist notwendig.“* HOHLBAUM, Robert. *Grenzland: ein Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1922, s. 87.

*jimž chtějí ukrást to nejvzácnější, jejich domov.*⁶⁰⁴ Kolektivně sdílené trauma způsobené českým nepřítelem se stává základem nově definované společné identity. Právě přítomnost českých posádek v německých oblastech je největším problémem, vedle kterého je vše ostatní marginální. Autostereotyp německého obyvatelstva a heterostereotyp českých „okupantů“ zde funguje naprosto příkladně. Zatímco Němci jednájí morálně a slušně a k násilí se uchylují jen v sebeobraně, Češi jednájí z touhy po moci, zákeřně a nelítostně. Veškeré problémy tak pramení z českého nepřátelství, které se projevuje kontinuální snahou Němcům škodit.

Na straně Němců stojí rovněž transcendentní síly, zde zastoupené především personifikovanou domovinou (Heimatland). Hohlbaum nechává rodný kraj trpět spolu s německým obyvatelstvem: *„Necítíte, jak tato země sténá pod kroky těchto cizinců, jak se úzkostlivě třese pod krutou ozvěnou nepřátelských písní? Cožpak necítíte, že je tento ubohý kraj urážen, ponížen, bit a znásilněn. Nerozumíte snad jeho řeči? Tichá, plachá prosba, která šumí v potoce, žadoní v šumění návětrných lesů: Pomozte mi! To všechno necítíte?“*⁶⁰⁵ Také prozřetelnost stojí na německé straně, neboť se zastává ponížených: *„Pojďte ke mně všichni, kteří pracujete a jste obtíženi, praví Pán, a já vám dám odpočinout. Tak k nám mluví také dnes z květin, stromů a kopců. Ty nám žehnají, ony přitahují naše ruce dohromady, aby se nikdy více nepustily.“*⁶⁰⁶ Příroda domova se tak má stát pro Němce útočištěm, kde nalezne nejen porozumění a empatii, ale také povzbuzení k vnitřnímu semknutí.

Při zápasu o udržení nacionální kultury vzdor snahám o čechizaci pak nesmírně důležitou roli hraje lidová kultura, především „národní písně“ jsou vyzdvihovány jako zdroj sebeuvědomění. Z nich významně vystupuje právě neoficiální německá hymna *Wacht am Rhein*: *„Hrál naši Wacht am Rhein, ale nikoliv jako bojovnou píseň, ne jako*

⁶⁰⁴ *„Nichts mehr soll uns scheiden; versunken sei heute, was uns gestern noch getrennt. Denn heute trennt uns nichts mehr. Heute dürfen wir nichts anders sein als Menschen, denen man ihr Teuerstes, ihre Heimat stehlen will.“* HOHLBAUM, Robert. *Grenzland: ein Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1922, s. 221.

⁶⁰⁵ *„Fühlen Sie nicht, wie dieses Land ächzt unter den Schritten dieser Fremden, wie es ängstlich erschauert unter dem rohen Hall der feindlichen Lieder? Fühlen Sie den nicht, daß es gekränkt, gedemütigt, geschlagen, geschändet ist, das arme Land? Und verstehen Sie seine Sprache nicht? Die stumme, schwächerne Bitte, die im Murmeln der Bäche, im Rauschen windbewegter Wälder fleht: Hilf mir! Das alles fühlen Sie nicht?“* Tamtéz, s. 200.

⁶⁰⁶ *„Kommt alle zu mir, die ihr mühselig und belanden seid, spricht der Herr, ich will euch erquicken. So spricht er auch heute zu uns aus Blume, Baum und Berg. Sie segnen uns, sie zwingen unsre Hände zusammen, daß sie sich nie mehr lösen werden.“* Tamtéz, s. 221.

*píseň, která se žene za smrtí či slzami, ne, zahrál ji jako píseň národa, který si je tiše vědom své síly, velmi tiše, a přesto nic nevydá ze své země ani ze svého vlastnictví. Být v duchu silný a klidný, dokud nepřijde čas [...] Myslím, že v podstatě chceme všichni to samé: možnost věřit v budoucnost.*⁶⁰⁷

Koncept traumatu té části národa, které bylo znemožněno uskutečnit své právo na sebeurčení a jež byla „nepřirozenou“ hranicí odříznuta od svých soukmenovců v „národním státě“, podobně jako program nacionální obrany před ohrožením domova a vykořeněním, se v meziválečném období staly základními prvky německé hraničářské (grenzlanddeutsch) identity. Tato identita byla formována dalšími autory i Hohlbaumem samotným v různých obdobích identifikačních vzorců německé menšiny ve Francii, v Polsku a v Československu. Všechna tato společenství budou později označována jako „*Schicksalsgemeinschaft*“, společenství spojená stejným osudem. Toto označení v sobě ovšem zahrnovalo také společný program „obran“ německé nacionální državy.⁶⁰⁸

Rudolf Haas na Hohlbauma v mnohém navazuje a zároveň čtenáři představuje vlastní programová stanoviska. Upozorňuje na další problémy, které postupně vyplynuly z přičlenění Němci osídlených oblastí k Československu. Podobně jako Hohlbaum strategicky volí město s německou převahou a s velmi specifickou geopolitickou minulostí, v tomto případě Cheb. Haas ukazuje, že negativní postoj vůči Československu mohlo umocnit zmenšení pracovního trhu v pohraničí, se kterým šlo ruku v ruce omezení možností profesního uplatnění především středních vrstev. Haas zúžení kariérních možností spojuje se ztrátou sociálních jistot ústící v existenční ohrožení chudobou. Zveličování nebezpečí pauperizace německého obyvatelstva nic nemění na faktu, že německá společnost tuto situaci reflektovala jako cílenou diskriminaci z české strany.⁶⁰⁹

Haas rozvíjí Hohlbaumem pouze stručně načrtnuté schéma různých přístupů ke vzniku Československa, které jsou do velké míry třídně podmíněné. Ve shodě

⁶⁰⁷ „*Unser Freund Hermann hat mir's gezeigt. Er hat unsre Wacht am Rhein gespielt, aber nicht als Kampflied, nicht als Lied, das in Tod und Tränen jagt, nein, als das Lied eines Volkes, das seiner Kraft sich still bewußt ist, ganz still, und doch nichts hergeben wird von Erde und Eigen. Stark und still sein im Geist, bis die Stunde kommt. [...] Ich denke, im Grunde wollen wir ja alle dasselbe: an eine Zukunft glauben dürfen.*“ Tamtéž, s. 154-155.

⁶⁰⁸ obdobně i v polské literatuře, viz JANIKOWSKI, Tobiasz. *Die blutende Grenze : Literatur und Publizistik zur oberschlesischen Teilung (1922)*. Berlin: Logos, 2014, s. 58-78.

⁶⁰⁹ BALCAROVÁ, Jitka. *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!": Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013, s. 89.

s Hohlbaumem označuje za zrádce německého národa podnikatele, kteří uzavírají kontrakty s československými úřady nebo jen se svými českými kolegy. Své apriorní přesvědčení, že takové transakce se nemohou obejít bez negativních dopadů na životy vlastních nacionálních soukmenovců, pak dokládá ve smyšlených epizodách svého příběhu. Nacionální rozdělení profesních spolků na české a německé bylo rovněž dědictvím předchozí éry a není proto divu, že také v nových podmínkách byla obchodním transakcím přisuzována nacionální dimenze. Obchodní transakce a spolupráce s českými podnikateli byla v rámci völkisch rétoriky již dříve označena jako zrada na vlastním národě. Hospodářské sepětí průmyslových oblastí německého pohraničí a agrárního českého vnitrozemí, které bylo nejvýznamnějším odbytištěm výroby německých podniků, bylo jedním z důležitých argumentů pro vytvoření Československa. České ekonomické elity si byly této skutečnosti vědomy a ke svým německým kolegům se chovaly převážně vstřícně a skutečně hledaly cestu k vzájemné spolupráci, která měla požehnání nového státu. Hospodářský nacionalismus však přetrvával jako část mentálních stereotypů.⁶¹⁰ Hraničářská literatura se tyto stereotypy snaží nejen zachytit, ale zároveň také zachovat či dokonce posílit. Nejsou to však pouze továrníci, komu Haas i Hohlbaum vyčítají upřednostnění stavovských zájmů před zájmy nacionálními. Jednotu německého národa v jejich románech narušují rovněž socialistické myšlenky dělnického hnutí. Ty však oba autoři nepovažují za nepřekonatelný problém, neboť nechávají své dělnické protagonisty záhy narazit na iluzornost představ o internacionále a dospět k zjištění, že čeští soudruzi sledují přednostně vlastní nacionální zájmy.

Zatímco postoje různých společenských vrstev německé menšiny vůči Československu se vyvíjejí a proměňují, přístup ze strany Čechů zůstává beze změny po celou dobu v antagonistické poloze: „*A nenávist hrdě a nesmiřitelně bděla nepřestávala tajně usilovat o to, aby nepodřízené Němce konečně zasáhla v jejich nejslabším místě.*“⁶¹¹ Česká snaha o hospodářskou spolupráci s nejlivnějšími německými podnikateli je tak v rámci nacionalistické optiky interpretovaná jako promyšlený pokus oslabit německé

⁶¹⁰ KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Reflexe odmítání ideje „národního státu“ v hospodářství. In: JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha 2011, s. 209-229.

⁶¹¹ „[...] und der Haß, wach aufgereckt und unversönlich, war im geheimen allzeit am Werke, um die unbotmäßigen Deutschen endlich einmal im innersten Mark zu treffen,“ HAAS, Rudolf. *Heimat in Ketten: Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1924, s.72

hospodářské pozice.⁶¹² Neloajální nacionální postoj podnikatelů, jejichž kapitál spočívá v průmyslu, je pak postaven do kontrastu s nacionálně pevnými stanovisky těch, jejichž podnikání souvisí s půdou. Zemědělci, reprezentováni v Haasově románu úspěšným velkostatkářem Scharnaglem, tvoří hlavní pilíř německé obrany. Zdrojem této stálosti v postojích je pak samotná půda: „*Neboť půda je věrnější než člověk. Je věrná a pravdivá vůči národu, který ji začal obdělávat svým pluhem a vybudoval na ní své vesnice a města. Jemu požehnaná půda uctivě oplácí svoji věrnou láskou, když mu rok co rok dává hojnou úrodu a rok co rok přijímá kosti jeho mrtvých.*“⁶¹³ Tato představa naprosto odpovídá politické doktríně agrarismu, ve které je základem ekonomické a společenské stability nacionálního života právě zemědělství. Hospodaření na půdě je v rámci myšlenek agrarismu hlavním činitelem materiálního i duchovního pokroku. I idealizované etické hodnoty přisuzované rolnickému obyvatelstvu jako pořádkumilovnost, kázeň a pracovitost, spojené s mravným a skromným způsobem života, a také vztah k rodné zemi předurčují přitom rolnický stav k vedoucí roli v národě.⁶¹⁴

Haas nespojuje záchranu německého obyvatelstva s konkrétní politickou stranou a jejím programem. Navzdory tomu, že své postavy umísťuje do exponovaných politických pozic, varuje své čtenáře, že stranictví, ale také třídní rivalita je to, co Němcům brání vytvořit silné „národní společenství“ (Volksgemeinschaft) a čelit českému úsilí o čechizaci německého jazykového území: „*Bratr proti bratru stojí jako vždy ve sporu ve sváru proti sobě, jeden druhého nazývá zrádcem a touží po jeho pádu. Nemluvím však o těch, kteří jsou novým mocnárům ochotně ku pomoci kvůli vlastním ambicím, chamtivosti nebo prostě jen proto, že kvůli své vrozené povýšenosti nemohou jinak. Ti nejsou ani hodni toho, aby byli nazýváni Němci. [...] Mám na mysli naše štěpení na frakce, kasty, třídy a kliky.*

⁶¹² BRÜGEL, Johann W. *Češi a Němci (1918-1938)*. Praha 2006, s. 219-222, srov. JAWORSKI, Rudolf. *Na stráži němectví nebo v postavení menšiny? Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*. Praha, 2004, s. 202-212

⁶¹³ „*Denn treuer als der mensch ist der Boden. Treu und getreu dem Volke, das ihn unter seinen Pflug genommen, seine Dörfer und Städte auf ihm errichtet hat, das ihm die gesegneten Ernten Jahr für Jahr mit ehrfurchtiger Liebe dankt und Jahr für Jahr die Gebeine seiner Toten ihm, dem heiligen Heimatboden, anvertraut.*“ HAAS, Rudolf. *Heimat in Ketten: Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1924, s. 13-14.

⁶¹⁴ RYCHLÍK, Jan. *Zemědělské hnutí ve střední a východní Evropě 20. století*. In: *Politická a stavovská zemědělská hnutí ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 17. – 18.5.2000*. Slováké muzeum v Uherském Hradišti, Uherské Hradiště 2000, s. 8-9; srov. SCHULTZ, Helga, a Angela HARRE, ed. *Bauerngesellschaften auf dem Weg in die Moderne: Agrarismus in Ostmitteleuropa 1880 bis 1960*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2010.

*Mluvím o nenávisti, která proti sobě staví zástupce různých názorů, připravené k občanské válce i bratrovraždě. [...] Kdepak zůstalo národní společenství, které v každém Němci vidí milovaného bratra a nezná žádné snobství?*⁶¹⁵

Platformu pro sjednocení třídními a stranickými zájmy rozdělenou společnost spatřuje v nacionálních „obránných“ spolcích, dokonce konkrétně jmenuje Bund der Deutschen in Böhmen. Jak dokazují odborné studie,⁶¹⁶ spolková činnost významně napomáhala formování a upevňování nacionální identity v rámci celého procesu modernizace nejen ve sledovaném období. Autoři hraničářské literatury včetně Haase samotného jsou si toho velmi dobře vědomi, proto svého čtenáře směřují do spolkového života, především k německým „obránným“ spolkům. Snaha o konsolidaci „národního společenství“ a dosažení nacionální jednoty nepolitickým způsobem rozhodně není cílem, který by vznikl až po roce 1918. V druhé polovině 19. století a na začátku století 20. se úsilí o sjednocení německého národa v českých zemích stalo součástí povědomí a také životní praxe širokých vrstev obyvatelstva právě díky spolkové činnosti. Nacionální sjednocení nepolitickými prostředky, které mělo kompenzovat roztříštěnost na politické scéně, tak zůstalo výzvou pro německou společnost i po roce 1918. V této době se vytvoření integrované nacionální pospolitosti (Volksgemeinschaft) stalo nejen na stránkách hraničářských románů formulovaným „osudovým úkolem“ Němců v Československu. Nacionální jednotu postavená na struktuře nacionálních „obránných“ spolků pak měla Němcům umožnit čelit snahám o čechizaci německého prostoru.⁶¹⁷

⁶¹⁵ „Bruder wider Bruder, stehen wie selbst in Fehde widereinander, einer nennt den andern Verräter und will seinen Untergang. Ich rede nicht von jenen die den neuen Machthabern gefällig und zu Willen sind aus Ehrgeiz, Gewinnsucht oder auch nur, weil ihre angeborene Schranzenart einfach nicht anders kann. Die sind nicht wert, Deutsch zu heißen. [...] ich meine unsere Zerklüftung in Parteien, Kasten, Klassen und Cliques, ich rede von dem Haß, mit dem die Vertreter der verschiedenen Ansichten einander gegenüberstehen, bereit zum Bürgerkrieg und Brudermord. [...] Wo bleibt da die Volksgemeinschaft, die doch in jedem Deutschen einen gleichgestellten lieben Bruder sehen muß und keinen Standesdünkel kennen darf?“ HAAS, Rudolf. *Heimat in Ketten: Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1924, s. 23-24.

⁶¹⁶ srov. MALÍŘ, Jiří. *Od spolků k moderním politickým stranám: vývoj politických stran na Moravě v letech 1848-1914*. Brno: Masarykova univerzita, 1996. BALCAROVÁ, Jitka. *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!": Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013. GAWRECKI, Dan. *Německé „obránné spolky“ 1880-1938*. Opava: [s.n.], 1975.

⁶¹⁷ KASPER, Tomáš a Dana KASPEROVÁ. *Německé mládežnické hnutí a spolky mládeže v ČSR v letech 1918-1933*. Praha: Academia, 2016, s. 15-25.

Když Hohlbaum i Haas ve svých románech z 20. let pojednali skutečné události spojené s konkrétními místy, byli si dobře vědomi nadregionálního významu těchto událostí. Sami se pokusili přispět k tomu, aby se tyto události staly jakožto kolektivní trauma součástí nově se formující identity Němců v Československu. Tuto identitu zatím neoznačují pojmem sudetoněmecká, tak se objevuje až v textech pozdějších románů. Autoři hraničářských románů ze třicátých let zachycují německou společnost v době, kdy byla situace v pohraničí již stabilizována. Je tedy logické, že své příběhy na rozdíl od svých předchůdců nestaví na explikaci konkrétních událostí dobře známých ve veřejném prostoru, ale koncentrují se mnohem více na každodenní životní praxi. Emocionalizace sociálního a politického života se však v těchto literárních dílech projevuje aspekty typickými pro retraumatizaci, např. mimoděčnými reminiscencemi.⁶¹⁸ Oba autoři hraničářských románů z 30. let jakýkoliv nacionální konflikt vykládají v kontextu již známých kolektivních traumat, čím potvrzují, že se tato traumata stala součástí kolektivní paměti. Pleyer a Nowak nechávají své románové postavy vzpomínat na obsazení pohraničí českými jednotkami i na 4. březen 1919. Oblíbeným námětem pro reminiscence jsou rovněž vzpomínky na oběti první světové války.⁶¹⁹ I velmi banální mikroagrese z české strany pak v kontextu retraumatizace působí velmi emotivně a doplňuje negativní zkušenost německé menšiny o další příklad české nenávisti vůči všemu německému, která je prezentována jako kontinuální a nezměnitelná.

Hohlbaum a Haas si zvolili jako dějiště svých románů oblasti s většinovým německým osídlením. České etnikum tudíž reprezentují pouze postavy vojáků a úředníků přecházející do pohraničí prosadit autoritu nově vzniklého československého státu. Oba autoři si tak mohli být jisti, že antagonistická stereotypizace českých postav najde ohlas u čtenářů. Tyto skupiny bylo snadné německému čtenáři prezentovat jako heterogenní a cizorodý prvek. Poněkud náročnější mohlo být pro Pleyera a Nowaka představovat německému čtenáři svoji negativní charakteristiku Čecha, neboť v tomto případě se mělo jednat o jejich českého souseda. Pleyer se s touto výzvou vypořádává tvorbou dvou různých kategorií Čechů. V první řadě se jedná o starousedlíky,⁶²⁰ kteří s Němci žili

⁶¹⁸ obdobně i v polské literatuře, viz JANIKOWSKI, Tobiasz. *Die blutende Grenze : Literatur und Publizistik zur oberschlesischen Teilung (1922)*. Berlin : Logos, 2014.

⁶¹⁹ JAWORSKI, Rudolf. Mezi politikou a trivialitou. Sudetoněmecké grenzlandromány 1918-1938. In: *Dějiny a současnost*. Praha: Lidové noviny, roč. 26 (2004), č. 1, s. 27-31.

⁶²⁰ Autor je tak schopen připustit existenci smíšeného národnostního osídlení pohraničních území, kterou však okamžitě marginalizuje či popírá výrazy jako německý kraj či německá půda.

v poměrně harmonickém stavu až do chvíle, dokud do vsi nepřišla druhá kategorie Čechů. Tu tvoří přestěhovalci z českého vnitrozemí, kteří do pohraničí přinášejí program nacionálního zápasu.⁶²¹ Pleyer připouští příchod této „bojovné skupiny“ Čechů již před rokem 1918, ale hlavní vlna stěhování českého etnika do pohraničí podle něj nastává až po tomto datu a je interpretována jako úsilí o čechizaci pohraničních oblastí s cílem zajistit jejich trvalé přičlenění k Československu. Tito nově příchozí svým bojovným programem nakazí i starousedlíky. „Ó, zde právě seděl Václav Pavel, jeden z těch nových Čechů z Lubigau, nebyl to muž ani velký, ani široký, s kulatým obličejem, jehož výraz byl tu rozmrzelý, někdy až jízlivý, ale uměl se nenadále změnit. Pavel velmi rád poučoval, proto také tak často sedě v hostinci a na just právě v tom německém. [...] A protože za širokými rameny Pavla stejně jako za jeho širokými frázemi o důstojnosti a rovnosti všech lidí, o dobrotě a laskavosti, o pravdě a spravedlnosti skrývaly se nenávistné záležitosti, o kterých tak jako tak věděl, býval nazýván španělská stěna.“⁶²² Pleyer se snaží navazovat na již dříve zavedenou hermeneutiku cizího a vlastního, která zde funguje tak, že dělá-li Čech totéž co Němec, není to totéž, protože Čech je vždy a ve všem veden svým nenávistným postojem vůči Němci. Pleyerův text pak zanechává dojem, že „narcismus malých rozdílů“ může platit i skupinově, jak to trefně vyjádřil Rudolf Jaworski.⁶²³

Karsten Rinas ukazuje, že Nowak volí poněkud odlišný postup. Používá české označení obce Schadzdorf „Skopolnica“, do níž Nowak zasadil děj svého románu,

⁶²¹ Pleyer se tak omezuje na explikaci české migrace pouze v rámci omezené optiky nacionálního zápasu. Pohyb českého obyvatelstva z českého vnitrozemí za prací do rychleji se rozvíjejících německých oblastí, byl však jedním z mnoha důsledků industrializačního procesu v 19. století. Interpretace české migrace jako „ohrožení“ pro německou společnost je jedním z mnoha příkladů přecitlivělosti německé nacionalistické publicistiky. JAWORSKI, Rudolf. *Na stráži němectví nebo v postavení menšiny? Sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*. Praha 2004, s. 25.

⁶²² „Ei, dort saß richtig schon der Wazlav Pawel, einer der neueren Tschechen von Lubigau, ein nicht gar großer, aber breiter Mann, mit glattem Gesicht und manchmal wohlollender, manchmal verdrossener, ja bissiger Miene, die sich ganz plötzlich wandeln konnte. Pawel war überaus lehrhaft, darum saß er schon so zeitig im Wirthause und just im deutschen. [...] Und weil hinter dem breiten Rücken Pawels und hinter seinen noch breiteren Phrasen von Würde und Gleichheit aller Menschen, von Güte und Sanftheit, von der Anständigkeit und unbedingten Ehrlichkeit, von der Wahrheit und Gerechtigkeit häßliche Dinge geschahen, von denen er ebenso wußte, wurde er "die spanische Wand" geheißen.“ PLEYER, Wilhelm. *Die Brüder Tommahans: Roman*. München: Albert Langen und Georg Müller, 1937, s. 49.

⁶²³ JAWORSKI, Rudolf. Mezi politikou a trivialitou. Sudetoněmecké grenzlandromány 1918-1938. In: *Dějiny a současnost*. Praha: Lidové noviny, roč. 26 (2004), č. 1, s. 27-31.

k označení jeho českých obyvatel. Personifikovaná Skopolnica, která vystupuje v Rothackerově textu potlačuje individuální rysy jednotlivých českých postav a stylizuje Čechy do podoby anonymní masy, která však velmi promyšleně a zcela nelítostným způsobem získává převahu nad německým obyvatelstvem Schatzdorfu. Když už Češi v románu vystupují jako jednotlivci, nemají obvykle jména a jsou charakterizováni většinou svým povoláním či příslušností ke konkrétní sociální třídě.⁶²⁴ Generalizace Čechů pod označením Skopolnica však autorovi nebrání v tom, aby českému etniku přiřazoval konkrétní negativní charakterové rysy: „*Skopolnice, zjišťuji, že jsi tisíckrát zbabělá a desetitisíckrát podlá, nestydatá a pokrytecká.*“⁶²⁵

Také Nowak ve svém románu pracuje s kategorií nově příchozího Čecha: „*Muž, který sem jednoho dne přišel, byl zcela jiným člověkem, než by si kdo mohl myslet. Byl to Čech. Náležel však k lidem, kterých si bylo možné vážit. Přišel z míst, kde spolu Němci a Slované nebojovali. [...] Byl tichý, skromný, pilný a nenáročný. Za naspořené peníze, jež byly plodem mnohaleté práce, si chtěl splnit životní sen, zajistit vlastní střechu nad hlavou na vlastním pozemku. Žil jen pro tyto dvě věci.*“⁶²⁶ Nowakův popis by stěží mohl být ve větší kontrapozici s Pleyerovým líným, v hospodě vysedávajícím tlučhubou Wenzlem. Navzdory této kontradikci je kategorie nově příchozího Čecha Nowakem ve shodě s Pleyerem hodnocena jako nacionální ohrožení: „*Představoval nejnebezpečnějšího nepřítele, který kdy vnikl do bojových pozic Schatzdorfu. Byl rovnocenným soupeřem, žádným křiklounem a žvanilem, byl součástí houževnaté podstaty slovenského národa. Nebyl úskočný. Nevšímal si věcí, které nesouvisely s jeho majetkem. Útočnost mu byla cizí. Nezahlížel přes plot chamtivě. Jediným předmětem zájmu mu byl majetek.*“⁶²⁷ Tato ambivalentní logika odhaluje jak iracionální a nacionálně šovinistické je toto černobílé vnímání reality.

⁶²⁴ RINAS, Karsten. Momentky z nacionálního konfliktu. Srovnání hraničářských románů Fritze Mauthnera a Gottfrieda Rothackera. In: KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Aleš ZÁŘICKÝ, ed. *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848-1948: diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu*. Praha: Dokořán, 2014, s. 440-459.

⁶²⁵ „[...] Skopolnica, und finde, daß du tausendmal feig warst und zehntausendmal niederträchtig, schamlos und scheinheilig.“ (121)

⁶²⁶ Překlad textu převzat z RINAS, Karsten. Momentky z nacionálního konfliktu. Srovnání hraničářských románů Fritze Mauthnera a Gottfrieda Rothackera. In: KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Aleš ZÁŘICKÝ, ed. *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848-1948: diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu*. Praha: Dokořán, 2014, s. 455-456.

⁶²⁷ Překlad textu převzat tamtéž, s. 456.

Od pojetí českého etnika jako nesmiřitelného nacionálního nepřítele se odvíjí také ústřední motiv obou knih, jímž je nacionální zápas na život a na smrt: „*Tolik lidí zemřelo v této válce, a toto umírání války ještě zdaleka není u konce. Vzhledem k tomu jsou přeživší donuceni procházet mezi životem a smrtí a nemohou jen tak žít dnešním dnem. Proto bychom se měli radovat, a Bůh ví, že to umím, a také práce mě těší.*“⁶²⁸ Podobně také u Nowaka: *V míru žijeme, ovšem. To je to strašné, že žijeme v míru, a přesto musíme tak trpět, jako bychom žili ve válce. Pro nás Němce mimo hranice německé říše mír ještě nepřišel. Dokud jsme tady, budeme žít ve válce. Tady prozatím není žádný konec v dohlednu.*“⁶²⁹

Hraničářské romány Pleyera a Nowaka tak odkazují k emocionálně vypjaté bojovné percepci reality, tak jak ji koncipovali ve 20. letech Hohlbaum a Haas, a snaží se ukázat, že tento způsob vnímání je validní i ve 30. letech. Jejich texty šíří názor o vině Čechů a Československa, jako jejich „národního“ státu, na neutěšené hospodářské a sociální situaci Němců v pohraničí. Jsou tak smutným důkazem toho, že období první republiky bylo příliš krátké na to, aby byly vytvořeny nové postoje, které by změnily v předchozím století zformovanou politickou kulturu ovlivněnou nacionální emancipací se všemi jejími konfrontacemi. Na období snahy oslabit vliv „německého živlu“ na politické směřování nově vzniklé republiky uplatňovaný v prvních letech její existence, navázalo sice období umírněnější politiky česko-německé spolupráce, které bylo završeno účastí aktivistických stran ve vládě. Hospodářská destabilizace zapříčiněná světovou hospodářskou krizí 30. let 20. století však napomohla k nové destabilizaci česko-německých vztahů a urychlila přijetí nacistických myšlenek také mezi Němci v Československu.⁶³⁰ Spolkové i stranické aktivity

⁶²⁸ „*Es sind so viele in diesem Kriege gestoben, und das Sterben von diesem Kriege ist noch lange nicht zu Ende. Da müssen die Lebenden zwischen Leben und Tod gehen und dürfen nicht einfach in den Tag hinein leben. Deswegen darf man sich schon freuen auch, und weiß Gott, ich kann es, und auch die Arbeit freut mich - bis auf den Gedanken, daß es Erdmann nicht vergönnt ist, eine Arbeit zu tun, die den Ganzen Körper braucht.*“ PLEYER, Wilhelm. *Die Brüder Tommahans: Roman*. München: Albert Langen und Georg Müller, 1937, s. 23.

⁶²⁹ „*Im Frieden leben wir wohl. Das ist das Abscheuliche, daß wir im Frieden leben und dennoch so leiden müssen, als lebten wir im Kriege. Für uns Deutsche außerhalb der Grenzen des deutschen Reiches ist der Frieden noch nicht gekommen. Solange wir da sind, werden wir im Kriege leben. Da ist vorläufig kein Ende abzusehen.*“ ROTHACKER, Gottfried. *Das Dorf an der Grenze: Roman*. München: Albert Langen, 1936, s. 107.

⁶³⁰ MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK. *Sociální pozice národnostních menšin v českých zemích 1918-1938*. Opava: Slezský ústav Slezského zemského muzea, 1999, s. 38-39.

Pleyera i Nowaka ovšem ukazují, že oba patřili k nacionalistickému křídlu německé politiky a negativistické postoje zastávali kontinuálně po celé období existence Československa. Ve 30. letech pak oba autoři nejen podpořili Henleinovo hnutí, ale otevřeně sympatizovali s myšlenkami nacionálního socialismu, což se v textech projevuje používáním pojmosloví jako „krev a půda“ či „životní prostor“.

Pro bojovnou optiku obou autorů je typický důraz na oběti nacionálního konfliktu, přičemž oba počet těchto obětí nerealisticky zveličují. Ruku v ruce s tím hystericky upozorňují na nepříznivý populační vývoj a nízkou natalitu. Ta pak vede ke zdůraznění specifické úlohy ženy v nacionálním zápase. Žena má přenechat veřejnou sféru života svému manželovi a v soukromí rodinného kruhu se má naplno oddat své roli manželky a matky.⁶³¹ Dichotomie života a smrti, míru a války, rození a umírání odkazuje k existenciální otázce: Jaký je význam toho všeho? „*Kdyby život neměl mít žádný smysl – možné je téměř všechno, pomyslel si Bernard Tommahans a viděl tohoto mrtvého v bezpočtu mrtvých – kdyby to tedy nemělo mít žádný smysl, pak ho musí člověk vytvořit.*“⁶³² Smysl života a interpretace významu událostí veřejného i soukromého života se odehrává v naprosté provázanosti s osobní i kolektivní identitou. Pleyer a Nowak podobně jako jejich předchůdci a na rozdíl od svých aktivistických politických oponentů rozvíjejí koncept sudetoněmecké identity nadále v duchu velkoněmeckých ideálů. Pleyer sudetoněmečtví definuje explicitně jako „kmenovou“ příslušnost,⁶³³ implicitně jako příslušnost rasovou. Nowak navíc zdůrazňuje příslušnost sudetských Němců k širší skupině Němců na východě (Deutschen im Osten). Hlavní důraz je však u obou kladen na udržení vědomí sounáležitosti s německým národem jako celkem. Sudetští Němci jsou pak

⁶³¹ srov. BALCAROVÁ, Jitka. *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!": Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013, s. 116-118.

⁶³² „*Wenn das leben keinen Sinn haben sollte - möglich ist schließlich alles, dachte Bernard Tommahans, und er sah diesen Toten unter unzählbaren Toten -, wenn es keinen Sinn haben sollte, dann muß man ihm einen geben.*“ PLEYER, Wilhelm. *Die Brüder Tommahans: Roman*. München: Albert Langen und Georg Müller, 1937, s. 123.

⁶³³ Pleyer však nesouhlasí s tvrzením, že sudetští Němci tvoří jeden kmen. Naopak odkazuje na vzhledovou odlišnost sudetských i rozdílný dialekt Němců v různých regionech. Namísto budování sudetoněmecké identity na základě představy o sudetoněmeckém kmenu usiluje o prosazení vlastní myšlenky, že sudetští Němci právě díky pestrosti svého kmenového původu představují „zmenšený odraz německého národa.“ Kmenová rozrůzněnost v rámci německého národa se sice projevuje jistými vzhledovými odlišnostmi mezi Němci, tím však není nikterak uměněna „jednota krve“, která Němce spojuje a odlišuje je od ostatních národů.

prezentování jako „osudové společenství“ determinované nejen krví a půdou, ale také posláním hájit východní jazykovou hranici německého národa. Oběti nacionálního zápasu jsou prezentovány jako mučedníci národa, kteří padli při obraně „německých pozic na východě“. Důležitým bodem takto koncipované sudetoněmecké identity se stala idea nového německého člověka schopného oběti pro národ.⁶³⁴

Přednostní postavení v nacionálním zápase pak i ve třicátých letech zůstává selskému stavu,⁶³⁵ který je stylizován do heroické role ochránce domoviny a má nárok na podporu všech ostatních vrstev národa. Tato pomoc měla přicházet právě prostřednictvím spolkových struktur, přičemž v hraničářských románech z 30. let se vedle nacionálních „obraných“ spolků zastřešených od roku 1933 Svazem Němců (Bund der Deutschen) klade důraz také na spolky turnerské.⁶³⁶ Samotné členství ve spolku má být důkazem péče o národ a ochoty se zapojit do nacionálního zápasu. Hraničářské romány tak do jisté míry mohly posloužit i jako agitační materiály spolkového náboru. V programu nacionálního zápasu nadále přetrvává kritika politického stranictví, která do jisté míry odvádí pozornost od faktu, že samotný Svaz Němců, jakožto institucionální zázemí německého nacionálního hnutí, byl nedílnou součástí širší politické soustavy.

Na závěr této kapitoly považuji za nezbytné zdůraznit, že identifikační vzorce nabízené hraničářskou literaturou představují pouze určitý specifický segment z pestré palety mentálních vzorců typických pro německou menšinu v Československu. Společenská i politická praxe byla mnohem složitější, než jak nám je předložena v hraničářských románech. Úspěch či neúspěch hraničářskou literaturou traktovaných mentálních stereotypů u čtenáře byl do velké míry determinován vnitropolitickým a zahraničněpolitickým vývojem. Mytické vnímání reality typické pro hraničářskou literaturu ztratilo v době konsolidace společenské situace a hospodářského růstu v druhé polovině dvacátých let na atraktivitě. Tento trend je důvodem, proč je produkce hraničářské literatury v této době poměrně marginální a naopak zažívá největší boom až v hospodářskou krizí destabilizovaném období kolem poloviny 30. let. Sebevědomí německých nacionalů v té době posiloval také úspěch nacistické strany v Říši.

⁶³⁴ Srov. BALCAROVÁ, Jitka. "Jeden za všechny, všichni za jednoho!": Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity". Praha: Karolinum, 2013, s. 105.

⁶³⁵ Románoví protagonisté reprezentující selský stav ve 30. letech již nepatří mezi vyšší třídu velkostatkářů, nýbrž patří do střední třídy.

⁶³⁶ Viz PLEYER, Wilhelm. *Der Puchner: ein Grenzlandschicksal: Roman*. München: Albert Langen/Georg Müller, 1958.

7 Recepce hraničářských románů

Z předchozích kapitol věnovaných analýze hraničářských románů z meziválečného období zjevně vyplývá konkrétní snaha autorů o interpretaci dění současného či nedávno minulého s cílem propagovat své politické přesvědčení a vytvářet či povzbuzovat ve čtenáři konkrétní vzorce chování a jednání. Zatímco tendence autorů vlastním výkladem událostí mobilizovat německé obyvatelstvo je neoddiskutovatelná, otázkou zůstává, zda se této literatuře podařilo naplnit záměr autora. Zda se romány skutečně dostaly ke čtenáři, jehož životní postoje by mohly ovlivňovat.

Mezi badateli objevíme dokonce i názor, že tato díla nebyla vůbec určena pro čtení v místě, ke kterému svým dějem odkazovala, tedy v československém pohraničí. Dle Andrey Hohmeyer⁶³⁷ měla tato literatura za cíl mobilizovat čtenáře především v samotné německé Říši a vzbuzovat v nich zájem o „osud jejich národních soukmenovců“, kteří se v důsledku uspořádání Evropy po první světové válce ocitli mimo hranice „národních států“. Tuto hypotézu podpírá faktem, že všechna díla vyšla v nakladatelstvích právě v Německu. Německá nakladatelství však v rámci svých distribučních sítí obsluhovala nejenom oblasti v říši, ale také v Rakousku a Němci osídlené oblasti v Československu a Polsku. Ačkoliv tedy část výtisků přišla na trh v samotné Výmarské republice, nemalá část byla distribuována do zahraničí. Způsoby distribuce hraničářských románů za hranice můžeme dobře konstruovat na příkladu Roberta Hohlbauma, autora románu *Grenzland*. Vysoký počet knih od samotného lipského nakladatelství Staackmann, jehož byl Hohlbaum dvorním spisovatelem, odkupoval Deutscher Schulverein a také další nacionální spolky. Lze tedy poměrně bezpečně usuzovat na to, že prostřednictvím rozsáhlé sítě spolku Deutscher Schulverein se román *Grenzland* a další Hohlbaumovy knihy šířily také mezi Němce v Československu.⁶³⁸ Distribuci hraničářských románů v Československu potvrzuje také zápis v deníku dalšího rakouského autora, Roberta Musila: „*Německými územími*

⁶³⁷ HOHMEYER, Andrea. Wilhelm Pleyer. In: *Stifterverein* [online]. [cit. 2017-15-01]. Dostupné z: <http://www.stifterverein.de/de/autorenlexikon/m-p/pleyer-wilhelm.html>, 1. 1. 2014

⁶³⁸ SONNLEITNER, Johann. *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreicherers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*. Wien-Köln: Böhlau, 1989, s. 66.

v Československu byly skupovány ve vysokém množství knihy z nakladatelství Staackmann.⁶³⁹

U Roberta Hohlbauma i Rudolfa Haase, kteří oba žili mimo Československo, je možné sledovat hojné kontakty s významnými představiteli kulturního života německé menšiny v Československu. Z Haasovy korespondence, nalezené v pozůstalosti spisovatele Karla Hanse Strobla, se dozvídáme, že oba spisovatelé si pravidelně vyměňovali názory na svá díla, ale i na politický a kulturní život. Hojné zastoupení Haasových titulů v Jihlavské městské knihovně svědčí o tom, že Strobl mohl významně napomoci, aby se díla jeho kolegů působících v zahraničí dostala k německému čtenáři v Československu. O Haasově snaze upozornit na svůj hraničářský titul významné osobnosti německého kulturního života v Československu svědčí také exemplář prvního vydání knihy *Heimat in Ketten*, který vlastní Národní knihovna České republiky a je evidován pod signaturou 9G6419. Obsahuje totiž na úvodní straně věnování, z něhož vyplývá, že Haas knihu bezprostředně po jejím vydání v říjnu 1924 podepsal a s osobním přátelským věnováním zaslal jistému Dr. Friedrichu Adlerovi. Tento muž, ač původně vystudoval právo, vynikal lingvistickými schopnostmi, a proto působil také jako překladatel a tlumočnick, mimo jiné i v poslanecké sněmovně. Vedle vlastní autorské tvorby, se věnoval překladu poezie a prózy do německého jazyka a přeložil dokonce i řadu českých autorů, kupříkladu Jaroslava Vrchlického. Adlera, který byl židovského původu, díky jeho interkulturnímu působení nelze vnímat jako představitele hodnot völkisch hnutí. Patřil však mezi významné představitele pražského literárního života, o čemž svědčí jeho členství ve Společnosti pro podporu německé vědy, umění a literatury v Čechách (*Gesellschaft zur Förderung deutscher Wissenschaft, Kunst und Literatur in Böhmen*) a také v uměleckém spolku *Concordia*, který se scházel v budově Německého domu (*Deutsches Casino*).⁶⁴⁰

Rudolf Haas si byl zřejmě dobře vědom, že kladné hodnocení ze strany Friedricha Adlera by mohlo pomoci propagaci jeho knihy. Tato okolnost svědčí o zajímavém vývoji samotného Haase. Ve dvacátých letech byl zřejmě ochoten spojit se v protičeské kampani i s německými osobnostmi židovského původu. O necelých dvacet let později v přepracovaném vydání knihy, jež vyšlo v roce 1943 v centrálním nakladatelství NSDAP v Mnichově, Rudolf Haas otevřeně glorifikuje v dovětku Hitlera jako osvoboditele Němců

⁶³⁹ „Von den deutschen Gemeinden der Tschechoslowakai werden in großen Posten Staackmannbücher gekauft.“ Tamtéž, s. 9-10.

⁶⁴⁰ HEUER, Renate, ed. *Lexikon deutsch-jüdischer Autoren*. München: Saur, sv. 1., s. 39-42.

z područí československého státu a zcela se ztotožňuje s programem nacistické strany.⁶⁴¹ Dr. Friedrich Adler, na něhož se ve svém věnování v roce 1924 Haas tak přátelsky obracel, zemřel 2. února 1938 a nedožil se tak hrůz koncentračních táborů, kde zahynuli všichni jeho příbuzní včetně obou dcer a manželky Reginy Adler.⁶⁴² Z tužkou psaných poznámek v exempláři 9G6419 se dozvídáme, že právě jeho manželka a nebo některá z dcer v prosinci 1938 přinesla Adlerův výtisk *Heimat in Ketten*, nejspíše při vypořádávání pozůstalosti, do Národní a universitní knihovny v Praze.

V druhé polovině devatenáctého století se velmi rozhojnily lidové knihovny a čítárny, které fungovaly na spolkové bázi. V meziválečném období knihoven i čítáren, ať už německých nebo českých ještě přibýlo. Tomuto trendu velmi napomohl nový zákon o veřejných knihovnách obecních,⁶⁴³ který stanovil povinnost zřídit knihovnu ve všech politických obcích a také povinnost zakládat zvláštní menšinová oddělení tam, kde žilo obyvatelstvo hlásící se k jiné než k československé národnosti. Tyto obcemi zřizované knihovny měly navíc dle dikce zákona nabídnout pomoc jiným místním knihovnám, jejichž zakladateli mohly být kromě spolků také třeba firmy. Ke zkoumání, jaké čtenářské oblíbenosti se v dané době těšila ta či ona kniha nebo ten či onen autor mohou, tudíž posloužit katalogy či přírůstkové seznamy německých knihoven a také seznamy výpůjček.

Fondy německých knihoven se však nedochovaly v dobrém stavu. Nově nastupující režim po druhé světové válce neměl zájem na zachování zejména nejmladších archiválií spojených s příslušníky etnika, které bylo z Československa vysídleno. Fondy německých knihoven, které zpravidla nejsou podnes zpracovány, většinou katalogy knih ani přírůstkové seznamy neobsahují. Nedochoval se bohužel ani katalog nejrozsáhlejší německé knihovny v meziválečném Československu Deutsche Bücherei v Liberci.⁶⁴⁴ Kompletní a neponičené přírůstkové seznamy se však zachovaly ve fondu německé čítárny ve Vrchlabí⁶⁴⁵ (pro období 1862-1938) a městské knihovny v Jihlavě⁶⁴⁶ (1885-1945/46).

⁶⁴¹ HAAS, Rudolf. *Heimat in Ketten*. München-Eher, 1943.

⁶⁴² PETRBOK, Václav. „Es ist ja eben eine Umdichtung“ : Friedrich Adler als Übersetzer tschechischer Lyrik. In: DŽAMBO, Jozo, ed. *Praha - Prag, 1900-1945: Literaturstadt zweier Sprachen, vieler Mittler*. Passau: Stutz, 2010, s. 73-92.

⁶⁴³ Zákon č. 430/1919 Sb, o veřejných knihovnách obecních.

⁶⁴⁴ SOA Liberec, Spolek Knihovna Němců Liberec , 1923-1938.,inv.č. NAD 1222, Fond nezpracován.

⁶⁴⁵ SOA Trutnov, Německá čítárna Vrchlabí, 1862-1938, inv.č.1499. č. kartonu 12-13.

⁶⁴⁶ SOA Jihlava, Německá městská knihovna Jihlava, 1885-1945, Fond nezpracován.

Inventář knihovny se ve zlomkovitém a poničeném stavu dochoval také pro spolkovou knihovnu Bund der Deutschen v České Lípě⁶⁴⁷ a pro lidovou knihovnu ve Smržovce (Liberecko).⁶⁴⁸ Bohužel ve fondech zmíněných knihoven, se nedochovaly záznamy o výpůjčkách. Kniha výpůjček se sice dochovala u čtenářského spolku „Eintracht“ v Pustinách (Olomoucko), ale bohužel ani s ní není možné pracovat, neboť neobsahuje názvy děl, ale pouze signatury, přičemž v tomto fondu není obsažen systematický katalog, který by signatury spojil s konkrétními tituly. Z uvedeného vyplývá, že ani tento typ pramene nám neposkytne zcela zřejmou odpověď, na otázku jaké čtenářské oblíbenosti se těšili autoři hraničářské literatury.

Bylo by samozřejmě zajímavé porovnat zastoupení hraničářské literatury ve středních a malých knihovnách s univerzitní pražskou knihovnou Lese- und Redehalle der deutschen Studenten in Prag, ale ani zde se nezachoval katalog.⁶⁴⁹ Právě studenti byli specifickými recipienty literatury, jejichž zájem o dílo mohl vzbudit třeba i zákaz ze strany státních institucí. S autory hraničářských románů se mohli seznámit především prostřednictvím četby románů studentský, které mnozí autoři hraničářských románů psali. Za otce moderního (pražského) studentského románu (Studentenroman) je pokládán Karl Hans Strobl. Také v těchto románech se řešily nacionální konflikty, které však v kosmopolitní Praze měly poněkud jinou dynamiku než v pohraničním maloměstě či v agrárním prostředí německé vsi.⁶⁵⁰

Dochované archiválie přímo neozřejmují recepci literatury ze strany laické veřejnosti, seznamy přírůstků a katalogy knihoven totiž tuto záležitost objasňují pouze nepřímou. Přímou však odkazují na recepci literatury ze strany odborného čtenáře, v tomto případě knihovníka, který tvorbou knihovního inventáře vystupuje jako prostředník ve vztahu mezi autorem a čtenářem. Přírůstkové seznamy německé knihovny ve Vrchlavě i v Jihlavě potvrzují jednu věc. Síť knihoven nesloužila, alespoň pokud vycházíme z

⁶⁴⁷ SOA Česká Lípa, Svaz Němců v Čechách Česká Lípa, inv. č. 506, č. kar.51.

⁶⁴⁸ SOA Jablonec nad Nisou, Spolek německé knihovny Smržovka., inv.č NAD 769.

⁶⁴⁹ SLAVÍČEK, Antonín. *Dějiny a archiv spolku Lese und redehalle der deutschen studenten in Prag*. Diplomová práce. Filodofická fakulta Univerzity Karlovy, Katedry pomocných věd historických. Praha, 1973.

⁶⁵⁰ TRNKOVÁ, Vendula. Studentenroman : recepce románů o studentech od Karla Hanse Strobla. In: KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Aleš ZÁŘICKÝ, ed. *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848-1948: diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu*. Praha: Dokořán, 2014, s. 269-287.

oficiálních záznamů, k šíření hraničářské literatury. Ani nemohla, nechtěli-li její pracovníci přijít do konfliktu se zákony republiky. Velká část hraničářské literatury patřila mezi cenzurou zakázané tituly. Hohlbaumův román *Grenzland* byl cenzurními úředníky zaznamenán již pouhý měsíc po svém vydání a do konce roku soud vynesl verdikt o jeho zabavení, neboť obsah románu vyhodnotil jako zločin rušení veřejného pokoje. Nejvíce závadná byla pasáž líčící přípravy na obranu Frývaldova před českou armádou a také krvavé potlačení německé demonstrace v průběhu oslav českého „národního svátku“.⁶⁵¹ V obecné rovině možno konstatovat, že konfiskační nález se zabýval především těmi místy, která pojednávala nacionální konflikt. Nejčastěji postihovaným ze zde analyzovaných autorů byl však Wilhelm Pleyer, jemuž bylo mezi lety 1934 až 1938 zakázáno více jak pět knih.⁶⁵² Pleyer na rozdíl od Haase a Hohlbauma nepobýval v zahraničí a pozornost československých úřadů si kromě své politické činnosti získal tím, že jeho texty se v tomto období nezabývaly prakticky ničím jiným než nacionálním bojem, který Pleyer popisoval v souladu s myšlenkami nacistické ideologie. Velmi razantně zareagovaly československé úřady také na šíření Nowakova románu *Das Dorf an der Grenze*. Záznam bezpečnostních složek jasně vypovídá o pokusu knihu ve větším množství distribuovat na různých místech v Československu, jenom v samotném Ústí nad Labem bylo zadrženo 55 exemplářů.⁶⁵³

Zákaz ze strany republiky postihl všechny zde analyzované tituly,⁶⁵⁴ nikoliv však všechny hraničářské romány. Pozornosti oficiálních úřadů a zákazu se tak vyhnul vůbec nejstarší hraničářský román z pera Fritze Mauthnera *Der Letzte Deutsche aus Blatna*. Obě knihovny vlastnily výtisk této knihy, knihovna v Jihlavě dokonce ve 30. letech dokoupila další exemplář, o tuto knihu tedy zjevně zájem mezi čtenáři přetrvával i po smrti jejího autora. Obě knihovny také na počátku 30. let pořizují výtisk hraničářského románu Huga Scholze *Noch steht ein Mann*. Této knize se vyhnul zákaz ze strany československých státních institucí, což je s podivem, protože obsahově se autor nikterak nevymyká obsahovému rámci hraničářským románů, který je silně protičeský. Na rozdíl od Hohlbauma a Haase však Scholz nežil v zahraničí a ani nepatřil k negativisticky

⁶⁵¹ WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014*. Praha: Academia, 2015, s. 811-813.

⁶⁵² Tamtéž, s. 819-823.

⁶⁵³ Tamtéž, s. 823-825

⁶⁵⁴ FRENZEL, František, ed. *Seznam knih a písní zakázaných v Československu: [od roku 1918 do konce roku 1936]*. V Hoře Svaté Kateřiny: F. Frenzel, 1937-1938, 2 svazky.

orientovaným politickým stranám či spolkům, jako Pleyer a Nowak. Jako na členy strany Bund der Landwirte, která svoji aktivistickou politiku dokazovala svou účastí ve vládě, na něj nebyla uplatňována tak přísná pravidla, ani na rozdíl od Pleyera nebyl pod drobnohledem bezpečnostních složek státu.

Přestože se však ve veřejných knihovnách zde analyzované hraničářské romány až do roku 1939 neobjevovaly, Hohlbaum, Haas a Pleyer rozhodně nepatřili k neznámým autorům, právě naopak. Následující tabulka vykazuje počty svazků jednotlivých autorů pořízené do knihoven ve Vrchlabí a v Jihlavě v období mezi lety 1918-1938. Ke srovnání jsou zde uvedeni další tvůrci, jejichž díla bývají řazena mezi hraničářskou literaturu, přičemž je nutno přihlídnout k faktu, že Strobl je jihlavský rodák a díky tomu se v Jihlavě těšil větší pozornosti i oblibě, než kde jinde. Pro správnou interpretaci předložených údajů je také nutné uvést, že jihlavská knihovna vykazuje přibližně trojnásobně větší objem přírůstků než knihovna vrchlabská.

Jméno autora	Vrchlabí	Jihlava	Celkem
Friedrich Jaksch	0	1	1
Wilhelm Pleyer	1	2	3
Anton Ohorn	4	2	6
Fritz Mauthner	3	4	7
Hugo Scholz	1	8	9
Robert Hohlbaum	1	11	12
Hans Watzlik	5	23	28
Rudolf Haas	12	23	35
Karl Hans Strobl	13	50	63

Údaje vyčíslené v tabulce potvrzují, že největší vliv na literární scénu meziválečného období měli autoři, kteří svou publikační činnost započali již před válkou a zároveň větší část svého aktivního života prožili až v meziválečném období. Vedoucí trojice tvořená Stroblem, Haasem a Watzlikem se narodila na konci 70. let a v období krátce po první světové válce se jí podařilo posílit již existující spisovatelské renomé a mohla se tak téměř po celé meziválečné období věnovat profesionálně literární tvorbě bez

potřeby jiného pracovního úvazku.⁶⁵⁵ Není tedy divu, že právě tato trojice autorů byla v období mezi lety 1918-1938 nejpłodnější. Poněkud větší starosti o existenční zajištění musel řešit o necelých deset let mladší Robert Hohlbaum, který se jako autor začal profilovat až v době Velké války a trvalo mu delší dobu etablovat se na knižním trhu než výše zmíněným. Anton Ohorn a Fritz Mauthner jsou naopak autory, kteří byli nejpłodnější v poslední třetině století devatenáctého a na počátku století dvacátého. Poměrně obtojný počet přírůstků ukazuje, že se těšili významné oblibě i mezi čtenáři o generaci či dvě mladšími, než byli oni sami. Hugo Scholz, Wilhelm Pleyer i Friedrich Jaksch se narodili na přelomu století a většina jejich tvorby vzniká až na konci let dvacátých a v letech třicátých. Je zřejmé, že výrazně vyšší počet knih u Huga Scholze nemusí nutně svědčit pouze o větší oblibě tohoto autora, ale také odkazuje k pozitivní diskriminaci ze strany příslušných státních orgánů, která byla již zmíněna výše. Scholzův radikální nacionalismus nebyl dokonce ani překážkou k tomu, aby jako regionální žurnalista v roce 1927 obdržel státní podporu k vydávání svého agrárního listu *Scholle*.⁶⁵⁶

Po Mnichově vidíme v záznamech jihlavské knihovny poměrně zásadní změnu, pokud jde o obsah knihovnou zakoupených titulů. V prosinci 1938 se na seznamu knih objeví v první řadě 2 výtisky Hitlerova *Mein Kampf*. V únoru 1939 pak následuje edice Goebelsových deníků nesoucí název *Vom Kaiserhof zur Reichskanzlei*. A v dubnu pak přicházejí na řadu Hohlbaumův *Grenzland*, další výtisky Haasova *Mathiase Triebela* a *Komm mit Kamerad*, ve dvou kusech také Pleyerova sbírka básní a povídek *Aus Bauernland*, jeden exemplář románu *Till Scheerauer* a také *Volk und Leben* K. F. Leppy a další výtisk *Noch Steht ein Mann* Huga Scholze. Z dané posloupnosti je možné dovodit, že renomé autorů hraničářské literatury v novém režimu významně vzrostlo. Román *Die Brüder Tommahans* se do jihlavské knihovny dostává až v roce 1940 a o další rok později také Pleyerův známější studentský román *Der Puchner*. Pro zajímavost možno uvést, že v roce 1946, poté co knihovnu převzala česká strana, je do knihy přírůstků zanesena ještě první série literatury české provenience. Zde pak figurují také dvě díla Josefa Koudeláka: *Skála puká* a *Zlatá srdce*. Román *Heimat in Ketten* Rudolfa Haase v jihlavské knihovně

⁶⁵⁵ Toto neplatí v případě Watzlika, který přes své literární úspěchy nadále zastával místo ředitele školy v Nýrsku, které si ponechal i po celé období druhé světové války.

⁶⁵⁶ KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Německý sedlák z Broumova mezi patriotismem, nacionalismem a agrarismem: román Hugo Scholze *Noch steht ein Mann* v gravitačním poli politického zájmu. In: *Náchodsko od minulosti k dnešku: sborník příspěvků. In memoriam PhDr. Ladislav Hladký, CSc.* Liberec: Nakladatelství Bor, 7/2012, s. 277-300.

sice nenacházíme ani v období druhé světové války, s ohledem na velký čtenářský ohlas tohoto autora, však z toho není možno usuzovat, že se tato kniha v Sudetech nečetla vůbec. Jinak tomu však zřejmě bylo v případě Bruna Nowaka, který publikoval pod pseudonymem Gottfried Rothhacker. V jihlavské knihovně či ve vrchlabské čítárně nenacházíme ani v protektorátním období nejmenší zmínku o tomto autorovi. Podobné tendence vykazují i nekompletní seznamy knih ostatních knihoven. Bruno Nowak tedy pravděpodobně nevešel do širší známosti německých čtenářů v českomoravsko-slezském pohraničí. Jeho překotná spisovatelská kariéra založená na politicky angažovaném výkladu vlastní životní zkušenosti, kterou se snažil v rámci vlastních propagandistických tendencí využít nacistický režim, tak zřejmě zůstala českým Němcům spíše neznámá.

Výsledek badatelské sondy do obsahu německých knihoven na jednu stranu potvrdil, že tento pramen není vhodný pro zkoumání recepce zde analyzovaných titulů, protože knihovny a čítárny nemohly do svého inventáře zahrnout státem zakázané tituly. Na druhou stranu odhalil poměrně významnou čtenářskou popularitu autorů, spojených s literárním hraničářstvím. Autoři zde analyzovaných děl, s výjimkou Bruno Nowaka, tedy jednoznačně patřili ke čtenářské veřejnosti hojně recipovaným tvůrcům. Svědčí o tom obliba beletrie Haase a Hohlbauma a významná novinářská pozice samotného Pleyera. Katalog jihlavské knihovny z období druhé světové války ukazuje, že zcela opomíjeny nebyly ani hraničářské romány těchto autorů, které vykazují radikálně nacionální či přímo nacionalisticky šovinistické postoje. Tento fakt může napovědět, že i přes oficiální zákaz se hraničářské romány v Československu šířily i v meziválečném období. Tuto domněnku potvrzuje korespondence samotného Wilhelma Pleyera, kterému jeho přítel Josef Schwarz,⁶⁵⁷ propagandista svazu Bund der Deutschen in Böhmen, napsal po přečtení románu Der Puchner následující: *My sudetští Němci, zejména my mladí, jsme na takovouto knihu dlouho čekali. Potřebujeme ji. [...] Nepřestanu pracovat, dokud nebude v každé vesnici, na každém místě alespoň pár výtisků Tvé knihy, aby její duch žil a působil mezi*

⁶⁵⁷ Josef Schwarz (1910-1985) působil jako Wanderlehrer (putující učitel – propagandista) nacionálně „obranného“ spolku Bund der Deutschen in Böhmen (Svaz Němců v Čechách). Roku 1932 byl odsouzen na dva roky těžkého žaláře na základě Zákona na ochranu republiky za protistátní činnost (obviněn ze špionáže a styků s tzv. iredentistickými spolky působícími na území Německé říše). ZÁMEČNÍK, Jan. *Zápas o německví v literárních textech sudetoněmeckého intelektuála Wilhelma Pleyera třicátých let*. [online]. Brno, 2011 [cit. 2017-02-16]. Dostupné z: <http://is.muni.cz/th/341833/ff_b/>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří Němec, s. 19-20.

námi.“⁶⁵⁸ Tato Schwarzova slova upozornila bezpečnostní složky Československé republiky právě na potenciální závadnost knihy a pravděpodobně urychlila genezi jejího zákazu. Z dalšího vývoje je však zřejmé, že Seppa Schwarze ani další aktivisty völkisch hnutí podobný zákaz od šíření literatury nebo jen letáků a pamfletů neodradil. Naopak, zákaz ze strany úřadů většinou zvýšil atraktivnost knihy především v očích čtenářů z řad mládeže a studentstva. Jak tedy potvrzuje zkoumání distribuce Hohlbaumových či Pleyerových knih, hlavním distributorem, který úzce spolupracoval se samotným nakladatelstvím, byly právě spolky: v případě Hohlbauma především Deutscher Schulverein, u Pleyera Bund der Deutschen.

Ačkoliv hraničářské romány pravděpodobně nepatřily ke čtenářsky nejoblíbenějším dílům zde zkoumaných autorů, po příchodu hnutí Adolfa Hitlera k moci se jim dostalo velké podpory ze strany nacistického režimu. Díla byla tištěna v dalších a dalších desetitisícových nákladech, ať už jako samostatné tituly či jako součást edičních řad pro domácnosti, pro školy či pro jednotky wehrmachtu. Součástí řady *Deutsche Hausbucherei* vycházející v letech 1932-1944 byly jak román *Das Dorf an der Grenze*, tak román *Die Brüder Tommahans*. Pokud jde o školní edice, v roce 1937 přišla do tisku zkrácená verze Pleyerova románu *Der Puchner* pod názvem *Im böhmischen Wind*, v roce 1943 pak také přepracování Nowakova příběhu nazvané *Kampf um Schatzdorf*. Speciální vydání *Die Brüder Tommahans* pro jednotky wehrmachtu vyšlo až v roce 1944.

Příběh Bruno Nowaka, který se po napsání jediného štvavého románu s autobiografickými rysy stal režimem podporovaným spisovatelem, velmi dobře ilustruje postup nacistické propagandy. Ta se z tvůrců hraničářské literatury učinila jakési „tiskové mluvčí“ českých Němců, jejichž hlavním úkolem bylo hovořit o nelehkém boji, který Němci za hranicemi postupují pro obranu německého národa před expanzivními snahami slovanských národů. Recepce hraničářských románů ze strany čtenářů v samotném Československu zůstává navzdory zde zpracovaným pramenům zatím nejasná. Na jedné straně sledujeme velkou snahu od propagandistických složek německých „obranných“ spolků distribuovat tuto literaturu, na druhé straně vidíme velmi rychlý postup ze strany československých úřadů, které zakázaly šíření většiny hraničářské literatury a znemožnily

⁶⁵⁸ „Das Buch hat auf mich so stark gewirkt, dass ich noch ganz unter seinem Eindruck stehe und wohl noch lange stehen werde. Wir Sudetendeutschen, besonders wir jungen haben auf solches Buch gewartet. Wir brauchen es. (...) Ich will nicht ruhen bis wenigstens in jedem Dorf und jedem Flecke ein Paar Stück deines Buches zu finden sind, auf das sein Geist lebendig werde und wirke unter uns.“ ABS, fond 52 Výpovědi zaměstnanců Gestapa a SD, sig. 52 -96-5, s. 28.

jejich distribuci do sítě veřejných knihoven. Otázku, zdali se tedy román k německému čtenáři v Československu v meziválečném období dostal, tedy zatím nelze uspokojivě zodpovědět. Nemalý čtenářský úspěch nezakázaného Scholzova díla *Noch steht ein Mann*, však naznačuje, že německý hraničářský program si svého posluchače našel. Období, kdy se hraničářská literatura mohla těšit největšímu čtenářskému ohlasu díky neomezeným možnostem distribuce, byla až za druhé světové války. V těchto letech však již ztrácela svůj počáteční mobilizační charakter, neboť velkoněmeckých cílů, ke kterým se hlásila, bylo již dosaženo připojením pohraničních oblastí ke Třetí říši. Proto také v tomto období již nevznikají žádné další hraničářské tituly.⁶⁵⁹

Z poválečných medailonů autorů a nekrologů, které ve svém periodiku *Sudetendeutsche Zeitung* publikoval Sudetoněmecký landsmanšaft, vyplývá, že autoři zůstali i po druhé světové válce nadále spojováni se svými hraničářskými postoji. Reinhard Pozorny v Hohlbaumově nekrologu v únoru 1955 uvádí následující: *Jak chudí jen jsme, když nás opustil člověk, který mluvil takto: „Sloužím: toto staré šlechtické slovo nese ve svém erbů každý spisovatel pohraničí. [...] Nacionální boj sledoval neustále s otevřenými očima a zapáleným srdcem. Psal o něm nejen v románech Grenzland, Zukunft a Das Paradies und die Schlange, nýbrž také v klasickém románu z jazykové hranice Die stumme Schlacht“.*⁶⁶⁰ Pleyer je pak v medailonu ke svým 51. narozeninám oslavován jako: *„Bard vlasti – volající po svobodě – bojovník za spravedlnost. [...] Jako editor aktivní v organizační činnosti mezi Němci v Československu cítil Pleyer vždy tlukot srdce národa, kterému věnoval veškeré své úsilí a námahu.“*⁶⁶¹ Je zřejmé, že völkisch rétorika přežila konec Hitlerova režimu a uplatňovala se nejen v krajanských sdruženích. Autoři

⁶⁵⁹ Poslední hraničářský román vychází v roce 1940, jeho autorem je Orwin Ott a nese název *Die Gejagten*.

⁶⁶⁰ „Wie arm werden wir doch, wenn Menschen uns verlassen, die solches sagen konnten: "Ich diene: Das alte deutsche Adelswort trägt jeder Grenzlanddichter in seinem Wappen. [...] Den Volkstumskampf stets mit wissenden Augen und heißem Herzen verfolgend, schrieb er nicht nur die Romane Grenzland und Zukunft sowie Das Paradies und die Schlange, sondern auch den klassischen Sprachengrenzroman Die stumme Schlacht.“ *Sudetendeutsche Zeitung: die Zeitung der Sudetendeutschen Landsmanschaft*. München: Sudetendeutsche Verlag, 1955, č.7, s. 8.

⁶⁶¹ „Sänger der Heimat - Rufer nach Freiheit - Kämpfer um das Recht - Warner im Unheil. [...] Als Schriftleiter und im Organisationswesen des Deutschtum in der Tschechoslowakei tätig, fühlte Pleyer immer den Herzschlag des Volkes, dem sein ganzes Streben und Trachten galt.“ *Sudetendeutsche Zeitung: die Zeitung der Sudetendeutschen Landsmanschaft*. München: Sudetendeutsche Verlag, 1952, č.10, s. 5.

hraničářských románů tak byli nadále v rámci této skupiny glorifikováni jako bojovníci za svobodu vlasti.

8 Závěr

Předložená práce na základě analýzy německých hraničářských románů zkoumá mentální vzorce a programová stanoviska německého nacionálního hnutí v meziválečném období, tak jak je svým čtenářům představili spisovatelé Robert Hohlbaum, Rudolf Haas, Wilhelm Pleyer a Bruno Nowak. Žánr hraničářské literatury však nevznikl až po první válce, za jeho tvůrce je považován Fritz Mauthner, jehož román *Der letzte Deutsche von Blatna* vyšel v roce 1887. Hraničářské postoje vyrůstající z pocitu ohrožení vlastního národa nebyly ničím, co by vzniklo až na základě výsledku první světové války. Autoři hraničářských románů v prvorepublikovém období přebírají vypravěčské postupy svých předchůdců a používají je k popisu současného politicko-společenského vývoje. Michael Berger upozornil na to, že hraničářská literatura může pomoci porozumět transformaci kolektivní identity Němců v českých zemích od zemské identity české (böhmisch), kterou měli v rámci Rakousko-Uherska, k nacionální identitě sudetoněmecké (sudetendeutsch).⁶⁶² Provedená analýza čtyř hraničářských románů tento vývoj v rámci meziválečného období potvrzuje a specifikuje. Identita Němců v Československu se postupně formovala od Hohlbaumova separatistického hraničářského němectví přes Haasův, vůči Československu negativistický, německý nacionalismus k bojovnému sudetoněmeckému německému Pleyera a končí u Nowakova „Auslanddeuschtum“ hájícího hranici německého národa na východě. Nová nacionální identita byla formována především zdůrazňováním „společně sdíleného osudu“ a také orientací na společné etnické, později už explicitně rasové a kulturní kořeny.

Hraničářský román byl jeden z prostředků,⁶⁶³ jimiž byla nová kolektivní identita Němců v Československu formována. Síla tohoto žánru spočívala v tom, že svým autorům na rozdíl od, kupříkladu, povídek či žurnalistických žánrů, umožňoval představit čtenáři nacionální „obranný“ program v celé jeho šíři, a to významně poutavějším způsobem, než jak ho prezentovaly politické strany ve svých programech či spolky ve svých stanovách. Autoři hraničářské literatury čtenáře postavili před jakousi „fiktivní“ realitu, v níž fungovala dynamika nacionálního zápasu, tak jak sami potřebovali. Knižní fikce se však

⁶⁶² BERGER, Michael. Von der böhmischen Heimat ins sudetendeutsche Grenzland. Differenzierungsprozesse in der deutschböhmischen Literatur von 1848 bis 1939. In: *Brücken. Germanistisches Jahrbuch*. Tschechien – Slowakai, Neue Folge 3, 1995, s. 241 -277.

⁶⁶³ Z dalších možno uvést např. denní tisk, vlastivěda, lidovýchova, programy politických stran, činnost nacionálních spolků nejrůznějšího zaměření i školní výchova.

musela, měl-li román dosáhnout svých tendenčních záměrů, pohybovat v oblasti představitelného.⁶⁶⁴ Kontextualita děje vtáhla čtenáře do prostředí a pomocí identifikace s postavami mu byly předávány konkrétní postoje, jež autoři považovali za žádoucí. Beletrie tak mohla a stále může být velmi účinným nástrojem pro přesvědčení nerozhodnutého čtenáře podprahovými prostředky.

Předkládaná práce se věnovala analýze vybraných německých hraničářských románů z meziválečného období. Vyprávěcí východisko i cíl románů z pohraničí tvoří krajina domova a lidé v ní. Právě tyto lidé měli být získáni pro „emancipační cíle“ nacionálního hnutí. Autoři v tomto období přebírali za monarchie vytvořená schémata popisu nacionálního zápasu se všemi mentálními stereotypy na ně navázanými. Tento schematický popis reality ve svých vlastních románech přizpůsobovali novým politickým podmínkám. Mnohé z bodů německého nacionálního hnutí, které se nacházejí v románech po první světové válce, byly skloňovány již na počátku tohoto žánru u Fritze Mauthnera. V hraničářském románu *Der letzte Deutsche von Blatna* se nacházejí stížnosti na migraci českého etnika do německého pohraničí a na úsilí podlomit za pomoci kapitálu českých bank německé politické a hospodářské pozice. Autoři hraničářských románů tento scénář opakují, ačkoliv se po roce 1918 snaží vzbudit dojem, že nástup českého obyvatelstva do pohraničí začal až po první světové válce. Již Mauthner rozvíjí představu, že nejlépe by bylo, kdyby „německý charakter“ pohraničí zůstal nedotčen českými ambicemi na sociální, ekonomický a také politický vzestup. Tento záměr odpovídal dobovým požadavkům německého liberálního křídla a byl vyjádřen v politickém plánu česko-německého vyrovnání z roku 1890 v tzv. punktacích. Punktace měly napomoci k omezení vlivu českého obyvatelstva v německých oblastech a k dalšímu rozvoji českého nacionálního hnutí mělo docházet pouze v rámci vytyčených hranic.⁶⁶⁵ U Mauthnera se také poprvé objevuje obava, že půjde-li to tak dál, německý národ v Čechách vymře.⁶⁶⁶ Jak prokázala

⁶⁶⁴ KUBŮ, Eduard a Jiří ŠOUŠA. Selský román a jeho výpovědní možnosti v historickém kontextu (beletrie jako historický pramen). In: KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Aleš ZÁŘICKÝ, ed. *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848-1948: diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu*. Praha: Dokořán, 2014, s. 644.

⁶⁶⁵ BĚLINA, Pavel, Jiří KAŠE a Jan KUČERA. *České země v evropských dějinách: Díl třetí 1756-1918*. Praha: Paseka, s. 331-334.

⁶⁶⁶ PETRBOK, Václav. Fritz Mauthner: *Der letzte Deutsche von Blatna* (1886/87). Literární obraz krize politického liberalismu v Čechách. In: KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Aleš ZÁŘICKÝ, ed. *Český a*

předložená analýza hraničářských románů, vývoj po roce 1918 obavy z nacionálního ohrožení stávajících pozic Němců v pohraničí ještě umocnil.

Autoři hraničářské literatury postavili před Němce v pohraničí úkol tvořit „obrannou“ hráz německví, a tak se ve svých čtenářích snažili formovat „hraničářskou mentalitu“. Zatímco před rokem 1918 nespokojeně poukazovali na českou nacionální emancipaci ve sféře sociální, hospodářské, ale i politické, a jako existenciální ohrožení vlastního národa interpretovali příchod českých obyvatel z agrárního vnitrozemí za prací do industriálních pohraničních oblastí, po první světové válce se pocit nacionálního ohrožení rozrostl o interpretaci poválečného vývoje jako křivdy spáchané na německém národu. V hraničářských románech se po celé meziválečné období opakovala stížnost, že Němcům bylo upřeno právo na sebeurčení a nebylo jim umožněno vytvořit velké Německo, jehož součástí by kromě Rakouska byla i území s německou většinou v českém a polském pohraničí. Obsazení československého pohraničí bylo prezentováno jako okupace a příchod českého etnika do pohraničí jako kolonizace, jejímž cílem je čechizace pohraničních oblastí. Autoři hraničářských románů se vedle dalších aktérů podíleli na konstrukci kolektivního traumatu, jež vzniklo na základě nacionální interpretace těchto událostí, a jež se mělo stát součástí kolektivní paměti nově formované „sudetoněmecké společnosti“. Hraničářské romány z 20. let předznamenaly, že v rámci tohoto traumatu bude tematizováno především násilí ze strany českých vojáků a jeho oběti na německé straně. Romány z 30. let pak upřesnily, že jakýmsi pomyslným středobodem, možno snad i říci „místem paměti“ tohoto traumatu se stal 4. březen 1919. Hohlbaum se popisu březnové demonstrace kvůli jeho spojitosti se sociální demokracií vyhnul a nepokoje spojil raději s průběhem oslav českého „národního“ svátku. Už tento jeho krok naznačil, že v rámci pozdější nacionální interpretace této události tak, jak se nachází např. u Pleyera a Nowaka, bude role sociální demokracie zcela zamlčena.⁶⁶⁷ Hlavní pozornost byla upřena na tragicky zemřelé, kteří jako tzv. březnoví padlí (Märzgefallene) byli oslavováni jako první „sudetoněmecké“ oběti českého šovinismu. V diskurzu hraničářské literatury se toto nové

německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848-1948: diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu. Praha: Dokořán, 2014, s. 649.

⁶⁶⁷ Oba dva autoři demonstrace 4. března osobně prožili. Pleyer tuto svoji zkušenost líčí v kapitole svého hraničářského románu s autobiografickými prvky *Der Puchner*, Nowak tuto událost a její význam popisuje v rámci jedné diskuze, kterou učitel Ortwin vede s Němci v Schatzdorfu.

dominantní vyprávění⁶⁶⁸ promítlo ve způsobu pojednání násilí z české strany, které však bylo integrální součástí žánru od jeho počátku. „Podlé výstřely“ Čechů v hraničářských románech meziválečného období mají upomínat na střelbu československých vojáků do neozbrojeného davu demonstrantů. Připomeňme syna poslance Scharnagla zastřeleného českými vojáky v románu Rudolfa Haase, Pleyerova Bernarda Tommahanse zavražděného českým pytlákem, ale také Nowakova smrt chlapce Petra, který neutekl české pohraniční stráž. Interpretace významu těchto úmrtí znovu připomínala demonstranty vyjádřený nesouhlas s připojením německých regionů k Československu a diskreditovala Čechy jako viníky násilí a Němce pak směřovala dovnitř nacionálního kolektivu.

Tvůrci hraničářských románů meziválečného období vycházejí z myšlenek völkisch hnutí, které sami přijali prostřednictvím svého působení v mládežnických, studentských osvětových či ochránářských organizacích a v neposlední řadě také v politických stranách, k nimž se snažili nasměrovat rovněž své čtenáře. Používají již existující narativy völkisch rétoriky a doplňují je o nové imperativy s cílem mobilizovat Němce k úsilí o sjednocení nacionálního společenství a k využití všech jeho sil k udržení „nacionální državy“. Ta je dle jejich názoru ohrožována čechizačními záměry představitelů nově vzniklého „národního“ státu. Obvinění české strany z nepřátelství vůči německému etniku bylo součástí diskurzu hraničářské literatury od jejího počátku. Tento přírůstek vychází z ideologie nacionální obrany a má za cíl přesvědčit čtenáře o tom, že nacionálně oddělená společenství jsou „přirozeným stavem“ společnosti, který je potřeba za každou cenu bránit. Ve skutečnosti, však sami autoři nacionálních „obránných“ programů pomáhají nacionální společenství utvářet a neváhají při tom používat agresivní rétoriku.⁶⁶⁹

Smutným faktem hraničářských románů zůstává, že k vytvoření pozitivního profilu vlastní nacionální skupiny využívali jejich autoři strategicky nejjednodušší cesty, a sice

⁶⁶⁸ ALEXANDER, Jeffrey C. *Cultural trauma and collective identity*. Berkeley: University of California Press, 2004, s. 12-14.

⁶⁶⁹ JUDSON, Pieter M. Die Schutzvereine und das Grenzland: Aktivitäten zur Realisierung von 'Imagined Borderlands'. In: HASLINGER, Peter, ed. *Schutzvereine in Ostmitteleuropa: Vereinswesen, Sprachenkonflikte und Dynamiken nationaler Mobilisierung 1860-1939*. Marburg: Herder-Institut, 2009 srov. GELLNER, Ernest André. *Nacionalismus*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2003. s. 407; ERIKSEN, Thomas Hylland. *Antropologie multikulturních společností: rozumět identitě*. Praha: Triton, 2007, s. 94; HIRT, Tomáš a Marek JAKOUBEK, Marek, ed. *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit: (antropologická perspektiva)*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005, s. 16.

snížení hodnocení skupiny jiné,⁶⁷⁰ od níž je potřeba se nejen distancovat, ale které je nutno zcela zamezit v jejím „škodlivém“ vlivu na vlastní kolektiv. Smyslem života zůstalo sice soukromé štěstí, to však mohlo být úplné až ve chvíli, kdy se odevzdalo do služby štěstí kolektivnímu, štěstí národnímu. Altruismus měl být uplatňován pouze v uzavřeném okruhu kolektivu, který byl definován explicitně nacionální příslušností, implicitně příslušností rasovou.

Ačkoliv stereotypní představy spojené s etniky nepodléhají obvykle překotným změnám, výjimka z tohoto pravidla může nastat právě v časech významných historických zlomů. Analýza provedená v rámci této diplomové práce ukazuje, že výsledek první světové války, který znamená vznik Československé republiky a pro německé obyvatelstvo ztrátu postavení majoritního národa, významně přispěl k další negativizaci heterostereotypu Čecha. Negativní stereotyp namířený vůči novému majoritnímu národu a jeho mocenským elitám slouží ke zmírnění frustrace z této změny a zároveň ospravedlňuje privilegia, kterými Němci disponovali za monarchie. V rámci negativního stereotypu češství se v tomto období vyprofilovala jedna zvláště nenáviděná skupina, a tou byli příslušníci ruských legií. V Hohlbaumově *Grenzlandu* vystupují jako velící důstojníci při obsazení německých provincií na konci roku 1918. U Haase je nalézáme jako iniciátory vandalského pokusu o zničení sochy Josefa II. a také jako „kolonizátory“ získávající snadno německému velkostatkáři zabavenou půdu v první vlně pozemkové reformy. Tento obraz zůstává i u Pleyera a Nowaka, kde se však legionáři kromě hospodaření na přidělené půdě věnují výkonu četnické služby a zneužívají svého úřadu k šikanování Němců.

Důležitou součástí programu nacionální „záchrany“ byla obrana německého hospodářství. V tomto směru se autoři hraničářských románů hlásí k myšlenkám nacionálně definovaných ekonomických teorií vymezujících se proti ekonomickému liberalismu. Autoři pracují především s myšlenkami agrarismu, konkrétně s teorií „krve a půdy“. Půda je v rámci této teorie mytologizována jako prvek zajišťující kontinuitu existence německého národa. Tyto myšlenky ústí v antimodernizační výzvu k „návratu k půdě“ a v opěvování „zdravého venkovského života“ jako zdroje nacionální „podstaty“. Romány spojuje kritika stávajících ekonomických poměrů, přičemž příčina negativního stavu je vždy hledána na české straně. Východisko za všech sociálních a ekonomických problémů je nalézáno v myšlence nacionální solidarity, která oproti liberalistickému

⁶⁷⁰ Srov. TAJFEL, Henri. *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge University Press, 1981.

individualismu na první místo staví obecné blaho, které je zde však omezeno výhradně na příslušníky vlastního národa. „Německá vzájemnost“ se dle hraničářských románů nejlépe uplatňuje prostřednictvím na nacionálním principu založených družstev a záložen. Ve formování koncepce „sudetoněmeckého hospodářství“, které mělo být co nejvíce vyčleněno z československé ekonomiky, měly stěžejní roli hrát opět nacionální „obranné“ spolky.⁶⁷¹ Efektivně fungující hospodářství mělo podle představ hraničářské literatury stavět na principu hospodářského nacionalismu a pracovat nejenom na zastavení, nýbrž na naprostém zvrácení úsilí o „počeštění“ pohraničních oblastí. Jelikož je základem hraničářského diskurzu ideologie „krve a půdy“, opakovaně se na stránkách románů setkáváme s kritikou průběhu prvorepublikové pozemkové reformy. Ta je ze strany německých autorů označována v dané době typickou frazeologií jako nejúčinnější nástroj „čechizace německé půdy“. Němci jsou vybízeni, aby se pokusili tento vývoj zvrátit a snažili se využít jakékoliv příležitosti zakoupit pozemek. Nápomocny jim v tom opět měly být výše zmíněné instituce.

Autoři hraničářských románů se snaží své čtenáře dovést k identifikaci se svými představami o národu a nacionálním životě, a tak dosáhnout toho, aby tyto představy byly prosazeny jako společenská norma a realizovány v každodenním životě. Kromě českého úsilí o čechizaci pohraničních oblastí brání dosažení jednoty nacionálního společenství také některé německé organizace či jednotlivci. Také tyto postavy jsou autory popsány antagonisticky ve stylu „poturčenec horší Turka“. Negativní stereotypizace se v hraničářských románech dočkaly následující skupiny:

1) Aktivisté, ochotní s českou stranou spolupracovat. V románech z 20. let jsou reprezentováni vždy postavou továrníka, který se snaží z připojení k Československu profitovat, přičemž sobecky přehlíží nacionální zájmy. Ve 30. letech mohou být aktivistické postoje vlastní zástupcům prakticky všech složek společnosti, nejvýrazněji je však reprezentují většinou členové místní samosprávy.

2) Dělnická třída, která je líčena vesměs jako oběť falešné ideologie socialismu, která ji odcizuje od jejího nacionálního zakotvení. Sociální demokraté navíc patřili mezi představitele německé aktivistické politiky.

Zatímco více méně pozitivní postoj těchto skupin německého obyvatelstva vůči Československu odpovídá společenské realitě, jejich negativní stereotypizace do role

⁶⁷¹ BALCAROVÁ, Jitka. *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!": Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013, s. 237-256.

zrádců vlastního národa je zcela účelově konstruována. Volba právě skupiny podnikatelských elit na jedné straně a kolektivu socialisticky smýšlejících dělníků na straně druhé vypovídá o tom, pro jakou společenskou skupinu byly tyto romány psány. Hlavním sociálním adresátem hraničářských románů byla střední třída, k níž náleželi i samotní autoři. Zatímco průmyslníci se pokusili aktivně prosadit své ekonomické zájmy v nové republice, mimo jiné i tím, že se ucházeli o státní zakázky či spolupracovali s českými firmami, zástupci střední třídy jako např. úředníci, advokáti a učitelé čelili po vzniku československého státu významnému omezení pracovních příležitostí. Neboť na státní úředníky byly v novém státě kladeny nové nároky ohledně jazykové vybavenosti, také pro advokáty bylo výhodou ovládat kromě němčiny i češtinu. Učitelé se museli vyrovnat s reformami ve školství, kde docházelo k masivnímu zakládání českých škol, do kterých odcházeli žáci, kteří v monarchii neměli na mnohých místech jinou alternativu než navštěvovat školu německou. Na mnohých místech v Československu tak docházelo ke zmenšování či rušení německých tříd i celých škol. Tyto profesní skupiny nejhůře nesly nové politické okolnosti, kdy se z pozice vládnoucího národa dostaly do postavení menšiny.

Právě z nespokojenosti střední třídy vzniká hraničářský program nacionální „obraný“ a obrací se opět v první řadě k této sociální skupině, ale snaží se zahrnout také ostatní složky německé společnosti zvláště pak třídu dělnickou. Boj za prosperitu vlastní menšiny v politické i ekonomické oblasti je následně formulován jako boj, který je možné vyhrát teprve tehdy, pokud dojde k rozbití státu a ke spojení s „mateřským německým národem“. Do té doby mají Němci v pohraničí hájit zájmy vlastního národa vůči zájmům národa českého, které jsou v nové politické konstelaci prosazovány jako zájmy státní. V rámci této logiky jsou československé státní instituce obviněny z nerovného přístupu ke svým občanům a Němci sami sebe stylizují do pozice občanů druhé kategorie. Zatímco podnikatelská vrstva si v novém státě stěžovala na upřednostňování českých firem při udělování státních zakázek, „hraničářský program“ středních vrstev naopak tyto zakázky vnímal jako nejsnazší cestu k čechizaci německého průmyslu v pohraničí. Hospodářský nacionalismus, tak na sebe mohl u různých zájmových skupin brát různé podoby a někdy přicházet s naprosto kontrapozičními požadavky. Program nacionální „obnovy“ hraničářských románů tedy nutno vnímat jako stanovisko těch středních vrstev, které se identifikovaly s myšlenkami völkisch hnutí. V politické rovině se pak stanoviska autorů překrývala s programem negativistických politických stran a hnutí (DNP, DNSAP a SdP).

Fakt, že tento program nereprezentoval názory střední třídy po celé sledované období, dokazují nejen volební úspěchy aktivistických stran v druhé polovině dvacátých let, ale také skutečnost, že ve stejné době hraničářské romány nevznikaly.

Ačkoliv hraničářské romány vznikají na základě nespokojenosti střední třídy se společenským vývojem, není nutné, aby tento vývoj měl přímé dopady na samotné autory. Hohlbauma ani Haase nepostihl poválečný vývoj v Československu, neboť pobývali v zahraničí. Jejich nespokojenost s tímto vývojem tedy není možné vnímat jako důsledek vlastních existenčních zápasů. Rozhodnutí pro hraničářský žánr vycházelo z ideologického přesvědčení autorů. S myšlenkami völkisch hnutí se seznámili již v letech dospívání prostřednictvím Wandervoglu či buršáckých spolků. V dospělosti pak přecházeli do řad nacionalistických spolků a někdy také radikálně nacionálních politických stran, a nakonec zakotvili, někteří pouze ideologicky jiní rovněž stranicky, u nacistické strany. Jejich další tvorba ukazuje, že kromě Bruna Nowaka se všichni zabývali rovněž tématy prostými nacionálního náboje. O československém pohraničí byli schopni psát venkovské romány, kde nacionální angažmá nehrálo klíčovou roli. Hraničářské romány tak je možné vnímat jako jejich osobní politické vyznání a naplnění touhy se společensky angažovat.

Jak již bylo zmíněno, v rámci hraničářské literatury je posilován pocit nacionální sounáležitosti německého obyvatelstva v Československu, a to tím způsobem, že jsou zdůrazňovány jeho odlišnosti a výjimečnost v porovnání s českým etnikem. Postupy, které k tomu autoři volí, se velmi často pohybují na hraně nacionálního šovinismu. Stát si byl vědom protistátního zaměření románů, proto byly všechny čtyři zde analyzované německé romány zařazeny na seznam zakázané literatury. Tím se poněkud komplikuje možnost sledovat, zda, a jakým způsobem se dostávaly ke čtenářům v Československu. V poslední kapitole však bylo konstatováno, že hlavní roli v distribuci hraničářské literatury sehrávala síť nacionálních spolků. Ze sondy do přírůstkových katalogů německých knihoven v Československu vyplývá, že zde zkoumaní tvůrci hraničářské literatury kromě Nowaka patřili ke známým a čteným autorům.

Hraničářské romány vycházely v německých nakladatelstvích v Říši a část nákladu vždy našla odbytiště na místním trhu. Při tvorbě románů autoři počítali s tím, že obsah knih má nejenom oslovit čtenáře v Československu, ale také informovat Němce v zahraničí o vývoji „sudetoněmecké otázky“. Autoři hraničářské literatury se tradičně odkazovali k myšlence „velkoněmeckého/všeněmeckého sjednocení“ a svými romány propagovali spolupráci s Němci v Říši a v Rakousku v rámci nacionální vzájemnosti. V praxi se tato

spolupráce odehrávala v největší míře opět na úrovni spolků, kterým se zvláště ve 30. letech dostávalo významné finanční podpory z Říše.⁶⁷² Autoři hraničářských románů pak patřili k osobnostem, které byly zvány do Německa také na „studijní“ a přednáškové cesty. Bruno Nowak navíc „před československým režimem“ do Německa utekl, a ačkoliv se jednalo o autora regionálního významu a jediného románu, dostalo se mu v Říši dostatečné finanční podpory, aby mohl žít jako spisovatel na volné noze a jeho román *Dorf an der Grenze* byl opakovaně vydáván v desetitisícových nákladech. Hraničářské romány tedy také nutno vnímat jako instrument určité politické tendence. Snažily se ovlivnit preference a budoucí chování německého obyvatelstva. Ve 30. letech pak už zcela zjevně mentálně připravovaly své čtenáře, aby akceptovali ideje nacistického socialismu a Hitlerovy expanzivní záměry.⁶⁷³ Ideologickou tendenčnost hraničářské literatury potvrzuje také její opakované vydávání po desetitisících kusech v nacistickému režimu poplatných německých vydavatelstvích.⁶⁷⁴

Grenzlandroman má svůj ekvivalent také v české románové tvorbě. Komparace českého a německého hraničářského románu z 30. let potvrdila již známé skutečnosti. Nacionální zápas je oběma stranami legitimizován jako „obranný“. Obě strany vnímají pohraniční oblasti jako svou „nacionální državu“, kterou je třeba hájit. Na české straně je tento požadavek podpořen argumentem historické hranice Českého království, na německé straně pak tím, že němečtí kolonisté byli první, kdo do oblasti přišel, a kdo se podílel na jejím zúrodnování. Současný stav nevyhovuje ani jedné ze stran, ačkoliv česká strana je svolná spolupracovat s aktivistickými Němci a asimilovat členy smíšených rodin. Tyto svazky jsou naopak ostrakizovány německými autory jako mimořádně účinný nástroj procesu čechizace. V tomto přístupu je patrné rozdílné pojetí nacionální příslušnosti, které česká strana nedefinuje rasově, ale spíše na základě jazyka a postoje k Československu. Kapitola pátá potvrdila, že hraničářské romány v sobě obsahují velmi podobná

⁶⁷² JAWORSKI, Rudolf. *Na stráži německví nebo v postavení menšiny?: sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*. [Praha]: Pražská edice, 2004.

⁶⁷³ Autoři hraničářských románů ze třicátých let své čtenáře k nacismu směřovali zcela záměrně. Nicméně také autoři, jejichž hraničářské romány vyšly o dekádu dříve, byli v roce 1938 oslavováni jako proroci, kteří předpověděli připojení pohraničí ke Třetí říši.

⁶⁷⁴ Srov. KUBŮ, Eduard, ŠOUŠA, Jiří. Selský román a jeho výpovědní možnosti v historickém kontextu (beletrie jako historický pramen). In: KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Aleš ZÁŘICKÝ, ed. *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848-1948: diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu*. Praha: Dokořán, 2014, s. 649.

paradigmata, a dokonce se odkazují k téměř totožným situacím každodenního života. Pokud jsou některé události pojednány oběma nacionálními skupinami, jsou každou z nich naprosto rozdílně interpretovány. Co jedna skupina považuje v rámci své kolektivní paměti za vítězství, je pro druhou stranu porážkou, obě strany však, ať už dosáhnou vítězství či porážky, legitimizují vlastní cíle a naopak zpochybňují chování svého „nacionálního oponenta“. Interkulturní transfer myšlenek zde tedy jistě fungoval, přičemž román *Hraničáři* je nutno vnímat jako reakci na bojovné sudetoněmectví 30. let. Koudelák se tak svým způsobem vymezuje vůči nejpodstatnějším stereotypům německé hraničářské literatury a zároveň je do velké míry přebírá a reverzně uplatňuje.

V této práci provedený výzkum specifické nacionálně angažované odnože venkovského románu, tzv. románu hraničářského (Grenzlandroman) potvrzuje, že tento segment literatury může historické vědě poskytnout podstatné informace na jedné straně o vývoji nacionální identity a s ní spojených mentálních stereotypů vlastních velké části německé společnosti v Československu, na druhé straně o völkisch programu nacionální „obraný“, který pracuje s agrární ideologií „krve a půdy“. Hraničářské romány jsou specifickým průnikem obojího. Jejich autoři se snaží pracovat v rámci typizací, které jsou známé celé nacionální skupině a zároveň stereotypy tendenčně využívají k mobilizaci této skupiny. Výběr událostí, které se v hraničářských románech objevují, i jejich interpretace věrně odpovídá fragmentárnosti a konstruktivistickému charakteru kolektivní paměti, která z veškerého společenského dění vybírá pouze ty události, které podporují dosažení současných cílů a vědomě je upravuje a manipuluje jimi tak, aby měli žádoucí mobilizační vyznění. Budoucí badatelskou výzvou je především zkoumání tohoto žánru a fenoménu s ním spjatých v rámci celého období jeho existence. Vzhledem k tomu, jak úzce je publikování hraničářských románů propojeno s dobovým politickým vývojem, jejich analýza a komparace může napomoci ke zkoumání kontinuit a diskontinuit postojů německého nacionálního hnutí v českých zemích.

9 Seznam použité literatury

Nevydané prameny

- Archiv bezpečnostních složek Praha, fond 52 Výpovědi zaměstnanců Gestapa a SD, sig. 52 -96-5.
ABS, fond 2M Odbor politického zpravodajství MV, sig. 2M: 10136.
Státní okresní archiv Česká Lípa, Svaz Němců v Čechách Česká Lípa, inv. č. 506, č. kar.51.
SOA Jablonec nad Nisou, Spolek německé knihovny Smržovka., inv.č NAD 769.
SOA Jihlava, Německá městská knihovna Jihlava, 1885-1945, Fond nezpracován.
SOA Liberec, Spolek Knihovna Němců Liberec , 1923-1938.,inv.č. NAD 1222, Fond nezpracován.
SOA Opava, Fond Archivu města Opava, odvodní kniha, inv. č. 2 350.
SOA Opava, fond Okresního vedení NSDAP (Kreisleitung der NSDAP), inv. č. 43, kart. 402.
SOA Trutnov, Německá čítárna Vrchlabí, 1862-1938, inv.č. 1499. č. kartonu 12-13.
Ústav dějin Univerzity Karlovy a Archiv Univerzity Karlovy, Filozofická fakulta Německé univerzity v Praze, katalogy posluchačů, řádní posluchači, letní semestr 1922 až zimní semestr 1926/1927.
ÚDAUK, Filozofická fakulta Německé univerzity v Praze, Rigorózní protokol filozofické fakulty německé univerzity, 30. 11. 1912 - 5. 12. 1929.

Vydané Prameny

- HAAS, Rudolf. *Heimat in Ketten: Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1924.
HOHLBAUM, Robert. *Grenzland: ein Roman*. Leipzig: L. Staackmann, 1922.
PLEYER, Wilhelm. *Die Brüder Tommahans: Roman*. München: Albert Langen und Georg Müller, 1937.
PLEYER, Wilhelm. *Der Puchner: ein Grenzlandschicksal: Roman*. München: Albert Langen/Georg Müller, 1934.
ROTHACKER, Gottfried. *Das Dorf an der Grenze: Roman*. München: Albert Langen, 1936.
- EISNER, Pavel. *Milenky: (Německý básník a česká žena)*. Praha: Miloslav Dolínek, 1930.
FRENZEL, František, ed. *Seznam knih a písní zakázaných v Československu: [od roku 1918 do konce roku 1936]*. V Hoře Svaté Kateřiny: F. Frenzel, 1937-1938, 2 sv.
HEJRET, Jan. *Hraničáři, jejich státní význam a práce: K 20. výročí republiky*. V Olomouci: Národní Jednota východomoravská, 1937.
HERRMANN, Liese: *Das deutsche Hausbuch / Hrsg. in Verbindg mit d. Winter hilfswerk d. dt. Volkes vom Hauptkulturamt in d. Reichspropagandaleitg d. NSDAP*. Berlin : Eher, 1943
HOHLBAUM, Robert: *Mein Leben*. Berlin: Junker u. Dünnhaupt, 1936.
JAKSCH, Friedrich. *Lexikon sudetendeutscher Schriftsteller für die Jahre 1900-1929*. Reichenberg: Verlag Gebrüder Stiepel 1929.
JESSER, Franz *Das Wesen des nationalen Kapfes in den Sudetenländern*, Wien, 1913
KLIEMANNEL, Christiane: *Religiöse Sinnstiftungsangebote für Mädchen und Frauen in der völkischen Jugendbewegung (1918-1936)*. Remada-Teichel: Ed. Roter Drache, 1917.
KNAP, Josef. *Básníci selství. Studie o ruralismu u nás*. Praha, 1932.
KREBS, Hans. *Die sudetendeutsche Selbstverwaltung: ein Beitrag zur nationalen Autonomiebewegung*. Aussig: NSP Verlag, 1928.
KRYČER, Rudolf. *Jihomoravští hraničáři: kus historie a přítomnosti*. V Brně: Ústřední výbor Národní jednoty pro jihoz. Moravu, 1925.

- LEHMANN, Emil. *Der Sudetendeutsche: eine Gesamtbetrachtung*. Potsdam: Weiße Ritter Verlag, 1925.
- PALEČEK, Antonín. *Nové selství (Základy ruralismu)*. Praha, 1933.
- ROTHACKER, Gottfried, ed. *Sudetendeutschtum: Bericht und Bekenntnis*. München: Albert Langen, 1936.
- ROTHACKER, Gottfried. *Sudetenland und das deutsche Prag : Eine Wanderg durch Landschaft, Kultur u. Geschichte*. Leipzig, 1939.
- ROTHACKER, Marta (ed.): *Vermächtnis*. Bayreuth, 1942.
- ROSENBERG, Alfred: *Der Mythos des 20. Jahrhunderts: Eine Wertung der seelischgeistigen Gestaltungskämpfe unserer Zeit*. Munich : Hoheneichen-Verlag, 1930.
- Dichter im Grenzland: das erste sudetendeutsche Dichtertreffen in Wort und Bild*. Teplitz-Schönau: Bund der Deutschen, 1937.

Literatura

- AHRENS, Jühren. *Wie deutsch ist das denn?! : die populärsten Irrtümer über Deutschland und die Deutschen*. München: Heyne, 2013. ISBN 978-3-453-60241-0.
- ALEXANDER, Jeffrey C. *Cultural trauma and collective identity*. Berkeley: University of California Press, 2004. ISBN 978-0-520-23595-3.
- ALTENKIRCH, Gunter a Bernard BECKER. *Baurntum im 3. Reich*. Mandalbachtal, 1982. ISBN 978-3-923228-10-2
- AMANN, Klaus. *Der Anschluss österreichischer Schriftsteller an das Dritte Reich*. Frankfurt am Main: Athenäum. 1988. ISBN 978-3-610-08936-8.
- ANDERSON, Benedict R. O'G. *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. 2nd rev. ed. Londýn: Verso, 1991. ISBN 0860915468.
- ASSMANN, Aleida. *Der lange Schatten der Vergangenheit: Erinnerungskultur und Geschichtspolitik*. München: C.H. Beck, c2006. ISBN 3406549624.
- ASSMANN, Jan. *Kultura a paměť: písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách starověku*. Praha: Prostor, 2001. ISBN 8072600516.
- BALCAROVÁ, Jitka. *"Jeden za všechny, všichni za jednoho!": Bund der Deutschen a jeho předchůdci v procesu utváření "sudetoněmecké identity"*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 978-8-024-62234-7.
- BARTH, Boris, ed. *Konkurence i partnerství: německé a československé hospodářství v letech 1918-1945*. Praha: Karolinum, 1999. ISBN 8071847089.
- BĚLINA, Pavel, Jiří KAŠE a Jan Pavel KUČERA. *České země v evropských dějinách*. Praha : Paseka, 2006. ISBN 80-7185-793-9. ISSN 1756-1918.
- BENEŠ, Zdeněk. *Rozumět dějinám: vývoj česko-německých vztahů na našem území v letech 1848-1948*. Praha: Gallery, c2002. ISBN 8086010554. ISSN 18481948.
- BENEŠ, Zdeněk, Dušan KOVÁČ a Hans LEMBERG, ed. *Hledání jistoty v bouřlivých časech: Češi, Slováci, Němci a mezinárodní systém v první polovině 20. století*. V Ústí nad Labem: Pro Česko-německou a Slovensko-německou komisi historiků vydává nakl. Albis international, 2006. ISBN 8086971058.
- BENSA, Alban, ed. *Politika paměti: antologie francouzských společenských věd*. Praha: Francouzský ústav pro výzkum ve společenských vědách, 1998. ISBN 80-902196-3-2.
- BENSCH, Margrit. *Die „Blut und Boden“ – Ideologie Ein dritter Weg der Moderne*. Berlin, 1995. ISBN 978-3-931472-01-6.
- BERAN, Ladislav a Josef, SCHWARZ, ed. *Odepřená integrace: systémová analýza sudetoněmecké politiky v Československé republice 1918-1938*. Praha: Pulchra, 2009. Testis. ISBN 978-8-08737-70-24.
- BERGER, Peter L. a Thomas LUCKMANN. *Sociální konstrukce reality: pojednání o sociologii vědění*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999. ISBN 8085959461.
- BÍLEK, Jan a Luboš VELEK, ed. *Karel Kramář (1860-1937): život a dílo*. Praha: Masarykův

- ústav a Archiv AV ČR v nakl. Historický ústav, 2009. ISBN 978-80-86495-58-3.
- BIMAN, Stanislav, BROKLOVÁ, Eva a Jan KŘEN, ed. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 1998.
- BORN, Jürgen a Diether KRYWALSKI. *Deutschsprachige Literatur aus Prag und den böhmischen Ländern 1900-1939: chronologische Übersicht und Bibliographie*. 3., vollständig überarbeitete und erw. Aufl. München: Saur, 2000. ISBN 3-598-11307-2.
- BOK, Václav a kol. *Slovník spisovatelů německého jazyka a spisovatelů lužickosrbských*. Praha: Odeon, 1987.
- BROKLOVÁ, Eva. *Politická kultura německých aktivistických stran v Československu 1918-1938*. Praha: Karolinum, 1999. ISBN 8071847607.
- BRÜGEL, Johann Wolfgang. *Češi a Němci 1918-1938*. Praha: Academia, 2006. ISBN 80-200-1440-3.
- BUDŇÁK, Jan. *Das Bild des Tschechen in der deutschböhmisches und deutschmährischen Literatur*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2010. Beiträge zur deutschmährischen Literatur. ISBN 9788024423616.
- BURIAN, Michal. *Sudetoněmecké nacionalistické tělovýchovné organizace a československý stát v letech 1918 až 1938*. Praha: Karolinum, 2012. ISBN 978-80-246-2217-0.
- CABADA, Ladislav a David ŠANC. *Český stranický systém ve 20. století*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005. ISBN 80-86898-50-4.
- CESAR, Jaroslav a Bohumil ČERNÝ. *Politika německých buržoazních stran v Československu v letech 1918-1938*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1962. ISSN 19181938.
- CORNI, Gustavo. *Blut und Boden. Rassenideologie und Agrarpolitik im Staat Hitlers*. Schulz-Krichnerverlag. Neue Folge. Band 5. 1994. ISBN 978-3-8248-0025-4
- ČERNÝ, Zbyněk a Marcel FIŠER. *Umění v Chebu*. [Horažďovice]: Centrum pro dějiny sochařství Horažďovice, 2013. ISBN 978-80-87395-09-7.
- DŽAMBO, Jozo, ed. *Praha - Prag, 1900-1945: Literaturstadt zweier Sprachen, vieler Mittler*. Passau: Stutz, 2010. ISBN 978-3-88849-180-1.
- DURKHEIM, Émile. *Pravidla sociologické metody*. Praha: Orbis, 1926.
- ECKERMANN, Walther, ed. *Einführung in das Studium der Geschichte*. 3. völlig neubearb. Aufl. Berlin: Deutscher Verl. der Wissenschaften, 1979.
- EIDENBENZ, Mathias. *Blut und Boden - Zu Funktion und Genese der Metaphern des Agrarismus und Biologismus in der nationalsozialistischen Bauernpropaganda R. W. Darrés*. Bern ; Berlin ; Frankfurt a.M. ; New York ; Paris ; Wien 1993. ISBN 3-906751-33-3.
- ERIKSEN, Thomas Hylland. *Antropologie multikulturních společností: rozumět identitě*. Praha: Triton, 2007. ISBN 9788072549252.
- ERIKSEN, Thomas Hylland. *Etnicita a nacionalismus: antropologické perspektivy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2012. ISBN 978-80-7419-053-7.
- ERIKSEN, Thomas Hylland. *Sociální a kulturní antropologie: příbuzenství, národnostní příslušnost, rituál*. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-465-6.
- ERIKSEN, Thomas Hylland a Marek JAKOUBEK. *Antropologie multikulturních společností: rozumět identitě*. Přeložil Tereza KULDOVÁ. Praha: Triton, 2007. ISBN 9788072549252.
- FRANZEL, Emil. *Sudetendeutsche Geschichte: eine volkstümliche Darstellung*. Augsburg: Bechtermünz Verlag, 1997. ISBN 38-604-7307-7.
- GAJAN, Koloman, ed. *T.G. Masaryk a vztahy Čechů a Němců (1882-1937): sborník příspěvků přednesených od listopadu 1993 do června 1995 v rámci Masarykovy společnosti na FF UK v Praze*. Praha: Masarykova společnost, 1997.
- GAWRECKÁ, Marie. *Němci ve Slezsku 1918-1938*. Opava: Ústav historie a muzeologie Filozoficko-přírodovědecké fakulty Slezské univerzity, 2002. ISBN 80-7248-190-8.
- GAWRECKI, Dan et al. *Metodologické a metodické otázky výzkumu průmyslových oblastí za kapitalismu: soubor studií a materiálů*. Opava: Slezský ústav ČSAV, 1981.
- GAWRECKI, Dan. *Německé "obrné spolků" 1880-1938*. Opava: [s.n.], 1975.

- GELLNER, Ernest André. *Nacionalismus*. Přeložil Hana NOVOTNÁ, přeložil Petr SKALNÍK. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2003. ISBN 8073250233.
- GELLNER, Ernest André. *Nations and nationalism*. Oxford: Blackwell, 1983. New perspectives on the past. ISBN 0631130888.
- GIDDENS, Anthony. *Modernity and self-identity: self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press, c1991. ISBN 0745609325.
- GROBELNÝ, Andělín, ed. *Sudetští Němci a Mnichov: materiály z konf. historiků Severomoravského kraje*. Ostrava: KV Čs. společ. PVZ, 1964.
- HAAR, Ingo a Michael FAHLBUSCH. *Handbuch der völkischen Wissenschaften*. München 2008. ISBN: 978-3-598-11778-7.
- HAHNOVÁ, Eva. *Dlouhé stíny předsudků: německé a anglické stereotypy o Čechách v dějinách 20. století*. Praha: Academia, 2015. ISBN 978-80-200-2479-4.
- HAHNOVÁ, Eva. *Od Palackého k Benešovi: německé texty o Čechách, Němcích a českých zemích*. Praha: Academia, 2014. Historie (Academia). ISBN: 978-80-200-2389-6.
- HAHNOVÁ, Eva. *Sudetoněmecký problém: obtížné loučení s minulostí*. Praha: Prago Media, 1996. ISBN 8090153372.
- HAHNOVÁ, Eva a Hans Henning HAHN. *Sudetoněmecká vzpomínání a zapomínání*. Praha: Votobia, 2002. ISBN 8072201174.
- HÁJEK, Jan, Jiří KOCIAN a Milan ZÍTKO. *Fragmenty dějin: sborník prací k šedesátinám Jana Gebharta*. Praha: Historický ústav AV ČR ve spolupráci s Ústavem soudobých dějin AV ČR, 2006. ISBN 8072861026.
- HALBWACHS, Maurice, NAMER, Gérard a Marie JAISSON, ed. *Kolektivní paměť*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2009. ISBN 9788074190162.
- HARNA, Josef a Jaroslav ŠEBEK, ed. *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace politické moci v Československu v letech 1918-1920: edice pramenů*. Praha: Historický ústav, 2002. ISBN 8072860496.
- HASLINGER, Peter, ed. *Schutzvereine in Ostmitteleuropa: Vereinswesen, Sprachenkonflikte und Dynamiken nationaler Mobilisierung 1860-1939*. Marburg: Herder-Institut, 2009. ISBN 978-3-87969-345-0.
- HAUPTMANN, Rudolf. *Dank an Wilhelm Pleyer (1901 bis 1974): den deutschen Dichter, Verteidiger sudetendeutscher Interessen, Bewahrer der Erinnerung an die Heimat*. Norderstedt: Books on Demand, 2004.
- HECKEL, Bedřich. *Samo Tomášik vo svetle svojej doby*. Martin: Osveta, 1981.
- HEITHER, Dietrich. *Verbündete Männer: die Deutsche Burschenschaft - Weltanschauung, Politik und Brauchtum*. Köln: PapyRossa, 2000. ISBN 3-89438-208-2.
- HILF, Rudolf. *Deutsche und Tschechen: Bedeutung und Wandlungen einer Nachbarschaft in Mitteleuropa*. Opladen: Leske, 1973. ISBN 3785002416.
- HILLESHEIM, Jürgen a Elisabeth MICHAEL. *Lexikon Nationalsozialistischer Dichter*. Würzburg: 1993. ISBN 3-88479-511-2.
- HIRT, Tomáš a Marek JAKOUBEK, ed. *Soudobé spory o multikulturalismus a politiku identit: (antropologická perspektiva)*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2005. ISBN 8086898229.
- HLAVÁČEK, Ivan. a Václav. MAREK. *Obraz druhého v historické perspektivě*. Praha: Univerzita Karlova, 2003. Acta Universitatis Carolinae, 1995/1, 1999/5. ISBN 8071845116.
- HLŮZOVÁ, Vlasta. *Prošli Šternberskem: výběrový slovníček 225 osobností*. Šternberk: [V. Hlůzová], 2010. ISBN 978-80-254-7782-3.
- HOBSBAWM, E. J. *Nations and nationalism since 1780: programme, myth, reality*. Cambridge: Cambridge University Press, 1991. ISBN 0521406781.
- HOBSBAWM, E. J. *Národy a nacionalismus od roku 1780: program, mýtus, realita*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2000. Politologická řada. ISBN 8085959550.
- HOENSCH, Jörg K. a Dušan KOVÁČ, ed. *Ztroskotání spolužití: Češi, Němci a Slovinci v první republice 1918-1939*. Praha: Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 1993. ISBN 8090070620.

- HOSÁK, Ladislav. *Historický místopis země Moravskoslezské*. Vyd. 2. Praha: Academia, 2004. ISBN 8020012257.
- HOUŽVIČKA, Václav. *Návraty sudetské otázky*. Praha: Karolinum, 2005. ISBN 8024610078.
- HROCH, Miroslav, ed. *Pohledy na národ a nacionalismus: čítanka textů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2003. ISBN 8086429202.
- HROCH, Miroslav. *V národním zájmu: požadavky a cíle evropských národních hnutí devatenáctého století ve srovnávací perspektivě*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 1999. ISBN 8071062987.
- HROCH, Miroslav. *Národy nejsou dílem náhody: příčiny a předpoklady utváření moderních evropských národů*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2009. ISBN 9788074190100.
- HRUŠKA, Emil. *Sudetoněmecké kapitoly*. Praha: BMSS-Start, 2008. ISBN 978-80-86140-49-0.
- JANČÍK, Drahomír a Eduard KUBŮ, ed. *Nacionalismus zvaný hospodářský: střety a zápasy o nacionální emancipaci/převahu v českých zemích (1859-1945)*. Praha: Dokořán, 2011. ISBN 978-80-7363-351-6.
- JANDOUREK, Jan. *Úvod do sociologie*. Vyd. 2. Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-644-5.
- JAWORSKI, Rudolf. *Na stráži němectví nebo v postavení menšiny?: sudetoněmecký národnostní boj ve vztazích výmarské republiky a ČSR*. Praha: Pražská edice, 2004. ISBN 8086239098.
- KASCHUBA, Wolfgang. *Einführung in die europäische Ethnologie*. 3. Aufl. München: C.H. Beck, 2006. C.H. Beck Studium. ISBN 3406504620.
- KASPER, Tomáš. *Výchova či politika?: úskalí německého reformně pedagogického hnutí v Československu v letech 1918-1933*. V Praze: Karolinum, 2007. ISBN 978-80-246-1410-6.
- KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl první, Vznik, budování a zlatá léta republiky (1918-1929)*. Praha: Libri, 2000. ISBN 80-7277-027-6.
- KÁRNÍK, Zdeněk. *České země v éře První republiky (1918-1938). Díl druhý, Československo a české země v krizi a v ohrožení (1930-1935)*. Praha: Libri, 2002. ISBN 80-7277-030-6.
- KLENER, Pavel, ed. *Obráz druhého v historické perspektivě: [tisk a historická beletrie při formování historického vědomí v 19. a 20. století]*. Praha: Karolinum, 1997. Acta Universitatis Carolinae.
- KLUSÁKOVÁ, Luďa, ed. *Obráz druhého v historické perspektivě: [tisk a historická beletrie při formování historického vědomí v 19. a 20. století]*. Praha: Karolinum, 1997. Acta Universitatis Carolinae. Philosophica et historica, 1-1995. Studia historica; 41. ISBN 80-7184-511-6
- KNAPP, Viktor a ŠÁLENÁ, Markéta, ed. *Problém nacistické právní filosofie*. Dobrá Voda: Aleš Čeněk, 2002. Knihovna společenských věd. ISBN 80-86473-21-X.
- KONRÁD, Ota. *Dějepisectví, germanistika a slavistika na Německé univerzitě v Praze 1918-1945*. Praha: Karolinum, 2011. ISBN 978-80-246-1949-1.
- KOPICA, Jiří. *Boj o pohraničí: demonstrace 4. března 1919 v Československu*. Kadaň: Město Kadaň, 2013. ISBN 9788090449381.
- KOŘALKA, Jiří a Mommsen HANS, ed. *Němci, Češi, Slováci: souběžné a rozdílné tendence jejich společenského vývoje 1815-1918*. Praha: Federální ministerstvo zahraničních věcí, 1992. ISBN 8090070612.
- KOSCHMAL, Walter, Marek NEKULA a Joachim ROGALL, ed. *Češi a Němci: dějiny - kultura - politika*. Praha: Paseka, 2001. ISBN 8071853704.
- KOVÁČ, Dušan, ed. *Kultura jako nositel a oponent politických záměrů: německo-české a německo-slovenské kulturní styky od poloviny 19. století do současnosti*. V Ústí nad Labem: Pro Česko-německou a Slovensko-německou komisi historiků vydává nakl. Albis international, 2009. ISBN 9788086971902.
- KRAPPMANN, Jörg. *Allerhand Übergänge: interkulturelle Analysen der regionalen Literatur in Böhmen und Mähren sowie der deutschen Literatur in Prag (1890-1918)*. Bielefeld: Transcript, 2013. Interkulturalität. ISBN 9783837620757.
- KREJČÍ, Karel. *Sociologie literatury*. Praha: Grada, 2008. ISBN 9788024726236.
- KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství*. Toronto: Sixty-Eight Publishers, 1989.
- KŘEN, Jan. *Konfliktní společenství: Češi a Němci 1780-1918*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 9788024621777.

- KŘEN, Jan a Eva BROKLOVÁ, ed. *Obraz Němců, Rakouska a Německa v české společnosti 19. a 20. století*. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 8071844640.
- KUBIŠ, ed. *Obraz druhého v historické perspektivě II: identity a stereotypy při formování moderní společnosti*. Praha: Karolinum, 2003. Acta Universitatis Carolinae. ISBN 8024606038.
- KUBŮ, Eduard, ed. et al. *Agrarismus und Agrarreliten in Ostmitteleuropa*. Praha: Dokořán, 2013. ISBN 978-80-7363-502-2.
- KUBŮ, Eduard, Jiří ŠOUŠA a Aleš ZÁŘICKÝ, ed. *Český a německý sedlák v zrcadle krásné literatury 1848-1948: diskurz mezi historií a literární vědou na téma selského a hraničářského románu*. Praha: Dokořán, 2014. ISBN 9788074646713. ISSN 18481948.
- KUBŮ, Eduard a Helga SCHULTZ, ed. *Wirtschaftsnationalismus als Entwicklungsstrategie ostmitteleuropäischer Eliten: die böhmischen Länder und die Tschechoslowakei in vergleichender Perspektive*. Praha: Aleš Skřivan ml., 2004. ISBN 80-86493-10-5.
- KUHN, Heinrich, ed. *Sudetendeutschum gestern und heute: Eine gesamtdeutsche Verpflichtung*. München: Aufstiege-Verlag, 1986. ISBN 3-7612-0192-3.
- KURAL, Václav. *Konflikt místo společenství?: Češi a Němci v československém státě (1918-1938)*. Praha: R ve spolupráci s Ústavem mezinárodních vztahů, 1993. ISBN 809014313X. ISSN 19181938.
- LACINA, Vlastislav a Lubomír SLEZÁK. *Státní hospodářská politika v ekonomickém vývoji první ČSR*. 1. vyd. Praha: Historický ústav, 1994. Práce Historického ústavu ČAV = Opera Institutu Historici Praeae. Řada A, Monographia, sv. 11. ISBN 80-85268-34-5.
- LIPPMANN, Walter. *Public opinion*. New York, 1965.
- LEMBERG, Hans. *Porozumění: Češi - Němci - východní Evropa 1848-1948*. Praha: NLN, Nakladatelství Lidové noviny, 2000. ISBN 80-7106-390-8.
- LESHAN, Lawrence L. *Psychologie války: jak pochopit její tajemnost a šílenost*. Praha: BB art, 2004. ISBN 80-7341-178-4.
- LUCKMANN, Thomas. *Lebenswelt, Identität, Gesellschaft*. Konstanz: UVK Verlagsgesellschaft mbH. 2007. ISBN 978-3-89669-675-5.
- MACHAČOVÁ, Jana a Jiří MATĚJČEK, ed. *Studie k sociálním dějinám 19. století = Studien zur Sozialgeschichte des 19. Jahrhunderts*. Opava: Slezský ústav ČSAV, 1992-1997. ISBN 8086224260.
- MAJEWSKI, Piotr Maciej. *Sudetští Němci 1848-1948: dějiny jednoho nacionalismu*. Brno: Conditio humana ve spolupráci s Muzeem druhé světové války v Gdaňsku, 2014. ISBN 978-80-905323-2-8.
- MALÍŘ, Jiří. *Od spolků k moderním politickým stranám: vývoj politických stran na Moravě v letech 1848-1914*. 1. vyd. Brno: Masarykova univerzita, 1996. ISBN 80-210-1273-0.
- MALÍŘ, Jiří a kol. *Politické strany: vývoj politických stran a hnutí v českých zemích a Československu v letech 1861-2004*. Brno: Doplněk, 2005. ISBN 80-7239-180-1.
- MALÍŘOVÁ, Eva, ed. *Češi a Němci: historická tabu*. Praha: Nadace Bernarda Bolzana, 1995. ISBN 8090153321.
- MORAVCOVÁ, Dagmar. *Výmarská republika: problémy demokracie v Německu 1918-1932*. Praha: Karolinum, 2006. ISBN 80-246-1176-7.
- MORAVCOVÁ, Mirjam, ed., David SVOBODA, ed. a František ŠÍSTEK, ed. *Pravda, láska a ti na "východě": obrazy středoevropského a východoevropského prostoru z pohledu české společnosti: (materiály z konference konané 12. listopadu 2005 na Fakultě humanitních studií University Karlovy v Praze)*. Praha: UK FHS, 2006. ISBN 80-239-7945-0.
- MÜHLBERGER, Josef. *Dějiny německé literatury v Čechách 1900-1939*. V Ústí nad Labem: Albis international, 2006, ISBN 80-86971-11-2.
- NÁLEVKA, Vladimír. *Světová politika ve 20. století*. Praha: Nakladatelství Aleš Skřivan ml., 2000. ISBN 80-902261-6-7.
- NĚMEČEK, Jan et al. *Cesta k dekretům a odsunu Němců: datová příručka*. Praha: Littera Bohemica, 2002. ISBN 80-7214-519-3.

- NEUDORFLOVÁ, Marie L., ed. *Češi a Němci v pojetí a politice T.G.Masaryka: sborník příspěvků z mezinárodní konference [pořádané Masarykovým ústavem AV ČR dne 6. prosince 2002 v Praze]*. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2004. ISBN 8086495221.
- PAVLÍČEK, Václav. *O české státnosti: úvahy a polemiky. [Část] 1, Český stát a Němci*. Praha: Karolinum, 2002. ISBN 8024604892.
- PETRÁŠ, René. *Menšiny v meziválečném Československu: právní postavení národnostních menšin v první Československé republice a jejich mezinárodněprávní ochrana*. Praha: Karolinum, 2009. ISBN 9788024616391.
- PETRUSEK, Miloslav. *Sociologie a literatura*. Praha: Československý spisovatel, 1990. ISBN 8020201653.
- PÍPALOVÁ, Anna. *"Grenzlandschicksal": Ideová konstrukce německého hraničářského románu z Čech - případ Wilhelma Pleyera*. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Praha 2012.
- PUSCHNER, Uwe a Clemens VOLLNHALS, ed. *Die völkisch-religiöse Bewegung im Nationalsozialismus: Eine Beziehungs- und Konfliktgeschichte*. Göttingen, 2012. ISBN 978-3-525-36996-8.
- PUTNA, Martin C. a BEDŘICH, Martin, ed. *Česká katolická literatura v kontextech: 1918-1945*. Praha: Torst, 2010. ISBN 978-80-7215-391-6.
- RÁDL, Emanuel. *Válka Čechů s Němci*. 2. vyd. Praha: Melantrich, 1993. 295 s. České myšlení; sv. 17. ISBN 80-7023-147-5.
- ROTHER, Hans, ed. *Deutsche in den böhmischen Ländern*. Köln: Böhlau, 1993. ISBN 3412095915.
- ROSŮLEK, Přemysl a kol. *Média & politika: vybrané problémy: modernita, propaganda, politický marketing, agenda-setting, terorismus, žurnalistika*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2009. ISBN 978-80-7043-841-1.
- RÜRUP, Reinhard, Hans-Ulrich WEHLER a Gerhard SCHULZ. *Deutsche Geschichte 3. 19. und 20. Jahrhundert*. Göttingen: VANDENHOECK & RUPRECHT, 1985. ISBN 3525361874.
- RYCHLÍK, Jan, Lukáš HOLEČEK a Michal PEHR, ed. *Agrarismus ve střední a východní Evropě 19. a 20. století*. Praha: Centrum středoevropských studií, společné pracoviště vysoké školy CEVRO Institut, o.p.s. a Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, 2015. Ediční řada Centra středoevropských studií. ISBN 978-80-87782-50-7.
- ŘEHÁČEK, Karel. *Němci proti Československu na západě Čech (1918-1920)*. Plzeň: [Karel Řeháček], 2008. ISBN 9788025433584.
- ŘEHÁČEK, Karel. *Češi a Němci na jihozápadě Čech: 1880-1938*. Plzeň: Dimenze, 2002. ISBN 80-901379-9-7.
- SCHULTZ, Helga, a Angela HARRE, ed. *Bauerngesellschaften auf dem Weg in die Moderne: Agrarismus in Ostmitteleuropa 1880 bis 1960*. Wiesbaden: Harrassowitz, 2010. 978-3-447-06272-5.
- SEIBT, Ferdinand, ed. et al. *Biographisches Lexikon zur Geschichte der böhmischen Länder*. München: Oldenbourg, 1979.
- SEIBT, Ferdinand. *Deutschland und die Tschechen: geschichte einer Nachbarschaft in der Mitte Europas*. München: P. List, 1974.
- SERKE, Jürgen. *Böhmische Dörfer: putování opuštěnou literární krajinou*, Praha: Triáda 2001. ISBN 80-86138-28-3.
- SLAVÍČEK, Antonín. *Dějiny a archiv spolku Lese und redhalle der deutschen studenten in Prag*. Diplomová práce. Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, Katedry pomocných věd historických. Praha 1973.
- SLÁDEK, Milan. *Němci v Čechách: německá menšina v českých zemích a Československu 1848-1946*. Praha: Pragma, 2002. ISBN 80-7205-901-7.
- SCHLINK, Roland: *Hoffmann von Fallerslebens vaterländische und gesellschaftskritische Lyrik*. Stuttgart 1981.
- SCHMIDT, Adalbert. *Dichtung und Dichter Österreichs im 19. und 20. Jahrhundert*. Salzburg: Bergland-Buch, 1964. 2 sv.

- SONNLEITNER, Johann: *Die Geschäfte des Herrn Robert Hohlbaum. Die Schriftstellerkarriere eines Österreicherers in der Zwischenkriegszeit und im Dritten Reich*. Wien-Köln: Böhlau, 1989. ISBN 978-3-205-05206-7.
- SOUKUPOVÁ, Blanka. *Český sebevědomý sen a evropská realita: reflexe Německa, Rakouska a českých Němců v české demokratické společnosti první republiky. Část II, 1933-1938*. Praha: SOFIS, 2002. ISBN 80-902785-5-8.
- STANĚK, Tomáš. *Předpoklady, průběh a důsledky vysídlení Němců z Československa: (1918-1948) ; studijní materiál*. Ostrava: Amosium servis, 1992. ISBN 8085498049.
- STÖKL, Günther, Hans. LEMBERG, Peter NITSCHKE a Erwin OBERLÄNDER, ed. *Osteuropa in Geschichte und Gegenwart: Festschr. für Günther Stökl zum 60. Geburtstag*. Wien: Böhlau, 1977. ISBN 34-120-5976-5.
- SYROVÁTKOVÁ, Adéla: *Deutsch und Tschechisch im sprachpolitischen Konflikt. Eine vergleichende diskursanalytische Untersuchung zu den Sprachenverordnungen Badenis von 1897*. Praha 2007. Dizertační práce. Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta, Ústav germánských studií.
- ŠALANDA, Bohuslav. *Ústní podání a dějiny*. Praha: Univerzita Karlova, 1988.
- ŠEBEK, Jaroslav. *Mezi křížem a národem: politické prostředí sudetoněmeckého katolicismu v meziválečném Československu*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury (CDK), 2006. ISBN 8073250853.
- ŠEBEK, Jaroslav a Josef HARNA, ed. *Státní politika vůči německé menšině v období konsolidace politické moci v Československu v letech 1918-1920*. Praha: Historický ústav, 2002. ISBN 80-7286-049-6.
- ŠUBRT, Jiří a Jiří VINOPAL. *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha: Karolinum, 2013. ISBN 9788024621401.
- ŠUBRT, Jiří a kol. *Soudobá sociologie. II, (Teorie sociálního jednání a sociální struktury)*. Praha: Karolinum, 2008. ISBN 978-80-246-1413-7.
- TAJFEL, Henri. *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge University Press, 1981. ISBN 0-521-28073-7.
- TAUCHEN, Jaromír a Karel SCHELLE, ed. *Češi a Němci v meziválečném Československu: (sborník z kolokvia pořádaného katedrou dějin státu a práva Právnické fakulty Masarykovy univerzity, The European Society for History of Law a Moravským zemským archivem v Brně)*. Ostrava: Key Publishing, 2013. ISBN 9788087475379.
- VALENTA, Jaroslav. *Internacionalizm czy nacjonalizm : z dziejów ruchu robotniczego na Śląsku Cieszyńskim i w Ostrawskiem w pierwszym okresie po Rewolucji Październikowej*. Polska Akademia Nauk. Wrocław. 1967.
- WAIC, Marek, ed. *Češi a Němci ve světě tělovýchovy a sportu = Die Deutschen und Tschechen in der Welt des Turnens und des Sports*. Praha: Karolinum, 2004. ISBN 80-246-0768-9.
- WANATOWICZ, Maria Wanda, ed. *Górny Śląsk, Śląsk Cieszyński i okręg ostrawski w okresie industrializacji*. Katowice: Uniwersytet Śląski, 1990. ISBN 8322603142.
- WEHLER, Hans-Ulrich. *Nationalismus: Geschichte, Formen, Folgen*. 3. Aufl., Orig.-Ausg. München: Beck, 2007. ISBN 3406447694.
- WELISCH, Sophie A. *Die sudetendeutsche Frage 1918-1928*. München: Lerche, 1980. ISBN 3874781240.
- WÖGERBAUER, Michael a kol. *V obecném zájmu: cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749-2014*. Praha: Academia, 2015. ISBN 978-80-200-2491-6.
- České národní aktivity v pohraničních oblastech první Československé republiky*. V Olomouci: Filozofická fakulta Univerzity Palackého, 2003. ISBN 80-86101-70-3.
- Vědecká konference k 100. výročí narození Bedřicha Mendla, prvního profesora hospodářských dějin Univerzity Karlovy 1892 - 1992*. Praha: Karolinum, 1997. Acta Universitatis Carolinae. ISBN 8071843040.

Slovníky a bibliografie

Bibliographisches Handbuch der Deutschen Literaturwissenschaft. Bd. 2: 1945-1972, Frankfurt am Main: Klostermann, 1976.

Deutsche biographische Enzyklopädie: (DBE). München: Saur, Bd. 4, 1996.

Deutsche Literatur-Lexikon. Halle (Saale) 3.vyd., Bern: Francke, 1990.

Deutsche Schriftsteller des 20. Jahrhunderts im Spiegel der Kritik: 845 Einzeldarstellungen in alphabetischer Folge mit Werkregister und dokumentarischen Anhang. Stuttgart: Alfred Kröner Verlag, 1984.

Internationale Bibliographie zur Geschichte der deutschen Literatur von den Anfängen bis zur Gegenwart, Bd. II/2, München, 1972

Lexikon deutsch-jüdischer Autoren. München: Saur, 1992, sv. 1.

Literaturlexikon: Autoren und Werke deutscher Sprache. Gütersloh: Bertelsmann Lexikon Verlag, 1991.

Neue Deutsche Biographie. Band 20, Duncker & Humblot, Berlin, 2001.

Österreichisches biographisches Lexikon 1815-1950. Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. 1957.

Periodika

Acta historica et museologica Universitatis Silesianae Opaviensis. Opava : Slezská univerzita, 2007, 2008.

Brücken. Germanistisches Jahrbuch Tschechien- Slowakai. Neue Folge 3. Berlin-Prag-Prešov 1995, 2008.

Český časopis historický = The Czech Historical Review / Praha : Historický ústav ČSAV, 1990.

Dějiny a současnost: historicko-vlastivědná revue Československé společnosti pro šíření politických a vědeckých znalostí a ministerstva školství a kultury. Praha: Lidové noviny, 2004. Frankfurt am Main: Klostermann, 1976.

Historica: revue pro historii a příbuzné vědy. Ostrava: Filozofická fakulta Ostravské univerzity, 2014.

Historický sborník Karlovarska. V Karlových Varech: Státní okresní archiv v Karlových Varech, 1998.

Minulostí Západočeského kraje. V Plzni: Krajské nakladatelství, 1992.

Moderní dějiny: sborník k dějinám 19. a 20. století = Modern history: studies into 19th and 20th century history. Praha: Historický ústav AV ČR.

Náchodsko od minulosti k dnešku : sborník příspěvků. Liberec : Nakladatelství Bor, 2012.

Naše řeč: listy pro vzdělání a třibení jazyka českého . Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1935.

Opera Academiae Paedagogicae Liberecensis. Series Bohemistica. Liberec: Technická univerzita, 2008.

Sborník Moravica. Univerzita Palackého v Olomouci, 2004.

Sociální studia. Fakulta sociálních studií Masarykovy univerzity, 2007.

Sudetendeutscher Kultur Almanach. München: Delp, 1969, sv.6.

Sudetendeutsche Zeitung: die Zeitung der Sudetendeutschen Landsmannschaft. München: Sudetendeutsche Verlag, 1952, 1955.

Online zdroje

BARŠA, Pavel. Konstruktivismus a politika identit. In: *Antropoweb* [online]. [cit. 2016-05-11] Dostupné z: http://antropologie.zcu.cz/media//webzin/webzin_1-2_2006/03_barsa.pdf

Hahnová, Eva. Dlouhé stíny předsudků - recenze knihy od Ivo Pospíšila. In: *Proudy: Literární časopis Středoevropského centra slovanských studií a Ústavu slavistiky FF MU*. [online]. [cit.

2017-15-01]. Dostupné z:
http://www.phil.muni.cz/journal/proudy/filologie/recenze/2015/1/pospisl_dlouhe_stiny_predsudku.php

HOHMEYER, Andrea. Wilhelm Pleyer. In: *Stifterverein* [online]. [cit. 2017-15-01]. Dostupné z:
<http://www.stifterverein.de/de/autorenlexikon/m-p/pleyer-wilhelm.html>, 1. 1. 2014.

ŠEDIVÝ, Miroslav: Vliv napoleonských válek na vývoj německého nacionalismu. [online]. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2013. [cit. 2016-11-29]. Dostupné z:
http://www.ff.cuni.cz/FF-72-version1-teze_sedivy.pdf

ZÁMEČNÍK, Jan. *Zápas o německví v literárních textech sudetoněmeckého intelektuála Wilhelma Pleyera třicátých let*. [online]. Brno, 2011 [cit. 2017-02-16]. Dostupné z:
<http://is.muni.cz/th/341833/ff_b/>. Bakalářská práce. Masarykova univerzita, Filozofická fakulta. Vedoucí práce Jiří Němec, s. 19-20.

Cultural trauma and collective identity [online]. In: *Berkeley: University of California Press*, 2004 [cit. 2017-05-20]. Dostupné z: <http://site.ebrary.com/lib/natl/Doc?id=10676173>.

Koudelák Josef. In: *Litovelsko.eu* [online]. ©2011 [cit. 15.5.2017]. Dostupné z:
<http://www.litovelsko.eu/dr-cs/185-koudelak-josef.html>

Rudolf Haas. In: *Kohoutí kříž* [online]. [cit. 2016-02-16]. Dostupné z:
http://www.kohoutikriz.org/data/w_haasr.php#ihaasr

10 Seznam obrázků:

Příloha č. 1: Fotografie Roberta Hohlbauma s podpisem autora

Zdroj: <http://www.kohoutikriz.org/priloha/hohlb.php>

Příloha č. 2: Přebal prvního vydání románu *Grenzland*

Zdroj: <http://www.kohoutikriz.org/priloha/hohlb.php>

Příloha č. 3: Fotografie Rudolfa Haase s podpisem autora

Zdroj: <http://www.kohoutikriz.org/priloha/haasr.php>

Příloha č. 4: Přebal přepracovaného vydání románu *Heimat in Ketten* z roku 1943

Příloha č. 5: Socha císaře Josefa II. kolem roku 1900

Zdroj: <http://encyklopedie.cheb.cz/cz/encyklopedie/pomnik-josefa-ii>

Příloha č. 6: Socha císaře Josefa II. po přikování v roce 1920

Zdroj: <http://encyklopedie.cheb.cz/cz/encyklopedie/pomnik-josefa-ii>

Příloha č. 7: Fotografie Wilhelma Pleyera z 30. let

Zdroj: HAUPTMANN, Rudolf. *Dank an Wilhelm Pleyer (1901 bis 1974): den deutschen Dichter, Verteidiger sudetendeutscher Interessen, Bewahrer der Erinnerung an die Heimat*. Norderstedt: Books on Demand, 2004.

Příloha č. 8: Zatčený Wilhelm Pleyer roku 1946

Příloha č. 9: Přebal prvního vydání románu *Die Brüder Tommahans*

Příloha č. 10: Fotografie Bruno Nowaka

Zdroj: <http://www.kohoutikriz.org/priloha/rotha.php>

Příloha č. 11: Přebal prvního vydání románu *Das Dorf an der Grenze*

Příloha č. 12: Nacistická čítanka z roku 1943 s Nowakovým úryvkem

Zdroj: <http://www.kohoutikriz.org/priloha/rotha.php>

11 Seznam zkratk:

BdD	Bund der Deutschen
BdDiB	Bund der Deutschen in Böhmen
ČSR	Československá republika
DKV	Deutscher Kulturverband
DNP	Deutsche Nationalpartei
DNSAP	Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei
NSDAP	Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
SdP	Sudetendeutsche Partei
SHF	Sudetendeutsche Heimatfront
ÚMŠ	Ústřední matice školská